КАНДРАТ КРАПІВА

КАНДРАТ
КРАПІВА

*

ЗБОР
ТВОРАЎ
У ПЯЦІ
ТАМАХ

ЗБОР ТВОРАЎ У ПЯЦІ ТАМАХ

ТОМ 2

МІНСК
1974

КАНДРАТ КРАПІВА

П'ЕСЫ

«МАСТАЦКАЯ
ЛІТАРАТУРА»

Бел 2
К 77

К $\frac{70600\text{-}123}{М\ 302(05)\text{-}74}$ 98-74

КАНЕЦ ДРУЖБЫ

П'ЕСА Ў ЧАТЫРОХ АКТАХ,
ПЯТНАЦЦАЦІ КАРЦІНАХ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Лютынскі Антон Мітрафанавіч — намеснік наркома.
Наталля — яго жонка, настаўніца.
Юрка — іх сын, 8 год.
Стары Лютынскі — Антонаў бацька, 60 год.
Карнейчык — дырэктар завода.
Насця — работніца механічнага цэха, ударніца.
Пянькоўскі — загадчык аддзела забеспячэння.
Нодэльман — сакратар парткалектыву.
Шыбер — начальнік механічнага цэха.
цётка Ульяна, 45 год.
Капрал.
Камендант.
Два жаўнеры.
Доктар.
Шура — прыбіральшчыца ў Наркамземе.
Напорка — працаўнік Наркамзема.
Сапляк — кулак.
Паўліна — яго жонка.
Зося — калгасніца-камсамолка.
Алесь — калгаснік-камсамолец.
Старшыня сельсавета.
Гаспадыня (калгасніца).
Першая калгасніца.
Другая калгасніца.
Аднаасобніца.
Касабуцкі — бракароб.
Зуй — цёмная асоба.
Мандрыкін — працаўнік Наркамзема.
Старшыня камісіі.
Першы член камісіі.
Другі член камісіі.
Стары рабочы.
1-ы хлапец.
2-гі хлапец.
Старая сялянка.
«Барада».
Сяляне, калгаснікі, рабочыя і іншыя.

Акт першы

Адбываецца ў Беларусі ў часы белапольскай акупацыі.

Карціна першая

Вясковая вуліца. У канцы — школа.

1-ы хлапец *(прыкладвае руку брылем да вачэй і глядзіць уздоўж вуліцы)*. Міхась!

2-гі хлапец. Чаго?

1-ы хлапец. Бяжы сюды!

2-гі хлапец. Чаго?

1-ы хлапец. Святая Барбара ідзе, давай падражнімся.

2-гі хлапец. Іду!

Паўза.

2-гі хлапец *(вытыкае з-за шула галаву на другім баку вуліцы)*. Дзе яна?

1-ы хлапец. Хавайся!

Хлопцы хаваюцца за платы. На вуліцы паказваецца Карнейчык — абшарпаны, на дзеравянай назе, накрыж цераз плечы дзве торбы, апіраецца на мыліцу.

1-ы і 2-гі хлапец паказваюць галовы, дражняцца.

Скачы, скачы на мыліцы,
Лаві вошы ў патыліцы.

Карнейчык *(не аглядаючыся)*. Не я скачу — няволя. Застаўляюць панове.

Садзіцца на прызбе з правага боку вуліцы. Заводзіць жабрацкую песню на матыў «Лазара». Хлопцы ўслухоўваюцца.

Святая Барбара па шкле хадзіла,
Святога Міколу за ручку вадзіла.

Святому Міколу ў ножкі колецца,
Святая Барбара богу моліцца.

Падарыце няшчаснаму калеку.

Над галавой у Карнейчыка адчыняецца акно і высоўваецца «барада».

«Барада». Вось я цябе падару... качаргою па спіне. *(Карнейчык спужаны ўсхопліваецца.)* І адкуль яны бяруцца, дармаеды? А папрабуй на работу наняць, дык такую цану запяе, што і не пералезеш. *(Акно зачыняецца. Карнейчык кульгае на другі бок вуліцы.)*

1-ы і 2-гі хлапец *(пяюць)*.

Святая Барбара,
Пачынай з канца.
Святому Міколу...

Карнейчык *(раптам паварочваецца і робіць страшную міну)*. Ламца-дрыца-гоца-ца.

Хлопцы рагочуць і ўцякаюць.

Карнейчык *(садзіцца на прызбе другой хаты і просіць нараспеў)*. Дайце кусочак сланінкі, каб радзіў бог падсвінкі. Дайце мукі на галушкі, каб радзілі быкі і цялушкі. Дайце чатыры яечкі, каб вяліся авечкі. Падарыце, матачка, бязногаму няшчаснаму калеку.

Старая *(адчыняе акно, голасна)*. На, мой саколік, хоць хлеба кусочак. На скаромнае выбачай. *(Ціха.)* Масла фунцік сабрала,— хоць пакаштаваць вам. Як жа там Сымонка маецца?

Карнейчык. Дзякуй табе, гаспадынька, няхай цябе бог надорыць усім, чым ты сама хочаш. *(Ціха.)* Паклон перадаваў. Пытаецца, як бацька, ці паправіўся.

Старая *(моцна)*. Не рана ўжо, саколік. Можа, паначуеш у нас? *(Ціха.)* Папраўляецца крыху, хадзіць пачынае. Збілі ж былі на горкі яблык: ні сесці, ні павярнуцца не мог. Дапытваліся, дзе сын.

Карнейчык. Дзякую, матачка! Памаленьку пайду. Падначую дзе-небудзь на мураўцы з начлежнікамі. Дыхаць там лягчэй на вольным паветры. Зоры свецяць на небе.

Старая. Шчаслівага табе падарожжа. *(Ціха.)* Каб хутчэй, мае вы сынкі, пратурылі ўжо гэтых халераў, каб вольна можна было дадому вярнуцца.

Карнейчык ідзе да школьнага ганка, садзіцца на прыступак, заводзіць песню:

Святая Барбара
Па шкле хадзіла,
Святога Міколу
За ручку...

Лютынскі *(адчыняе дзверы, выходзіць на ганак).* А, Святая Барбара! Як маешся, браток? Хваліся, якія навіны.

Карнейчык. Чакай! Хадзі сюды, каб не кожны сляпы бачыў. *(Заходзіць за ганак, каб не відаць было з боку вуліцы, дастае з торбы скрутак паперы.)* У горадзе быў, таварышаў з галоўнага штаба бачыў. На, пачытай сам і раздай, па кім бачачы.

Лютынскі *(бярэ скрутак і хавае за пазуху).* А, гэта добра! Хлопцы пыталіся ўжо, ці няма чаго свежанькага пачытаць.

Карнейчык. Казалі ў горадзе, што панам пара пяткі падмазваць, нашы наступаць пачалі. Шапні тут надзейным хлопцам, няхай нарыхтуюцца. А мы ў лесе ўжо напагатове будзем. Трэба арганізаваць так, каб паны пры адступленні ніводнага каня ў вёсцы не заспелі,— усіх у лес...

Лютынскі. Каб хутчэй дачакацца гэтага свята.

Карнейчык. Чакаць — мала: трэба прысцяшыць гэта свята. Трэба больш трывожыць пана ззаду — дзе шылам, а дзе хоць і шпількаю. Шпілька — яна, здаецца, рэч невялічкая, а панская задніца, ох, не любіць яе. Торкнеш добра, дык, нябось, ойкне ды аглянецца. А як аглянецца, тады і на фронце лягчэй па галаве яму лупянуць.

Лютынскі. А во! Чуць не забыўся. Заўтра ж паны думаюць атрад карны пасылаць у Залужжа. Там не хочуць мяса аддаваць. Гэта я сёння ў мястэчку чуў ад сваіх людзей. Толькі не ведаю, у які час яны будуць праязджаць.

Карнейчык. Добра, што сказаў. Мы з хлопцамі памяркуем, прыгатуем гасцінца. Можа, і пачаставаць

паноў прыйдзецца. Ну, трэба ісці мне памаленьку,— пакуль завалакуся з торбамі...

Лютынскі. Крыху назбіраў?

Карнейчык. Тры вёскі абышоў, адкуль найбольш нашы хлопы. Там жонцы паклон перадаў, там пра здароўе маці даведаўся,— усё весялей будзе хлопцам у лесе. А тым часам і скаромнага паўпудзіка сабраў.

Лютынскі. Кудэю ж ты пойдзеш?

Карнейчык. Цераз плот ды ў жыта. А там — мяжою аж да хвойніку. Я, брат, дарогу тут ведаю, заплюшчыўшы вочы магу патрапіць.

Чуваць галасы, крык, лямант.

Голас капрала. Чэго ту зэбралі се, холера? Марш до дому!

Голас цёткі Ульяны. Паночак! Галубочак! Парсючок мой...

Карнейчык. Эге! Паны не забываюцца на нас. *(Хутка адвязвае дзеравяную нагу.)* Ну, святая Барбара, цяпер на табе далёка не заедзеш. Як зловяць паны, дык і будзеш тады Лазара пець. *(Хавае нагу ў торбу. Да Лютынскага.)* Бывай, браток! Калі што якое,— перадавай, як і раней. *(Пераскаквае цераз плот і знікае.)*

Лютынскі. Шчаслівай дарогі! *(Ідзе ў школу.)*

З'яўляюцца: капрал, цётка Ульяна, натоўп сялян.

Ульяна. Паночак, даражэнькі. Пашкадуй ты мяне, няшчасную ўдаву.

Капрал. Ты нешчэнсна вдова?

Ульяна *(з надзеяй)*. Але, паночак: чалавек жа мой памёр.

Капрал. То чэго ты хцэш? А жэбы я ожэніл се з тобон?

Ульяна. Не, паночак. Няхай пан загадае сваім жаўнерам, каб яны мне майго падсвіначка аддалі. Гэта ж апошні ў мяне.

Капрал. То ніц: он бэндзе такі смачны, як і первшы.

Ульяна *(спыняецца)*. А каб табе, мой ты паночак, язык аблез, каб ты ніякага смаку не пачуў!

Капрал *(грозна паварочваецца)*. Мільч, холера! *(Ульяна змаўкае, капрал ідзе далей.)*

Ульяна. Памятай, панок: праз бок табе вылезе гэты мой падсвіначак.

Капрал *(абарочваецца)*. Застшэле, псякрэв, большэвічка!

Ульяна *(нагінаецца і шлёпае сябе па азадку)*. На, страляй! Хваробу пападзеш. Гэтакі бо стралец.

Капрал *(знімае з пляча карабін і ляскае замком. Натоўп з крыкам разбягаецца ў розныя бакі. Ульяна хутка хаваецца за вугал)*. Ото пшэклента баба! *(Бярэ на рэмень карабін і ідзе далей.)*

Карціна другая

Школьнае памяшканне. Лютынскі ходзіць па класе задуманы. Падыходзіць да акна, стукае ў шыбу.

Лютынскі. Насця, куды ты?

Голас Насці. На выган. Пагляджу, дзе конь ходзіць.

Лютынскі. Хадзі сюды. *(Адчыняе акно. У акне з вуліцы паказваецца Насціна галава.)* Ты, мусіць, даўно ўжо ў ягадах не была?

Насця. Пазаўчора.

Лютынскі. А мне, ведаеш, вельмі ягад чырвоных захацелася. Можа б ты ў лес схадзіла?

Насця *(аглядаецца назад, на вуліцу; прыцішаным голасам)*. Сёння ўночы тата сам прыйдзе дадому. Цяпер ноч відная, дык тата будзе грэчку сеяць, а заўтра мы з мамаю забарануем.

Лютынскі. А можа, Настулька, ты сёння ўсё-такі збегаеш у лес? Скажаш маме, што я цябе паслаў. Добра?

Насця. Добра.

Лютынскі. Як убачыш тату ці яшчэ каго з нашых хлопцаў, дык скажаш, што паны на Залужжа гасцінцам не пойдуць праз нашу вёску і няхай хлопцы асцерагаюцца. Скажы, што камендант у нашай вёсцы. Не забудзешся?

Насця. Не.

Лютынскі. Дык ты ж, галубка, хуценька!

Насця. Я толькі збегаю кошык вазьму. *(Насціна галава хаваецца. Лютынскі зачыняе акно, ідзе да шафы, адчыняе і порацца ў кнігах. У дзвярах з'яўляецца камен-*

дант. Лютынскі паварочваецца і моўчкі глядзіць на яго.)

Камендант ходзіць па класе, сцёбае хлыстом па халяве, разглядае на сценах карты і карціны.

Камендант. Пан ест научыце́лем?

Лютынскі. Так, пане камендант.

Камендант. А іле пан дзеці учы?

Лютынскі. Чалавек шэсцьдзесят набярэцца.

Камендант. О, пожондне! І вшысцы большэвіцы?

Лютынскі. Якія ж яны, пане камендант, бальшавікі? Другі, шануючы пана, соплі сабе не ўмее яшчэ выцерці. Дзятва.

Камендант. Пшэце ж пан іх учы? Ежэлі научыцель большэвік, то і учнёве большэвіцы.

Лютынскі. Я, пане камендант, не бальшавік, ні да якой партыі не належу.

Камендант. Хцялбым пану вежыць.

Лютынскі. Няхай пан верыць, як самому сабе.

Камендант. А по-польску пан учы дзеці?

Лютынскі. Не, пане. Тут ніводнага паляка няма.

Камендант. Мушон быць.

Лютынскі. Дзе ж іх узяць, пане камендант?

Камендант. Гдзе взёнць? Зробіць тшэба. Чэго се пан смее? Пан ве, жэ тутай Польска? *(Лютынскі збянтэжана маўчыць.)* Венц повінен учыць дзеці по-польску, и жэбы з ніх выховаць пожондных обыватэлі Польскі Велькей.

Лютынскі. Я, пане, і сам ні чытаць, ні пісаць папольску не ўмею.

Камендант. То альбо пан се научы чытаць і пісаць по-польску, альбо научыцелем не бэндзе. Цу ж то за научыцель, ктуры не зна ензыка паньствовэго? *(Спыняецца перад геаграфічнай картай Расійскай імперыі.)* О, у пана ешчэ Росыйска імпэр'я?

Лютынскі. Іншых карт няма, пане камендант.

Камендант. А жэ Польска ест, пан хыба жэ ве?

Лютынскі. Ведаю, пане.

Камендант. А для чэго ж пан ту не одзначыл? *(Паказвае на карту.)*

Лютынскі. Не ведаю, дзе мяжа будзе.

Камендант. Встыд, пане! Пшэце ж пан ве, жэ мы заенлі тэрытор'е до Оршы. Але то ешчэ не вшыстко. Пан слышал, жэ Польска бэндзе од можа до можа?

Л ю т ы н с к і. Дык то можа, але ж яшчэ невядома.

К а м е н д а н т *(абураны).* Як то невядомо? Цо пан плеце? Од Балтыцкего можа до Чарнэго.

Л ю т ы н с к і. Ах, ад мора да мора? Я ж пану казаў, што слаба па-польску разумею.

К а м е н д а н т. Граніца повінна ісць о так... Нех пан патшы тутай: затока Рыска, Дзвіна Заходня... *(Адзначае на карце чырвоным алоўкам.)* Нэвэль, Вітэбск... Орша... і далей по Днепшэ до самэго Чарнэго... *(Чуваць перастрэлка. Камендант прыслухоўваецца.)* Цо то? Стшэляён?

Л ю т ы н с к і. Так, пане, недзе страляюць. *(Ціха дзвынкнула шкло. Чуваць ціхі трэск па дрэву.)*

К а м е н д а н т. Кулі лятаён! *(Хаваецца за печ з левага боку.)* Цо то ма значыць?

Л ю т ы н с к і *(стуліўшыся за шалёўку, глядзіць у акно і энергічна махае рукой да сябе).* Я хіба на двор выйду, там лепш будзе відаць. *(Лютынскі адчыняе дзверы ў калідор. Адначасна ў калідор адчыняюцца вонкавыя дзверы. Лютынскі трасе пальцам і прыкладвае яго да вуснаў, даючы знак маўчаць. Уваходзіць Карнейчык са стрэльбай на плячы; знясілены, прыпіраецца да сцяны. Левая рука яго мёртва звісае ўніз. Лютынскі адчыняе дзверы ў кладоўку, што насупраць дзвярэй у клас, прапускае туды Карнейчыка і замыкае. Засоўвае на жалезную засаўку вонкавыя дзверы і ўваходзіць у клас.)*

К а м е н д а н т. Цо там такего?

Л ю т ы н с к і. Нічога не відаць, пане.

К а м е н д а н т. Не стшэляён юж?

Л ю т ы н с к і. Не чуваць.

К а м е н д а н т *(выходзіць з-за печы).* А пан, напэвно, бардзо пшэстрашыл се?

Л ю т ы н с к і. Мне, пане, цывільнаму чалавеку, дык яно такі і страшна.

К а м е н д а н т *(ляпае яго па плячы).* О, нех се пан не боі, ежэлі я тутай.

Моцны грукат у вонкавыя дзверы.

К а м е н д а н т. Кто там стука?

Л ю т ы н с к і *(адчыняе дзверы ў калідор).* Хто там?

Г о л а с. Одэмкні, холера!

Л ю т ы н с к і. А што ж вам трэба?

Голас. О псякрэв, ешчэ пыта се!

Грукацяць прыкладамі ў дзверы.

Лютынскі. Ды калі ласка, я адамкну. *(Адмыкае. Уваходзіць у клас. За ім — два жаўнеры.)*

Першы жаўнер. Гдзе сховал большэвіка?

Лютынскі. Якога бальшавіка? Я і ў вочы нікога не бачыў.

Другі жаўнер. Не відзял, большэвіцка холера? Зараз зобачыш! *(Хапае Лютынскага загрудкі. Першы жаўнер замахваецца шомпалам.)*

Камендант *(якога жаўнеры дагэтуль не заўважалі)*. А цо вы тут робіце?

Жаўнеры выцягваюцца ў струнку, бяруць пад казырок і заміраюць.

Камендант. Кто там стшэлял тэраз?

Першы жаўнер. То мы, пане капітане, большэвіка лапалі. Гдзесь уцек.

Камендант. То вы мыслелісьце, жэ я ту большэвіка ховам? О, галганы! Прэч до д'ябла!

Жаўнеры адначасна паварочваюцца кругом, стукаюць абцасамі, накіроўваюцца да дзвярэй.

Камендант. Вруцьце се назад!

Жаўнеры варочаюцца і зноў выцягваюцца перад камендантам.

Камендант. А гдзе ест поручнік Гжэбецкі?

Першы жаўнер. До старосты пошэд, пане капітане.

Камендант. Запровадзьце мне до него.

Жаўнеры і камендант выходзяць. Лютынскі сочыць за імі праз акно, пасля выходзіць у калідор, замыкае вонкавыя дзверы на засаўку і адмыкае дзверы ў кладоўку.

Лютынскі. Ну, як ты?.. *(Чуваць прыглушаны стогн.)* І крыві ж з цябе вылілася! Прыйдзецца як-небудзь на віднае выйсці ды перавязаць. А ну, паспрабуем устаць! *(Чуваць моцны стогн.)* Нічога, пацярпі хвілінку. *(Вядзе Карнейчыка пад правую руку з кладоўкі ў клас.)* Эх, Святая Барбара. Звяла, брат, ты зусім. Сядзь, я зараз пашукаю, чым перавязаць. *(Садзіць Карнейчыка на лаўку, бя-*

жыць у свой пакой, выносіць бутэльку з ёдам, нажніцы, кашулю, якую дзярэ на хаду.)

Л ю т ы н с к і. Цяпер мы возьмемся за цябе як мае быць. Можа, паспрабуем распрануцца? Падымі сваю лапку! *(Бярэцца за рукаў і прабуе сцягнуць.)*

К а р н е й ч ы к. О-ё-ёй!

Л ю т ы н с к і. Гм. Прыйдзецца рукаў распорваць. Вось так! Во! *(Арудуе нажніцамі.)* Яшчэ хвілінку. Гатова! *(Аглядае раны.)* Раскавялілі здорава! Як гэта яны цябе залавілі? *(Перавязвае.)*

К а р н е й ч ы к. Дзяўчынка Данілава прыбегла.

Л ю т ы н с к і. Маладзец Насця! Папярэдзіла, значыць?

К а р н е й ч ы к. Я — сюды ў разведку. У жыце яны мяне змецілі... Утрох. Адзін на месцы застаўся.

Л ю т ы н с к і. Добра, што хоць не дарэмна гэты гасцінец атрымаў.

К а р н е й ч ы к. А тыя два ляглі і шпараць па мне... А там, бачу, цэлы ўзвод. Я — ходу... Па жыце... Тут мне і папала.

Л ю т ы н с к і. Яны бачылі, як ты ў школу бег?

К а р н е й ч ы к. Дагадваліся. На бога бралі.

Л ю т ы н с к і. Шчасце наша, што гэты бліскучы астапоп, камендант, якраз тут быў... Гатова... Перавязаць-то перавязаў, а што там глыбей робіцца, не ведаю. Тут канечне доктар патрэбен. Але дзе нам узяць яго?

К а р н е й ч ы к. Мо каб у горад?

Л ю т ы н с к і. Кінь ты — у горад! Зловяць як піць даць. У мястэчка ў бальніцу цябе завезці — зноў нельга: зараз жа паны даведаюцца. Доктара сюды запрасіць — няма такога надзейнага... Ёсць, праўда... сябар мой, можна сказаць. Недалёка ад мае роднае вёскі. Але гэта вёрст восемдзесят будзе. Прыйдзецца, мусіць, свайго чалавека паслаць, запрасіць сябра ў госці... Ды што я, дурніца, нуды табе паддаю! Усё ўладзім: і доктар будзе, і ўсё будзе. А там, глядзіш, і бальшавікі прыйдуць. Ідзі, брат, цяпер адпачывай і ні пра вошта не думай.

К а р н е й ч ы к. А можа, я ў лес?.. да хлопцаў?

Л ю т ы н с к і. Кінь глупства! Цераз хату не можа перайсці,— у лес ён пойдзе. Дождж, сырасць, трэба тулянца, пераходзіць з месца на месца... Ідзі лепш у кладоўку ды лажыся. Гэта будзе твая палата, а я — галоўны доктар, і ты павінен мяне слухаць. Я зараз пасцялю там. *(Бярэ*

Карнейчыка за руку і падымае з крэсла. Карнейчык ціха стогне.) Баліць?

К а р н е й ч ы к. Страшэнна.

Л ю т ы н с к і. А стагнаць усё-такі не трэба. Крапіся, браток, бо як накрыюць, тут нам і капут. А калі табе вельмі пастагнаць прыспічыць, цярплівасці не хопіць, дык ты галаву падушкаю накрый і пастагні сабе крышку. *(Выходзіць.)*

Карціна трэцяя

Пакой Лютынскага. Д о к т а р выцірае рукі аб ручнік.

Л ю т ы н с к і. Што ты скажаш?

Д о к т а р. Надта парадаваць цябе не магу.

Л ю т ы н с к і. Значыць, дрэнь справа?

Д о к т а р. Не то што зусім дрэнь, а з рукою твайму бальшавіку прыйдзецца развітацца.

Л ю т ы н с к і. Няўжо адрэжаш?

Д о к т а р. Іначай нічога зрабіць нельга: выразныя адзнакі заражэння крыві.

Л ю т ы н с к і. Шкада — хлопец вельмі слаўны... малады зусім.

Д о к т а р. Таму і рэзаць прыходзіцца, што шкада. Не адрэжаш — зусім прапаў.

Л ю т ы н с к і. Дрэнь-паперы. А начынне ж хоць узяў ты з сабою?

Д о к т а р *(паказвае на саквяж)*. Вось яно. Крыху падмацуемся і возьмемся за работу... *(Садзіцца за стол.)* Спірытусу ў цябе няма, вядома?

Л ю т ы н с к і. Выпіць хочаш?

Д о к т а р. Начынне трэба было б памачыць.

Л ю т ы н с к і. Няма, брат.

Д о к т а р. Прыйдзецца ў гарачай вадзе.

Ляпнулі дзверы ў сенцах.

Л ю т ы н с к і. Старожка ідзе; я скажу, каб самавар паставіла.

Уваходзіць У л ь я н а.

У л ь я н а. Можа, малачка яшчэ свежанькага? *(Ставіць збанок на стол.)*

Лютынскі. Давай і малачко. Маладзец, цётка Ульяна. Старайся, каб госць не галадаў, а то прыедзе дадому ў сваю школу ды і абгаворыць нас: скажа, што есці шкадавалі.

Ульяна. А я ж, панічок, і сама ведаю, што госцю трэба наравіць.

Лютынскі. Ізноў панічок! *(Да доктара.)* Ніяк адвучыць не магу: панічок ды панічок.

Доктар. Мусіць, цётка вельмі паноў любіць, што і нас панамі называе?

Ульяна. Каб яны так хлеб любілі!

Доктар. Чаму ж цётка такая сярдзітая на іх?

Ульяна. Як жа! Астатняга парсючка ўзялі, каб іх жывот узяў. Яшчэ і страляць мерыцца, гад!

Лютынскі. Але ж цётка яму і мішэнь добрую выставіла.

Ульяна *(засаромеўшыся)*. Няўжо і паніч бачыў?

Лютынскі. Мне праз акно ўсё відаць.

Ульяна *(хоча ісці)*. Можа, я вам і непатрэбна ўжо?

Лютынскі. Яшчэ самаварчык пастаў ды ідзі сабе.

Ульяна. Вой! Такой гарачынёй ды чай піць.

Лютынскі. А мы клін клінам выбіваць будзем!

Ульяна. Мне не цяжка — піце на здароўе. *(Бярэ вядро і выходзіць.)*

Лютынскі. Што там у нашых краях чуваць?

Доктар. Тое, што і тут. Хто бальшавікоў не счакаецца, а хто з панамі дружбу круціць.

Лютынскі. І тут жа круцяць. І адкуль іх, здаецца, набралася — усялякіх паноў ды падпанкаў? Яшчэ больш, як раней было. Пані расфуфыраныя, у капелюшах, з сабачкамі на ланцужках; паны — з ганчакамі. Што ні пан, то і сабака. Глядзіш на ўсё гэта і думаеш сабе: о то як бальшавікі вернуцца — аж пыл пойдзе ад гэтага панства.

Доктар. А ты, бачу, зусім бальшавіком зрабіўся?

Лютынскі. Не тое што бальшавіком, а так... духу іхняга набраўся. Бывала, глядзіш на ўсіх гэтых дармаедаў і — нічога; здаецца, так і трэба. А цяпер глядзець не магу на іх морды пыхлівыя. Думалася — канец ім ужо. Не, зноў вярнуліся. І ўсё на гэтага мужыка няшчаснага. А ён, як той вол рахманы: хто на карак ні сядзе, таго і цягне.

Доктар. І рабочым цяпер не соладка.

Л ю т ы н с к і. У іх, брат, іначай: згуртаванасць, арганізацыя, ёсць каму пакіраваць. А мужык — кожны сам сабе. Мужыку трэба цяпер за рабочага трымацца. Без яго не прагнаць гэтай поскудзі. Значыць, і зямлі не мець. А мужыку што важней за ўсё? Зямлю ў свае рукі забраць. А там — рабочы на заводзе, мужык — на зямлі: кожны раскашаецца, як сам хоча. *(Паўза.)* Як там бацька мой? Не бачыў часам?

Д о к т а р. От... жыве. Зямлю адабралі. Ты ж, мусіць, ведаеш?

Л ю т ы н с к і. Чуў.

Д о к т а р. Папацягалі яго за гэту зямлю.

Л ю т ы н с к і. Цяпер мо не чапаюць ужо?

Д о к т а р. Цялушку ўзялі на тым тыдні.

Л ю т ы н с к і. От гадаўё! Я б ім, здаецца, горла перагрыз за гэту цялушку. Галандскай пароды. Сам з бацькам купляць ездзіў вунь аж у Камяное.

Д о к т а р. Нудзіцца стары. «Ці перажывём мы — кажа,— калі гэту напасць?»

Л ю т ы н с к і. Што ж ты думаеш. Чалавек толькі за гаспадарку ўзяўся як мае быць. Зямлі прыбавілі,— вось, думаў, пажыву! На́ табе: зноў гніся на чатырох дзесяцінках... Убачыш — падвесялі яго крыху. Няхай не маркоціцца дужа. Мінецца гэта ліха, быць не можа. Скажы, што я яму яшчэ такую цялушку дастану, якой і ў пана Гняцецкага не было.

У л ь я н а ўваходзіць з вядром, спужана.

У л ь я н а. Вой, панічок! Хто ж гэта ў кладоўцы ў нас стогне?

Л ю т ы н с к і. Перахрысціся, цётка Ульяна! Хто там можа стагнаць?

У л ь я н а. Не ведаю, але ж я добра чула... Не раўнуючы, як жанчына раджае.

Л ю т ы н с к і *(штучна смяецца)*. Ці не думаеш ты, што я ўпотайкі акушэрствам займаюся патрошку?

У л ь я н а. Смейцеся сабе, але ж хіба мае вушы мяне падманваюць.

Л ю т ы н с к і. А мы зараз паслухаем. *(Устае, адчыняе дзверы, наўмысля моцна.)* Дзе ж тут хто стогне, цётка Ульяна?

У л ь я н а *(прыслухоўваецца)*. Не чуваць. Няўжо гэта мне здалося?

Лютынскі. Можа, свіння дзе на дварэ рохкала.

Ульяна. Хай яе воўк, калі гэта свіння! Аж рукі мае калоцяцца.

Лютынскі. Ну, можаш сабе ісці ўжо. Мы самі тут управімся.

Ульяна. Вядома. А то я вам і пагаварыць не даю.

Лютынскі. Мы тут і пагаворым. Можа, госць і ляжа, адпачне крыху.

Ульяна выходзіць.

Доктар. Так можна і ўлопацца калі-небудзь.

Лютынскі. Нічога, другі раз не будзе гэтага.

Доктар. Што, калі б паны злавілі?

Лютынскі. Кокнулі б, вядома.

Доктар. І ты не баішся?

Лютынскі. Думаю, што не зловяць. А пачнуць лавіць, то будзем уцякаць. *(Прыслухоўваецца.)* Самавар, здаецца, закіпеў. Давай сюды свае струманты.

Доктар дастае з саквояжа інструменты, кладзе ў таз. Лютынскі бярэ таз і выходзіць за дзверы. Доктар падрыхтоўвае перавязачны матэрыял. Лютынскі адчыняе дзверы.

Лютынскі. Гатоў.

Доктар. Пайшлі.

Ідуць у кладоўку. У кладоўцы на падлозе на сенніку ляжыць Карнейчык.

Доктар *(нагінаецца над Карнейчыкам)*. Здаецца, спіць.

Лютынскі *(таксама нагінаецца)*. Шкада будзіць: яму так рэдка ўдаецца заснуць.

Карнейчык *(не расплюшчваючы вачэй)*. Не сплю я.

Доктар. Мы прыйшлі, таварыш. Прыгатуйся: прыйдзецца табе некалькі непрыемных хвілін пераждаць. Прывязаць бы цябе не шкодзіла, ды тут няма як.

Карнейчык. Не трэба. Антоша, патрымаеш мяне.

Лютынскі *(укленчвае і нагінаецца над Карнейчыкам)*. Пацярпі хвілін пяць. Збяры ўсе свае сілы. Перацярпі і будзеш тады папраўляцца.

Карнейчык. Заткні мне рот... Не выцерплю... Пачуюць.

Лютынскі *(бярэ кусок марлі).* На, братка. Гэта чысценькая. *(Затыкае яму рот.)*

Доктар. Ну, я пачынаю. *(Пачынае аперацыю).*

Лютынскі кладзецца на Карнейчыка, абнімае правай рукой за шыю, а левай пад правае плячо. Карнейчык пад ім сударгава выгінаецца і бесперапынна стогне.

Лютынскі. Крапіся, братка, крапіся!.. Бедная Барбара!.. Пакутніца няшчасная!.. Мацней абнімі мяне!.. Цісні!.. Шчыплі!.. Вось так! Не глядзі туды... *(Цалуе Карнейчыка ў шчаку.)* Зараз, братка, зараз... Яшчэ адну хвілінку... Вось і ўжо... Толькі перавяжа і ўсё...

Доктар. Гатова!

Лютынскі *(выцірае Карнейчыку твар).* Аж потам абліўся... Дай жа мне марлю сюды. *(Адтыкае рот. Карнейчык стогне.)*

Карнейчык. Піць.

Лютынскі. Зараз нясу. *(Выбягае.)*

Доктар. Цяпер, таварыш, будзеш папраўляцца. Я Антону Мітрафанавічу медыкаментаў пакіну і раскажу, як каля раны хадзіць. Тыдні праз тры зажыве. Будзеш у нашых краях, заходзь да мяне. Запытаешся, дзе жыве доктар Барташэвіч. Кожны скажа. Альбо ў бальніцу заходзь. Проста ў прыёмную. Не бойся, не выдам. Мы з Антонам Мітрафанавічам — блізкія сябры.

Лютынскі *(уваходзіць са шклянкай вады, прытрымлівае Карнейчыкаву галаву).* На, браток!

Доктар. Добра было б, каб заснуў цяпер.

Лютынскі. Ты ідзі сабе адпачывай: здарожыўся. Я пабуду пры ім.

Доктар. Прыбраць бы тут... Чыстата павінна быць ідэальная.

Лютынскі. Я сам усё зраблю.

Доктар *(бярэ Карнейчыкаву руку, мацае пульс і адначасна развітваецца).* Ну, папраўляйся, прыяцель!

Карнейчык слаба ківае галавою. Доктар выходзіць. Лютынскі сядзіць на кукішках і ўглядаецца Карнейчыку ў твар.

Карціна чацвёртая

Лютынскі *(глядзіць у акно)*. О, падняў хламіду, чорт кудлаты! *(Ідзе ў калідор, адмыкае і адчыняе дзверы кладоўкі.)* Ну, Святая Барбара! Станавіся, брат, на камісію. Прыйдзецца цябе выпісаць са шпіталя.

Карнейчык *(паказваецца ў дзвярах з пустым левым рукавом)*. Даўно цябе прашу.

Лютынскі. Сёння, каб ты і не прасіў, дык я цябе сам праганю.

Карнейчык. У цябе тут нешта здарылася? Нейкі грукат, гоман, крык — што такое?

Лютынскі. Папа чорт прынёс. Бачу — да чаркі дагаварваецца. Ну, я і адлучыўся на хвілінку, а шафу адамкнёную пакінуў. Зусім забыўся пра літаратуру, што ты тады прынёс. Прыходжу, а ён ужо ў руках трымае. І проста — асою ў вочы. Я так, я і гэтак загаварваю — не бярэ. «Данясу!» — крычыць. Ах, данясеш? Я, брат, за каўнер, ды калі зырнуў! Думаў, што галавою дзверы выламіць ды да цябе ў кладоўку ўляціць.

Карнейчык. Шкада, што не ўляцеў. Я па-свойму яго благаславіў бы.

Лютынскі. Даўгагрывы дурань! Ад злосці забыўся нават пра тое, што праз тыдзень, можа, і даносіць не будзе каму.

Карнейчык. А данясе? Як ты думаеш?

Лютынскі. І думаць няма чаго. Сёння ж камендант будзе ведаць.

Карнейчык. Прыйдуць нашы, прапішам мы яму іжыцу.

Лютынскі. Куды пойдзеш цяпер?

Карнейчык. У лес, да сваіх.

Лютынскі. А рука?

Карнейчык. Што ж рука? З аднаею буду жыць.

Лютынскі. Як болька, хацеў я запытаць?

Карнейчык. Нічога. Траха што і зажыла ўжо. Гарачая пара — няма калі вылежвацца...

Лютынскі. Мяркуй сам. Да вечара недалёка, жандары не паспеюць. Як толькі змеркнецца, дык ты праз акно ды ў жыта. А там — сцежкі табе вядомыя.

Карнейчык. А ты?

Лютынскі. Я зараз — хаду і замкну дзверы знадворку, каб да вечара ніхто цябе не патрывожыў.

Карнейчык. Куды надумаўся?

Лютынскі. Да чырвоных. Дні праз два да фронту дабяруся, а там паны, здаецца, рушылі адступаць, і перабрацца цераз фронт мне не цяжка будзе. *(Паўза.)* Як ты думаеш, Мікола, сустрэнемся яшчэ мы з табой?

Карнейчык. Э, брат, яшчэ і як сустрэнемся!

Лютынскі. А калі заб'юць цябе ці мяне?..

Карнейчык. На вайне, вядома, у зубы не глядзяць. Але нашто, каб канечне нас білі? Давай лепш мы будзем біць.

Лютынскі. Давай, так і быць.

Карнейчык. Калі пашанцуе, то сустрэцца з табою мы можам і праз некалькі дзён.

Лютынскі. А можа, і праз дзесяткі год.

Карнейчык. І гэта можа быць. Уяўляю, якім ты будзеш: салідны, з барадою, і сыны ў цябе вялікія...

Лютынскі *(у тон яму)*. А ў цябе дочкі, і мы іх жаніць будзем.

Карнейчык. Хто за мяне пойдзе? *(Ківае на пусты рукаў.)*

Лютынскі. Пойдзе, брат, аж пабяжыць. Другая рука ёсць, ногі ёсць, галава ёсць.

Карнейчык. Правільна, Антоша! Сам я ёсць — вось што самае галоўнае. І мы з табою яшчэ пажывём ды папрацуем на карысць Радзімы. *(Памаўчаўшы.)* А каб не ты, Антоша, не было ж бы мяне на свеце: прэў бы я ў зямлі, і чэрві б спраўлялі баль у маім чэрапе. Бр-р-р!

Лютынскі *(устае)*. Давай лепш... пацалуемся на развітанне.

Карнейчык. А я табе на развітанне хачу сказаць... ведаеш што?

Лютынскі. Што?

Карнейчык. Калі ў цябе будзе ў жыцці самы небяспечны момант, самае цяжкае становішча, я хацеў бы тады быць з табою, хоць бы гэта мне самому пагражала смерцю.

Лютынскі *(з цёплай усмешкай)*. Паспрабаваў бы ты лепш голас свой: ці выйдзе цяпер «Святая Барбара». Можа, яшчэ спатрэбіцца.

Карнейчык *(весела)*. А што ты думаеш! Зараз паспрабуем. *(Зажмурвае вочы і крывіць твар.)*

Святая Барбара па шкле хадзіла,
Святога Міколу за ручку вадзіла.
Святому Міколу ў ножкі колецца,
Святая Барбара богу моліцца.

Лютынскі *(ляпае яго па плячы)*. Дасканала! Рыпіш, як кола нямазанае. *(Смяюцца.)* Ну...

Карнейчык. Бывай, браток! *(Цалуюцца.)* Перадай там, што мы не сядзім тут, злажыўшы рукі.

Лютынскі. Добра. Чакай мяне хутка ў чырвонаармейскім шлеме і са стрэльбай.

Заслона

Акт другі

Адбываецца ў 1932 годзе.

Карціна пятая

Двор машынабудаўнічага завода. Выстаўка браку. Ля дошкі Насця і Касабуцкі. Па двары праходзяць рабочыя і знікаюць у дзвярах цэха.

Касабуцкі. Рада, што чалавека на смех выставіла?

Насця. Радасць мне невялікая. Калі такой радасці ты будзеш даваць пабольш, дык усю брыгаду на чорную дошку пасадзіш.

Касабуцкі. Кожны сам за сябе адказвае: мой брак, з мяне ж і вылічаць за гэта.

Насця. Не, брат! Тут крыху далей трэба глянуць. Дэталь важная, а ты яе запароў. Вось аднае жняяркі і недадалі. А праз гэта, можа, колькі хлеба на полі папсуецца.

Касабуцкі. Ты вельмі далёка глядзіш, а пад носам не бачыш. Станок ні к чорту матары не варт, рамонту просіць.

Стары рабочы *(праходзячы, ляпае Касабуцкага па плячы)*. Што, дасягненні свае выставіў?

Касабуцкі *(агрызаецца)*. Каціся ты... на лёгкім кацеры! Цябе яшчэ тут не было!

Насця. Пра станок дагэтуль ты нічога не казаў. Самому трэба сумленна рабіць, дык і станок лепшы будзе.

Касабуцкі. Як сабаку кормяць, так сабака і брэша.

Насця. Вось яно, шкурніцтва! Жыўцом з цябе прэ.

Цябе горш за ўсіх кормяць? Прыйдзецца пра цябе ў заўкоме пагаварыць.

Касабуцкі. Пляваў я з пятага паверха на твой заўком і на цябе разам! *(Убачыў, што падыходзіць Карнейчык, падаўся ўбок.)* Пачакай, я табе гэта ўспамяну яшчэ некалі!

Карнейчык. Што ў вас тут такое?

Насця. Токар з нашай брыгады... Брак зрабіў дый лаецца яшчэ, што ў вітрыну выставілі...

Карнейчык. А начальнік цэха ведае?

Насця. Што начальнік! Запісаў вымову, а ён і вухам не вядзе.

Карнейчык. Як яго прозвішча?

Насця. Касабуцкі.

Карнейчык *(запісвае на паперы)*. Я пагавару з начальнікам цэха.

Насця. Ён адзін усю брыгаду падводзіць. *(Пайшла.)*

Карнейчык глядзіць ёй услед — любуецца.

Нодэльман *(падыходзіць ззаду)*. Глядзі, не закахайся.

Карнейчык. Злачынства невялікае.

Нодэльман. Я не супярэчу, калі гэта прамфінплану не пашкодзіць. У закаханай кухаркі, кажуць, няўдалая страва выходзіць, а што выйдзе ў закаханага дырэктара, гэта для мяне яшчэ не ясна.

Карнейчык. Не бойся: выйдзе ўсё тое, што і ў людзей выходзіць.

Нодэльман. Чаму табе і сапраўды не закахацца ўжо? Гадкоў табе нямала. Не іначай, прыйдзецца мне жаніць цябе ў парадку партдысцыпліны.

Карнейчык. Калі ж гэтым займацца? Пахадайнічай хіба, каб мне водпуск далі месяцы на тры, тады, можа, што і выйдзе.

Нодэльман. Не, брат, ты паспрабуй пераключыся на хаду...

Карнейчык. А яна слаўная дзяўчына.

Нодэльман. Што й казаць, дзяўчына — што трэба. Герой першай пяцігодкі. І тым прыямней, што самі ж мы яе выгадавалі. З вёскі прыйшла: заморачак такі, нясмелая, ля станка прайсці баялася...

Карнейчык. Памятаеш, як на вытворчай нарадзе яна выступала?.. Пачне гаварыць, шчокі запалымнеюць...

Нодэльман. Ды ты, бачу я!.. Хоць мне і вельмі непрыемна, але прыйдзецца цябе крыху астудзіць. Ты ведаеш, што нам рыхтуецца вымова?

Карнейчык. Якая? За што?

Нодэльман. За запасныя часткі. Нехта з Наркамзема паскардзіўся, што заказу не выконваем.

Карнейчык. Ды што за чорт! Недарэчнасць нейкая. *(Падыходзіць да адчыненага акна канторы.)* Дайце мне трубку. *(У тэлефонную трубку.)* Наркамзем?.. Хто пры тэлефоне? Каго-небудзь з адказных працаўнікоў... Давайце члена калегіі... Гэта гаворыць дырэктар завода імя Калініна... Хто ў вас там бегаў плакаць у ЦК?.. Наконт заказаў... Вы? Глупства вы там нагаварылі... Ды не па нашай жа віне... А чарцяжы вы нам далі? Ды вашы ж работнікі... Вы новы працаўнік, дык я за вас вымовы павінен атрымліваць?.. То трэба разабрацца, а не гаварыць глупства... Вядома... Няма чаго звальваць з хворай галавы на здаровую... Ну, вось там і пагаворым... Так, так!.. За вас вымовы атрымліваць я не хачу. *(Аддае трубку ў акно.)* Бюракраты няшчасныя!

Карціна шостая

Пакой перад кабінетам сакратара ЦК. Лютынскі сядзіць на крэсле, трымаючы на каленях партфель, і перабірае паперы. Сядзяць яшчэ два з партфелямі. Уваходзіць Карнейчык.

Карнейчык *(кіўнуўшы галавой на дзверы.)* Там нехта ёсць?

Наведвальнік. Двое.

Карнейчык дастае крэсла з-за стала. Партфель Лютынскага ляціць на падлогу.

Карнейчык. Выбачайце!

Лютынскі *(глянуў злосна, потым твар яго мяняецца і выражае прыемнае здзіўленне)*. Пачакай!.. Няўжо гэта ты?

Карнейчык *(не пазнае)*. Не, гэта, мусіць, не я. Вы памыліліся *(нерашуча бярэ руку, якую падае Лютынскі)*.

Лютынскі. Ды як жа не ты? Святая Барбара! Ты ж у мяне ў шпіталі ляжаў?

Карнейчык *(узрадаваны трасе руку Лютынска-*

га). А! Тады гэта я! А цябе, брат, і не пазнаць: капялюш... барада. Адкуль гэта ўсё?

Лютынскі. Капялюш купіў, а барада сама вырасла. За дванаццаць год можна набыць і тое, і другое... Пара нам патроху культурны выгляд набываць.

Карнейчык. І праўда, дванаццаць год... Як гэта мы не сустрэліся дзе-небудзь? Я ўжо другі год тут.

Лютынскі. А я — другі месяц.

Карнейчык. Ты прафесарам, можа, ужо стаў?

Лютынскі. А ведаеш, да таго хілілася. Аспірантам быў пры сельскагаспадарчай акадэміі. Потым сарвалі і кінулі сюды.

Карнейчык. Ты, значыць, па сельскай гаспадарцы пайшоў?

Лютынскі. Накшталт гэтага.

Карнейчык. А мне, брат, так і не ўдалося павучыцца. Усё на вытворчасці... *(Паўза.)*

Лютынскі. Да начальства прыйшоў?

Карнейчык. Па адной каверзнай справе. Нейкі пляткар з Наркамзема паскардзіўся, што я заказ марыную...

Лютынскі. Дык гэта ты дырэктар завода імя Калініна?

Карнейчык. Адкуль ты ведаеш?

Лютынскі. Як жа не ведаць? Гэтак крыў мяне ўчора па тэлефоне.

Карнейчык. Цябе?

Лютынскі. Ну, мяне. Бач, той самы пляткар з Наркамзема...

Карнейчык. Ты?

Лютынскі. Выходзіць — я.

Карнейчык. Ну, брат! Шчасце тваё, што ты мой друг, а так не ведаю, што з табой зрабіў бы.

Лютынскі. Адпусці душу на пакаянне. І Наркамзем сіратою не пакінь.

Карнейчык. Што ж ты там... сектарам якім загадваеш?

Лютынскі. Падымай вышэй — намеснік наркома.

Карнейчык. О-о-о! Раскажы хоць, як ты дайшоў да гэтага.

Лютынскі. Тут, брат, сам не дойдзеш — людзі падпіхнуць. Пакажы толькі, што працаваць умееш,— на руках падымуць, на вышэйшую ступеньку пасадзяць,— толь-

кі працуй, калі ласка. І нідзе не дзенешся — будзеш працаваць, як міленькі! Так і я... Вярнуўся з арміі, думаў, буду і надалей толькі з малышамі ў школе справу мець. Куды там! На кавалкі разрываюць: вучы, памагай, арганізуй. Праз два гады членам райвыканкома выбралі, загадчыкам райземаддзела назначылі. А тады ж — ведаеш? — паднящце сельскай гаспадаркі і ўсё такое... Тут я папрацаваў як мае быць. Шматполле, травасеянне, карняплоды... У галіне жывёлагадоўлі шмат было зроблена. Глядзіш — у некаторых і свінні іаркшырскія завяліся, і каровы лепшай пароды. А ў бацькі дык цэлую паказальную гаспадарку наладзіў. Прэміі атрымліваў. У газетах пісалі пра яго. Раз нават фатаграфію змясцілі. З паўгода стары любаваўся ёю.

Карнейчык. Жыў яшчэ бацька?

Лютынскі. Жыве... У калгасе цяпер.

Карнейчык. Не маркотна яму там... пасля паказальнай гаспадаркі?

Лютынскі. Прывыкне. Дзе ён дзенецца?.. Дык вось... Працаваў я так, аж пакуль пачаліся ў мяне непаразуменні з сакратаром райкома. Тады я і адпрасіўся на вучобу.

Карнейчык. Якая ж твая работа ў Наркамземе?

Лютынскі. А ў кожны сектар прыходзіцца нос утыкаць. Але найбольш мяне цікавіць землеўпарадкаванне. Пакуль зямельная плошча ў нас не будзе прыведзена ў парадак, датуль мы не будзем мець ні ўстойлівага землекарыстання, ні правільнага севазвароту, ні належнага ўліку працы.

Карнейчык. І ты ўжо добра гэту справу ведаеш? Авалодаў тэхнікай?

Лютынскі. Крыху кумекаю. Дый спецыялісты ж у мяне сядзяць на гэтай справе. Ёсць у мяне такі Далеўскі, дырэктар зямтрэста,— галава! Паглядзіш, праз год у мяне па ўсёй рэспубліцы парадак будзе! Усё роўна як на шахматнай дошцы.

Карнейчык. Глядзі толькі, каб мат не быў.

Лютынскі. Ну, брат! Усім рэспублікам нос уватру. Перш за ўсё выжыву саматужніцтва ў справе ўліку працы. Брыгадзіру ці паляводу не трэба будзе кожны раз бегаць ды абмерваць — а колькі засеяна? колькі заарана? Зямля будзе памерана раз і назаўсёды. Уся плошча будзе падзелена на правільныя геаметрычныя клеткі, каб ніводнага беспрытульнага кусочка не засталося. Засеялі, ска-

жам, клетку № 20, а брыгадзір ужо і ведае, колькі гектараў засеялі. Севазварот будуецца таксама толькі на строгім і правільным чаргаванні клетак. Адгэтуль і сістэма ўгнаення штучнага і натуральнага. У выніку — ураджай, якога і Данія ніколі не сніла. Мы і тут ставім сабе задачу дагнаць і перагнаць буржуазныя краіны. А ўяві сабе такое поле летам, калі кожная клетка зацвіце, зазелянее, зажаўцее сваёй культурай. Гэта ж будзе не поле, а жывы дыван, вытканы рукою мастака! Адзін выгляд такога поля будзе паказваць, што значыць план, сістэма, сацыялізм.

Карнейчык. Ну, ну, давай! Я тут мала што разумею. Выведзеш рэспубліку на першае месца, наркомам зробім... *(З кабінета выходзіць наведвальнік.)* Пайшлі!

Лютынскі. Што ж, будзем далей з табою лаяцца?

Карнейчык. Давай лепш — не трэба. А ўрэшце... паслухаем, што ты будзеш гаварыць.

Карнейчык і Лютынскі ідуць у кабінет.

Карціна сёмая

Кватэра Лютынскага.

Юрка *(муштруецца з катом, які не хоча гуляць з матузом)*. Лаві, кіса! Ну, цоп! Дык ты не хочаш? От, бюракрат! Вочы зажмурыў, вушы натапырыў і глядзець не хоча! На, лаві! Вось апартуніст няшчасны! Пачакай: я ж табе зараз..! *(Хапае шчотку і імчыцца на ката.)* Ж-жж-ах! А, даў драла!

Наталля *(з суседняга пакоя)*. Нашто ты ката б'еш?

Юрка. Ён апартуніст і бюракрат.

Наталля. Гэта ж ці не бацьку твайго так называлі?

Юрка. О! Мой бацька сапраўдны камуніст і аварган... як, мама?

Наталля. Авангард.

Юрка *(круціцца па хаце, гуляе)*. Авангард, аварганд, авагранд... *(Глянуўшы ў акно.)* Валодзька! Куды ты? Купацца? *(Адварочваецца.)* Мама, я пайду купацца.

Наталля. Я не пушчу цябе з Валодзькам, яшчэ ўтопішся.

Юрка. Мы тут, блізенька.

Наталля. Тут вада брудная.

Юрка. Ну, хадзем з табою.

Наталля. Мне часу няма.

Юрка. А я купацца хачу.

Наталля. Вось да дзеда паедзем. Там будзеш купацца, колькі ўлезе.

Юрка. Давай заўтра паедзем.

Наталля. Заўтра яшчэ не паедзем.

Юрка. А калі?

Наталля. Бацька паслаў дзеду ліст. Калі дзед напіша, што ўсё гатова, тады мы паедзем.

Юрка. А як мы паедзем?

Наталля. Поездам.

Юрка. Аж у самую дзедаву хату?

Наталля. Не, на станцыі злезем. А там дзед на кані прыедзе — мы сядзем і паедзем.

Юрка. Дзед дасць мне лейцы, і я так: но, каб цябе! *(Хвошча вяровачкай па крэсле.)* Тпру, стой! Прыехалі! *(Падыходзіць да акна і стукае ў шыбку.)* Валодзька! Сып адзін, я ў дзеда буду купацца. *(Адварочваецца.)* Мама, авангард ідзе.

Наталля. Які авангард?

Юрка. Ну, наш бацька. І з ім яшчэ нехта.

Наталля ўваходзіць у пакой, глядзіць у акно, папраўляе на сабе сукенку. Уваходзяць Лютынскі і Карнейчык.

Карнейчык. Добры дзень!

Наталля. Добры дзень!

Лютынскі. Знаёмцеся: гэта мая жонка, а гэта... Святая Барбара.

Наталля *(здзіўлена глядзіць на Лютынскага, а потым успамінае)*. А! Гэта таварыш Карнейчык? Дык я ж з вамі знаёма, хоць і не бачыла ні разу...

Карнейчык *(ківае на Лютынскага)*. Ён, мусіць, ужо наплёў пра мяне?

Наталля. Абы нічога дрэннага... Сядайце.

Карнейчык садзіцца і аглядае пакой. Юрка тым часам абыходзіць кругом яго і глядзіць на пусты рукаў.

Наталля. Як гэта вы спаткаліся?

Карнейчык. У адной аўтарытэтнай установе. Ён на мяне прыбег скардзіцца, а я на яго. А як разгледзеліся, дык абодва вінаваты, бо і скардзіцца не было чаго, а проста трэба было справу рабіць.

Лютынскі. Што ты ўжо скромнічаеш! Мне ж усыпалі, а не табе, значыць, я і вінават.

Карнейчык. Я таксама крыху вінават, што не насядаў. А ад цябе я проста не чакаў.

Лютынскі. Што зробіш! Такая ўжо натура чалавечая, што кожны на другім рад выехаць, калі пры гэтым можна яшчэ і героем сябе выставіць. Але тут якраз на друга наляцеў.

Карнейчык. А друг, кажаш, такі свінаваты, што не захацеў, каб ты на ім выехаў.

Лютынскі. Яшчэ і апартуністам мяне назваў.

Юрка. Ага! Вот і апартуніст!

Лютынскі *(да Карнейчыка)*. Ты тут, вядома, праў,— я не крыўджуся. Не падумай, што я ўжо такі безнадзейны ачкаўцірацель.

Карнейчык. Ды я цябе, здаецца, крыху ведаю... прынамсі, ведаў некалі. *(Падыходзіць да паліцы з кнігамі.)* Кніг у цябе багата. Дай ты мне што-небудзь пачытаць.

Лютынскі. Выбірай, што табе падабаецца.

Карнейчык перабірае кнігі, бярэ з паліцы, прачытвае загалоўкі, зноў ставіць. Некаторыя адкладвае.

Лютынскі. Ведаеш, Мікола, я хачу да якой-небудзь вытворчай ячэйкі прымацавацца.

Карнейчык. Баішся ад мас адарвацца? Што ж, ідзі да нас. У нас работы хопіць. Сакратар парткалектыву хлопец такі, што з ім можна працаваць...

Юрка *(кранае пальцамі пусты рукаў)*. А дзе ваша рука?

Карнейчык. Няма, брат, у мяне рукі; паны адбілі.

Юрка. А як яны адбілі?

Наталля. Юрка, не лезь да дзядзькі. Ты ж перашкаджаеш.

Карнейчык. Нічога, яму ж цікава. Прастрэлілі мне руку, а потым доктар адрэзаў, бо яна пачала гнісці.

Юрка. А чаму вы ў іх не стралялі?

Карнейчык. І я страляў, але іх больш было.

Юрка. Вось каб у мяне тады стрэльба была, я іх усіх пастраляў бы.

Наталля. Ах ты ваяка гэтакі! Цябе ж тады яшчэ і на свеце не было.

Юрка. Бацька, а ты быў тады на свеце?

Лютынскі. Быў.

Ю р к а. А чаму ты не страляў у паноў?

Л ю т ы н с к і. І я страляў.

К а р н е й ч ы к. Твой бацька маладзец. Каб не ён, дык бы мяне паны зусім забілі.

Ю р к а. Праўда, бацька, ты маладзец?

Л ю т ы н с к і. Не ведаю. Гэты дзядзька кажа, што маладзец.

Ю р к а *(пяшчотна).* А я думаў, што ты апартуніст.

Н а т а л л я *(глянуўшы ў акно).* Лістаносец ідзе. Мусіць, ліст нам. *(Выходзіць у суседні пакой, Юрка бяжыць за ёю.)*

Ю р к а. Каму, мама?

Н а т а л л я. Антону Мітрафанавічу...

Ю р к а. Авангарду... *(Бяжыць да Лютынскага і паказвае пальцам.)* Гэтаму, во!.. Мама, гэта ад дзеда ліст?

Н а т а л л я. Ад дзеда, сын, ад дзеда. Бацька зараз прачытае.

Л ю т ы н с к і *(бярэ ліст і раздзірае канверт).* А ведаеш што, Мікола... Калі ты думаеш у адпачынак ісці?

К а р н е й ч ы к. Трэба гэту самую гарачую работу зрабіць — запасныя часткі. Думаю, што ў жніўні... Можа, так з 15-га.

Л ю т ы н с к і. Вось і добра. Давай паедзем разам да майго старога. Там — лес, рака... Куток у яго знойдзецца...

К а р н е й ч ы к. З вялікаю ахвотаю, калі толькі ўдасца. Я ж забыўся ўжо, калі ў лесе быў. Трэці год працую без адпачынку.

Ю р к а *(тармосіць бацьку за рукаў).* Чытай хутчэй, што дзед піша.

Лютынскі вымае ліст і пачынае чытаць. На твары спачатку здзіўленне, потым твар хмурнее. Лютынскі прыкусвае губу.

Н а т а л л я. А там жа грыбоў у іх!

Ю р к а. Памятаеш, мама, як я баравіка знайшоў? Вялізнага, як мая шапка.

Наталля занепакоена аглядаецца на Лютынскага, які нервова скамячыў ліст і сунуў у кішэнь.

Ю р к а. Ну, што? Дзед чакае нас?

Л ю т ы н с к і. Гэта дзядзька адзін піша.

Ю р к а. Вот дзед-гнед! Чаму ж ён ліста не прыслаў?

К а р н е й ч ы к. Дык я вазьму ў цябе гэтыя кнігі?

Н а т а л л я. Пасядзіце. Што ж вы так хутка?

Карнейчык *(глядзіць на гадзіннік)*. Праз пятнаццаць хвілін мне трэба быць на адной нарадзе. Зайду другім разам. *(Да Лютынскага.)* А твая прапанова мне вельмі падабаецца.

Лютынскі збянтэжана і крыва ўсміхаецца, паціскаючы Карнейчыку руку.

Юрка *(забягае Карнейчыку наперад)*. А ў мяне трусы ёсць і трусяняткі маленькія.

Карнейчык. Ого, брат. Дзе ж яны ў цябе?

Юрка. Хадзем, пакажу.

Карнейчык і Юрка выходзяць.

Наталля. Што там здарылася?

Лютынскі *(з саркастычнай усмешкай)*. Навіны для нас вельмі прыемныя. *(Дастае пакамечаны ліст і разгладжвае.)* Слухай, што за лірыка. *(Чытае.)*

«Сынок мой дарагі і нявестачка мая любая. Вы пытаецеся, ці можна вам прыехаць да мяне. Прыязджайце, дзеткі мае. Усё гатова, усё вам будзе. Жыву я, сынок, цяпер у такім палацы, у якім ніколі не жыў ні дзед твой, ні прадзед, і ніхто з радні нашай. Прасі, сынок, бога (хоць ты і адрокся ад яго), каб і табе ў такім палацы не давялося жыць. А палац гэты добра табе вядомы — варывенька Ціхохава, што за нашым хлявом стаіць».

Наталля. Пачакай! Дык што ж гэта такое?

Лютынскі. Ты слухай! *(Чытае.)*

«Дзякую табе, сынок мой, што ты дапамог мне, што ты абараніў мяне, бо ты ж камуніст: сілу маеш, з вялікім начальствам знаешся. Чакаў я подпіркі на старасць, вось і падперлі мяне... Так падперлі, што мне з старою прыходзіцца ў чужым кутку смерці чакаць, гледзячы, як чорт лысы дабро наша спажывае...» *(Горка ўсміхнуўшыся.)* Дастукаўся!

Наталля. Што ж ты рабіць цяпер думаеш?

Лютынскі. Спета наша песенька — вось што.

Наталля. Я цябе не разумею, Антоша.

Лютынскі. А наогул ты што-небудзь разумееш? Камуніст я ці не?

Наталля. Думаю, што ты ім і застанешся.

Лютынскі. Агент класавага ворага ў радах партыі — ты чуеш, як гэта прыгожа гучыць? Прытварацца?

Біць сябе ў грудзі? Камячыць кулакі, абураючыся на двурушнікаў і апартуністаў? Жыць вечна пад страхам, што пра цябе ўведаюць усю праўду і пагоняць з партыі і з працы... з трэскам, са скандалам на ўсю рэспубліку, на ўвесь Саюз? Жыць і аглядацца, ці зараз цябе схопяць за каўнер? Не, дзякую табе за параду!

Наталля. Ты, Антоша, мяне не зразумеў. Я табе зусім не гэта раіла. Я думала, што ты пойдзеш і ўсё раскажаш, каму трэба, прызнаешся ва ўсім.

Лютынскі. Прызнаешся... А ты ведаеш, што гэта значыць — прызнацца? Гэта значыць — плюнуць бацьку ў яго сівую бараду, узяць старога за горла вось гэтымі сваімі рукамі. Гэта будзе падзяка бацьку за тое, што ён мяне маленькага на руках насіў, начэй недасыпаў над маёю калыскаю, што ён пяўся з усіх жыл, вучыў мяне, каб я не застаўся такім цёмным, як ён сам. А хто ж яму акулачыцца памог? А цяпер за горла? Уласнымі рукамі? І ты думаеш, паможа мне гэта? «А дзе ты,— скажуць,— грамадзянін Лютынскі, раней быў? Твайго бацьку ў сельсавеце кулаком не лічылі? А сам ты не бачыў гэтага? Ты за столькі год прабывання ў партыі не знайшоў часу, каб расказаць пра гэта партыі? Ты ўгаварваў бацьку ў калгас ісці, спадзеючыся, што кулак сапраўды такі можа ўрасці ў сацыялізм? Дудкі, грамадзянін Лютынскі. Не пройдзе нумар!»

Наталля. Ты мяне пужаеш, Антоша.

Лютынскі *(не адказваючы, лажыцца на канапу, залажыўшы рукі за галаву)*. Антон Мітрафанавіч Лютынскі — беспартыйны... Ды што беспартыйны! Здраднік партыі! Дэзерцір! Перабежчык! І калі будуць гаварыць і пісаць пра слаўную кагорту бальшавікоў, якая грудзьмі пракладвае дарогу ўсяму чалавецтву, ведай, Антон Мітрафанавіч, што гэта не пра цябе. Ніводзін прамень славы іх не ўпадзе на тваю галаву. На сметніку гісторыі, у кампаніі з агіднымі пазадкамі чалавецтва, побач з смярдзючаю здыхляцінаю з гэтага часу месца тваё. І казак пра цябе не раскажуць, і песень пра цябе не спяюць... І здохнеш ты, Антон Мітрафанавіч, не пакінуўшы ніякага следу... Урэшце, след будзе. Ён застанецца ў памяці твайго сына. Але... лепш бы яго не было.

Наталля. Антоша, любы! Няўжо ж і выхаду няма? Няхай бы ты хоць з Карнейчыкам параіўся. Сябар твой усё ж такі.

Л ю т ы н с к і. О не! *(Устае.)* Ён мне тут не паможа. Сам разблытаю гэты вузел. *(Закурвае і нервова ходзіць па пакоі.)* На сметнік я яшчэ не збіраюся! Бацька мой кулаком не павінен быць.

Н а т а л л я. І Карнейчыка баішся? А сам жа колькі разоў гаварыў мне пра яго як пра найлепшага сябра. Ты, мусіць, нядобрае нешта задумаў?.. Памятай, Антон: я зусім не хацела б, каб ты наш агульны дабрабыт выратоўваў якім-небудзь нядобрым спосабам...

Л ю т ы н с к і. Па-твойму, я цяпер павінен выйсці на вуліцу і крычаць: глядзіце на мяне ўсе, майго бацьку раскулачылі! А ты ведаеш, што, як адказны працаўнік, я не маю ніякага права кампраметаваць сябе без пары. Дурніца!

Н а т а л л я. Няхай сабе дурніца, але скажы, што ты хочаш рабіць?

Л ю т ы н с к і. Галавацяпы там сядзяць — вось што! Асталопы бязглуздыя! Савецкая ўлада надзяліла майго бацьку зямлёй...

Н а т а л л я. А хто яму нарэзаў?

Л ю т ы н с к і. Не важна, хто асабіста — Лютынскі, Сідараў, Пятроў — зямельныя органы нарэзалі. Пры савецкай уладзе мой бацька культурную гаспадарку завёў, і ніхто не мае права абыходзіцца з ім, як з кулаком. Ты хочаш, каб праз нечае галавацяпства я ахвяраваў партыйным білетам, службовым аўтарытэтам, добрым імем савецкага грамадзяніна? Я не з'яўляюся непрацiўленцам злу: міндальнічаць і гуляць у шляхетнасць не буду. Ён, прахвост каторы, загнуў, дык няхай сам і спажывае гэта.

Н а т а л л я. А я прашу цябе, падумай добра, што ты робіш. Можа, твой бацька...

Л ю т ы н с к і. Што мой бацька? Дурында! І яна туды ж! Прашу цябе — прытрымай язык пакуль што, калі нічога не разумееш. Ён у цябе ля вушэй матляецца.

Карціна восьмая

Кабінет Карнейчыка. К а р н е й ч ы к углыбіўся ў нейкія паперы. Сядзіць задумаўшыся і не заўважае, што ўвайшоў Ш ы б е р.

К а р н е й ч ы к *(чухае патыліцу)*. Гм! Чапуха выходзіць.

Ш ы б е р. Запарыўся, таварыш Карнейчык?

К а р н е й ч ы к. Запарышся з вамі.

Шыбер. Чаму гэта якраз з намі?

Карнейчык. Якраз з табой. Твой цэх прамфінплан выконвае?

Шыбер. І запасныя часткі звыш плана, і прамфінплан — як жа я ўпраўлюся?

Карнейчык. Паспрабуй не ўправіцца!

Шыбер. Цераз сілу і конь не цягне.

Карнейчык. А як ты гэту сілу скарыстоўваеш?

Шыбер. Не ведаю, мне здаецца...

Карнейчык. Я табе зараз скажу, калі не ведаеш... Вылучаны ў цябе пэўныя станкі на запасныя часткі?

Шыбер. Яшчэ не вылучыў.

Карнейчык. О то-то ж — не вылучыў... Параскідаў па ўсіх станках. Станок № 16 зусім беспрытульны, за пэўнымі людзьмі не замацаваны, увесь брудам зарос. Лодар Касабуцкі ходзіць у часе працы па цэху і практыкуецца ў боксе. Што ж ты скажаш на гэта?

Шыбер. Што тут казаць... Крый ужо да канца.

Уваходзіць Пянькоўскі, за ім Насця, якая садзіцца на крэсла ў кутку.

Карнейчык. Вядома, што тут казаць? Зрабіць трэба.

Шыбер. А чаго клікаў?

Карнейчык. Таго і клікаў. Заўтра далажыш мне, што ты цалкам гатоў да выканання заказу па запчастках. План — само сабою... *(Да Пянькоўскага.)* Гэта не паможа. *(Адсоўвае папку, якую Пянькоўскі палажыў на стол.)*

Пянькоўскі. Чаму?

Карнейчык. Таму, што аддзел забеспячэння павінен забяспечваць завод матэрыяламі, а не дырэктара паперкамі.

Пянькоўскі. Я забяспечваю.

Карнейчык. Кацельнага жалеза шмат у цябе ёсць?

Пянькоўскі. На тыдзень хопіць.

Карнейчык. А начальнік цэха сказаў, што ўсяго на тры дні.

Пянькоўскі. Жалеза нам даўно адгружана. Вось і накладная. *(Падае паперку. Карнейчык, не гледзячы, адсоўвае рукой.)*

Карнейчык. Жалеза давай!

Пянькоўскі. Вагон недзе ў дарозе затрымаўся. Я ўжо тры тэлеграмы даў. Вось копіі, калі не верыш.

К а р н е й ч ы к *(адсоўвае рукою)*. Перадай іх у кацельны цэх.

П я н ь к о ў с к і. Нашто?

К а р н е й ч ы к. Няхай з тваіх тэлеграм катлы кляпаюць.

П я н ь к о ў с к і. Чалавека хіба паслаць, каб пашукаў, дзе гэты вагон дзеўся?

К а р н е й ч ы к. Справа твая. Памятай, што калі праз тваю ласку работа ў цэху стане, дык мала табе не будзе.

Пяньkоўскі, збянтэжаны, збірае ў папку паперы.

Ш ы б е р *(ляпае яго па плячы)*. Хадзем, таварыш Пяньkоўскі, пакуль нам больш не ўляцела. *(Выходзяць.)*

К а р н е й ч ы к *(жартаўліва да Насці)*. У цябе што? Мо таксама тэлеграмы?

Н а с ц я. У мяне толькі заява. *(Падае. Карнейчык чытае. Уваходзіць Лютынскі.)*

К а р н е й ч ы к. А-а-а! Ці не бог цябе прынёс да нас?

Л ю т ы н с к і. Траха што ён... Толькі па прапанове таварыша Нодэльмана.

К а р н е й ч ы к. Што, у работу бярэ?

Л ю т ы н с к і. Прапанаваў гурток марксізма-ленінізма весці ў вас.

К а р н е й ч ы к. Гэта я параіў яму. Ты, думаю, не будзеш крыўдзіцца на мяне?

Н а с ц я *(якая ўвесь час углядалася ў Лютынскага)*. А ці не хочацца вам чырвоных ягад, таварыш Лютынскі?

Л ю т ы н с к і. Ягад?! Якіх ягад?

Н а с ц я. Не пазнаяце?

Л ю т ы н с к і. Ах! Ягад чырвоных?.. Правільна... Вялікая ж ты вырасла, Насця. Як гадуешся? *(Падае руку.)*

Н а с ц я. Ці не пара ж вырасці?

К а р н е й ч ы к. Адкуль вы ведаеце адно аднаго?

Л ю т ы н с к і. Гэта ж мая вучаніца. Ты яе хіба не ведаеш?

К а р н е й ч ы к. Добры б я дырэктар быў, каб сваіх лепшых ударнікаў не ведаў?

Л ю т ы н с к і. Не, раней?.. Бацьку ж яе, Данілу Бохана, ты ведаў добра?

К а р н е й ч ы к. А як жа. Памятаю, як і яна ў лес прыбягала... Вось такая была тады. *(Паказвае рукою.)*

Л ю т ы н с к і. Як жа бацька маецца?

Н а с ц я. У зямлі даўно наляжаўся.

Карнейчык. Злавілі, брат, яго ўскорасці, як ты ўцёк... Закатавалі, гады... *(Паўза.)* Эх, браткі мае! Чэрці паласатыя! Давайце збяромся калі-небудзь... Ну хоць бы ў мяне. Пагаворым, спяём што-небудзь. Мы некалі часта пелі... Ноч цёмная... Лес шуміць маркотна, нібы скардзіцца на каго. Мы пры агні збяромся. Хто-небудзь казку расказвае ці так пра якое здарэнне. А Даніла ляжыць дагары на мху на мяккім,— рукі пад галаву заложаны, вочы ў зорным небе блукаюць,— і сам сабе ціхутка песню заводзіць. Да яго неўзаметку далучыцца адзін, другі. Песня расце, мацнее, шырыцца на ўвесь лес. Сам апавядальнік абарве недаказаную казку і падхопіць высокім тэнарам. Хораша выходзіла... *(Паўза.)* Не журыся, Настася Данілаўна! Тваю песні яшчэ ўсе наперадзе. Дарэчы, ты ўмееш пець?

Насця. Крыху ўмею.

Карнейчык. Вось і добра... Цягні з сабою яшчэ пару спевакоў. Згода?

Насця. Не ведаю, ці зручна гэта будзе.

Карнейчык. Кінь цырымоніі! Ты ж дачка майго сябра, а мы з табою толькі і гаворым, што на вытворчых нарадах, калі ты мяне крыеш.

Насця. Ну, не так ужо моцна.

Карнейчык. Хоць бы і моцна,— гэта ўсё на карысць. Я пра тое, што чаму нам і бліжэй не пазнаёміцца? Дык згода, Настася Данілаўна?

Насця. Згода, таварыш Карнейчык.

Карнейчык. Дай пяць! *(Насця дае руку, ласкава ўсміхаючыся.)*

Карнейчык *(да Лютынскага)*. Цябе, я думаю, угаварваць не трэба? Прыходзь з Наталляй Міхайлаўнай... Урэшце, я сам яе ўбачу...

Лютынскі. Пастараюся... Не ведаю, як час выдарыцца.

Карнейчык. Э, кінь! Чалавек ты, праўда, заняты: усялякія там рэшткі прышчэпаўшчыны і ўсё такое. Але адзін вечар знойдзеш як-небудзь.

Лютынскі. Пастараюся.

Карнейчык. Я разумею: у цябе жонка, сямейная ўтульнасць... А мне, ведаеш, чалавеку адзінокаму... Урэшце — сам ты ўсё разумееш.

Лютынскі. Я не адмаўляюся. Што ты, брат!.. *(Глядзіць на гадзіннік.)* Там павінны сабрацца ўжо. *(Устае.)* Ты не будзеш?

К а р н е й ч ы к. Зараз прыйду.

Л ю т ы н с к і выходзіць.

К а р н е й ч ы к *(да Насці).* Пра тваю справу я з таварышам Нодэльманам пагавару. Думаю, што ён пярэчыць не будзе.

Н а с ц я *(устае).* Добра. Я заўтра зайду. *(Хоча ісці.)*

К а р н е й ч ы к. Ты ў цэх цяпер?

Н а с ц я. Ага. На другой змене сягоння.

К а р н е й ч ы к. Як ты там з Касабуцкім ваюеш?

Н а с ц я. А ну яго к чорту!

К а р н е й ч ы к. Бузіць?

Н а с ц я. Прыйдзецца аб ім у заўкоме сур'ёзна пагаварыць. Сягоння зноў спазніўся на работу. З пахмелля, відаць.

К а р н е й ч ы к. Паспрабуй яшчэ раз. А не — дык і развітацца можна. А то ён і другіх можа павесці па сваёй дарожцы.

Н а с ц я. Хоць бы з ім гаварыць можна было, як з чалавекам! Што ні скажы — морду скрывіць, утаропіцца: «Ах, эти черные глаза...»

К а р н е й ч ы к *(глядзіць ёй у вочы).* А брэша ж ён: вочы ў цябе зусім не чорныя.

Н а с ц я *(крыху засаромеўшыся).* Не прыглядайся. Яшчэ закахаешся. *(Выходзіць.)*

К а р н е й ч ы к *(адзін).* Паспрабуй тут не прыглядацца.

Карціна дзевятая

Кабінет Лютынскага ва ўстанове. Ш у р а прыбірае пакой, выцірае пыл мокрай анучаю.

Ш у р а *(пяе).*

Зялёны дубочак,
Шырокі лісточак,—
Куды вецер вее,
Туды голля гнуцца.
Куды вецер вее,
Туды голля гнуцца,
Па ветру да мілай
Ўсе весці нясуцца.

Лютынскі *(уваходзіць, кідае партфель на стол, распранаецца, вешае паліто і капялюш на стаячую вешалку).* Пяеш усё, Шура?

Шура. А што мне?

Лютынскі. І марозу на цябе няма.

Шура. У роце ў мяне цёпла, язык не адубеў.

Лютынскі. Наогул, ты, відаць, дзяўчына цёплая.

Шура. Адкуль жа вы гэта ведаеце?

Лютынскі. Так і чую, як ад цябе цяплом патыхае.

Шура. Выдумляеце ўсё.

Лютынскі. Ідзі вытры тут крыху.

Шура. Таксама выдумляеце: толькі што выцірала.

Лютынскі *(праводзіць пальцам па стале і глядзіць).* Я ж бачу.

Шура *(падыходзіць і выцірае стол).* Наце вам яшчэ раз.

Лютынскі. Эх, Шура! Зайздрошчу я табе. *(Абнімае яе стан адной рукою. Шура хоча выслізнуць.)*

Шура. Во! Чаго ж гэта?

Лютынскі. Вясёлая ты заўсёды, як вясновы дзень. Усё перад табою ясна. Ніводнай хмурынкі на гарызонце.

Шура. А ў вас не ясна?

Лютынскі. Усяк бывае. Часамі цэлыя хмары навальнічныя.

Шура. А цяпер як?

Лютынскі. А так, ведаеш, нібы туман густы перад вачыма: за дзесяць крокаў бачу, а далей і не відаць нічога.

Шура. Гэта вашы вокны запацелі, дайце я іх пратру. *(Трэ мокраю анучаю па акулярах.)*

Лютынскі. Стой! Стой! *(Хапаецца за акуляры. Шура адбягае і рагоча.)*

Лютынскі *(выцірае акуляры хустачкаю).* Пачакай жа, нягодніца.

Шура. Але цяпер ясна відаць? *(Зноў рагоча.)*

Прачыняюцца дзверы, паказваецца галава Мандрыкіна. Дзверы зноў хутка зачыняюцца.

Лютынскі. Заходзьце, таварыш Мандрыкін! Чаго вы спужаліся?

Мандрыкін *(уваходзіць з папкаю).* Я думаў, вы заняты.

Лютынскі. Не вельмі, акуляры выціраю.

Шура, смеючыся, выходзіць.

Мандрыкін *(ківае галавою ўслед Шуры)*. Дзяўчына, як суніца... *(Падае паперы.)* Калі ласка, падпішыце.

Лютынскі. Не на нашы старэчыя зубы. *(Адкладвае паперы ўбок.)* Гэта трэба яшчэ высветліць.

Мандрыкін. Што вы за стары, Антон Мітрафанавіч! У самай сіле, можна сказаць. *(Паказвае на паперку.)* Гэта Мар'я Антонаўна сама праверыла.

Лютынскі. Куды мне ўжо! *(Углядаючыся ў паперу.)* Прыйдзецца з гэтымі трыццацю свінаматкамі ўладзіць справу.

Мандрыкін. Даручана было Прахарэню, ну, ён нічога не зрабіў. Самому ўсё прыходзіцца. *(Збірае падпісаныя паперы ў папку.)* Работнік, трэба сказаць, нікуды не варты. А як што якое, дык яшчэ крытыкаваць лезе: і тое не гэтак, і гэта не так. Надоечы пра вас казаў, што вы, быццам, у свінагадоўлі нічога не разумееце.

Лютынскі. Што ж, справа для мяне не новая, можа, я чаго і не ведаю...

Мандрыкін. Слухайце вы яго! У нас яшчэ ніводнага працаўніка не было, які б мог так у дробязі ўваходзіць, як вы. Яму абы трапацца. Наогул, мне здаецца, ён няпэўны элемент. Можа, які сынок кулацкі...

Лютынскі. Трэба будзе праверыць.

Мандрыкін. Ага! Чуць не забыўся. Учора, як вы пайшлі, званілі вам з ЦК. Сказалі, каб вы сёння туды пазванілі, як прыйдзеце.

Мандрыкін збірае ў папку паперы і выходзіць. Лютынскі бярэцца за тэлефонную трубку. У дзвярах з'яўляецца Напорка з планам у руках.

Напорка. Антон Мітрафанавіч! Я не разумею, што ў нас у зямтрэсце робіцца?

Лютынскі. Вы ж там працуеце.

Напорка. Працую і не разумею.

Лютынскі. Хто ж тут вінават? Звярніцеся да свайго непасрэднага начальніка, да дырэктара, ён вам растлумачыць.

Напорка. Тлумачэнне таварыша Далеўскага мяне не задавальняе.

Лютынскі. А ў чым справа?

Напорка. Ды клеткі гэтыя... Недарэчнасць нейкая. *(Разгортвае план.)* Паглядзіце самі. Клінок у паўгектара

на тым баку рэчкі — абавязкова да гэтай клеткі павінен належаць, а не да другой. І такіх выпадкаў шмат.

Л ю т ы н с к і. Ну і што ж?

Н а п о р к а. Лаяцца будуць людзі. Ганяй коні дарэмна, траць час дзеля гэтага шматка. Мосцік вунь аж дзе. Глядзіце, кіламетраў за тры. Чаму гэты клінок не далучыць да клетак, што на тым баку?

Л ю т ы н с к і. Гэта пытанне таварыш Далеўскі ўзгадніў са мною: правільныя геаметрычныя клеткі і ніякіх адхіленняў. Вы ж самі кажаце, што такіх выпадкаў шмат. Калі мы ў адным месцы адарвём паўгектара, а ў другім прыпусцім паўтара, дык зноў ніякай стройнасці, ніякай сістэмы не будзе, і мерапрыемства не дасягне мэты.

Н а п о р к а. Для мяне гэта мэта — «темна вода во облацех». Усю плошчу на клеткі парэзалі, а для чаго, і самі не ведаем.

Л ю т ы н с к і. Мэтазгоднасць клетак тэарэтычна абгрунтавана працаўнікамі даследчага інстытута. Вы ж, здаецца, былі на дакладзе?

Н а п о р к а. На жаль, Антон Мітрафанавіч, ад гэтага даклада ў маёй галаве ясней не стала.

Л ю т ы н с к і. То, можа, тут галава вінавата?

Н а п о р к а. З раёнаў людзі прыязджаюць і таксама кажуць, што ад гэтых клетак ніякай карысці няма. Для ўліку працы яны ніякага практычнага значэння не маюць... Толькі слупкі замінаюць на полі.

Л ю т ы н с к і. Калі слухаць усялякія гаворкі адсталых элементаў, дык мы ніводнага мерапрыемства не правядзём. Гэта ж хвасцізм, таварыш Напорка. Форменны хвасцізм. Мы ж павінны паказваць больш культурныя і рацыянальныя спосабы карыстання зямлёй. Прывыклі мы да расійскага «цяп-ляп», дык нам усякая культурная навіна чортам здаецца.

Н а п о р к а. Калі гэта для ўліку працы, дык чаму ж клеткі не ўсюды роўныя? У адным месцы па пяць гектараў, а ў другім па дваццаць.

Л ю т ы н с к і. А гэта, відавочна, у залежнасці ад масіву. Запытайцеся ў таварыша Далеўскага, ён вам усё растлумачыць. І давайце ўмовімся, што больш гэтым пытаннем вы мяне турбаваць не будзеце.

Н а п о р к а. А я думаю, Антон Мітрафанавіч, ці не хаваецца ў гэтых клетках якое-небудзь злачынства?

Л ю т ы н с к і. Ну вось! Я так і ведаў! Чалавек больш

за нас ведае, значыць, ён і злачынец. Глупства, таварыш Напорка! Спецаедствам займаецеся.

Напорка. А я раіў бы вам ўсё ж такі звярнуць на гэта ўвагу.

Лютынскі *(зазлаваўшы)*. Кіньце вы навучаць мяне класавай пільнасці. За дванаццаць год у партыі я крыху навучыўся. Замест таго, каб прышываць людзям ярлыкі, вы б лепш вывучылі гэта пытанне. Авалодаць тэхнікай свае справы — гэта задача для кожнага з нас, камуністаў... У тым ліку і для кандыдатаў партыі, якім вы з'яўляецеся, таварыш Напорка.

Напорка *(заўзята)*. Я вывучу гэта пытанне, таварыш Лютынскі.

Лютынскі. Абавязкова вывучыце, таварыш Напорка.

Напорка. Абавязкова вывучу, таварыш Лютынскі!

Лютынскі. І добра зробіце, таварыш Напорка! Тады і вашы парады будуць чаго-небудзь варты. А цяпер нічога каштоўнага вы сказаць не можаце, апрача напамінкаў пра класавую пільнасць. А ў гэтым у мяне якраз і няма патрэбы. *(Напорка выходзіць. Лютынскі — уздагон зняважліва.)* Хлапчук! *(Бярэ тэлефонную трубку.)* Таварыш Рызманік? Ты перадаваў, каб я пазваніў... Ага, Лютынскі. Што ты прыемнае скажаш мне?.. На хлебанарыхтоўкі?.. Надоўга?.. Я ж не магу, у мяне работа... А калі я даведу, што няма як?.. Нічога не будзе? Ды я ведаю, ён жартаваць не любіць... Ну і ўдружыў ты мне... Самы паршывы раён. Пуцёўку?.. Зараз іду. *(Кладзе трубку. З сарказмам.)* Вось табе, Антон Мітрафанавіч, і выпадак паказаць сваю класавую непрымірымасць. А спосаб табе вядомы і выпрабаваны людзьмі ў тваім становішчы. Спосаб гэты вельмі просты: бяры і трасі, пакуль з яго збожжа не высыплецца. Душу з цела вытрасеш? Не бяда. Хто цвердакаменным хоча быць, той на такія дробязі ўвагі не звяртае. *(Апранаецца і выходзіць.)*

Заслона

Акт трэці

Карціна дзесятая

Вясковая хата. Зося шые. Гаспадыня робіць панчоху. Аднаасобніца, 1-я калгасніца, 2-я калгасніца — прадуць. Усе пяюць.

Ці свет, ці світае,
Ці на зоры займае,
А мой міленькі,
Голуб сівенькі,
Коніка сядлае.

Сядлай, мілы, каня,
Каня вараненькага,
Прыязджай, мілы,
Не кідай, мілы,
Мяне маладзеньку.

Чырвона каліна
Дый у лузе стаяла,
Несуверная
Ты, дзяўчынка,
Мне свет завязала.

Сапляк *(уваходзіць з конскаю торбаю)*. Добры вечар.

Гаспадыня. Добры вечар.

1-я калгасніца. Добра білі, добра енчыў.

Сапляк. Яшчэ не білі пакуль што, хіба мо будуць.

Аднаасобніца. Думаеш даслужыцца?

Сапляк. А цяпер гэта скора: не так ступіш, не так слова скажаш... Дзе ж гаспадар?

Гаспадыня. На сходзе недзе.

Сапляк. Вось жа ваша торба, што рана браў.

Гаспадыня. Ці не з аўсом ты і прынёс?

Сапляк. Гэта не авёс.

Зося. Дзядзька Сапляк, можа, чаго смачнага прынёс нам у торбе?

Сапляк. На, пакаштуй. Коні ядуць, можа, і табе спадабаецца. *(Падае Зосі торбу.)*

Зося *(мацае рукою ў торбе)*. Або! Што ж гэта? *(Дастае жменю.)* Нейкі хворост пасечаны?

Сапляк *(рагоча)*. Гэта ж я ў швагра быў, вунь аж у Прыямным, дык там гэтым коні кормяць. Паедуць у лес, бярозавага галля нарэжуць, праз сячкарню перапусцяць і даюць.

Аднаасобніца. Ну і коні, мусіць, дужыя?

Сапляк. Дзіва што дужыя. Як ляжа, дык учатырох не падымеш. *(Ідзе да дзвярэй.)*

2-я калгасніца. Мусіць, жаночкі, і нам прыйдзецца гэтакую сечку есці.

Сапляк. А што думаеш! Каб наварыў ды малаком крыху прыбяліў, дык усё роўна, як панцак. *(Выходзіць.)*

1-я калгасніца. Чаго там плакаць загадзя? Як будзеш рабіць, так будзеш і есці. Нашы ж коні хворасту не ядуць яшчэ: сена дзве адрыны напакавана.

Аднаасобніца. Пачакай, да вясны яшчэ што запяеш.

1-я калгасніца. А цябе нешта клопат узяў пра калгасны харч. Ты ж не ў калгасе.

Аднаасобніца. Чаго я там не бачыла?

1-я калгасніца. Глядзі, каб не папрасілася.

Аднаасобніца. І не думаю. Хіба мне сечкі бярозавай захочацца?

2-я калгасніца. Вот праўду кажаш! Гэта я толькі здурнела, паслухала свайго.

Зося. Паддаў табе Сапляк страху. А знарок жа, гад, устроіў. Недзе ўсю дарогу думаў, як запужаць дурняў гэтаю сечкаю. Не ведаеш Сапляка?

2-я калгасніца. Вядома, што ж ты будзеш казаць? Ты ж камсамолка, то табе трэба як-небудзь апраўдацца. Хоць і кепска, дык скажаш — добра. А я не хачу больш і аднаго дня быць. Я гэтаму свайму дурню быту не дам. Уссяду — з карка не злезу: буду грызці, аж пакуль не выпішацца.

Зося. Я цябе хіба ўгаварваю? Сама хіба ты сляпая? Не бачыш, хто такі Сапляк і чаго ён хоча?

2-я калгасніца. А што ж Сапляк? Жыве і не здрастуе нікога. Не прынялі ў калгас, дык дзякуй сказаў. Вунь калгас нарыхтоўкі да аднаго зярняці здаў, бо трэба ж перад паказаць, а Сапляк і не думае: няма, дый усё. А я ж добра ведаю, што ў яго яшчэ леташняе жыта ёсць.

Гаспадыня. Дабяруцца і да Сапляка. Вунь з цэнтра прыехаў нейкі на нарыхтоўкі. Старшыня ходзіць ды патыліцу чухае: просіць, каб хутчэй здавалі.

2-я калгасніца. Прыехаў, то на цябе ж яшчэ наложаць, а Сапляк як не даваў, так і не дасць.

Зося. А не дажджэ! Не я буду, калі ён не аддасць усё да фунціка.

2-я калгасніца *(са злосцю.)* Кінь ты, Зося, плявузгаць! Такая бо асэсарка! Баіцца ён цябе!

Зося. Вось пабачыш.

2-я калгасніца. Бачыла ўжо. Пайдзі сама паглядзі. *(Збіраецца.)*

Гаспадыня. Ты ўжо дадому?

2-я калгасніца. Пайду гнаць свайго са сходу. Меле там языком, пакуль мне бярозавай сечкі не прынясе. *(Выходзіць, стукаючы моцна дзвярыма.)*

Гаспадыня. Здрок бабу ўкусіў.

Зося. Цяпер яна гэту сечку на ўвесь сельсавет разнясе... на радасць Сапляку. Толькі радасць гэта, мне здаецца, будзе недаўгавечнай.

Карціна адзінаццатая

У Сапляковай хаце. На стале стаіць газоўка. Сапляк сядзіць на ложку і раздумліва чухае грудзіну. Уваходзіць Паўліна.

Паўліна. Хавайся!

Сапляк *(спужаны, усхопліваецца)*. Што?

Паўліна. Ідуць!

Сапляк. Хто?

Паўліна. Чорт іх ведае. Мусіць, хлеба шукаць. Старшыня чуваць і Зосін голас... Цябе ўспамінала.

Сапляк *(зняўшы, садзіцца на ложак)*. Усё роўна ўжо... Што гэта паможа, калі бачылі.

Паўліна. Хавайся, кажу, ёлапень. Я буду ведаць што адказаць.

Сапляк *(зноў усхоплівaeцца)*. На печ? *(Накіроўваецца да печы.)*

Паўліна. Куды ты, убачаць!

Сапляк. Пад печ? *(Нагінаецца і мерыцца лезці пад печ.)*

Паўліна. Курэй перапудзіш, крык падымуць!

Сапляк. Дык куды ж?

Паўліна. Ляж у калыску.

Сапляк. Дзіця...

Паўліна. Я на ложак перанясу. *(Тушыць газоўку. У хаце паўзмрок. На падлозе пляма месячнага святла. Паўліна ўвіхаецца з дзіцем, потым падбягае да акна.)* Ідуць. *(На пальчыках падыходзіць да дзвярэй. Чуцен стук у дзверы. Галасы.)*

Голас старшыні. Ну і ўкалыхаліся!

Стукаюць мацней.

Алесеў голас. Вось хіба я іх! *(Моцны стук у дзверы.)* Грамадзянін Сапляк! Годзе табе дрыхнуць!

Паўліна *(злосным шэптам)*. Уклаўся ты там ці не?

Сапляк. Няхай яно згарыць тут! Ног няма дзе дзець.

Паўліна. Уй, аздобіна!

Знадворку з усяе сілы, не іначай ботамі, грукаюць у дзверы.

Алесеў голас. Падыму, быць не можа!

Паўліна *(нібы сонным голасам)*. Хто там?

Голас старшыні. Адчыні!

Паўліна. А хто ж вы будзеце?

Голас старшыні. Вось табе і на! Не пазнала! Ды мой голас тут ужо кожны сабака ведае.

Паўліна. Здаецца, старшыня?

Голас старшыні. Ён самы.

Паўліна. Дык чаго ж вам трэба сярод ночы?

Голас старшыні. Адчыні, пагаворым.

Паўліна. Як жа я адчыню, кабетаю быўшы адна ў хаце?

Голас старшыні. Ты што? Думаеш, нанач да цябе прыйшоў?

Паўліна. Бог вас ведае, што ў вас на думках.

Голас старшыні *(строга)*. Ну, годзе валаводзіць! Адчыняй па-добраму, а то кепска будзе! *(Дзверы адчыняюцца. Усе ўваходзяць у хату.)*

П а ў л і н а *(здзіўленая)*. А колькі ж вас тут!

А л е с ь. Нічога, цётка, усе людзі савецкія.

П а ў л і н а *(шкробаецца)*. На тое ліха і запалкі чорт ухапіў.

Л ю т ы н с к і. У мяне ёсць. *(Шэргае запалкай. Алесь бярэ газоўку і запальвае.)*

П а ў л і н а *(нагінаецца над калыскай, якая вісіць ля ложка, ахінутая па вяровачках посцілкаю.* Спі, спі, дачушка.

Л ю т ы н с к і. Мы толькі дзіця вам пабудзілі.

П а ў л і н а. Але, пакуль я пачула, дык яно ўжо і гатова.

А л е с ь. Нічога, выспіцца, часу яму хопіць.

С т а р ш ы н я. А дзе ваш гаспадар?

П а ў л і н а *(чэкае калыску нагой)*. Я б вам сказала, дык і сама не ведаю. Як пайшоў па абедзе, то і яшчэ вось няма. Прыціснулі вы гэтак яго з хлебам, дык яму і ночы няма. Пайшоў, мо дзе хоць пазычыць крыху ды аддасць. Трэба ж, як той казаў, і рабочым нешта есці... На ўсё то выбачайце: нічога не будзе.

С т а р ш ы н я. А кажуць жа, што вы схавалі жыта.

П а ў л і н а *(збянтэжана)*. Што ты, братка! Смяешся ці дарогі пытаеш?

С т а р ш ы н я. Чаго там пытаць. Дарогу ў ваша гумно мы й самі знойдзем.

П а ў л і н а. Шукайце ідзіце, калі не верыце.

С т а р ш ы н я. Пойдзем разам, а то яшчэ скажаш, што пакралі.

П а ў л і н а. Як жа я... дзіця адно кіну? *(Падумаўшы.)* І ключа ж няма, з сабой забраў. Ламіце замок, калі маеце права... Пасля адвячаць каб не прыйшлося.

Алесь прайшоў па хаце, заглянуў адным вокам на ложак. Падышоў да Зосі і шэпча ёй нешта на вуха, яна дзівіцца, але разумее.

З о с я. Колькі гэта ўжо вашай дзяўчынцы?

П а ў л і н а. На каляды год будзе.

З о с я. Вялікая ўжо мусіць? Даўно я не бачыла.

П а ў л і н а. Расце, дзякаваць богу. Дзеўка ўжо. Зараз у калыску не ўмесціцца.

З о с я. Дайце хоць я разок гляну на яе. *(Падыходзіць да калыскі.)*

П а ў л і н а. Не, Зоська! Яна ж ужо дрэмле, пабудзіш.

З о с я. Я ціхенечка.

Паўліна. Не, не, Зоська, любая! Яна ж вельмі вачэй баіцца: абы хто чужы глянуў, тады бяда з ёю.

Зося. Мае вочы не паганыя. *(Спрытна хапае за рог посцілкі і адкрывае калыску. Сапляк ляжыць дагары, не расплюшчваючы вачэй. Паўліна збянтэжана адварочваецца.)*

Алесь. Як жа яно хараша спіць!

Старшыня. Каб ты выдах гэтакі чалавек! Схаваўся ў жонкі пад цыцкаю, і дома яго няма.

Сапляк спужана ралуплівае вочы, нязграбна вылазіць з калыскі, часта моргае, калені дрыжаць.

Старшыня. Чаго ты залез туды?

Сапляк. А я, братачка, баяўся: думаў, вы мяне браць прыйшлі.

Старшыня. Мусіць, вінават, калі баішся.

Алесь. Знае кошка, чыё сала з'ела.

Сапляк. Братачкі, дальбог жа не вінават!

Лютынскі. А жыта нашто хаваў?

Сапляк. Не хаваў, братка-таварыш. Што я, не дай божа, непрыяцель які савецкай уладзе, ці што?

Зося. А я ж бачыла, вы мяшкі на саначках вазілі.

Сапляк. Вазіў мяшкі, гэта праўда. Я ж і не таюся: нешто вазіў, то вазіў. З свайго ж свірна ды ў сваё гумно перавёз.

Старшыня. От гад печаны! А плакаў жа, бажыўся, што толькі тры пудзікі на хлеб пакінуў.

Сапляк. Але каб хто папытаўся, што я вазіў.

Алесь. Ну я папытаюся: што ты вазіў?

Сапляк. Мякіну вазіў.

Алесь. Каб ты так жыў!

Сапляк. Дальбог мякіну! Каб я з гэтага месца не сышоў!

Зося. Адкуль жа ў вас гэтулькі мякіны?

Сапляк. Леташняй трошкі, пазалеташняй трошкі. Мякіны ж у нарыхтоўкі не бяруць, ты сама, здаровенькая, ведаеш. Мякіна мне застаецца.

Старшыня. Пайшлі ў гумно. Паглядзім, што ў яго там за мякіна.

Лютынскі. Добра ж глядзіце.

Сапляк апранае кажушок, і ўсе выходзяць, апрача Лютынскага і Паўліны.

Паўліна. Згубіць нас наважыў гэты чалавек.

Лютынскі. Старшыня?

Паўліна. Не, Алеська гэты. Хоць ты жывы ў зямлю лезь ад яго. Яшчэ сакратара парцейнага паджыгне ды ўдвух.

Лютынскі. Дзяржаве ж хлеб трэба здаць. Дарэмна вы на яго крыўдзіцеся.

Паўліна. Дзе ж яго ўзяць, калі мы не сеялі.

Лютынскі. Як не сеялі?

Паўліна. Толькі што ў гародзе. Больш нідзе і каліва не ўкінулі.

Лютынскі. Чаму ж вам сорак пяць пудоў вызначылі?

Паўліна. Усё праз яго, праз гэтага Алеську. Гэта ж мой раз нешта проці яго на сходзе сказаў. Сказаў, што ў калгасе непарадкі. А ён жа ў калгасе нейкі ўправіцель. Дык калі ўз'еўся! Усё роўна, кажа, я цябе зжыву адгэтуль. Не цяпер, дык у чацвер. Я, кажа, знайду прычыну.

Лютынскі. Не можа быць, каб ён за гэта.

Паўліна. Каб я так сваё дзіця аглядала. *(Плача і выцірае нос фартухом.)* Згубіць ён нас, чуе маё сэрца. Што хочаце выдумае.

Лютынскі. Не будзеце вінаваты, то нічога да вас не прыстане.

Паўліна. Яму ж паверацъ, а не мне. У нас жа, калі хто адзін сказаў, што кулак, дык і кулак, і веры табе нідзе няма. Мы ж цяпер так рады, што такі вялікі чалавек да нас прыехаў! Паглядзіце хоць на нашы парадкі.

Лютынскі. А вы хіба не лічыце сябе кулакамі?

Паўліна. Якія ж мы кулакі? Так сабе мужыкі, як і ўсе. Беларусы няшчасныя.

Лютынскі. А колькі ў вас зямлі было?

Паўліна. Зямлі то было крыху. Хутары як наразалі, дык і нам нарэзалі. *(Нясмела.)* Ці не самі ж вы тады зямельным аддзелам былі?

Лютынскі. Я ў вашым раёне не быў.

Паўліна. Нашы хутары пасля да гэтага раёна далучылі.

Лютынскі. У суседнім раёне я быў, праўда.

Паўліна. Я вас па гаворцы пазнала, але маўчала: яшчэ, думаю, загневаецеся.

Лютынскі. Не варта ўспамінаць, што калі было.

Паўліна. Пры вас мы і абжывацца пачалі. І гаспа-

дарка была нішто: культурнаю лічылася. Тады і гонар быў нам. А цяпер зямля пад калгас пайшла, жывёла змарнавалася, і нас кулакамі робяць. Сядзім і не дышам.

Л ю т ы н с к і. Чаго ж вам баяцца, калі вы не кулакі?

П а ў л і н а. Як жа нам не баяцца? Ад нас жа сем гаспадароў ужо выслалі.

Л ю т ы н с к і. Бо яны, мусіць, былі кулакі.

П а ў л і н а. Ніводнага кулака не было. Усё культурныя, от як і мы.

Уваходзяць С а п л я к, с т а р ш ы н я, А л е с ь і З о с я.

Л ю т ы н с к і. Ну, што?

С т а р ш ы н я. Ляжыць там нейкая мякіна. Больш нічога не знайшлі.

Л ю т ы н с к і *(да Зосі)*. Дарэмна ты бузу падняла.

А л е с ь. Не дарэмна. Ёсць у яго хлеб, ды не так хутка знойдзеш.

С а п л я к. Я ж яго за губу не залажыў. Вазьмі, калі ёсць. Я табе ўсё адчыняю.

Л ю т ы н с к і. Гаспадыня ж казала, што і не сеялі нават.

А л е с ь. А хто яму не даваў сеяць?

С а п л я к. Ты не даваў! Дзе ж я, на печы пасею? Зямлю ўсю пад сябе падабраў, а мне вунь аж у чортавых зубах пустэчы нейкай даў, што зроду не аралася.

А л е с ь. Тут ты знарок не сеяў. Сеяў вунь чорт ведае дзе, аж у Прыямным, у швагра.

С а п л я к. Праўда, памагаў я швагру сеяць. Ён жа хворы ляжаў.

Л ю т ы н с к і *(да старшыні)*. Сеяў ён дзе?

С т а р ш ы н я. Тут не сеяў, а там — хто яго ведае, што ён рабіў.

Л ю т ы н с к і *(да Сапляка)*. Што ж мне з табою рабіць?

С а п л я к. Воля ваша.

Л ю т ы н с к і. Скажы па праўдзе, колькі ты можаш здаць?

С а п л я к. Пудоў сем, можа, як і наскрабу.

Л ю т ы н с к і. Як ты ўжо не сеяў,— пятнаццаць пудоў здай пакуль што. Рэшту — паглядзім.

А л е с ь *(стукае кулаком па стале)*. Я не згодзен!

Л ю т ы н с к і *(павярнуўшыся да яго)*. Я ведаю, што ты не згодзен. Але спаганяць на ім сваю крыўду і кампра-

метаваць мерапрыемствы савецкай улады я табе не дазволю!

Алесь. Кулака па галоўцы гладзіць! За тое, што ён не сеяў і другіх падбухторваў?

Лютынскі *(з пагрозай)*. Супакойся! Пагаворым з табою пасля. *(Да Сапляка.)* Даю табе тры дні тэрміну.

Сапляк. Не здужаю, таварыш.

Лютынскі. Не здасі, судзіць буду.

Сапляк. Не ўступіце, то што ж рабіць? Хоць сам пагаладаю... У людзей пазычу...

Лютынскі і старшыня выходзяць.

Алесь *(зрывае шапку і кідае на падлогу)*. Халера на вас з вашай работай! *(Да Зосі.)* Ці чула ты гэта?

Зося. Чатыры вокі мае, ды трасцу бачыць... *(Выходзіць.)*

Алесь. Ён у Саплячыхі слязу ўбачыў. *(Падымае шапку і ідзе да дзвярэй.)*

Паўліна. Няхай табе заслепіць, мой ты Алеська.

Алесь *(паварочваецца і тупае нагой)*. Маўчы, гадаўка! *(Раптам свіснуў працягла і здагадліва. Тупае яшчэ і яшчэ раз, прыслухоўваецца.)* Вось яно дзе.

Сапляк і Паўліна мнагазначна пераглянуліся. У абаіх выгляд злоўленага звера.

Сапляк. Што ж ты там знайшоў?

Алесь. Падай сякеру, пакажу.

Сапляк. На... На табе сякеру... *(Дастае з-пад ложка сякеру.)* На, глядзі...

Алесь *(нагнуўшыся, разглядае ля сцяны падлогу)*. Гладка, гладка зроблена!.. Але не зусім.

Сапляк ідзе да Алеся з сякерай. Рукі яго калоцяцца, ён не можа перасіліць у сабе жаданне секануць Алеся па галаве.

Алесь *(заўважыўшы ўзнятую сякеру, адскочыў да дзвярэй)*. Што! *(Крычыць у дзверы.)* Гэй, Сюды! Старшыня! Таварыш Лютынскі!

Сапляк *(спужаўшыся)*. Братка, што табе здалося? На табе сякеру, ты ж прасіў.

Уваходзіць Зося, за ёю Лютынскі і старшыня.

Зося. Чаго ты крычаў?

Лютынскі. Што тут яшчэ такое?

Алесь. Засеч хацеў, гад.

Паўліна *(кідаецца перад Лютынскім на калені, хапае і цалуе яго рукі)*. Таварыш, братачка, родненькі. Ратуй жа нас ад гэтага чалавека. Знайшоў-такі ён прычэпку, каб згубіць нас.

Лютынскі хавае рукі за спіну. Паўліна прыпадае да яго ног і галосіць.

Лютынскі. Устаньце. Зараз разбяром.

Старшыня. І чалавек, здаецца, спакойны, ніколі ні з кім не біўся.

Сапляк. Слухайце ж, таварыш, як было! Папрасіў у мяне на невашта сякеру. Ну, я і падаю. А ён крык падняў, чорт ведае што выдумаў.

Лютынскі дапытліва і недаверліва глядзіць на Алеся.

Алесь. Што ж, сведак у мяне няма... Хіба толькі што тут. *(Паказвае на падлогу, тупае.)* Чуеце?

Старшыня і Зося няўцямна глядзяць на Алеся.

Лютынскі. Нічога не чую.

Алесь. То зараз убачыце! *(Хапае сякеру, адрывае ля сцяны ліштвы, уздзірае падлогу. Зося і старшыня глядзяць пад падлогу, дзівяцца. Лютынскі насупліваe бровы.)*

Алесь. Што вы цяпер скажаце, таварыш Лютынскі?

Лютынскі паварочваецца да Сапляка і ўпіваецца ў яго грозным дапытлівым поглядам. Алесь уздзірае падлогу далей.

Сапляк *(становіцца на калені, плаксіва)*. Змілуйцеся! Дзіцяняці пашкадуйце. Ніколі больш не буду і дзесятаму закажу.

Лютынскі *(грэбліва)*. Устань! Чалавек ты ці не?

Сапляк *(устае)*. Які я, братка, чалавек? Лапаць вясковы.

Алесь і старшыня дастаюць з-пад падлогі мяшкі.

Лютынскі. А ты ведаеш, што робяць з тым, хто ашуквае дзяржаву?

Сапляк. Даруйце гэты раз цёмнаму мужыку! Баяўся з голаду памерці. *(Паказвае на мяшкі.)* Гэта ж усё, што я маю. Пудзікаў дваццаць усяго.

Лютынскі. Аддасі цяпер дванцаць, калі не хацеў пятнаццаць. Старшыня, забяры ў яго гэты хлеб.

Алесь. Ха-ха-ха! Вось дык пакаралі вы яго!

Лютынскі. А ты чаго хацеў?

Алесь. Судзіць гада трэба, а не цацкацца з ім!

Лютынскі *(з прыціскам)*. Я тут упаўнаважаны ці ты? Надта актыўны стаў! Дагэтуль у шапку спалі, масавай работы ніякай не вялі, а цяпер хочаце адным Сапляком усе вашы грашкі прыкрыць? Лягчэй, вядома, каго другога на Салаўкі загнаць, як самому спагнанне панесці. І не з дабра чалавек у калыску палез. Але я не дазволю асабістыя рахункі зводзіць і серадняка ў падполле заганяць. Гэта ты зарубі сабе на носе!

Алесь *(кідае сякеру на падлогу)*. Хадзем, Зося! Няхай яны тут цалуюцца. Мы знойдзем, куды звярнуцца. *(Алесь і Зося выходзяць.)*

Старшыня. Дык я пайду па фурманку. *(Выходзіць. За ім Лютынскі. Сапляк праводзіць і зачыняе за імі дзверы.)*

Паўліна *(укленчыла і сашчапіла рукі)*. Божухна, бацюхна! Збавіцель высокі! Дай божачка, каб вам наша дабро праз бок вылезла! Каб вам дванцаць скул у горла, ды вы яго праглынуць не маглі! А няма на вас пагібелі якой! Каб вас з гэтага свету спаласкала, як вы нашу гаспадарку дашчэнту спаласкалі... *(Да Сапляка, які вярнуўся ў хату.)* Дурніла! Не ўмеў схаваць па-людску.

Сапляк. Сама зараза! Трэба было не агрызацца. Падзякуй богу, што яшчэ так абышлося.

Паўліна. Глядзі, каб і таго не знайшлі.

Сапляк. Няўжо іх нячыстая сіла на магілкі панясе?

Паўліна. Пад хлявом жа, ты казаў...

Сапляк. Не даждалі. Не першы ж раз робіцца.

Карціна дванаццатая

Кватэра Карнейчыка. Карнейчык сядзіць за пісьмовым сталом, рашае тэхнічную задачу і адначасова практыкуецца ў нямецкай мове. Уважліва прачытвае ў падручніку адпаведнае месца. Думае. Бярэ лінейку, прыкладвае да паперы, ставіць на лінейку рабром адмысловую дошчачку і прыціскае падбародкам, праводзіць алоўкам лінію. Узнімае галаву, углядаецца.

Карнейчык. Я, я. Ахцыг мілімэтэр. Рыхтыг! *(Бярэ цыркуль і чэрціць пару кружкоў.)* Гут! Я, я. Дас іст... га-

това. Як жа гэта будзе — гатова? *(Разгортвае слоўнік, чытае).* Фертыг. Дас іст фертыг. Я, я. А мы яшчэ разок праверым. *(Глядзіць у падручнік, прамервае цыркулем, вылічвае. Круціць галавою.)* Дас іст ніхт рыхтыг. Дас іст шлехт. Зэер шлехт! *(Камечыць паперу і кідае ў куток. Бярэ другі аркуш і прыколвае кнопкамі да стала.)* Што ж, пачнём зноў. *(Ранейшым спосабам прыкладвае лінейку да паперы і прыціскае падбародкам. Пачуўшы стук у дзверы, не падымаючы галавы, крычыць.)* Я, я! *(Убачыўшы ў дзвярах Насцю.)* Бітэ, бітэ, майнэ фрау. *(Праводзіць лінію.)*

Насця. Біта, можа, і не буду, а лаяць то будзеш, што спазнілася. *(Знімае галёшы і паліто.)*

Карнейчык *(прыкідваецца сярдзітым).* Ух, буду лаяць!

Насця. Як жа ты будзеш лаяць?

Карнейчык. Усяляк магу... Па-беларуску, па-руску, па-ўкраінску, па-польску, па-нямецку, выбірай, як табе лепш.

Насця. Давай мо па-нямецку, а то прыйдзецца табе там, за граніцай, лаяцца, а ты і ўмець не будзеш.

Карнейчык *(робіць сярдзітую міну і крычыць, нібы лаецца).* Ду майн лібэс мэдхен! Ду майнэ шэцунг! Іх віль кюсэн дых!

Насця *(смяецца).* Кусацца будзеш? Уй, як страшна!

Карнейчык *(па-ранейшаму, грозна).* Іх віль... іх віль... Пачакай, чаго ж гэта я віль? *(Думае.)* Такі важны тэхнічны тэрмін і забыўся.

Насця. Слабы ты яшчэ немец.

Карнейчык. Чакай, чакай! Зараз! *(Гартае слоўнік.)* Віль... віль... віль...

Насця. А ты не віляй, проста кажы. *(Падыходзіць да яго, вітаецца.)* Як гадуешся?

Карнейчык *(бярэ яе за руку).* Проста? *(Затрымлівае на хвіліну ў сваёй.)* Эх! *(Не адважваецца.)* Ну, ладна. *(Пускае руку.)*

Насця. Ладна, дык ладна. Давай возьмемся за задачы, каб заўтра сорам не было перад настаўнікам. *(Садзіцца за стол і бярэ ў рукі чарцяжы.)* Ты ўжо зрабіў колькі!

Карнейчык. Дзве зрабіў, а трэцяя не даецца.

Насця. Што ж мне табе памагчы?

Карнейчык. Чарціць ты ўмееш? Вучаць вас у тэхнікуме?

Насця. Крыху ўмею.

Карнейчык. Дык ты, калі ласка, вось гэта перачарці чысценька, а то ў мяне тут алоўкам і не зусім акуратна. Я падумаю яшчэ над гэтай ауфгабэ.

Насця бярэ гатавальню і пачынае чарціць. Карнейчык учытваецца ў падручнік, думае, робіць вылічэнні. Пэўны час кожны заняты сваёй работай.

Карнейчык *(адхіляецца ад работы і глядзіць на Насцю)*. Вайст ду ніхт?

Насця *(чэрцячы)*. Нічога не ведаю, што ты кажаш.

Карнейчык. Ум-гу... *(Зноў бярэцца за работу. Праз хвіліну.)* Дык ты так нічога і не ведаеш?

Насця. Не.

Карнейчык. Дрэнна... *(Праз хвіліну.)* І чаму мне пацалаваць цябе хочацца, таксама не ведаеш?

Насця *(смеючыся)*. Не, не ведаю.

Карнейчык. Гэта ж, мусіць, я люблю цябе.

Насця. Разбярыся добра. Можа, ты памыляешся.

Карнейчык. Я разбяруся... пасля. *(Нясмела абнімае Насцю, хоча пацалаваць.)*

Насця *(левай рукой прытрымлівае лінейку на паперы і настаўляе локаць правай рукі, у якой трымае рэйсфедэр)*. Стой, стой! Ты мне ўсю музыку тут папсуеш!

Чуваць стук у дзверы.

Карнейчык *(збянтэжаны)*. Я, я! Бітэ, бітэ, майнэ фрау! *(Садзіцца на ранейшае месца. Насця папраўляе валасы.)*

Нодэльман *(з парога)*. Ого, якія тут немцы завяліся!

Насця. А што з яго будзе, як за граніцу з'ездзіць?

Нодэльман. Вяда толькі, што гэты немец яшчэ гера ад фрау не адрозніць.

Карнейчык. Ах... *(Успамінае.)* Фэр... фэр... Не, брат, прыйдзецца табе так і застацца фрау,— забыўся, як па-нямецку прабачэння прасіць.

Насця. Ён жа тут як стаў сыпаць мне па-нямецку за тое, што спазнілася! Злаяў ушчэнт: «Я цябе,— кажа,— віль кусэн».

Нодэльман. Ну? От шэльма! Га!

Насця. Гэта, мусіць, нешта страшнае «кусэн»?

Нодэльман. Не сказаць, каб вельмі... Тэрмін такі

тэхнічны. Але няхай ён сам табе растлумачыць. Ён большы спец у гэтай галіне.

Карнейчык. Ох, і дыпламат ты, Арон Яфімавіч!

Нодэльман *(падыходзіць да стала)*. А ты што?.. Тэхнікай авалодваеш?

Карнейчык. Бяру ва ўсе лапаткі. Хачу галоўнага інжынера дагнаць і перагнаць.

Нодэльман. Ого! Блізка відаць, ды далёка дыбаць.

Карнейчык. А мы з Насцяй удваіх. Праўда, Насця?

Насця *(чэрцячы, пераймае Карнейчыка)*. Я, я!

Карнейчык. Во! Чуў?

Нодэльман. Што ж, ногі ў вас маладыя. Чаму і не перагнаць?

Насця. Вы нас абражаеце, таварыш Нодэльман. Мы не нагамі думаем пераганяць.

Нодэльман. Ха-ха! Пакрыўдзілася? Нічога, хутчэй даганяць будзеш.

Карнейчык. Распранайся, садзіся.

Нодэльман. Я ненадоўга, па дарозе. Хачу спытацца ў цябе пра адну рэч.

Карнейчык. Бітэ, фраген зі!

Нодэльман. Скажы, ты Лютынскага добра ведаеш?

Карнейчык. Спытайся, ці ведаю я самога сябе.

Нодэльман. Ага, гэта лепш.

Карнейчык. Ён жа некалі мяне ад смерці выратаваў.

Нодэльман. Праўда, ты мне расказваў пра гэта.

Карнейчык. А чаму ты пытаешся?

Нодэльман. Ліст атрымаў.

Карнейчык. Ад яго?

Нодэльман. Не. З падшэфнага калгаса пішуць. Ён там нарыхтоўкі праводзіць.

Карнейчык. Што? Цісне надта?

Нодэльман. Наадварот. Пішуць, што ў яго вельмі мяккае сэрца.

Карнейчык. Глупства, напэўна. Я не сказаў бы, што ён надта жаласлівы.

Нодэльман. Камсамолец піша так. Чаму ты думаеш, што не?

Карнейчык. Сярод камсамольцаў таксама бываюць загібшчыкі.

Нодэльман. Ці не занадта ты ўпэўнены ў ім?

Карнейчык. Я ж яго ведаю не цяпер.

Нодэльман. Яно, бач... не шкодзіць ведаць цяпер.

Карнейчык. Кінь ты! Гэта ж мой найлепшы друг.

Нодэльман. «Блажен, аще кто и душу свою положит за други своя». Гэта адкуль? Здаецца, з евангелля?

Карнейчык. Здаецца. Я ў святым пісанні слаба падкаваны.

Нодэльман. От, бач! А я ведаю. Метафізіка тут.

Карнейчык. Дарэмна ты клапоцішся. Я па евангеллю не жыву.

Нодэльман. У дачыненні да друга ў цябе крыху метафізікі ёсць.

Карнейчык. Чаго ты ад мяне хочаш? Каб праз нейкі ліст я адвярнуўся ад Лютынскага і плюнуў на нашу дружбу?..

Нодэльман. Плюнуць не трэба. Дружба — добрая рэч, але нельга ёю ўсяго апраўдваць. Трэба, каб сама дружба была апраўдана.

Карнейчык. Як гэта?

Нодэльман. Няправільна будзе, калі я скажу: ён мой друг, а таму ён усё добра робіць; трэба сказаць: ён усё добра робіць — і таму ён мой друг. І калі яшчэ дагаварыцца аб тым, што разумець пад словам «добра», дык будзе ўсё ясна.

Карнейчык. Наша дружба апраўдана крывёй.

Нодэльман. Я гэта ведаю. Але для тэарэтычнага абгрунтавання дружбы тут ёсць адна няяснасць. Якой крывёй?

Карнейчык. Сказаць табе па-кніжнаму? Гэта кроў пралівалася на фронце грамадзянскай вайны за нашу супольную справу, за справу пралетарыяту. Досыць з цябе?

Нодэльман. О! Цяпер дакладна — за нашу супольную справу. Так пачынаецца дружба камуніста.

Карнейчык. Калі ты стаў такім педантам?

Нодэльман. Ты ж, вывучаючы тэхніку, ведаеш, што праз недакладнасць бываюць аварыі. А ў гэтым пытанні дакладнасць для мяне асабліва важна, таму адкажы мне яшчэ на адно пытанне: а што, калі гэта супольная справа перастае быць супольнай? Што мне тады з дружбай рабіць?

Карнейчык. Выкінь яе свінням.

Нодэльман. Правільна,— выкінуць свінням, толькі есці не будуць.

Н а с ц я *(да Карнейчыка).* Прыпёр цябе к плоту таварыш Нодэльман.

К а р н е й ч ы к. Гэта я і без яго разумею.

Н о д э л ь м а н. Ты разумееш наогул, абстрактна, а трэба разумець канкрэтна.

К а р н е й ч ы к. Але пры чым жа тут Лютынскі? Што ты да яго маеш?

Н о д э л ь м а н. Я быў бы рад, каб ён быў ні пры чым. Я маю да яго факт.

К а р н е й ч ы к. Гэты факт яшчэ не факт.

Н о д э л ь м а н. Праверым, і будзе факт.

К а р н е й ч ы к. Няхай там і была якая-небудзь памылка, дык ці ж праз гэта ўжо і ў твар плюнуць чалавеку? Паможам — выправіцца. Я вельмі высока цаню нашу дружбу, каб аднаею памылкаю можна было перакрыць яе.

Н о д э л ь м а н. Цані, калі ласка, толькі не заплюшчыўшы вочы, а то можаш пераплаціць.

Н а с ц я. Я зараз таксама буду сварыцца з вамі за Лютынскага, таварыш Нодэльман. Гэта ж мой былы настаўнік.

К а р н е й ч ы к. Давай, Насця, яго паб'ём. Нам усё роўна не згаварыцца.

Н о д э л ь м а н. Нашто біць? Я і сам пайду. *(Збіраецца.)*

К а р н е й ч ы к. Пачакай! Куды ты?.. Зрабіў замах на маю дружбу ды ходу?

Н о д э л ь м а н *(у дзвярах).* Ты сваю дружбу ўсё-такі памацай. Можа ад яе толькі футляр застаўся? *(Выходзіць.)*

К а р н е й ч ы к. Вось і пагавары з ім!

Н а с ц я. Узяў ён нас у пераплёт.

К а р н е й ч ы к *(прайшоўшы разы два па пакоі).* Прыйшоў, набузіў і пайшоў...

Карціна трынаццатая

Кватэра Лютынскага. Н а т а л л я папраўляе вучнёўскія сшыткі.

Ю р к а *(у ложку).* Мама, калі бацька вернецца?

Н а т а л л я. Як хлебанарыхтоўкі выканае.

Ю р к а. А чаму ён гэтак доўга канае?

Н а т а л л я. «Выконвае» трэба казаць... Некаторыя дзядзькі не хочуць здаваць хлеба.

Юрка. Гэта кулакі падвучваюць. Нам настаўніца казала.

Наталля. І кулакі.

Юрка. І ты сваім вучням так скажы.

Наталля. Ужо сказала.

Юрка. А чаму бацька не арыштуе кулакоў?

Наталля. Можа, ён і арыштоўвае.

Юрка. Уй, апартуніст няшчасны! Цэлую зіму арыштоўвае. Каб ён мяне ўзяў, дык я б — раз-раз і ўсё.

Наталля. Як жа ж бы ты іх пазнаў?

Юрка. А яны ж у сініх штанах, і зубы вялізныя ў іх.

Наталля. Спі ўжо. Чаго ты ўсё балбочаш?

Юрка. А я хачу. *(Паўза. Юрка пазяхае.)* Мама... А ты мне заўтра... снягуркі купіш?

Наталля. Куплю. *(Юрка засынае.)*

Чуваць званок. Наталля выходзіць за дзверы і ўваходзіць разам з Карнейчыкам.

Карнейчык *(знімае паліто)*. Нічога, што я так позна?

Наталля. Не так і позна. Юрка толькі што заснуў.

Карнейчык. Думаў не заходзіць, ды не ўцярпеў.

Наталля. А чаго цярпець? Чаю хочаце? Яшчэ цёплы.

Карнейчык. Хачу.

Наталля налівае і падае чай.

Карнейчык. Не пабуду дзён колькі ў вас, дык і цягне, як чаго не хапае.

Наталля. Вас цягне, а вы ўпіраецеся. Вось табе і друг дома!

Карнейчык. І друг можа нарэшце надакучыць.

Наталля. Каб я гэтага больш не чула, а то за вушы накручу!

Карнейчык. Круціце, пакуль не позна.

Наталля. Чаму? Можа быць позна?

Карнейчык. А нашто мне заўсёды бегаць да вас, калі мае вушы засвярбяць? Трэба, каб дома было каму круціць.

Наталля. А ну, ну! Няхай бог памагае!

Карнейчык. Як па-вашаму — Насця не кепская дзяўчына?

Н а т а л л я. Калі вам падабаецца, значыць — добрая.

К а р н е й ч ы к. Без жартаў — як яна вам?

Н а т а л л я. Я ж яе толькі разы два і сустракала. Тады на вечары яна мне вельмі спадабалася. Слаўная такая. Песню партызанскую як заспявалі, дык у яе і слёзы навярнуліся... Добрая жонка будзе.

К а р н е й ч ы к. Ці будзе яшчэ?

Н а т а л л я. Хіба ж вы не дагаварыліся?

К а р н е й ч ы к. Ніяк не асмелюся. Ніколі трусам не быў, а тут страшна. Раптам адмовіць? Можа, нават пакрыўдзіцца, спужаецца. Застанецца мне толькі адзінокай старасці чакаць. Вы тады, Наталля Міхайлаўна, не праганяйце мяне,— я кожны дзень да вас буду прыходзіць.

Н а т а л л я. Які ж вы песіміст! Вось чаго я не чакала! Я прывыкла вас бачыць зусім не такім.

К а р н е й ч ы к. Без ласкі знудзіўся, Наталля Міхайлаўна. Змалку не ведаў яе. Маці памерла, калі я яшчэ маленькі быў. Бацьку, на сухоты хворага, з завода выкінулі, і мне, падшпарку, прыйшлося заступаць яго месца. Пасля — рэвалюцыя, падполле,— тут ужо не да ласкі было. Пасля работа, закасаўшы рукавы. І калі нарэшце агледзеўся я на сваё асабістае жыццё, дык у мяне тут паўнейшы прарыў, і валасы сівыя на галаве пракідаюцца. Калі гляну я кругом, дык людзі ж упраўляюцца і сацыялізм будаваць, і дзетак гадаваць, і памнажаць адну радасць на другую. Схамянуўся я тады і пачаў да жанчын прыглядацца. Ды, бачу, нічога ў мяне тут не выходзіць. І глядзіць каторая на мяне ласкава, і ўсміхаецца міла, а мне ўсё здаецца, што яна баязліва на мой пусты рукаў пазірае. І не магу я сказаць ёй якраз таго самага патрэбнага, што кажуць жанчыне.

Н а т а л л я. Вы ж з Насцяй, здаецца, так здружыліся... Няўжо і тут не ўпэўнены?

К а р н е й ч ы к. Хто яго ведае. Іншы раз мне здаецца, што яна мяне сапраўды кахае, а другі раз думаю: нашто я ёй? Можа, яна толькі шкадуе мяне, як калеку; можа, таму такая добрая са мною, што я з бацькам з яе дружыў?

Н а т а л л я. Вы страшэнна мнітельны і выдумляеце сабе ўсялякія страхі.

К а р н е й ч ы к. Вы праўду кажаце? Знарок, мусіць, каб мяне ўцешыць.

Н а т а л л я. Вядома ж, маленькі! Цешыць я яго буду!

Карнейчык. Выходзіць, што і мяне жанчына можа пакахаць?

Наталля. Дурненькі. Я ж сама вас крышку кахаю.

Карнейчык. Вось дзякую вам! Вы так мяне падвесялілі, што вас проста расцалаваць варта за гэта.

Наталля. Куды вам, баязлівец!

Карнейчык. Не дражніце, а то я і давесці магу.

Наталля. Вы яшчэ не даслужыліся. Вось калі пажэніцеся з Насцяй, тады я сама вас пацалую.

Карнейчык *(устае і выцірае губы. На твары радасць, якой ён далей не можа хаваць)*. Ну, дык цалуйце ж, калі так!

Наталля *(недаверліва)*. Ужо?!

Карнейчык *(упэўнена)*. Ужо.

Наталля *(у захапленні)*. Хлус?!

Ад крыку Юрка расплюшчвае вочы і глядзіць на іх.

Карнейчык. Чэснае слова!

Наталля. Ну дык трымайся, галубок! *(Цалуе Карнейчыка ў губы.)*

Юрка *(сонным голасам)*. Апартуністы няшчасныя... Цалуюцца.

Наталля. Тссс! *(Карнейчык і Наталля бязгучна смяюцца. Юрка дрэмле.)*

Карнейчык *(садзіцца і п'е чай)*. Вось яно каханне да чаго даводзіць.

Наталля. А што?

Карнейчык. Чай астыў.

Наталля. Падагрэйце яго сваім гарачым каханнем ды піце моўчкі — самі вінаваты.

Карнейчык. Закаханыя, між іншым, заўсёды вельмі многа гавораць. І ўсё пра сябе. Я ж ішоў толькі на хвілінку да вас, запытацца, што ад Антона чуваць. А прыйшоў, дык і не ўспамянуў пра яго.

Наталля. Ужо дзён дзесяць, як ліста не было.

Карнейчык. Яму цяпер там работы ёсць. Чыталі? Яго ж раён на чорную дошку занеслі.

Наталля. Што вы кажаце? Бедны Антоша. Гэта вельмі дрэнна для яго.

Карнейчык. Добрага тут мала, вядома. Але ж ён хлопец напорысты — злезе.

Наталля. Не ведаю, нешта я за яго баюся. Настрой у яго ў апошнія часы такі дрэнны...

Карнейчык. Там няма калі да настрояў прыслухоўвацца: возьме сябе ў рукі і будзе працаваць.

Наталля. У яго вялікая непрыемнасць.

Карнейчык. А што такое?

Наталля. Ён вам нічога не казаў?

Карнейчык. Не.

Наталля. Цяжка яму гаварыць пра гэта.

Карнейчык. Дзівак! Ад каго ж ён хаваецца?

Наталля. Прыедзе, дык вы з ім пагаварыце. Няхай лепш сам усё раскажа.

Карнейчык. Я яго вазьму ў работу.

Наталля. Я вельмі б рада была, каб вы яму дапамаглі.

Карнейчык *(апранаючыся)*. Хаця... што ў яго можа быць. Пусцяковіна якая-небудзь. *(Адчыняюцца дзверы, уваходзіць Лютынскі.)* А-а! вось ён і сам!

Наталля. А мы толькі што цябе ўспаміналі. *(Падыходзіць і цалуе Лютынскага ў шчаку, якую той нехаця падстаўляе. Глянуўшы ў твар.)* Нешта ж ты... кіслы надта.

Лютынскі. А ты салодкага хацела?

Наталля. Я хацела весялейшым цябе сустрэць.

Лютынскі *(вітаючыся з Карнейчыкам)*. Чакай, зараз упрысядкі пайду.

Наталля. А што ж ты думаеш? І пойдзеш. Карнейчык жа жэніцца. Як ты глядзіш на гэта?

Лютынскі. На здароўе, я нічога супроць не маю.

Карнейчык. Усяго толькі?

Наталля. Прывітаў бы хоць. З Насцяю ж жэніцца.

Лютынскі. Таксама не супярэчу. У Насці ёсць усе даныя, каб з ёю жаніцца.

Наталля. Я думала, ты інакшым вернешся, адно ж такая насупа, як і быў.

Карнейчык. Не хочаш вітаць — чорт з табой! Раскажы, як у цябе там на вёсцы справа?

Лютынскі. Як справа, так і злева — кругом дрэнь.

Карнейчык. Нарыхтоўкі ж ты скончыў?

Лютынскі. Мяне скончылі.

Карнейчык. Няўжо адклікалі?

Лютынскі. Яшчэ і як! З усімі атрыбутамі.

Карнейчык. З вымоваю?

Лютынскі. І з папярэджаннем.

Наталля. Антон! Няўжо гэта праўда?

Лютынскі. Так, мая стопрацэнтная. Муж твой апар-

туніст і кулацкі патурала. Закляймі яго ганьбай, адмяжуйся, пакуль не позна, і вазьмі назад свой пацалунак.

Н а т а л л я. Гэтага я і баялася ўвесь час.

Л ю т ы н с к і. З якога ж гэта часу ты стала баяцца за мяне?

Н а т а л л я. А з таго самага... з якога ты ведаеш. У цябе цяпер адно ў галаве.

Л ю т ы н с к і. Чапуху гародзіш, мілая! Леташні снег успамінаеш, а яго і сёлетняга хапае.

К а р н е й ч ы к. Што там за снег такі, што нарыхтоўкам мог пашкодзіць?

Л ю т ы н с к і. Ат, глупства! Ліст ад аднае асобы, які быццам пагражае нашаму сямейнаму шчасцю і супружаскай вернасці.

К а р н е й ч ы к. Пры чым жа тут нарыхтоўкі?

Л ю т ы н с к і. А вось зразумей ты бабскую логіку! Выходзіць, што мая галава толькі гэтым і забіта.

Н а т а л л я. Што гэта? Выклік? Я і прыняць магу.

Л ю т ы н с к і. Прымі, калі ласка! Высцебай сама сябе. Адной унтэр-афіцэрскай удавой больш будзе.

К а р н е й ч ы к. Што вы! Што вы! Таварышы! Тут чалавек жаніцца нарыхтаваўся, а вы перад ім сямейныя сцэны разыгрываеце. Так вы ўсякую ахвоту адбіць можаце.

Л ю т ы н с к і. А ведаеш што. Можа б ты мне чаю якога-небудзь прыгатавала? Пакуль чай нагрэецца, ты крыху астынеш і ўсё добра будзе. *(Наталля выходзіць.)*

К а р н е й ч ы к. Як жа гэта ты так? Га? А мы тут спадзяваліся на цябе.

Л ю т ы н с к і. Спадзявацца яно лягчэй, вядома.

К а р н е й ч ы к. А ў дваццатым годзе... памятаеш? Хіба нам лёгка было?

Л ю т ы н с к і. Справа не ў гэтым. Скажы ты мне пашчырасці: табе не прыходзіла ў галаву такая думка: а што, калі мы не тое робім, што трэба?

К а р н е й ч ы к. Хто гэта — мы?

Л ю т ы н с к і. Не мы з табой, вядома. Я бяру вышэй.

К а р н е й ч ы к. Прыходзіла.

Л ю т ы н с к і. Вось бачыш! Значыць, не адзін я такі. Мы толькі баімся ў гэтым прызнацца адзін другому.

К а р н е й ч ы к. Са мной гэта, ведаеш, калі было? Як нэп абвясцілі. Месца сабе не знаходзіў. Плакаў ад крыўды. «Здрэйфілі,— думаю сабе.— Паспрабавалі, не выходзіць гладка,— і назад. А мне зноў падстаўляй карак пад ярмо.

І ніякага табе прасвету». Даходзіла да таго, што білет кідаў на стол.

Лютынскі. А цяпер?

Карнейчык. Цяпер бачу, якім я тады блазнюком быў.

Лютынскі. Страшна бывае, як падумаеш. Мы ж адказваем за нашы ўчынкі перад усім чалавецтвам. Кожны няправільна зроблены намі крок сурова асудзіць гісторыя.

Карнейчык. Якраз таму, што наша партыя нясе адказнасць за лёс усяго чалавецтва, кожны крок яе строга абдуманы, тэарэтычна ўгрунтаваны, цвёрды і ўпэўнены.

Лютынскі. Гэта лёгка так разважаць. Паглядзеў бы ты, што робіцца на вёсцы.

Карнейчык. Я ведаю. Там мы цяпер вядзём заўзяты бой з прыватнай уласнасцю ў апошнім яе прытулку.

Лютынскі. Уласнасць — гэта абстракцыя. Людзі бяруць за горла людзей жывых, якія ўмеюць і плакаць, і прасіць, і на каленях поўзаць, і рукі цалаваць.

Карнейчык. Кажы дакладней: кулакоў жывых мы бяром за горла. Гэтых апошніх і найбольш заядлых рыцараў прыватнай уласнасці.

Лютынскі. Я разумею кулака з ашчэранымі зубамі. Але калі ці быў ён кулаком, ці не быў, а цяпер ходзіць цішэй вады, ніжэй травы, страціў годнасць чалавечую да таго, што са страху лезе ў калыску хавацца,— выбачай, у мяне тады не хапае столькі класавай нянавісці, каб раздушыць яго за які-небудзь пуд хлеба. Хіба ён вінаваты, што яго змалку прывучылі дрыжаць над кожным сваім зернем, над кожным лахманом?

Карнейчык. Выбачай за шчырасць, але мне здаецца, што ў табе самім, недзе ў цёмным кутку твайго нутра, сядзіць яшчэ кусок мужыка. Самага такога закаранелага ўласніка. Пакуль другіх калашмацілі, ён маўчаў ды пасміхаўся, а калі да яго самога прыйшлося, тут ён і запеў Лазара. Адгэтуль і жаль да людзей, і трывога за лёс чалавецтва. Можа, адгэтуль і правал на нарыхтоўках.

Лютынскі. Удружыў! Дзякуй табе за камплімент! Мы заўсёды так: скажа чалавек слова шчырае, зараз яму якім-небудзь жупелам тыц у нос — уласнік, гуманіст, гнілы ліберал. Усякае жывое пачуццё — каханне, дружба, любасць да бацькоў, простае спачуванне чалавеку ў бядзе — бярэцца пад кантроль, асмейваецца, як нешта нявартае са-

праўднага бальшавіка. І ходзіць чалавек, як флюс, з адной гіпертрафіраванай класавай нянавісцю.

Карнейчык. Хлусіш ты, Антон. Гэта ў цябе ад злосці сягоння. Ніколі яшчэ чалавечыя пачуцці не дасягалі такой сілы і велічы, як пачуцці бальшавіка. Ніколі яны не мелі такога водгуку. Нашы пачуцці не абмяжоўваюцца ні спальняй, ні сям'ёй, ні добрым суседствам. Павешаны на Лукішках бядняк-селянін, расстрэлены на вуліцах Ведынга рабочы-металіст, лінчаваны ў Амерыцы працоўны негр — хіба яны не браты нам з табой? Хіба мы не сціскаем кулакоў, не калоцімся ад абурэння і гневу на катаў, якія іх замучылі? І наадварот — мая і твая радасць знаходзіць сабе водгук і ў лонданскіх сутарэннях, і на рысавых плантацыях Японіі, і ў рудніках Паўднёвай Аўстраліі.

Лютынскі. Замілаванне цераз акіян — гэта, можа, рэч і нядрэнная, але тут, вакол нас, часамі холад і казённы аптымізм...

Карнейчык. І тут ты паклёп узводзіш на бальшавікоў, а перш за ўсё на сябе і на сваю сям'ю. У цябе ж вунь сын — слаўны малыш. Шкада, што ён не чуе твае гаворкі. Напэўна назваў бы цябе «няшчасным апартуністам». У цябе ёсць жонка — сімпатычная і чулая жанчына, якую ты, мне здаецца, не ўмееш цаніць. Нарэшце ты ж і мяне крыўдзіш. Няўжо наша з табою дружба ні капелькі цябе не грэе? Я ж пра цябе, чорта, увесь час думаў. Чуць не штодня прыбягаў да Наталлі Міхайлаўны распытвацца.

Лютынскі. Я табе вельмі ўдзячны за твае пачуцці, хоць... людзі і кажуць, што дружба пазнаецца ў няшчасці.

Карнейчык. Не давяраеш? Можа, я ў чым-небудзь вінаваты перад табой? Я сам заўважаю, што ты як быццам перамяніўся.

Лютынскі. Гэта табе так здаецца. Я сказаў наогул пра дружбу.

Карнейчык. Не кажы, ты нешта хаваеш ад мяне. Точыць цябе нейкі чарвяк. Пра гэта і Наталля Міхайлаўна намякала.

Лютынскі. Дурніца яна.

Карнейчык. Гэтым не адбудзеш. Давай лепш сюды твайго чарвячка. Мы яго разам і заморым.

Лютынскі. Палітграматай?

Карнейчык. Ты наважыў сёння пакрыўдзіць мяне? Нічога не выйдзе, я не з гняўлівых.

Наталля ўваходзіць са шклянкай чаю, хлебам і масленіцай.

Л ю т ы н с к і *(беручы шклянку)*. Чапуха! Якія там чарвячкі! Давай лепш чай піць.

К а р н е й ч ы к. Мяне ўжо Наталля Міхайлаўна напаіла.

Н а т а л л я. А мо наліць?

К а р н е й ч ы к. Не хачу я з ім чаю піць. Ён мяне тут і палітграматай і як толькі не называў. Такі злы, што ўвесь свет гатоў абразіць.

Н а т а л л я. Гэта з ім не навіна.

К а р н е й ч ы к *(збіраючыся адыходзіць)*. Нічога, возьмеш сябе ў рукі, сядзеш зноў на свайго ўлюбёнага канька, на землеўпарадкаванне...

Л ю т ы н с к і. «И уселся на хребет, только задом наперед».

К а р н е й ч ы к. Што? І там няладна?

Л ю т ы н с к і. Я так сабе... Іванушку-дурачка ўспомніў.

К а р н е й ч ы к *(надзеючы галёшы)*. Сімпатычны хлапчына быў.

Л ю т ы н с к і. А на каня ж садзіўся зусім не па палітграмаце.

К а р н е й ч ы к. Ладна, ладна! Чарвячка твайго я ўсё-такі выкалупну! *(Выходзіць.)*

Л ю т ы н с к і *(наўздагон)*. Пакалупай у сябе.

Н а т а л л я. Што гэта за чарвячок?

Л ю т ы н с к і. Той, што мяне точыць. Ты ж сама ў вушы ўвяла. Нешта вельмі цябе страх узяў за мяне.

Н а т а л л я. Баюся, Антоша. За кожны твой крок баюся, быццам ты моцна хворы. Здаецца, вось-вось упадзеш.

Л ю т ы н с к і. Дык ты ж падымеш.

Н а т а л л я. Хто цябе падыме, калі сам не захочаш.

Л ю т ы н с к і. Ну, разам будзем падаць. З мілым, кажуць, у шалашы рай.

Н а т а л л я. А можа, я і не захачу яшчэ падаць з табою.

Л ю т ы н с к і. Ого, якія мы сталі! Што ж, у такім разе... налей мне яшчэ шклянку чаю. *(Наталля глядзіць на яго доўгім дакорлівым поглядам, бярэ шклянку і выходзіць.)*

З а с л о н а

Акт чацвёрты

Карціна чатырнаццатая

Гарадскі сад. Касабуцкі і Зуй ідуць п'яныя, абняўшыся.

Касабуцкі. Ну і гадаўка.
Зуй. Зануда!
Касабуцкі. Ох і скула!
Зуй. Зараза несусветная!
Касабуцкі. Але мы яе спорам. Спорам ці не?
Зуй. Каб я так здароў быў! Толькі — з цябе барыш.
Касабуцкі. Браток! Слова — свята!
Зуй. Значыць, гульнём *(запявае)*.

Тпрунды баба, тпрунды дзед,
Пабіліся за абед,
Баба дзеда Васіля...

Касабуцкі прытупвае, прабуе скакаць. Абодва хістаюцца ў бакі і шлёпаюцца на лаўку. Здзіўлена глядзяць адзін аднаму ў вочы.

Касабуцкі. Ну й сволачы! На самай дарозе лаўку паставілі.
Зуй. Гэта ўсё нам на злосць.
Касабуцкі. А мы возьмем дый пасядзім.
Зуй. І закурым; вось і халера іх бяры!
Касабуцкі. І трасца ім у бок!

Непаслухмянымі рукамі круцяць цыгаркі і закурваюць.

Касабуцкі. Павeрыш, браток? Жыцця няма ад яе. Надоечы за расцэнкі завяліся. Я — павысіць, а яна — панізіць. А нашы дурні і слухаюць яе. Я — матам, а яна — у заўком. Траха не вышыблі, насілу адбрыкаўся.
Зуй. Ось, мы яе... шыбанём!

Касабуцкі. Будзь другам!

Зуй. Знацца, яе вёска — Асаўцы?

Касабуцкі. А твая Тхароўшчына. І Данілу, бацьку яе, ты знаў. Расстралялі яго, значыцца, не палякі, а чырвоныя. Не забудзешся?

Зуй. Ага!

Касабуцкі. А што не знаюць цябе ў нас — нічога. Ліцейны падумае, што ты з механічнага, а механічны — што з кацельнага. Тысячы ж народу, браток мой! Хіба ж можна ўсіх знаць?

Зуй *(прыкурыўшы)*. Пайшлі-паехалі!

Устаюць і, абняўшыся, ідуць далей. Насустрач ім, стараючыся іх абысці, ідзе Лютынскі.

Зуй. Тпрунды, баба, тпрунды дзед,
Пабіліся за...

Касабуцкі *(сутыкнуўшыся носам к носу з Лютынскім, прыкладвае растапыраныя пальцы да вуха)*. Здрасце, пажалста.

Лютынскі абыходзіць бокам.

Касабуцкі. Не хочаш — не трэба. Каціся... Ну, ты ведаеш куды.

Лютынскі. Папрашу не хуліганіць!

Касабуцкі. Ах, пшэпрашам, пане Свінтухайла!

Зуй *(знімае шапку і адкланьваецца)*. Давідзэння, пане Падсвінацкі!

Зуй і Касабуцкі ідуць далей. Лютынскі садзіцца на лаўку.

Касабуцкі *(раптам спыняецца)*. Эх, забыўся сукінаму сыну ў морду даць!

Зуй. І варта было.

Касабуцкі. Дык я вярнуся.

Зуй *(трымае яго за кішэнь)*. Пачакай! А я?

Касабуцкі. І ты вярніся.

Зуй. Хадзем лепш да мяне, зробім па чарцы. Мы яму дамо, назад ідучы.

Касабуцкі. Дык ён жа, гад, чакаць не будзе.

Зуй. Пачакае, чорт яго не возьме.

Касабуцкі. Ну, ліха з ім, пайшлі! *(Ідуць зноў, абняўшыся.)*

З у й. Тпрунды баба, тпрунды дзед,
Пабіліся за абед,
Баба дзеда Васіля
Палонікам зацяла.

Касабуцкі тупае ў такт прыпеўкі. Л ю т ы н с к і - б а ц ь к а ідзе, апіраючыся палкаю, спыняецца за пяць крокаў ад лаўкі і моўчкі глядзіць на Лютынскага-сына.

Л ю т ы н с к і - с ы н. Зноў ты прыйшоў?

Л ю т ы н с к і-б а ц ь к а. У цябе быў... Замкнёна... Прытуліцца няма дзе. *(Садзіцца на канец лаўкі. Лютынскі-сын адсоўваецца на процілеглы канец. Кожны раз, калі хто праходзіць, яны перапыняюць гутарку і сядзяць, нібы чужыя. Лютынскі-сын нават штосьці насвіствае.)*

Л ю т ы н с к і- с ы н. Не трэба табе да мяне заходзіць. А найлепш зусім нам не сустракацца... пакуль што.

Л ю т ы н с к і - б а ц ь к а. Цураешся? Запэцкацца баішся аб кулака?

Л ю т ы н с к і - с ы н. Дзіця неразумнае! Ён яшчэ крыўдзіцца! Няўжо ты не разумееш, што можаш так і мне і сабе пашкодзіць?

Л ю т ы н с к і - б а ц ь к а *(махнуўшы рукой)*. А-а... Мне ўжо адна трасца.

Л ю т ы н с к і - с ы н. Барнатовіч табе нічога не памог? Я пісаў яму.

Л ю т ы н с к і - б а ц ь к а. Гэты, што з зямельнага аддзела?

Л ю т ы н с к і - с ы н. Але.

Л ю т ы н с к і - б а ц ь к а. Дзе бачыў. Самога вычысцілі. Старшыня ж наш і падкусіў яго. І мяне ўспамінаў... Мусіць жа гаворка была нейкая паміж імі.

Л ю т ы н с к і - с ы н *(устрывожана)*. І пра ліст мо гаварылі... на чыстцы?

Л ю т ы н с к і - б а ц ь к а. Не чуваць было. Людзі б сказалі. каб што гаварылася.

Л ю т ы н с к і - с ы н. Вось і заступіся за цябе...

Л ю т ы н с к і - б а ц ь к а. Сам сябе баішся... Божухнабацюхна! І што гэта робіцца на свеце? І што з гэтага ўсяго будзе?

Л ю т ы н с к і - с ы н. Думаеш, я ведаю? Іншы раз мне здаецца, што мы ўвесь свет вядзём за сабою. А як паглядзіш, як гэта ўсё робіцца... Колькі людзей пакутуе...

Л ю т ы н с к і - б а ц ь к а. Глумяць людзей, глумяць!

І ніхто слова не скажа. За што яны мяне агалечылі? Малатарню меў? Жарабцом народ іксплаціраваў? Дык хіба ж я гвалтам цябе каторага іксплаціраваў? Прасіліся ж: «Дзядзечка, зрабі ласку!» А цяпер за гэту ласку ды мяне за горла? Каб я гэта ведаў, няхай бы яны паздыхалі з жарабцамі, і з кнырамі, і з бугаямі завадскімі. Справіў ты мне, сынок, культурную гаспадарку... Чорту лысаму, а не мне... Высока падняў, ды знізу не падпёр.

Лютынскі-сын. Час тады такі быў.

Лютынскі-бацька. А цяпер час другі, дык няхай гіне бацька? А сам і хвастом накрыўся.

Лютынскі-сын. Я ж табе кажу, што пісаў Барнатовічу. Што я мог яшчэ зрабіць?

Лютынскі-бацька. Пісаў ты... Памагла мне твая пісаніна, як кашаль хваробе. Ты ж такі камуніст... І начальнік, кажуць, не малы: няхай жа ж бы ты тут дзе пагаварыў. Што гэта за парадкі такія?

З глыбіні сцэны выходзяць Карнейчык і Насця. Насця, убачыўшы Лютынскага, хоча пажартаваць, яна паказвае Карнейчыку, што падкрадзецца і закрые Лютынскаму вочы. Падкрадваецца.

Лютынскі-сын. Не слухаюць бо мяне.

Лютынскі-бацька. На чорта ж было ісці ў такую партыю, дзе цябе ніхто не слухае?

Лютынскі-сын. Каб жа мне хто тады сказаў, што гэтак будзе.

Лютынскі-бацька. Ці гэта ж думаў я калі, што на старасць жабраваць давядзецца.

Насця здзіўлена. Яна спыняецца і не ведае, што ёй рабіць.

Лютынскі-сын. Я не дапушчу, каб ты жабраваў, *(Дастае і дае грошы.)* На вось, пакуль што.

Лютынскі-бацька *(хаваючы грошы)*. Эх, здэцца, каб прымеў!.. Няхай бы яно ўсё тут агнём пайшло і я разам!

Лютынскі-сын. Перацярпі. Не ты адзін такі. І прашу цябе: дзеля людзей — ты мне не бацька, а я табе не сын. І табе, і мне лепш будзе.

Лютынскі-бацька *(змеціўшы Насцю)*. Гм! Гм! *(Адварочваецца.)*

Лютынскі-сын. А, Насця! Куды ідзеш?

Лютынскі-бацька ўстае і адыходзіць.

Н а с ц я. У кіно ідзём... Хацелі вас запрасіць...

Л ю т ы н с к і. Добрае запрашэнне! Падкралася, як злодзей.

Падыходзіць К а р н е й ч ы к.

Н а с ц я. З кім гэта вы гаварылі?

Л ю т ы н с к і. А ты ж, мусіць, чула?

Н а с ц я. Чула... Незнарок.

К а р н е й ч ы к. А хто гэта?

Л ю т ы н с к і. Бацька мой... раскулачаны. Той чарвячок, які мяне точыць і якім ты так цікавіўся.

К а р н е й ч ы к. Здаровы рабак! Што ты толькі рабіць з ім будзеш?

Л ю т ы н с к і. Няправільна раскулачылі.

К а р н е й ч ы к. А заўтра ж, можа, цябе і чысціць будуць.

Л ю т ы н с к і. Ты думаеш — трэба сказаць?

К а р н е й ч ы к. А ты як думаеш?

Л ю т ы н с к і. Які мне сэнс ганьбіць сябе і якая карысць ад гэтага партыі? Тут — памылка мясцовых органаў. Высветліцца, і ўсё ўладзіцца. А скажу — вычысцяць: чаму раней не сказаў? Пачнуць капацца, чорт ведае чаго навыдумляюць. А па сутнасці — я ж той самы Лютынскі, што і быў, і для партыі магу яшчэ зрабіць нямала.

К а р н е й ч ы к. Ох ці той, глядзі!

Л ю т ы н с к і. Не верыш? *(З сарказмам.)* Ну, што ж. Для цябе тут вельмі зручны выпадак паказаць сваю класавую непрымірымасць: лепшага друга не пашкадаваў! Сумленне будзе мучыць? Плюнь на яго. Буржуазныя забабоны... гнілы лібералізм. *(Адыходзіць пакрыўджаны.)*

К а р н е й ч ы к. Антон! *(Лютынскі абарочваецца.)* А пра бацьку ты ўсё-такі раскажаш.

Л ю т ы н с к і. Памятаеш, Мікола, як мы з табой развіталіся ў школе?

К а р н е й ч ы к. Памятаю.

Л ю т ы н с к і. Дык ведай жа, Святая Барбара, што самы небяспечны для мяне момант гэта цяпер. *(Пайшоў. Карнейчык хвіліну глядзіць задумённа яму ўслед.)*

К а р н е й ч ы к. Антон! *(Лютынскі не чуе.)* І шкада ж мне цябе, сукінага сына! *(Садзіцца на лаўку і думае.)* Друг гіне, Насця! Што мы з ім рабіць будзем?

Н а с ц я *(садзіцца побач з Карнейчыкам)*. Давай падумаем. Памагчы яму трэба, калі гэта праўда.

Карціна пятнаццатая

Зала рабочага клуба. Старшыня праверкома звоніць. У залу ўваходзяць рабочыя; схлупіліся ў дзвярах, з шоргатам садзяцца на крэслы.

Алесь *(уваходзіць і аглядаецца, шукаючы вачыма каго-небудзь знаёмага. Бачыць Насцю, якая гаворыць з Карнейчыкам, і ўзрадаваны накіроўваецца да яе).* А, здарова, шэф!

Насця. Здароў падшэфны!

Алесь. А я зноў да цябе.

Насця. Упору паспеў: мяне чысцяць якраз,— можаш выступіць і раскрытыкаваць.

Алесь. Ты мне раней слесара дай дні на два.

Насця. Ці варта яшчэ? Пахваліся, як ты там гаспадарыў?

Алесь. А так, як савецкая ўлада кажа. Саплякоў усіх вытурылі, дык цяпер у нас работа ідзе.

Насця. На полі не пагнаіў?

Алесь. Захапіў быў дождж гектараў са два аўса. Дзень лье, другі лье, і канца яму няма. Я, брат, давай шавяліць хлопцаў! Паехалі, мокры забралі, пад стрэхамі парасстаўлялі — так і вымыратавалі. Цяпер малоцім, ды якраз малатарня папсавалася.

Насця. А хлебанарыхтоўкі як?

Алесь. Гэта-то я даўно выканаў. Смела будзь, без хлеба сядзець не будзеш.

Насця. Тады, мусіць, прыйдзецца табе слесара даць. Заўтра я пастаўлю гэта пытанне на ячэйцы.

Алесь. Пагавары, братка! Вось маладзец будзеш!

Старшыня камісіі *(звоніць).* Ну, таварыш Бохан, давай будзем працягваць.

Насця ідзе на сцэну.

Алесь *(наўздагон ёй).* Дзякуюць табе калгаснікі за кавалёў.

Насця. Добра! Пасля пагаворым.

Алесь *(да Карнейчыка).* Лоўкая дзяўчына! Каб мне такую жонку, дык я другой і не хацеў бы.

Карнейчык *(смеючыся).* Пасватайся.

Старшыня камісіі. Хто яшчэ хоча сказаць пра таварышку Бохан?

Уздымаецца рука.

Голас. Дайце мне.

Старшыня. Хваліць будзеш?

Голас. Лаяць няма за што.

Старшыня. І так ужо шмат хвалілі. Баюся, што зусім захваліце: сапсуецца дзяўчына. Калі адмоўнага ніхто нічога не ведае, дык мы спынім выказванні.

Зуй. Пра бацьку яна тут... крыху схлусіла.

Старшыня. Давай, кажы праўду.

Зуй *(выходзіць наперад)*. Пра бацьку яна тут сказала... Партызан ён быў, гэта праўда. Ды толькі з якога боку? Сам жа я з суседняй вёскі, Тхароўшчыны. Яе-то не ведаю — малая была, а бацьку яе, Данілу Бохана, добра знаў. Партызаніў ён тады, як Чырвоная Армія з-пад Варшавы адступала. Калі пакапацца ля Воўчай гары, дык і цяпер бы знайшоў косці не аднаго чырвонаармейца, якога ён загубіў.

Насця *(усхвалявана)*. Што гэта за чалавек? Што ён вярзе?

Старшыня. Супакойся, не перашкаджай.

Зуй. Дабра армейскага колькі нагробі З нашай вёскі двух праз яго загінула: палякам выдаў. І расстралялі яго не палякі. Бальшавікі кокнулі, калі зноў вярнуліся. Ударніца яна тут, а на каго працуе — яшчэ невядома. Можа, толькі, каб вочы засланіць сваім ударніцтвам. Сям'я ж яе там, за мяжою. Я думаю, лепш, каб такіх элементаў у партыі не было. *(Ідзе і садзіцца ля дзвярэй.)*

Старшыня. Хто яшчэ ведае пра бацьку таварышкі Бохан?

Карнейчык. Дайце мне!

Старшыня. Ты ёй ці не родным мужам прыходзішся? Няхай хто-небудзь чужы спачатку.

Лютынскі. Я магу сказаць.

Старшыня. Давайце.

Лютынскі выходзіць.

Алесь. Во! Той самы!

Старшыня звоніць. Алесь нешта шэпча Карнейчыку, паказваючы на Лютынскага.

Лютынскі. Насцю Бохан я ведаю з таго часу, калі ёй было яшчэ гадоў 10—12. Я быў настаўнікам у Асаўцах — гэта яе вёска,—і яна была маёй лепшай вучаніцай.

Бацьку яе ведаў і я, і таварыш Карнейчык, які разам з ім партызаніў у часе белапольскай акупацыі. Сама Насця дапамагала партызанам: я не раз пасылаў яе ў лес, калі трэба было перадаць важныя весткі. І гэта хлусня, што бацьку яе расстралялі бальшавікі. Яго закатавалі белапалякі перад самым сваім адступленнем. Мяне тады, праўда, у Асаўцах ужо не было, але таварыш Карнейчык гэта добра ведае. А такога грамадзяніна, які толькі што выступаў, я ў Тхароўшчыне не памятаю, хоць быў там настаўнікам два гады. Затое бачыў яго ўчора ў гарадскім садзе вось з гэтым таварышам.... *(Паказвае на Касабуцкага.)*

Касабуцкі. Я яго і знаць не знаю!

Лютынскі. Знаеце ці не, гэтага я не ведаю, але вы ішлі ў абнімку абодва п'яныя.

Зуй цішком выслізнуў за дзверы.

Лютынскі *(ідучы на месца)*. Цікава было б ведаць, дзе гэты грамадзянін працуе і як яго прозвішча.

Старшыня. Ды ён, напэўна, скажа нам сваё прозвішча. Дзе той таварыш?

Галасы: — Няма!
— Змыўся недзе!
— Драла даў!

Стары рабочы. Я скажу пару слоў.

Старшыня. Калі ласка.

Стары рабочы *(устае)*. Гэта, Касабуцкі, не інакш, твае штучкі. Не дае яна табе ў брыгадзе разгуляцца, як сам хочаш, вось ты і падкопваешся. Ды яшчэ гэтага рыжага аднекуль прывалок. Не інакш, з вуліцы: на заводзе такога я нешта не бачыў. Хацелі табе пяро ўставіць і дарэмна не ўставілі. Пашкадавалі, думалі — паправішся. А ты вунь у які бок папраўляешся! Зловяць цябе, як таго ката паганага, натаўкуць мордаю, а ты зноў за сваё. Ой, глядзі! *(Да камісіі.)* А дзяўчына, я вам скажу, проста золата. На што я спрактыкаванае вока маю, а не заўсёды ўбачу тое, што яна ўбачыць у цэху. Другі і ўбачыць, ды прамаўчыць, а яна зараз жа ў работу бярэ: няма ў яе ні кума, ні свата. Гультаю гэта, вядома, не да густу. *(Сарамліва ўсміхаецца.)* Была раз і ў мяне справа з ёю. Абмішуліўся я, гэта праўда. Ну, яна далікатна, але, бачу, бярэ мяне ў абарот. Я і не залюбіў быў тады: яйцо курыцу вучыць. А потым, як раздумаўся — дык чаго ж ты, стары

чорт, крыўдзішся, калі дзяўчына праўду кажа? Хацеў ужо і прабачэння папрасіць, дык неяк так яно і засталося. А цяпер скажу: і заўсёды так рабі! Не глядзі, што стары гневаецца. Дрэнна робіць, дык і бяры ў работу. Ён яшчэ больш любіць цябе будзе за гэта. *(Садзіцца.)*

С т а р ш ы н я. Ну, таварышы, я думаю, справа ясная. Гаварыць больш няма патрэбы.

Г а л а с ы: — Досыць!

— Усё ясна!

С т а р ш ы н я. Тваё слова, таварыш Бохан.

Н а с ц я. Маё слова кароткае. Тут сказалі, што працавала я нядрэнна. Даю слова працаваць яшчэ лепш. Я абяцаюся не толькі ля станка быць ударніцай, я даю слова актыўна змагацца з нашымі ворагамі, якія перашкаджаюць нам будаваць лепшае жыццё без драпежнікаў і крывасмокаў... і без гэтай поскудзі, якая нядаўна спрабавала тут апаганіць імя майго бацькі, чырвонага партызана Данілы Бохана. *(Пад воплескі ўсяе залы ідзе на месца.)*

С т а р ш ы н я. Таварыш Лютынскі.

Лютынскі, пакінуўшы капялюш на крэсле, выходзіць на трыбуну.

Л ю т ы н с к і *(сваё хваляванне стараецца прыкрыць штучнай развязнасцю)*. Нарадзіўся я ў 1894 годзе, у вёсцы Ясяні, Слуцкага раёна. У 1914 годзе скончыў настаўніцкую семінарыю і ўскорасці быў узяты ў армію. Служыў увесь час у 38 запасным батальёне штабным пісарам. Дэмабілізаваўся ў канцы 1917 года. Працаваў настаўнікам тры гады. У 1919 і 1920 годзе прымаў удзел у партызанскім руху, памагаў партызанам. Калі стала крута, перайшоў фронт і падаўся ў Чырвоную Армію. Прымаў удзел у наступленні на Варшаву. Пад Беластокам быў паранены і выбыў са строю. З Чырвонай Арміі дэмабілізаваўся ў 1922 годзе. Зноў два гады працаваў настаўнікам. Пасля два гады быў загадчыкам райземаддзела. У 1926 годзе паступіў у сельскагаспадарчую акадэмію. Па сканчэнні мяне пакінулі аспірантам. У мінулым годзе накіравалі на работу ў наркамзем, дзе я працую і цяпер у якасці намесніка наркома. У партыю ўступіў у 1921 годзе. З таго часу па меры маіх сіл стараюся праводзіць у сваёй рабоце генеральную лінію партыі. Памылак вялікіх не меў. Хоць і кажуць, што на памылках мы вучымся, але я лічу, што лепш вучыцца на чужых памылках, чым рабіць свае. А ў гэтым годзе прыйшлося і на сваёй павучыцца. Гэта было

зімою, калі партыя паслала мяне ўпаўнаважаным па нарыхтоўках. Я з гэтай задачай не справіўся і атрымаў вымову.

Старшыня *(гледзячы ў картку).* З папярэджаннем.

Лютынскі. Так, з папярэджаннем... Ну, у першыя часы працы мае ў наркамаце я сустрэўся з вялікімі цяжкасцямі. Перш за ўсё трэба было авалодаць тэхнікай справы, досыць такі складанай і спецыфічнай. Але ж бальшавікі цяжкасцей не баяцца, калі толькі яны сапраўдныя бальшавікі. Прыйшлося папрацаваць. Часта дня не хапала, прыходзілася ночы прыточваць. Так прыточваць, што глянеш часамі ў акно, а на дварэ ўжо віднее. Ну і сярод працаўнікоў настроі ўсякія былі. Хоць яўных прышчэпаўцаў ужо і не было, а душок гэты ў некаторых яшчэ трымаўся. Некаторымі практыкаваўся метад ціхага сабатажу: а паглядзім, што ён без нас зробіць. Прыйшлося ўдарыць, па кім трэба было. Не абышлося, праўда, і без памылак. Узяць хоць бы справу з Далеўскім. Не дагледзеў, прызнаюся. Сам не ткнуў носа, даверыўся спецу, а ён мне чапухі нарабіў. Прыйшлося зняць. Трэ было раней гэта зрабіць, але... лепш позна, чым ніколі. Думаю, што больш такіх памылак у мяне не будзе.

Старшыня. Вы больш пра сябе нічога не скажаце?

Лютынскі. Як быццам усё.

Старшыня. Ну добра... Скажыце, як вы ў галіне планавання змагаецеся з тым шкодніцтвам, якое там было? Скажам, у давядзенні планаў веснавой сяўбы?

Лютынскі. Гэта мая асноўная работа. Я найбольш увагі аддаю цяпер якраз гэтаму сектару.

Старшыня. А вось цяпер у раёнах судзяць за сустрэчныя хлебанарыхтоўкі. Ці не ёсць тут доля і вашай віны?

Лютынскі. Калі і ёсць, дык самая нязначная. Ужо адзін той факт, што судзяць не мяне, а іх, сведчыць аб тым, што вінаваты-такі яны.

1-ы член камісіі. Як вы думаеце: па тых планах, якія ваш планавы сектар спускаў у гэтым годзе ў шмат якія раёны, можна правільна будаваць сацыялістычную гаспадарку?

Лютынскі. Хто ўмее, таму можна. Ёсць у нас у некаторых раёнах такія работнічкі, што ім ніякія планы не памогуць.

Старшыня. Дык вы так-такі і ні пры чым?

Лютынскі. Я не кажу. Былі памылкі і ў планавым сектары. Таму ж я і ўзяўся за яго цяпер.

Старшыня. У каго яшчэ будуць пытанні?

Голас. Вы казалі, што памагалі партызанам? Як вы ім памагалі?

Лютынскі. Памагаў, чым мог. Пасылаў весткі аб тым, дзе белапалякі паварочваюцца, папярэджваў, калі пагражала небяспека. З падпольнымі работнікамі быў звязаны — распаўсюджваў літаратуру. Ну, і яшчэ... была дапамога. Пра маю работу добра ведае таварыш Карнейчык. Я думаю, ён дапоўніць, калі я што-небудзь прапусціў.

Голас. Што вы рабілі з васемнаццатага па дваццаты год, пакуль не пайшлі ў Чырвоную Армію?

Лютынскі. Я ж казаў: працаваў у школе, выхоўваў маладое пакаленне. І вам адну ўдарніцу выхаваў. Насця Бохан — гэта мая былая вучаніца.

Насця. Вы, таварыш Лютынскі, пра сваіх бацькоў нічога не сказалі.

Лютынскі. Ты ж, здаецца, ведаеш пра маіх бацькоў?

Насця. Другія не ведаюць.

Старшыня. Праўда, вы чамусьці забыліся сказаць пра гэта.

Лютынскі. Бацька мой селянін... серадняк. Да рэвалюцыі гнуўся на чатырох дзесяцінах. Меў каняжыну сякую-такую. Карова калі была, калі не. Савецкая ўлада прыбавіла яму крыху зямлі. Тады стала лягчэй.

Стары рабочы. Дзе жывуць бацькі цяпер і што яны робяць?

Лютынскі. Жывуць там, дзе і жылі. А што робяць?.. Спяць, напэўна: ужо дванаццатая гадзіна.

Старшыня. Жарты вашы тут зусім недарэчы. Адказвайце сур'ёзна!

Лютынскі. Што ж робяць? Аруць, сеюць, сена косяць.

Голас. У калгасе бацька?

Лютынскі. Тры гады як уступіў.

Голас. Можа, заможным стаў ужо?

Лютынскі. Не ведаю, даўно не бачыўся.

Голас. Лісты ж, можа, піша?

Лютынскі. Непісьменны ён.

С т а р ш ы н я. А вы?

Л ю т ы н с к і. Я пісьменны, вядома, але ў мяне стольκі ўсялякай работы, што і на роднага бацьку забудзешся.

С т а р ш ы н я. Пытанняў больш няма? Хто хоча выказацца?

Н а п о р к а. Дайце мне.

С т а р ш ы н я. Калі ласка.

Н а п о р к а. Я таварыша Лютынскага крыху ведаю, бо працую з ім у адной установе. Таварыш Лютынскі пра Далеўскага тут выказаўся так, што гэта, бачыце, «і я не я, і кабыла не мая». А кабыла то якраз ваша, таварыш Лютынскі, якраз землеўпарадкаванне было вашым улюбёным коньком. Вы памятаеце, як я вас яшчэ папярэджваў? Я казаў, што трэба праверыць, ці не хаваецца за гэтымі клеткамі якое-небудзь шкодніцтва. Вы мне што тады сказалі? Вы сказалі, што я спецаедствам займаюся, і параілі лепш вывучыць гэту справу і прасякнуцца да Далеўскага належнаю павагаю. Вы мне моцна тады параілі, і таксама моцна абяцаў я вам вывучыць гэту справу. Сягоння я гэта сваё абяцанне выканаў. Таварыш Лютынскі тут лёгенька адмахнуўся ад гэтай справы, сказаўшы, што Далеўскі нарабіў чапухі і ён, Лютынскі, яго зняў. Зняты быў Далеўскі, між іншым, пад напорам, калі ўжо выкрыты быў як шкоднік. Можа, таварыш Лютынскі і не ведаў, што Далеўскі шкоднік, што ён працаваў з разлікам на інтэрвенцыю. Але такая слепата і тое, што Лютынскі так горача заступаўся за Далеўскага, шмат аб чым гаворыць. Таварыш Лютынскі казаў, што ён змагаўся з прышчэпаўшчынай, а на самай справе пад выглядам гэтага змагання звальняў з працы лепшых работнікаў.

Л ю т ы н с к і. Каго, напрыклад?

Н а п о р к а. Напрыклад, Прахарэню, які асмельваўся крытыкаваць вашу работу. А сапраўднай самакрытыкі ад таварыша Лютынскага мы яшчэ не чулі. Хацелася б пачуць яе хоць у канцы. *(Ідзе на месца.)*

С т а р ш ы н я *(трымаючы запіску.)* Слова мае таварыш Мандрыкін.

М а н д р ы к і н *(выходзіць)*. «Ум человеческий ловок и гибок»,— сказаў адзін вядомы паэт. І гэта ён пра вас сказаў, таварыш Напорка! Пра ваша выступленне. Спрытны вы чалавек, таварыш Напорка! Сам быў на паслугах у Далеўскага, сам наразаў гэтыя самыя клеткі, а цяпер, калі прыйшлося, што самога зараз возьмуць за шкірку, «он

украдкою кивает на Петра», гэта значыць на Антона Мітрафанавіча. Адным стрэлам хоча трох зайцаў забіць: каб і самому выйсці сухім з вады, і нялюбага яму чалавека ўтапіць, і яшчэ нажыць сякі-такі капітал.

С т а р ш ы н я. Гаварыце пра Лютынскага, а не пра Напорку.

М а н д р ы к і н. Вось жа і я хачу сказаць, што Антон Мітрафанавіч тут ні пры чым. Чалавек новы, толькі што да нас застаўся, нікога не ведаў. А ліха вас ведае, каторы з вас шкоднік! Чаму абавязкова Далеўскі, а чаму не Напорка? Хіба табе, катораму, у душу залезеш? А што паміж Напоркам і Лютынскім скрозь былі нелады, дык гэта ж усім вядома. І што сягоння Напорка скарыстаў трыбуну чысткі, каб скампраметаваць Лютынскага, гэта таксама ясна. Шкодніцтва прышпіліў, контррэвалюцыю, інтэрвенцыю, інфлюэнцыю... Такіх дзівосаў наплёў, як у той казцы:

У лукоморья дуб зеленый,
Златая цепь на дубе том:
И днем и ночью кот ученый
Все ходит по цепи кругом;
Идет направо— песнь заводит,
Налево — сказку говорит...

Так і Напорка: ішоў направа — заводзіў песню разам з Далеўскім, а сягоння ідзе налева — і расказвае нам казкі пра інтэрвенцыю. А між тым не заўважыў, што з гэтых казак тарчаць яго ўласныя вушы. Выходзіць, таварыш Напорка, што самі вы даўно прымірыліся з думкай пра інтэрвенцыю. Вы не верыце ў абараназдольнасць нашай краіны і ў сілу нашай слаўнай Чырвонай Арміі. Вы не верыце ў тое, што ўсе працоўныя, як адзін, стануць са зброяй у руках на абарону сваёй вялікай бацькаўшчыны. Вы ўжо і пагадзіліся з тым, што прыйдуць і забяруць, і кулакоў насаджаюць, і маёнткі панам аддадуць. Вось як чалавек часамі можа выдаць самыя патаемныя свае думкі і надзеі!

С т а р ш ы н я *(звоніць)*. Яшчэ раз напамінаю вам, што чыстку праходзіць Лютынскі.

М а н д р ы к і н. Ага, добра... Антона Мітрафананавіча я ведаю не так даўно, з таго часу, як ён у нашым наркамаце працуе, але ведаю добра. Антон Мітрафанавіч надзвычайна добры працаўнік. Парадак любіць, аўтарытэтам карыстаецца і справу ведае. Як толькі ён прыйшоў яшчэ першы раз ва ўстанову, я адразу падумаў — во, гэта гас-

падар! Разам з тым Антон Мітрафанавіч і найлепшы чалавек. Ён і пагаворыць, і пажартуе, і нікога не пакрыўдзіць. Напорка тут крыўдзіўся, што Антон Мітрафанавіч Прахарэню звольніў. Вядома, таварышу Напорку крыўда вялікая, бо гэты ж захаваны прышчэпавец быў яго блізкім сябрам.

Старшыня. Я вас прасіў больш пра Напорку не гаварыць.

Мандрыкін. Выбачайце... Ну, Антону Мітрафанавічу рабілі яшчэ закід у тым, што ў галіне планавання не ўсё гладка. Дык тут, таварышы, у палажэнне трэба ўвайсці. Не заўсёды гэта, бачыце, удаецца, каб, як напісаў у плане, так яно і выйшла ў сапраўднасці. Неяк раз мы з Антонам Мітрафанавічам гаварылі пра гэта. Прынёс я да яго план падпісваць па свінагадоўлі. І ўсё ў мяне так гладка па клетачках распісана: столькі вось свінаматак, кожная апаросіцца два разы, кожны раз — дзесяцера парасят. А ўсяго за год столькі вось. Антон Мітрафанавіч падпісаў дый смяецца. «А што ты,— кажа,— ёй зробіш, калі яна не дзесяцера, а чацвёра прывядзе?» Я падумаў — і праўда: хіба ёй загадаеш? А калі яна толькі раз апаросіцца, а другі раз не захоча? Вось табе твой план і лопнуў. Пры чым жа тут тады таварыш Лютынскі? Я, вядома, не супроць плана. Усюды план, няхай і ў нас будзе план. Але ж тут, я кажу, у палажэнне трэба ўвайсці... *(Сыходзіць з трыбуны.)* Я за тое, каб Антона Мітрафанавіча ў партыі пакінуць.

Карнейчык. Дайце мне слова.

Старшыня. Давай.

Карнейчык *(выходзіць)*. Я, таварышы, ведаю Лютынскага не цяпер. Мы з ім пазналіся і падружыліся яшчэ ў дваццатым годзе. Тады ён быў вясковым настаўнікам і шчырым хлопцам. Раз мы з ім былі абняліся так шчыра, што на нашым целе пазаставаліся сінякі ад пальцаў. Гэта было тады, калі мне адрэзалі вось гэту руку, якой у мяне няма. Тады, ратуючы мяне ад белапалякаў, Лютынскі сам зблізку глянуў у вочы смерці і не спалохаўся яе. А калі гэта смерць падступілася да самага парога, ён перабраўся цераз фронт і падаўся ў Чырвоную Армію. Тады, развітваючыся, я даў яму партызанскае слова, што ў самы небяспечны для яго момант буду з ім і не пакіну яго, хоць бы мне самому гразіла смерць.

Так вырасла наша дружба, таварышы. Я гэту дружбу

трынаццаць год насіў у сваіх грудзях, не растраціўшы ні каплі. I вось сягоння, калі гэты небяспечны момант для Лютынскага настаў, я не выступаю і не ратую яго. Я не стрымаў свайго партызанскага слова. Я здрадзіў Лютынскаму! Як жа гэта выйшла, таварышы, што я стаў здраднікам? Да гэтага я дайшоў праз доўгія і пакутныя развагі, праз бяссонныя ночы. Я стаў філосафам. Я не мог заснуць, я ляжаў з расплюшчанымі вачыма і думаў пра дружбу. Што такое дружба? Ці ёсць яна вечная, пра якую я чытаў некалі ў раманах? На чым яна трымаецца? Ці маю я маральнае права пераступіць цераз нашу дружбу з Лютынскім? Мне ўспаміналася наша размова з таварышам Нодэльманам, калі мы прыйшлі да вываду, што дружба трымаецца на супольнасці класавых інтарэсаў. Але, калі я пачынаў думаць пра нашу дружбу з Лютынскім, усё выходзіла так, што ён выратаваў мяне ад смерці, а я за гэта павінен яго ўтапіць. Балюча мне было ад гэтай думкі, а адагнаць яе не было чым. I вот, калі, можа, дваццаты раз я пачаў думаць зноў пра нашу дружбу, перад вачыма ў мяне стала тая абстаноўка, у якой гэта дружба пачыналася. Ляжаў я тады ў кладоўцы з параненай рукой. I мне вельмі шкада было рукі мае. Не хацелася маладому хлопцу калекаю заставацца. I жах мяне апаноўваў, калі я думаў пра тое, які страшэнны боль прыйдзецца мне выцерпець. I нягледзячы на гэта, я даў адрэзаць сабе руку. Я нават сам прасіў, каб яе хутчэй адрэзалі, бо ў ёй пачалася гангрэна, якая пагражала ўсяму арганізму... Я цяпер усвядоміў, што і з Лютынскім сталася тое самае, што было з маёй рукой. Што вывад мне прыйдзецца рабіць такі ж самы. Засталося толькі яшчэ пераканацца, што друг мой згніў дашчэнту і няма ніякай надзеі выратаваць яго. Я стаў больш прыглядацца да яго і правяраць факты. I вось перш за ўсё выявілася, што і дружбы ніякай у нас даўно няма. Што няма яе перш за ўсё з боку Лютынскага.

Лютынскі. А змагаўся я хіба не разам з табой?

Карнейчык. Змагаліся мы супроць нашага супольнага ворага, але змагаліся, выходзіць, не за адну справу. Ты змагаўся за тое, каб прагнаць пана і даць поўную волю і выгаду расці кулаку. Я тады не ўмеў заглянуць табе глыбока ў душу і не заўважыў, што недзе ў самым цёмным кутку яе сядзіць маленькая, але прагавітая звярушка. Я не бачыў у табе закаранелага ўласніка. Ты пайшоў у Чырвоную Армію, а звярушка грэлася ў цябе пад шыня-

лём. Ты ўступіў у партыю і прыкрыў звярушку партыйным білетам. Гэта звярушка была прычынай, што ты не аддаўся ўвесь рэвалюцыі, а прымасціўся толькі ў яе на запятках, каб саскочыць на першым павароце. І гэтым паваротам быў нэп. Тут звярушка вылезла на свет божы, знайшла сабе спажыву, пачала расці і тлусцець. Яе бліскучую шэрсць пагладжвала рука Прышчэпава. А сам ты, з яго благаславення, старанна ўзяўся за хутарызацыю, пачаў будаваць катухі для гэтых звярушак. Але хутка павеяў свежы вецер, звярушка счула небяспеку і прытаілася. Тут бы табе з ёю развітацца, але ты не адумаўся, не вытруціў звярушкі з свайго нутра, і яна цябе з'ела як камуніста.

Л ю т ы н с к і *(абураны)*. Гэта дэмагогія!

К а р н е й ч ы к. Фактаў хочаш? Фактаў у мяне хопіць. Ты захапіўся землеўпарадкаваннем, хваліўся, што ўсім рэспублікам нос уватрэш. А што з гэтага выйшла? Контррэвалюцыянер скарыстаў тваю палітычную слепату, а сляпым цябе зрабіла звярушка. Зімою ў часе хлебанарыхтовак ты ўціраў слёзы кулаку. Сам пачаў хныкаць разам з ім і наракаць, што партыя няправільна робіць, ліквідуючы кулацтва. Кулацкая скарга табе так засланіла вушы і вочы, што ты не чуеш стогнаў працоўных у фашыстоўскіх турмах, ты не бачыш, што дзесяткі мільёнаў беспрацоўных заходзяцца з голаду і замярзаюць на вуліцах шыкарных еўрапейскіх сталіц. Ты сваімі ўчынкамі аддаляеш іх паратунак. Ты не здолеў перарваць пупавіны, што звязала цябе з тваім бацькам-кулаком, якому, між іншым, сам дапамог акулачыцца. Ты ж потым дапамог яму пралезці ў калгас і схавацца там ад раскулачвання. А калі яго нарэшце ўсё ж такі раскулачылі, у цябе не хапіла адвагі расказаць пра гэта партыі. Ты нават ад мяне стаіўся, ад свайго друга! Дзён дзесяць таму назад, калі я ўбачыў цябе з бацькам на скверы, ты стараўся ўпэўніць, што бацьку твайго раскулачылі няправільна. Але на гэты раз я табе не паверыў. Мы з таварышам Нодэльманам праверылі гэту справу. Бацьку твайго раскулачылі год таму назад і раскулачылі правільна. А ты стаў абараняць яго ад савецкай улады. Напісаў свайму сябру, загадчыку райзямаддзела Барнатовічу, цэлую інструкцыю аб тым, як прыбраць з пасады старшыню сельсавета і вярнуць бацьку маёмасць. Ты абвясціў вайну савецкай уладзе. Хто ж з нас двух здраднік? *(Да аўдыторыі.)* Лютынскі, таварышы, здрадзіў не толькі мне, ён здрадзіў усім вам, ён здрадзіў

ўсяму рабочаму класу і яго партыі. *(Да Лютынскага.)* А як жа мне агідна было слухаць тваю хлусню, калі ў цябе запыталіся пра бацьку! Як вуж, ты выкручваўся. Нахабна лгаў, думаў, што я і Насця падтрымаем цябе. Ты паспадзяваўся на нашу дружбу. Думаў, што гэта досыць моцная прывязка, каб пацягнуць і мяне ў балота разам з сабою. Не, дружок! Парвалася прывязка, і кацiся ў балота ты адзін. Раскусіў я цябе, друг! Раскусіў і — выплюнуў. Не хацеў ты ісці ў радах слаўных, дагнівай на сметніку разам з пазадкамі. І казак пра цябе не раскажуць і песень пра цябе не спяюць. І ў партыі табе, грамадзянін Лютынскі, даўно не месца. *(Ідзе на месца.)*

Н а т а л л я *(устае)*. Вот і ўпаў ты, Антон Мітрафанавіч! Так упаў, што ні сам не ўстанеш, ні я цябе не падыму. А падавала я табе руку, прасіла — падумай, ці добра ты робіш? Слова выгаварыць не даў, накрычаў, злаяў. І мяне з толку збіў, і сам сябе ўпэўніў, што бацька не кулак. Я ганарылася табою, што ты такі выдатны і карысны для савецкай улады работнік. Ты ж героем быў у маіх вачах. Я думала, што на фронце ты змагаўся за нашу справу. А цяпер... што я чую! Сын вось сядзіць, плача... Пытаецца, чаму дзядзька Карнейчык на тату сварыцца. Што я яму скажу? Што ты кулакоў абараняў ад савецкай улады? Што ты яму скажаш? Ці асмелішся ты глянуць яму ў вочы? А што ён пра цябе скажа, як падрасце? Як жа мы з табой цяпер жыць будзем? Эх!.. Адабраў ты ў мяне мужа-камуніста, грамадзянін Лютынскі! *(Садзіцца.)*

Калі Наталля пачынае гаварыць, Лютынскі ўстае, хвіліну глядзіць на яе, не бачачы, пакідае трыбуну, без капелюша, са скамянелым тварам ідзе паміж радамі крэслаў да дзвярэй. Яго праводзяць варожыя погляды напружана заціхшай залы. Калі Лютынскі параўноўваецца з крэслам Юркі, той хапае яго за крысо і з баязлівай надзеяй заглядае ў скамянелы твар.

Ю р к а. Бацька! Праўда, ты не абараняў кулакоў? *(Лютынскі ні словам, ні рухам яму не адказвае і ідзе далей. Юрка хвіліну намагаецца ўтрымаць яго крысо, але не здужае і валіцца з крэсла.)*

С т а р ш ы н я *(устаўшы)*. Вораг не вытрымаў, збег. Я думаю, што плакаць па ім мы не будзем. *(Апладысменты перапыняюць яго прамову.)*

К а н е ц

1933

ПАРТЫЗАНЫ

П'ЕСА Ў ЧАТЫРОХ АКТАХ, ДЗЕВЯЦІ КАРЦІНАХ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Даніла — начальнік партызанскага атрада.
Данілава маці.
Марылька — Данілава сястра, 14 год.
Рыгор — Данілаў сябар.
Дзед Бадыль.
Настуля — яго ўнучка, 20 год.
Батура — паляк, бежанец, 40 год, гаворыць з акцэнтам.
Тадора Куксёнак.
Кастусь — малады партызан.
Халімон
Міхаль } партызаны.
Антон
Скіба — падпольны работнік, ваенком дывізіі.
Начдыў.
Кулагін — камандзір палка.
Пані Яндрыхоўская — памешчыца.
Пан Яндрыхоўскі — яе сын, начальнік павета.
Маргун — кулак.
Кацярына — яго дачка, Рыгорава каханая.
Шмігельскі — шляхціц, Кацярынін жаніх.
Ксёндз.
Сяржант.
Пасыльны.
Жанчына з клункам.
Хлопцы, дзяўчаты, партызаны, жаўнеры.

Акт першы

Карціна першая

Дзея адбываецца ў часы белапольскай акупацыі ў БССР. Вясковая вуліца. На прызбе свае хаты, самай крайняй у вёсцы, сядзіць Р ы г о р. Побач стаіць Д а н і л а, прыкурвае ад Рыгоравай папяросы.

Д а н і л а *(праводзіць вачыма Маргуна, які праходзіць па вуліцы).* Задраў нос і дзень добры не скажа.

Р ы г о р. Перамену чуе.

Д а н і л а. А быў жа такі мякенькі, хоць ты яго да раны прыкладай!

Р ы г о р. Гарматы цэлую ноч гулі недзе. На начлезе я быў; як ляжаш ды прыложыш вуха да зямлі, дык аж страшна.

Д а н і л а. Няўжо такі нашы не ўтрымаюцца?

Р ы г о р. Цяжка — босым ды галодным. Палякаў дык француз, кажуць, корміць і адзявае.

Д а н і л а. Шкада пакідаць матку з Марылькай, а, мусіць, прыйдзецца.

М а р г у н *(углядаецца некуды далёка, потым гукае).* Каця! *(Махае рукой да сябе.)*

Р ы г о р. Табе то нельга аставацца, калі што якое. Як даведаюцца, што камітэтчыкам быў...

Д а н і л а. А ты — смел?

Р ы г о р. Да мяне не прычэпяцца, я нікуды вельмі не ўмешваўся.

Д а н і л а. Зямлю панскую араў?

Р ы г о р. Я ж не сам яе браў.

Д а н і л а. Ты хочаш сказаць, што твая хата з краю?

Р ы г о р. З краю не з краю, але ўсё ж мне зацішней, як табе.

Д а н і л а. Думаеш у зацішку прасядзець?

Рыгор. Кажуць, што і палякі зямлю будуць даваць.

Даніла. Тры аршыны... Гэта, мусіць, цесць твой казаў табе? *(Ківае на Маргуна, які ідзе назад.)*

Рыгор. Які ж ён мой цесць? Ён мяне на ражне бачыў бы. Я табе як найлепшаму сябру, а ты кпінкі строіш.

Даніла. А хто цябе ведае, ты ж круцішся з ёю.

Рыгор. Яна ўсё круціць. Сяджу вось і пільную, хачу пагаварыць. Няхай бы сказала ўжо альбо гэта, альбо тое.

Даніла. Укляпаўся чорт ведае ў што. Людзі свет пераварочваюць, а яму бабская спадніца ўсё засланіла.

Рыгор. Паспагадаў бы, дык ён яшчэ лаецца.

Даніла. І буду лаяцца, бо мне злосць. Каб я цябе не ведаў, а то разам жа гадаваліся. Быў хлопец як хлопец, а тут чорт ведае што...

Рыгор. Што ж я дрэннае раблю? Люблю дзяўчыну, хачу з ёй пажаніцца, хачу зямлі кусочак, каб было на чым з ёю жыць спакойна і шчасліва. Хіба гэта грэх вялікі? Крыўды ж я нічые не хачу.

Даніла. Зямлі кусочак! Далі ж табе зямлю, толькі яе абараняць трэба. Пажыць хочаш спакойна ды шчасліва? Гэта за панамі? А ў парабкі да пана ты не ласкаў? А ў салдаты — галаву палажыць за таўстапузых — ты не ласкаў?.. І гэта каханая твая паглядзіць на цябе, галетніка, ды нос адверне. Яна толькі забаўляецца з табою, як кошка з жабай,— гадка з'есці і шкада кінуць.

Рыгор. Ціха, братка, вунь яна ідзе.

Даніла *(махае рукой)*. Прапаў чалавек. *(Адыходзіць.)*

Рыгор. Можа, яшчэ і не прапаў, дарэмна ты мяне адпяваеш. *(Адзін.)* Як кошка з жабай... Выходзіць, што я — жаба. Трэба з ёй сур'ёзна пагаварыць. Калі я — жаба, дык пайшла яна к чорту!

Ідзе Кацярына. Яна хоча прайсці міма, нібыта не заўважаючы Рыгора.

Рыгор. Дзень добры, Каця! І прывітацца ўжо не хочаш.

Кацярына. Я задумалася ды не бачу.

Рыгор. Пра што ж ты задумалася?

Кацярына. Пра гусей думаю. Хаця б яны ў шкоду не ўлезлі.

Р ы г о р. Можа, пра гусака пра якога?

К а ц я р ы н а. І пра гусака. Без гусака і гусь прапашчая.

Р ы г о р. То сядзь, пасядзі крыху, пагаворым. *(Устае, бярэ яе за руку і садзіць на прызбу.)*

К а ц я р ы н а. Бацька гукаў.

Р ы г о р. Вытрывае.

К а ц я р ы н а. Скажуць людзі — сама да хлопца прыйшла.

Р ы г о р. Ніхто і не бачыць, з вуліцы не відаць.

К а ц я р ы н а. Дык што ты мне скажаш?

Р ы г о р *(бярэ яе за руку і перабірае пальцы)*. Люблю я цябе вельмі.

К а ц я р ы н а *(смяецца)*. Я гэта ўжо ведаю.

Р ы г о р. Жыць без цябе не магу.

К а ц я р ы н а. Ты яшчэ зімой гэта казаў, і ўсё жывеш.

Р ы г о р. Табе жартачкі, а я, можа, і не жыў бы, каб не спадзяваўся.

К а ц я р ы н а. Што ж зрабіць, каб ты жыў?

Р ы г о р. Я табе казаў ужо.

К а ц я р ы н а. Куды ж ты мяне прывядзеш? У гэты хлевушок? *(Паказвае на хату.)*

Р ы г о р. Жыву ж я тут з маткаю.

К а ц я р ы н а. Дык ты век лепшага не бачыў.

Р ы г о р. Абжывёмся. Некалі новую паставім.

К а ц я р ы н а. На чым жа гэта ты абжывешся? На дзвюх дзесяцінах?

Р ы г о р. Калі бальшавікі ўтрымаюцца, то і зямля будзе.

К а ц я р ы н а. Утрымаюцца... Чакай Пятра, сыр з'ясі.

Р ы г о р. Не буду ж я галетнікам цэлы век.

К а ц я р ы н а. Хто гэта ведае, што некалі будзе. А цяпер — сёння свята вось, а ты босы сядзіш, абуцца няма ў што. Порткі палатаныя.

Р ы г о р. Табе порткі важней за чалавека.

К а ц я р ы н а. Усё добра, калі яно адно да другога. Падумай жа ты сам: прыйдзе гадавое свята, паз'язджаецца бацькава радня да яго ў госці — у брычках, на стаенніках, самі разадзетыя. А ты прыйдзеш — вахлак-вахлаком. І за стол з табою сорам будзе сесці.

Р ы г о р. Багатага будзеш шукаць?

К а ц я р ы н а. Хачу знайсці такога, каб ён мне пада-

баўся гэтак, як ты, і каб быў багаты, ну... хаця, як Шмігельскі.

Р ы г о р. Я-то яшчэ багатым магу быць, а Шмігельскі прыгожым — трасцу з хваробаю.

К а ц я р ы н а. Як жа ты можаш быць?

Р ы г о р. Я яшчэ не ведаю... зарэзаць хіба каго... Вернуцца паны, зарэжу якога-небудзь тысячніка...

К а ц я р ы н а. Тады цябе з магілай пажэняць.

Р ы г о р *(трацячы цярплівасць)*. Дык чаго ж ты ад мяне хочаш?

К а ц я р ы н а. Нічога я ад цябе не хачу. Гэта ж ты ад мяне хочаш.

Р ы г о р. Чаго ты мучыш мяне?! Не любіш, дык не дражніся, скажы проста. Нечага ўжо адзін канец.

К а ц я р ы н а. Чаго б я з табойваждалася, каб не любіла. Можа, гэта мае першыя і апошнія любошчы. Невядома, з кім жыць прыйдзецца.

Р ы г о р. Людзі праўды шукаюць, людзі свет пераварочваюць, а я хаджу, як тручаны таракан. Ты мне свет засланіла. Праз цябе я нічога не бачу.

К а ц я р ы н а *(пакрыўджаная)*. Засланіла? Дык я магу адсланіць. *(Парываецца ісці.)*

Р ы г о р *(хапае Кацярыну за руку)*. Чакай, Каця! Даруй, я сам не ў сабе. Іншы раз такая злосць падшыбае, што я гатоў смерць зрабіць.

К а ц я р ы н а. Каму?

Р ы г о р. Табе альбо сабе.

Падыходзіць С к і б а з вінтоўкай, у моцна паношаным летнім чырвонаармейскім абмундзіраванні.

С к і б а. Полк тут даўно прайшоў?

Р ы г о р. Ніякі полк тут не праходзіў. Мы не бачылі.

С к і б а. То гэта я не на тую дарогу трапіў, мусіць? *(Здымае шапку і выцірае пот рукавом гімнасцёркі.)* Кваску б глынуць, у роце перасохла.

Р ы г о р *(устае)*. Зараз прынясу.

С к і б а. І хлеба кусочак... за адным махам.

Р ы г о р ідзе ў хату.

С к і б а *(стомлены, садзіцца на прызбу і ставіць каля сябе вінтоўку)*. Шукай яго цяпер.

К а ц я р ы н а. Што?

С к і б а. Я кажу — полк... Два дні цяпер будзеш шукаць.

К а ц я р ы н а. А як жа гэта вы?..

С к і б а. У лесе, у дазоры быў... Сарокін, чорт, падвёў.

М а р г у н о ў г о л а с. Кацяl

К а ц я р ы н а. Чаго?

М а р г у н *(з'яўляецца)*. Што ты тут робіш? Калі-та зваў... У печы выгарала.

К а ц я р ы н а. Я тут затрымалася... Салдат дарогі пытае. *(Адыходзіць.)*

М а р г у н. Якой яму дарогі?

С к і б а. Полк даганяю. Не бачылі, не праходзіў тут?

М а р г у н. Які полк?

С к і б а. Абы-які... Часць якая-небудзь не праходзіла?

М а р г у н. Дома ўжо твой полк.

С к і б а. Як дома?

М а р г у н. Бачыў я на бальшаку... адвячоркам учора. Без стрэльбаў. «Куды вы?» — пытаюся. «Годзе,— кажуць,— наваяваліся! Дома жонкі з дзецьмі без хлеба сядзяць».

С к і б а. Гэта не нашы, відаць.

М а р г у н. Вашы... Прыйдзеш дадому, якраз іх застанеш.

С к і б а *(маўчыць)*.

М а р г у н. А гэту замінку мне пакінь. *(Паказвае на вінтоўку.)* Лягчэй ісці будзе... Я фунты два сала дам на дарогу.

С к і б а. Нашто яна табе?

М а р г у н. Зайцоў пужаць... каб саду не псавалі.

С к і б а. Гэта не на зайцоў.

М а р г у н. Нічога, добра будзе.

С к і б а. Гэта на свалачэй.

М а р г у н *(нібы гэта не пра яго сказана)*. Яна, мусіць жа, і не вельмі цяжкая. *(Працягвае руку да вінтоўкі.)*

С к і б а. Ну, ну!.. *(Бярэ вінтоўку.)* Яна кусаецца.

М а р г у н *(ступае крок назад.)* Я паглядзець толькі.

Р ы г о р выносіць кубак квасу і кавалак хлеба і дае Скібе. Скіба прагна п'е, потым бярэцца за хлеб.

Г а л а с ы. Ён сюды ішоў.

З'яўляюцца: Д а н і л а, я г о м а ц і, Х а л і м о н, Т а д о р а, д з е д Б а д ы л ь, Б а т у р а, вымазаны ў гліну, з кельняй у руцэ.

Д а н і л а. Добры дзень, таварыш.

С к і б а. Добры дзень.

Д а н і л а. Можа, за якою патрэбаю да нас?

С к і б а. Полк даганяю.

М а р г у н. Дэзерцір, відаць.

С к і б а. Яшчэ што выдумаў! Сам птушка добрая.

Д а н і л а. А дакументы ёсць?

С к і б а. А ты хто такі будзеш?

Д з е д Б а д ы л ь. Гэта наша савецкая ўлада... камітэт.

Скіба дастае з кішэні дакументы, загорнутыя ў брудную насоўку, і дае Данілу. Даніла разглядае дакументы, іншыя моўчкі глядзяць, як Скіба есць хлеб.

Д а н і л а в а м а ц і. Небарака, сухі хлеб есць.

С к і б а. Малака б кубачак, то ён і не быў бы сухі.

Д а н і л а *(падаючы Скібу дакументы)*. Паглядзі там, мама, можа, ёсць крыху.

Д а н і л а в а м а ц і адыходзіць.

Д з е д Б а д ы л ь *(спагадліва)*. Выгаладаўся.

С к і б а. Ад учарашняга абеду не кусаў нічога.

Д з е д Б а д ы л ь. Як жа гэта ты так, сынку?

С к і б а. Адстаў. У лесе мы былі. Сарокін, расцяпа, падвёў мяне.

Д з е д Б а д ы л ь. Сам, сынку, варонай не будзь, дык і сарока не падвядзе.

Т а д о р а. А палякі ці далёка?

С к і б а. Недалёка... Раніцой ледзь мяне не сцапалі.

Т а д о р а. А не чулі, як яны?..

Д з е д Б а д ы л ь. Можа, не вельмі здзекуюцца з народа?

С к і б а. Здзекуюцца... да смерці забіваюць.

Т а д о р а. Забіваюць!

М а р г у н. Не ўсіх жа, мусіць? Гэта толькі хто зарабіў.

С к і б а. Жывёлу забіраюць, хлеб... што на вока трапіць, тое і грабуць.

Т а д о р а. Божа мой, божа! Што ж гэта будзе?

Д з е д Б а д ы л ь. Што ж, бяда будзе.

Х а л і м о н. І з поля ж мы, таварыш, не ўсё сабралі. Аўсы яшчэ, гарохі зялёныя.

Скіба. Збірайце хоць зялёнае.

Данілава маці выходзіць са збанком малака і дае яго чырвонаармейцу.

Скіба. Дзякую, цётачка.

Даніла. Дык не стойце, мужчыны. Бярыце косы, граблі, запрагайце коні.

Ўсе паспешна разыходзяцца.

Маргун. А, пашыліся мышы ў норы. *(Да Батуры, які таксама занепакоіўся.)* А табе ж чаго баяцца? Гэта ж вашы... Ты ж паляк, здаецца?

Батура *(загадкава падміргвае)*. Не пазналі сваіх нашы, бярозавай далі кашы. *(Адыходзіць. За ім паважна адыходзіць і Маргун.)*

Скіба *(услед Данілу)*. Таварыш старшыня!

Даніла *(спыняецца)*. Што?

Скіба. Пакажыце ж мне дарогу. *(Калі Даніла вярнуўся.)* Не пазнаеш мяне, таварыш Дрыль?

Даніла *(углядаецца)*. Твар як бы знаёмы, а прыпомніць не магу.

Скіба. А я цябе помню. Мы ў валасным камітэце сустракаліся.

Даніла. А, гэта вы да нас з горада прыязджалі! Таварыш Кудзін, здаецца. Але ж у дакументах...

Скіба. Я ўжо не Кудзін, я Скіба... разумееш?

Даніла. У вайсковым адзенні і не пазнаць... У армію падаліся?

Скіба. Так мне зручней. Забяжыш адзін у вёску, і адразу відаць, хто чым дыша: хто малаком поіць, а хто мяркуе, каб вінтоўку з рук вырваць. І з сваімі людзьмі трэба сувязь наладзіць. Трэба сказаць каму-нікаму з камуністаў, каб не спяшаліся выязджаць адгэтуль.

Даніла. А як жа?

Скіба. А так, што пакінуць народ у няшчасці без дапамогі, без кіраўніцтва мы не можам. Народ ужо ведае, што такое свабода, што такое савецкая ўлада. Ён ужо не захоча цярпець панскіх здзекаў, не захоча ісці зноў у ярмо і падымецца на акупантаў. Весці яго ў бой павінны будзем мы, камуністы, каб не павёў хто іншы. І мы павінны быць уперадзе, павіны быць гатовы на пакуты і на смерць за інтарэсы працоўных, інакш народ

за намі не пойдзе. Так робіць таварыш Ленін і ўсе лепшыя людзі нашай партыі. Ты гатоў на гэта, не збаішся?

Д а н і л а. Збаяцца-то не збаюся, але ці патраплю?

С к і б а. Памагаць будзем. Сувязь я сам з табой наладжу, назаві толькі вернага чалавека, які будзе ведаць, дзе ты знаходзішся.

Д а н і л а. Каго ж бы тут?.. Каб не засыпацца.

Д а н і л а в а м а ц і *(падыходзіць)*. Сынок, што ж ты сабе думаеш! Усе людзі аж разрываюцца, каб прыхаваць хоць што збольшага, а табе і не ў галаве.

Д а н і л а. Зараз, мама, вось толькі чырвонаармейца на дарогу накірую.

С к і б а *(ківае на Данілаву маці)*. А можа яна?

Д а н і л а *(крыху падумаўшы)*. Мама, паглядзі на гэтага чалавека.

Д а н і л а в а м а ц і. Я ж яго бачыла ўжо.

Д а н і л а. Добра паглядзі — гэта свой чалавек. Можа, ён калі і пра мяне будзе пытацца — кажы яму ўсё.

М а ц і *(углядаецца)*. Як жа яго зваць хаця?

Д а н і л а. Скіба. Толькі глядзі, мама, нікому ні слова, ані-ні.

М а ц і. Сама разумею, не малая.

С к і б а. Глядзі, маці, добра, каб пазнала. У мяне да таго часу і вусы могуць падрасці, і барада.

М а ц і. Па вачах пазнаю, вачэй не пераменіш. Вунь якія яны... Калючыя ды хітрыя.

М а р ы л ь к а *(падбягае)*. Мамачка, вайна! Вайна ідзе! Палякі на гасцінцы. Я адна баюся дома быць.

С к і б а. Ну, аставайцеся здаровы! *(Бярэ вінтоўку і адыходзіць.)*

М а ц і *(Данілу)*. А як жа ты, сынок? Дадому ж табе нельга ісці?

Д а н і л а. Нельга, мама.

М а ц і. А куды ж ты?

М а р ы л ь к а. Можа, зноў на вайну, а нас з мамаю пакінеш?

Д а н і л а. Перачакаю хоць у лесе, а тады буду бачыць.

Д а н і л а в а м а ц і. Але ты з бальшавіцкім войскам не пойдзеш?

Д а н і л а. Сказалі, што мне і тут работа будзе.

Д а н і л а в а м а ц і. Хто сказаў?

Даніла. Таварышы, што кіруюць.

Данілава маці. Тут яшчэ страшней, як зловяць.

Даніла. Гэта навала ненадоўга.

Данілава маці. Каб жыта як пасеяць... Без хлеба будзем.

Даніла. Я буду прыходзіць час-часом. Няхай крыху ўляжацца.

Данілава маці. Гадавала я вас — гаравала, думала, хоць старасць спакойная будзе. Тады над малым калацілася, начэй недасыпала, а цяпер... *(Выцірае вочы рогам хусткі.)*

Даніла. Што зробіш? Пагаруем яшчэ крыху. Даб'ёмся яшчэ і лепшага.

Данілава маці. А мой ты сынок! Заб'юць, дык будзе табе лепшае.

Даніла. А заб'юць, дык не наракайце на мяне, што пакінуў вас адных. Не здуру загінуў. За такую справу гінулі і не такія, як я. *(Да Марылькі.)* Не плач, Марылька. Гэта я так сабе. Мы яшчэ з табой будзем жыта сеяць... Ну, аставайцеся здаровы! *(Паварочваецца і шпарка крочыць.)*

Данілава маці *(хрысціць яго наўздагон)*. Шчасліва табе, сынок!

Даніла *(паварочваецца)*. Марылька, есці мне прынясеш у лес, на Барсукову гару. А ты, мама, вінтоўку схавай... У страху заткні. Я пасля забяру. *(Пайшоў.)*

Карціна другая

Восень. Веранда панскага дома.

Пан Ядрыхоўскі *(сержанту)*. Жаўнераў з флігеля не выпускаць. У вёсцы не павінны ведаць, што тут атрад,— трэба захапіць іх знянацку.

Сержант. Слухаю пана капітана. *(Казырае і адыходзіць.)*

Пан Яндрыхоўскі ходзіць па верандзе суровы і рашучы.

Маргун *(падыходзіць да веранды, несучы пад пахай закручаны ў прасціну партрэт)*. Добры дзень, панок! Як шчасліва вярнуліся?

Пан Яндрыхоўскі не адказвае.

М а р г у н. Прыйшоў даведацца, можа памагчы што трэба. У пана ж цяпер і слуг мала.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Учора грабіў, а сёння памагаць прыйшоў.

М а р г у н. Дальбог жа, панок, нічога і пальцам не крануў. Што я — пустадомак які, каб на панскае квапіцца? Вы, можа, мяне не ведаеце, бо рэдка ў маёнтку былі, а мама ваша добра мяне ведае.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. А гэта што ў цябе?

М а р г у н. Партрэт вашага таты-нябожчыка. Зайшоў гэта я ў палац, калі пачалі бальшавікі распараджацца. Бачу — валяецца. Божа мой літасцівы! Гэтакі здзек! Я ціхенька пад паху ды занёс дадому. Схаваю, думаю сабе. Пані дзякуй скажа.

П а н Я н д р ы х о ў с к і *(бярэ партрэт)*. За партрэт дзякую, але калі ты таксама грабіў, дык гэта цябе ад кары не выратуе.

М а р г у н. Божачка!.. *(Да пані Яндрыхоўскай, якая ўваходзіць з ксяндзом.)* Панечка даражэнькая, закіньце хоць вы слова за мяне! Паніч кажа, што я грабіў вас.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Не, Маргун не такі чалавек. *(Убачыўшы партрэт.)* Партрэт Вацлава! Ах, як я рада! Я так засмучона была гэтай стратай. *(Глядзіць на партрэт.)* Любы Вацлаве! Памёр ты ў цяжкую часіну. Які жаль, што табе не давялося парадавацца разам з намі.

М а р г у н. Няхай бы мне рукі пагнула, калі б я хоць пальцам крануў. Праўда, бралі некаторыя... і з двара валаклі і лес секлі. Дык вось жа яны ў мяне ўсе і запісаны. *(Дастае паперу.)*

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Покаж.

М а р г у н *(дае паперу)*. Толькі, панок, каб яны не ведалі.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Баязлівец! А як жа я не баюся, кабета?

М а р г у н. У пані варта моцная, у пані сын — начальнік вялікі. Чаго пані баяцца?

П а н Я н д р ы х о ў с к і *(глядзіць у спіс)*. Халімон Калядка — гэта хто?

М а р г у н. Дрэва на хату з панскага лесу.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Колькі?

М а р г у н. Пнёў трыццаць.

П а н Я н д р ы х о ў с к і *(адзначае ў спісе і чытае далей)*. Мікола Бадыль?

Сустрэча з латышскім пісьменнікам Янам Райнісам.
У першым радзе (справа налева): К. Крапіва, Я. Купала, Я. Райніс, З. Бядуля; у другім радзе — К. Чорны, П. Глебка, Ул. Дубоўка, А. Бабарэка, Я. Пушча. 1926.

Сцэна са спектакля па п'есе К. Крапівы «Партызаны».
(Злева направа) Скіба — В. Краўцоў, дзед Бадыль — А. Бараноўскі, камандзір палка — А. Брыцько, начальнік дывізіі — К. Саннікаў.

Маргун. Зямлю панскую араў.

Пан Яндрыхоўскі. Тадора Куксёнак?

Маргун. Хату перасыпала — дваццаць пнёў.

Пан Яндрыхоўскі. Даніла Дрыль?

Маргун. О, гэта птушка! Камітэтчыкам быў, зямлю панскую дзяліў, лес раздаваў. Ды і ў доме ж у панскім распараджаўся: што пад школу, а што сабе пад канцылярыю забраў.

Пан Яндрыхоўскі. Дзе ён цяпер?

Маргун. У лесе туляецца.

Пан Яндрыхоўскі. А злавіць яго можна?

Маргун. Ад дому ён далёка не адыходзіцца — я дасачыў яго. Сягоння досвіткам жыта сеяў на сваёй палосцы. Але ж голымі рукамі яго не возьмеш. Каб на гэты час ды жаўнеры.

Пан Яндрыхоўскі *(дае свісток. Да Маргуна).* Тваю паслугу я буду помніць.

Сержант *(прыйшоўшы на свісток, казырае).* Што пан капітан загадае?

Пан Яндрыхоўскі. Вось спіс. Даставіць усіх мне ў павет.

Сержант. Слухаю пана.

Пан Яндрыхоўскі. Таго Дрыля мусіш дастаць мне з-пад зямлі.

Сержант. Слухаю пана.

Пан Яндрыхоўскі *(паказваючы на Маргуна).* Гэты чалавек можа быць табе карысным.

Маргун. Дазволіце ісці?

Пан Яндрыхоўскі. Ідзі.

Маргун, не надзеючы шапкі, сыходзіць з ганка.

Пан Яндрыхоўскі. Старастам будзеш.

Маргун *(павярнуўшыся, нізка кланяецца).* Шчыра дзякую, панок.

Пан Яндрыхоўскі. Гм... Значыць, тут распараджаўся нейкі Даніла Дрыль.

Маргун. Бацька гэтага Дрыля ў астрозе памёр, і сын шыбеніцы варты.

Маргун і сержант выходзяць.

Пан Яндрыхоўскі. Хацеў бы я мець яго ў сваіх руках. Гэты хам распараджаўся ў маім доме, як у сваім

хляве. У тую залу, якая бачыла цвет польскай арыстакратыі, ён пусціў чараду мужыцкіх дзяцей, каб іх тут навучалі камунізму. Партрэты продкаў маіх выкінулі ў смецце і на іх месца павесілі партрэты бальшавіцкіх камісараў.

Ксёндз. Гэта абраза ўсяму старадаўняму роду Яндрыхоўскіх.

Пан Яндрыхоўскі. Я не супакоюся, пакуль не змыю гэту абразу кроўю нягодніка.

Ксёндз. Пазнаю ў пану рыцара, патомка слаўнага рода Яндрыхоўскіх. Свой шляхетны гонар і славу айчызны продкі пана ставілі вышэй за ўсё.

Пані Яндрыхоўская. Але не варта праз якогасьці хлопа траціць столькі сваіх нерваў. Хлоп атрымае тое, што ён заслужыў, а ў цябе ёсць дзяржаўныя справы.

Пан Яндрыхоўскі. Дзякую маме за напамінак. Сапраўды, мяне чакаюць у павеце справы важныя і неадкладныя.

Ксёндз. Каб яны не былі важныя, то не ўзялі б афіцэра з фронту і не прызначылі б на гэту пасаду.

Пан Яндрыхоўскі. Назначыўшы мяне начальнікам павета, вышэйшая ўлада ўсклала на мяне адказнасць за ўціхаміранне павета, і я не пашкадую на гэта сваіх сіл, я выб'ю з іх гэты бальшавіцкі дух. Я навучу іх шанаваць бога, пана і польскую ўладу. Буду вучыць іх пакорлівасці, аж пакуль яны не будуць цалаваць мае пантофлі, як цалавалі ойцу майму.

Ксёндз. Чэрнь узбуджана і разбэшчана бальшавікамі. Ці хопіць у нас сілы ўціхамірыць яе?

Пан Яндрыхоўскі. Сіла ў нас вялікая, і мы не адны: нас падтрымліваюць нашы прыяцелі — Францыя і Англія. Нашы саюзнікі — голад і разбурэнне ў Савецкай Расіі. Пакуль што мы ставім сабе мэтай — аднаўленне Жэчы Паспалітай польскай у межах 1772 года, а там — хто ведае?!

Ксёндз. Калі пан бог дапаможа, дык самыя нязбытачныя мары здзейсняцца.

Пан Яндрыхоўскі. Ну, мамуся, як ні прыемна мне ў родным доме, пад тваім крылом, але мушу ехаць. *(Падыходзіць і развітваецца.)*

Пані Яндрыхоўская *(абнімаючы сына)*. Бывай, дзецка мое! Не забывай пра мяне.

Пан Яндрыхоўскі. Варту ў маёнтку я пакідаю —

няхай мама жыве спакойна. А тых арыштаваных няхай вядуць да мяне ў павет.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Я мушу з імі пагаварыць.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Нашто мамусі той клопат? Я сам імі займуся.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Ты зоймешся імі як урадовец, а я хачу пагаварыць як гаспадыня маёнтка, які яны разграбілі.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Як сабе мама хоча, але я прасіў бы шанаваць сваё здароўе. У мамы нервы слабыя і сэрца мяккае. А я абяцаю пагаварыць з імі і за маму таксама. *(Да ксяндза.)* Пакідаю пад апеку свентэго ойца матку сваю. Маю надзею, што ў пабожных размовах яна пазбудзецца смутку ад разлукі са мной.

К с ё н д з. Зраблю ўсё, што толькі ў маёй сіле, каб пані Разалія не смуткавала.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Довідзэня, мамуся! *(Цалуе руку.)* Я буду наведвацца. *(Выходзіць.)*

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я *(услед сыну)*. Няхай пан бог дасць яму розум і сілу выканаць місію, якую ўсклала на яго айчызна. Няхай найсвентшая матка боска будзе заступніцай роду Яндрыхоўскіх і ўзвялічыць яго ва ўсёй славе.

К с ё н д з. Амэн. Як пані здрове? Учора пані скардзілася, што ў плячах коле.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Дзякую, ойча. Цэлую ноч не спала і цяпер яшчэ не дужа добра сябе адчуваю.

К с ё н д з. Я пані лякарства прывёз. Рад буду, калі яно зменшыць пакуты пані.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. А што за лякарства?

К с ё н д з. Такое шмараванне з розных зёлак і тлушчу, зробленае паводле рэцэпта аднаго выдатнага доктара, майго знаёмага. Няхай пані нанач нашмаруецца ды ўкрыецца добра, дык з ласкі пана бога да раніцы ўсё як рукой зніме.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Дзякую, ойча, паспрабую.

К с ё н д з. Пані Разалія хацела, здаецца, імшу адслужыць?

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Так... За тое, што шчасліва вярнулася і за поспех зброі войска нашага.

К с ё н д з. Калі пані загадае?

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. А проша, ойча, да ста-

ловай, там за шклянкай кавы мы і дамовімся. *(Выходзяць.)*

Чуваць гоман, галашэнне і паасобныя выкрыкі жаўнераў. Неўзабаве з'яўляюцца, абкружаныя жаўнерамі, арыштаваныя Міхаль, Халімон, Тадора Куксёнак, дзед Бадыль, Рыгор. За імі натоўп сваякоў і знаёмых. Сяржант, які камандуе канвоем, бяжыць у палац і варочаецца з паняй Яндрыхоўскай.

Пані Яндрыхоўская *(выходзіць з палаца)*. А той Дрыль?

Сяржант *(шэпча пані нешта на вуха)*.

Пані Яндрыхоўская. Напэўна?

Сяржант. Маю надзею.

Пані Яндрыхоўская *(да арыштаваных сялян)*. Слухайце, вы!.. Я запрасіла вас сюды не ў госці. Я мушу пакараць бунтаўшчыкоў, што паднялі руку на маё дабро. Хто хоча сабе палёгкі, няхай выйдзе і скажа ўсю праўду, як перад богам, хто яго падбухторваў на нядобрую справу. *(Усе маўчаць.)*

Сяржант. Пан капітан загадаў мне даставіць іх у павет сягоння ж.

Пані Яндрыхоўская. То нічога. Болесь прабачыць пану за спазненне. *(Да дзеда Бадыля.)* Ну, вось ты, стары... падыдзі бліжэй. *(Дзед Бадыль падыходзіць.)* Як цябе зваць?

Дзед Бадыль. Міколам людзі дражняць, а па прозвішчу Бадыль.

Пані Яндрыхоўская *(глядзіць у спіс)*. Чаму ты маю зямлю араў?

Дзед Бадыль. Бо свае не меў.

Пані Яндрыхоўская. Хто цябе навучыў гэта рабіць?

Дзед Бадыль. Зямлю араць? *(Горка засмяяўшыся.)* Калі яшчэ падлеткам быў, дык свёкар твой на стайні лазой вучыў. А потым і сама пані вучыла. А як пані да Аршавы выехала, то я і падумаў: дай паспрабую, можа як і без вучыцеляў патраплю сабе хлеба нарабіць.

Пані Яндрыхоўская. Ты, стары пёс, павінен бы маладых навучаць.

Дзед Бадыль. Навучаў, як умеў. Што вы, блазнота, сабе думаеце, казаў я ім. Гэта ж грэх, каб зямля пуставала. Яна павінна хлеб людзям даваць.

Пані Яндрыхоўская. Мала цябе, віцаць, вучыў мой свёкар. Прыходзіцца мне давучваць на той самай стайні.

Дзед Бадыль. Інакшай ласкі я і не чакаў. Так спрадвеку было: дзе панская сіла, там мужыцкая спіна. Не хочацца мне, да сівых валасоў дажыўшы, пад твае бізуны класціся, але твой верх цяпер.

Пані Яндрыхоўская. Я на тваю старасць не забываюся. Старая скура цвёрдая — загадаю бізуноў дзесяць лішніх дабавіць.

Дзед Бадыль. Няхай табе, панечка, бог заплаціць за тваю дабрату. *(Павольна адыходзіць пад штуршкамі жаўнераў.)*

Батура *(з натоўпу)*. На бога спадзявайся, ды сам не давайся.

Пані Яндрыхоўская *(не дачуўшы)*. Што там яшчэ?

Батура. Я кажу, панечка, што мы заўсёды на бога спадзяёмся.

Пані Яндрыхоўская. Галган!

Галасы ў натоўпе. Данілу злавілі! Данілу вядуць!

Два жаўнеры з вінтоўкамі напагатове вядуць Данілу. Ён у падранай кашулі, на твары запечаная кроў, за ім ідуць заплаканыя Данілава маці і Марылька. Маці трымае ў руках Данілаву світку.

Сержант *(дакладвае пані)*. Вось ён, проша пані.

Пані Яндрыхоўская *(разглядвае Данілу ў ларнет)*. Вось ты які!

Даніла. Як і ўсе добрыя людзі.

Пані Яндрыхоўская. Пра тваю дабрату я чула. Гэта ты з вялікай дабраты пачаў маё дабро раздаваць?

Даніла. Дабро народнае, і народ мяне выбраў на гэта.

Пані Яндрыхоўская. Маўчы, хаме!.. Народ... Быдла драпежнае, якому ўдалося на момант загараду разламаць. Але ў пачцівага грамадства ёсць досыць добрых пастухоў, якія заганяць быдла зноў на месца.

Даніла. Чуеце, людзі! Вы не людзі! Вы — быдла. Пані выпусціла ўжо на вас сваіх сабак, якія заганяць вас у стайню. І зямля, якую вы аралі,— гэта яе зямля, гэта пані палівала гэту зямлю потам і слязьмі, гэта яе галод-

нае дзіця заходзілася з плачу, у разоры лежачы. І лес яе. Але пані сягоння ласкавая. Яна сама сягоння дзеліць свой лес, надзяляе не шкадуючы — па дваццаць пяць, па пяцьдзесят дубцоў, абы ваша спіна магла знесці. Дзякуйце ж пані, кланяйцеся ў ногі. *(У натоўпе рух і абурэнне.)*

Пані Яндрыхоўская. Тут не бальшавіцкі мітынг. Спыніць!!!

Жаўнеры кідаюцца на Данілу, штурхаюць прыкладамі, адводзяць да дзеда Бадыля.

Данілава маці *(накідвае на Данілу світку, якую ўвесь час трымала ў руках)*. Апраніся, сынок, прастынеш.

Пані Яндрыхоўская. Слухайце, быдла! Я кабета. Я маю ў сабе сэрца і маю ў сэрцы бога. Бог вучыць нас быць літасцівымі і да жывёлы. Я хацела многа вам даравапь. Але вы — быдла дзікае і драпежнае. Шкадаваць вас — гэта пладзіць грэх і злачынства. Літасці мае вам не будзе. Хто збудаваў з майго лесу хату, той разбярэ яе сваімі рукамі і дрэва прывязе мне ў маёнтак; хто сабраў з майго поля збожжа, той ссыпле яго ў мой свіран. *(Да Данілы.)* А з табою, хлопе, размова будзе сваім парадкам.

У натоўпе ўзрушаныя галасы і галашэнне жанчын.

Тадора *(падае на калені і, сашчапіўшы рукі, падпаўзае бліжэй да пані)*. Панечка, даражэнькая, злітуйся над беднаю ўдавою!

Пані Яндрыхоўская. Чаго хочаш, няшчасная? Кажы віну сваю.

Тадора. Лесу... дваццаць пянёчкаў высекла... хатка зусім спарахнела.

Пані Яндрыхоўская. Будзеш мець дваццаць бізуноў.

Тадора. Богам прашу, панечка, змілуйся, хаткі не раскідай. Сіроты малыя... супроць зімы.

Пані Яндрыхоўская. Што ж, загадаеш мне тваіх шчанят гадаваць?

Тадора ўпала ніц і ляжыць нейкі час нерухома. Яе адцягваюць жаўнеры.

Даніла *(да дзеда Бадыля)*. Эх, дзед! Давай, хіба, закурым з гора.

Даніла бярэ ў дзеда Бадыля капшук, павольна развязвае і глядзіць на жаўнера, які з-за плячэй падазрона сочыць за яго рухамі. У Данілы адразу выспявае намер: ён сыпле ў вочы жаўнеру жменю махоркі і кідаецца наўцёкі. Другі жаўнер мерыцца ў яго з вінтоўкі, але Данілава маці забягае жаўнеру наперад, засланяючы Данілу.

Данілава маці *(махаючы рукамі, як на раз'юшанага быка)*. Куды ты мерышся, гад?! Куды?!

Жаўнер робіць два крокі ўбок, каб бачыць цэль, але маці зноў забягае яму наперад. Жаўнер страляе — Данілава маці падае, распасцёршы рукі. Марылька кідаецца да маткі з жахлівым крыкам: «Мама! мама!» Некаторыя жаўнеры кідаюцца наўздагон за Данілам, астатнія гоняць у стайню арыштаваных. Бачачы, што жаўнеры мерацца страляць, натоўп разбягаецца. Пані Яндрыхоўская ўцякла ў палац яшчэ пры першым стрэле. На сцэне застаецца толькі Марылька. Яна прыпала да матчыных грудзей, плечы яе ўздрыгваюць ад рыдання.

Марылька *(глядзіць некуды ўдалячынь, уцірае слёзы рукавом саматканай світкі, якая на яе занадта доўгая, і галосіць)*.

А мамачка, зязюлечка,
Чым я цябе так угневала,
Што гы маўчыш, не акажашся?
Вусны твае змямелыя,
Грудзі твае халодныя.
А братачка мой родненькі,
Ужо ж мы з табой сіротачкі.
Давай, братка, парадзімся,
Як мамку нам назад вярнуць.
Мо мы слязьмі гарачымі
Сагрэем грудзі мамчыны,
Загоім раны страшныя,
Адгонім смерць паганую.

Зноў заходзіцца з плачу і прыпадае да матчыных грудзей.

Заслона

Акт другі

Карціна трэцяя

Хата дзеда Бадыля. Налева — печ. У процілеглым куце — стол пад абразамі. Дзед Бадыль стаіць ля печы, успёршыся локцямі на прымурак, кашляе. Настуля шые і спявае.

Пятрова ночка невялічка,
Ды не выспалася дзевачка.
Ягадкі брала — драмала,
Села перабіраць — заснула. (2 разы)

Наехаў Іванка — не чула.
Махнуў ён пужкай — не дамахнуў,
Пакаціў пярсцёнкам — не дакаціў, (2 разы)
Распрануў сурдуцік дый накрыў.
Спі, мая дзевачка, высыпайся,

Не к татухну едзеш — к свёкарку, (2 разы)
Не к матухне едзеш — к свякроўцы.
Яны шкадаваці не будуць,
Яны цябе раненька пабудзяць.

Дзед Бадыль. Кінь, дзеткі. Годзе табе сляпіцца, цёмна ўжо.

Настуля. Хацела табе кашулю скончыць да цямна!

Дзед Бадыль. Скончыш заўтра. Можа, не памру яшчэ за гэту ноч.

Настуля. Я не на смерць табе шыю.

Дзед Бадыль. А яно, дзеткі, няхай будзе чыстая. Дыхаць нешта цяжка стала. Нядуж я ўжо.

Настуля. Не гавары так, дзядуля, не паганяй мне смутку.

Дзед Бадыль. Добра, што цябе крыху падгадаваў.

Настуля. Загоіцца спіна, паправішся ды пажывеш яшчэ гадкоў дзесяць. На маім вяселлі тупнеш яшчэ.

Дзед Бадыль. Ды яно дай божа. Некалі як яшчэ і тупаў!

Настуля. Ціха! *(Прыслухоўваецца.)* Нехта з бразготкамі едзе. *(Глядзіць у акно.)* Дзядулечка, да нас у двор заязджаюць!

Дзед Бадыль. Хто заязджае?

Настуля. А хто іх ведае.

Дзед Бадыль. Мо жандары зноў?

Настуля. Ды не, так пейкія... Адзін пажылы, а другі малады.

Дзед Бадыль. То ці не сваты, глядзі?

Настуля. Што ты, дзядуля! Да каго ж яны маюць быць?

Дзед Бадыль. Ды ўжо няйначай, як да мяне.

Настуля. Няўжо да мяне? Дзедачка, што ж мне рабіць? Адзета ж я абы-як?

Дзед Бадыль. Пазнаюць нашу дачку і ў андарачку.

Заходзяць Скіба і Антон.

Скіба. Добры вечар вам, ці рады вы нам? Калі рады, прывітайце нас, а не рады — адсылайце нас.

Дзед Бадыль. Добры вечар... Мы ж яшчэ не ведаем, што вы за людзі, каб радавацца.

Скіба. Людзі мы ліхія, прыехалі грабіць старога.

Дзед Бадыль. Спазніліся крыху. Знайшліся такія, што раней за вас управіліся. Цяпер, як той казаў, голаму разбой не страшан.

Скіба. У саміх яшчэ вялікі скарб захаваўся.

Дзед Бадыль. Гаворыце вы ўсё загадкамі, што мне, старому, і адгадаць цяжка. Няхай хіба ўжо ўнучка адгадвае. *(Настуля сарамліва апускае вочы.)* Сядайце, мабыць, здарожыліся.

Скіба. А такі здарожыліся.

Скіба і Антон садзяцца ля стала на лаве.

Дзед Бадыль. Адкуль жа самі будзеце?

Скіба. Здалёк, з-пад самага горада.

Дзед Бадыль. Вунь як!

Скіба. Добра, што ў маладога конь добры. Каб які, то прыстаў бы ў гэтакай дарозе.

Дзед Бадыль. Пад горадам, мусіць, людзі лепш жывуць, як у нас.

Скіба. Гэта як хто. Малады вунь не скардзіцца: хлеба ёсць, дзякаваць богу, і да хлеба.

Антон. Толькі едакоў малавата, дык прыехалі, можа ў вас ці не раздабудзем.

Дзед Бадыль. Мяне ж ты, хлопча, не возьмеш, ядок я слабы, два зубы ў роце асталіся... Хоць і тым, сказаць, работы няма.

Антон. А мы возьмем едака з маладымі зубамі.

Скіба. То сядайце і вы з намі, бацька, бо нам усё здаецца, што вы хочаце нас хутчэй выправадзіць.

Дзед Бадыль. І рад бы, чалавеча, сесці, ды не магу.

Скіба *(спагадліва)*. Ага... Застудзіліся недзе. Гэтыя ж скулы як апануюць, дык няма горшага ліха.

Дзед Бадыль. Скулы, чалавеча, скулы... Не трэба горшай скулы на мужыцкае цела, як пан.

Антон. Дык гэта вас...

Дзед Бадыль. Схвасталі, сынок, усяго, жывога месца не пакінулі. Ляжу на жываце, а павярнуцца не магу. Стану вось так, пастаю, успёршыся, ды зноў кладуся. Цяпер-то ўжо зажываць пачало.

Скіба. За што ж яны вас?

Дзед Бадыль. Каго за лес, каго за зямлю, а каго проста для пастраху. Удаву Дрыліху дык тую зусім застрэлілі.

Скіба. За што ж яны?

Дзед Бадыль. Ды нізавошта. У сына мерыўся жаўнер, а яна забегла наперад, дык ён і бахнуў.

Скіба. А сын дзе ж?

Дзед Бадыль. Не захацеў здзекаў цярпець. Сарганізаваў, чуваць, такіх малайцоў, як сам, ды дае панам дыхту. Хіба ж вы не чулі? Даніла Дрыль — пра яго ж на сотні вёрст чуваць.

Скіба. Чулі крыху... Дык гэта ён, значыць, з вашай вёскі?

Дзед Бадыль. Але... *(Да Настулі.)* Запалі, унучка, газоўку ды накрый стол... Будзе лад ці не будзе, а пачаставаць людзей трэба.

Настуля завешвае фіранкамі вокны, запальвае газоўку і накрывае стол.

Дзед Бадыль. Ці паверыце, і частаваць вельмі няма чым. Збожжа ўсё забралі, у панскі свіран завезлі.

Падсвінка думаў карміць, дык жаўнеры былі панаязджалі — вывалаклі з хлява і тут жа, на маіх вачах, распатрашылі і ў кацёл. Бульбай жывімся. Схадзі хіба, Настулька, пазыч у каго-небудзь крышан сала.

Скіба. Ды вы не турбуйцеся, мы ў дарогу без прыпасу не едзем. У нас і сала, як вы кажаце, крышан ёсць, і нават чарка знойдзецца. *(Да Антона.)* Ідзі, Антон, вазьмі там у возе. *(Антон выходзіць.)*

Дзед Бадыль *(нібы апраўдваючыся)*. Сватам гэта і не даспадобы, вядома, што ў голую хату трапілі, але я хлусіць не ўмею — што няма, то няма. Дзеўка — золата, а на пасаг выбачайце.

Скіба. Пра гэта мы яшчэ пагаворым. Няхай маладыя абзнаёмяцца.

Дзед Бадыль. Пакутуем, чалавеча. Проста гінем і не ведаем, адкуль паратунку чакаць.

Скіба. То, мусіць, з вашай вёскі не адзін гэты Дрыль у лес пайшоў?

Дзед Бадыль. Дзе бачылі! Народ у нашай вёсцы спакойны, баязлівы. Усяго і злосці ў нашага чалавека, што скляне ад шчырага сэрца, зачыніўшыся ў хаце. Дык каму гэта баліць? Як тая прыказка кажа — пана клянуць, а пан тлусцее. Бальшавікі былі — о, гэта баявы народ! З тымі да трох не гавары.

Скіба. А пра бальшавікоў і ў вас успамінаюць часамі?

Дзед Бадыль. Чаму не! Каб ім, кажуць, так ды гэтак.

Скіба *(спахмурнеўшы)*. За што ж гэта? Зямлю ж, можа, яны давалі?

Дзед Бадыль. Тады яны давалі, а цяпер, калі нам крута, дык ніводзін і носа не пакажа. Няхай жа бы прыехаў каторы ды сказаў, што рабіць.

Уваходзіць Антон з бутэлькай і торбачкай. Настуля ставіць на стол талерку і чарку. Антон наразае сала. Настуля рэжа хлеб.

Скіба. Небяспечна ім паказвацца. Прыйшоў ён, скажам, да вас, а вы ўзялі ды жандарам на яго падказалі.

Дзед Бадыль *(пакрыўджана)*. Гэта ты ўжо, чалавеча, не туды загнуў. Я табе не падбрэхіч які-небудзь панскі.

Скіба *(налівае і падносіць дзеду чарку)*. То вып'ем, бацька... за бальшавікоў.

Дзед Бадыль *(насцярожана)*. За якіх бальшавікоў?

Скіба. Ну ды за гэтых самых.

Дзед Бадыль. За якіх — за гэтых? Нешта я не цямлю.

Скіба. Ну, за такіх, як ваш Даніла.

Дзед Бадыль. Ды ўжо ж, калі так наважылі *(П'е)*. Падай, унучка, чым душу заткнуць.

Настуля падае закусіць.

Скіба. Бачу я, стары, што ад цябе няма чаго хавацца. Праўду мне казалі, што чалавек ты свой.

Дзед Бадыль. Як, дык хіба ты?..

Скіба. Выбачайце, што мы вас крыху ашукалі. Прыехалі мы не ў сваты, а з народам пагаварыць.

Дзед Бадыль *(нездаволены)*. То ты сват, то ты не сват, а ўрэшце хто цябе ведае, што ты за чалавек. Можа, знарок выпытваеш у мяне?

Скіба. Хіба я падобны да такога?

Дзед Бадыль. Бог цябе ведае. Хто табе мог пра мяне гаварыць?

Скіба. Даніла. І сваты гэтыя ён выдумаў.

Дзед Бадыль. А, ён-то можа выдумаць. Дык вы з ім бачыліся?

Скіба. Бачыўся. Вось і чалавек з яго атрада. *(Пак азвае на Антона.)* Не дасць салгаць.

Дзед Бадыль. Як жа ён там?

Антон. Нічога. Паклон вам перадаваў. Пра сястру, пра Марыльку, прасіў даведацца.

Дзед Бадыль. Жыве сірата. Баіцца адна ў хаце, дык у людзей жыве. Гуртам неяк мы яе дагледзім ужо.

Скіба. Няхай і ўнучка не гневаецца, што падманулі.

Настуля. Я і рада, што так выйшла. Не на ўме цяпер вяселле. І дзед нядужы, як жа ж бы я яго пакінула?.. Толькі па падаконню людзей назбіралася — сватоў прыйшлі глядзець. Як уведаюць...

Скіба. А не трэба, каб яны і ведалі. Мы вось і будзем сабе барыш піць, — няхай думаюць, што ў нас усё на лад ідзе. А людзі няхай у хату ідуць. Там і з гармонікам чуваць нехта.

Дзед Бадыль. Ты, чалавеча, асцярожна. Да нас часцяком палякі наведваюцца. І сягоння, здаецца, ці не тут яны.

С к і б а. Трэба, каб пасля гулянкі сабраліся людзі пэўныя. Вы мне паможаце ў гэтым.

Д з е д Б а д ы л ь. Шапні, унучка, Батуру. Няхай Халімон прыйдзе, Міхаль, з маладых, можа, хто.

Н а с т у л я *(углядаючыся ў акно)*. Дзядзька Батура! Ідзіце ў хату. Няхай усе ідуць.

Дзед Бадыль лезе на печ. У хату ўваходзіць Б а т у р а з гармонікам, за ім ч а р а д а х л о п ц а ў і д з я ў ч а т. Батура з-за парога грае вяселле.

Д з е д Б а д ы л ь. Зарана, пане музыканце, зарана. Можа, яшчэ і вяселля не будзе.

Б а т у р а. Што, ганьбу дзеўцы даюць?

Д з е д Б а д ы л ь. Пасаг вялікі загарадзілі.

Б а т у р а. Чулі, дзяўчаты, як з вашага брата здзекуюцца? Заспявайце сватам, каб аж ім моташна стала.

Батура грае, дзяўчаты пяюць.

Ласы сватка, ласы,
Яго губы, як кілбасы,
Абручамі галава збіта,
Саломаю барада сшыта.

С к і б а. Вось мы і хацелі хоць па абручы на гэтыя ўтаргаваць што-небудзь.

Д з я ў ч а т ы *(пяюць)*.

Калі сват прыехаў па грошы,
Каб табе выезд харошы,
Каб ты калёсы паламаў
Ды на спіцы вочы павымаў.

С к і б а. Вось даюць! І ўсё свату, а малады сядзіць сабе, як у бога за плячыма. Гэта ж ён жэніцца, а не я. Што вы да мяне маеце?

Д з я ў ч а т ы *(пяюць)*.

Гонар, гонар маладому —
Пасе качкі каля дому,
Паіць водзіць на рэчку,
Палыгаўшы на вуздэчку,
Каторая падыхае,
Тую ззаду папіхае,
Каторая нежывая,
На вячэру спажывае.

А н т о н *(да Скібы)*. Вось і мне перапала! Давай хіба міру прасіць.

С к і б а. Дзяўчаткі! Мы людзі памяркоўныя, давайце памірымся.

Б а т у р а. Ага, памякчэлі!

Д з я ў ч а т ы *(пяюць)*.

А ў нашага свата
Вясёлая хата:
Бычкі ў смычкі граюць,
Падцёлкі ў свісцёлкі,
Бараны ў арганы,
А конікі ды ў гармонікі.

С к і б а. Гэта ўжо крыху лепш.

Д з я ў ч а т ы *(пяюць)*.

А ў нашага свата
Святліца — не хата,
Печ яго пабялёная,
Чэсць яго ухвалёная.

Д з е д Б а д ы л ь. Вось бач, сваток: хто нам слова добрае, дык мы таму два.

С к і б а. Але ж пра маладую забыліся. Яна сядзіць зусім маркотная.

Д з я ў ч а т ы *(пяюць)*.

За гарою бяроза вецце гне,
Там наша Настачка вянкі ўе, (2 разы)
За ёю дзедухна паслы шле.
— Пакінь, Настачка, вянкі віць,
Хадзі са мною мёду піць.
— Не пакіну, дзедухна, вянкі віць,
Не пайду з табою мёду піць.
А мне вянкі віць — любата,
А мне мёду піць — сухата.

Пакуль дзяўчаты пяюць, Настуля садзіцца ля Батуры і шэпча нешта яму ў вуха. Ён, відаць, прыемна здзіўлены, крадкам пазірае на Скібу і адказвае нешта Настулі. Яна кіўком падзывае К а с т у с я і шэпча яму. Т о й неўзаметку выходзіць з хаты.

Д з я ў ч а т ы *(пяюць)*.

Знаць, табе, Настачка,
Замуж хочацца,

Што ў цябе слёзачкі
Дый не коцяцца.
Хоць бы ты, Настачка,
У гарод пайшла,
Хоць бы ты, Настачка,
Цыбульку з'ела.

Настуля *(пяе ў адказ)*.

Каса ж мая, косачка, каса русая!
Часала я косачку дзевятнаццаць год, (2 разы)
Прайграла я косачку ў адзін вечарок.
Наехалі купчыкі, дружкі-баяры,
Раздзялілі косачку дый на дзве касы, (2 разы)
Абматалі косачку вакол галавы,
Надзелі на косачку шаўковы чапец,
Ды ўжо таго чэпчыка павек не скідаць.

Батура раптам урэзаў польку. Пары закруціліся ў танцы. Антон танцуе з Настуляй, Скіба таксама знайшоў пару — пажылую вясёлую кабету.

Батура *(грае і прыпявае ўперамежку)*.

Дзяўчыначка, кохам цебе,
Не еш хлеба — вазьму цебе;
Не еш хлеба, не пі воды,
Вазьму цебе для выгоды.

Ішоў Тодар з Тадораю,
Знайшлі лапаць з абораю,
Ох, я Тодар, ты Тадора,
Табе лапаць — мне абора.
Табе лапаць — абувацца,
Мне абора — разжывацца.

Скачы, скачы, хлопча, смела,
Пакуль твая скура цэла!
Не сягоння — заўтра рапа
Будзе твая скура драна.
Будзе драна бізунамі,
Што не ўмееш жыць з панамі.

Уваходзяць два жандары. Танцоры застываюць у чаканні.

Жандар. Хто тут прыезджы?

Скіба. Я, пане, ды вось гэты хлопец. *(Паказвае на Антона.)*

Жандар. Дакументы!

Скіба. Якія ж, пане, дакументы ў свата? Вось мой дакумент. *(Паказвае на Антона.)* Дзеўцы хлопца добрага трэба, а не дакумент.

Батура. Ну, пану свату сваё, а пану сержанту сваё: такі яго абавязак — дакументаў пытаць. Гэта мы ўсе ведаем, што ты за чалавек, а пан сержант не ведае.

Скіба. Ды пашукаю, можа, які заваляўся. *(Дастае кашалёк і доўга порпаецца.)* Вось няхай пан сам разбярэцца, каторы тут, я непісьменны. *(Падае паперкі жандару. Той доўга разглядае.)*

Батура. То свуй чловек, пане, гжэчны католік.

Жандар. А пан цо — поляк?

Батура. Так, пане. Од немцув уцеклэм. Взенлэм тутай собе кобетэ... Правдзівей, она мне взенла.

Жандар. А для чэго ж додому не вруціл се?

Батура. Чэкалэм паньства. Сподзевалэм се, жэ ойчызна пшыйдзе тутай. Пшэце ж цо кольвек слышалэм о намярах пана Пілсудскего.

Жандар. Доскonале! Так і стало се. *(Да Скібы.)* Ну, маш. *(Аддае паперы.)* Больш я веру чловеку *(ківае на Батуру)*, як тваім тым паперам. *(Да Антона.)* А ты што, жаніх?

Антон. Так, пане.

Жандар. Чаго захацеў! Мы ваюем, а ён жэніцца.

Скіба. Цяпер жа толькі і жаніцца, бо за бальшавікамі ж і гарэлкі не было, не было як вяселле гуляць. *(Налівае чарку і падносіць жандару.)* Проша!

Жандар *(адхіляючы чарку рукой.)* Не п'ю. *(Жандары выходзяць. Батура зноў грае польку, але танцы ўжо не ладзяцца.)*

Батура *(скончыўшы граць)*. Ну, сваты, мусіць, здарожыліся. Трэба ім спакой даць.

Дзяўчаты *(пяюць)*.

Дадому, госцікі, дадому,
Паелі конікі салому.

Батура грае марш. Хлопцы і дзяўчаты выходзяць. Батура ў дзвярах падморгвае Скібе і выходзіць таксама.

Настуля *(калі ўсе выйшлі)*. Зараз прыйдуць. Я Кастуся раней паслала.

Скіба. Толькі каб ніхто лішні не зайшоў.

Настуля. Я пайду настаю ля варот. Калі што якое — у акно пастукаю. *(Выходзіць.)*

Дзед Бадыль. А скажы, таварыш, бальшавіцкае войска ці далёка?

Скіба. Мястэчка Гневань чулі?

Дзед Бадыль. Уга! Дзіва што! Колькі разоў быў там.

Скіба. Вёрст, мусіць, семдзесят будзе.

Дзед Бадыль. Гэта калі кругом, па бальшаку. А лясамі, нацянькі, і палавіны не будзе.

Скіба. Дык жа балота.

Дзед Бадыль. Гэта хто не ведае, а я ў гэтым лесе, як у сваім гародзе,— кожную сцяжынку ведаю.

Скіба. Ну, прайсці, можа, і можна.

Дзед Бадыль. Ездзілі некалі. І цяпер, каб грэблю дзе-нідзе падправіў ды буралом расчысціў... Што ж, гаспадара няма...

Уваходзяць Міхаль і Халімон, моўчкі вітаюцца са Скібам за руку і садзяцца.

Скіба *(круціць цыгарку, пасля перадае кісет мужчынам)*. Закурвайце.

Уваходзяць Батура, Рыгор і Кастусь.

Батура. Вось, здаецца, і ўсе нашы.

Кастусь. Больш не будзе. Некаторых дома няма.

Скіба. Ну, добра... Будзем знаёміцца. Зваць мяне — Скіба. А гэта вось — партызан, Данілаў таварыш. Дакументаў я вам не пакажу, бо пры сабе іх не трымаю, а запісачка ад Данілы ёсць. *(Дастае паперку.)* Можа, хто пазнае яго почырк?

Халімон. Хіба Рыгор вось, сябар яго. З вайны ж яму Даніла пісаў не раз.

Рыгор *(узяўшы паперку)*. Праўда, яго рука.

Батура. Ну, то чытай, што ён там піша.

Рыгор *(чытае)*. «Паклон вам, цітвянцы. Чакаю вас да сябе ў госці, ды ніяк дачакацца не магу. Мусіць, вам бізуны панскія вельмі да смаку прыйшліся?»

Халімон *(штурхнуўшы локцем Міхаля)*. Чуў ты! Гэта дык паклон!

Дзед Бадыль. Такі зарабілі, няма чаго крыўдаваць.

С к і б а. Наздзекаваліся з вас тут, я чуў.

Х а л і м о н. Бачылі ж, можа, едучы... Толькі каміны тарчаць, як пасля пажару, а хатамі нашымі пані свой паравічок апальвае.

С к і б а. А як жа людзі жывуць?

Х а л і м о н. Вось у Міхаля хлеб забралі, а ў мяне хату, дык я прыйшоў да яго ды кажу: «Мой хлеб, а твая хата — давай разам жыць». Так і жывём, прыпяваючы... трынаццаць душ у адной хаце.

С к і б а. І надоўга вам гэтага хлеба хопіць?

Х а л і м о н. Хопіць на месяц. А там паначэпліваем торбы ды пойдзем з дзецьмі па падаконню: «Падарыце, калі ласачка». Трынаццаць душ — трынаццаць торбаў і торбачак — за адзін раз колькі назбіраеш.

С к і б а. Жарты твае невясёлыя, чалавеча. Ад іх мурашкі па целе бягуць.

Х а л і м о н. Плакаць прабавалі — не памагае, дык мы давай жартаваць.

С к і б а. Ну і як жа вы ўсё-такі думаеце жыць?

М і х а л ь. Думаем, таварыш, што, можа, хутка перамена якая будзе.

С к і б а. А хто гэту перамену зробіць?

М і х а л ь. Можа, чырвоныя паноў прагоняць.

С к і б а. Чырвоныя... А вы ж якія? Белыя?

М і х а л ь. Мы так сабе... ніякія.

С к і б а. Вось гэта ж і дрэнна, што ніякія. Я разумею: ваяваць — гэта цяжка, гэта нават страшна, але ж у Чырвонай Арміі хіба не такія людзі, як і вы? Ім таксама паміраць не хочацца. І жонкі ў іх ёсць, якія без іх гаруюць, і дзеткі, якіх яны любяць і шкадуюць. Дык чаму ж яны могуць ваяваць, а вы не? Чаму вы чакаеце, каб яны вам свабоду на талерцы паднеслі?

Д з е д Б а д ы л ь. Праўду, чалавеча, кажаш! Эх, мужчынкі, каб мне вашы гады! Не ляжаў бы я на печы, не падстаўляў бы азадка пад панскія бізуны.

Х а л і м о н. Вы, таварыш, няправільна гаворыце.

С к і б а. Чаму ж няправільна?

Х а л і м о н. Таму, што армія — гэта вялікая сіла, а нас тут — жменька. Паспрабуй сунуцца супроць паноў.

Д з е д Б а д ы л ь. Жменька... Вазьмі жменьку ды сыпні ў вочы, як той Даніла.

С к і б а. Вас жменька ды ў суседняй вёсцы жменька — вось і прыгаршчы. А колькі ў нас такіх вёсак! І ў

кожнай знойдуцца людзі, у якіх на сэрцы накіпела. Я ўжо не гавару пра горад.

М і х а л ь. І вам, гарадскім, крута цяпер прыйшлося.

С к і б а. Клопат у нас з вамі адзін — выратавацца ад белапанскай погані і ўзяць назад зямлю і фабрыкі. А хіба горад без вас можа з гэтым справіцца? А вы без горада? Вы скардзіцеся, што на вас забыліся, што вам ніхто не дапамагае, але як жа можна таму памагчы, хто сам нічога не робіць? Варушыцеся, не давайце сябе ў крыўду, не забывайцеся, што вы — людзі.

Д з е д Б а д ы л ь. Пані іначай не называе нас, як быдлам.

С к і б а. І абыходзіцца з вамі, як з быдлам. А вы пастаўце сябе так, каб ніхто не асмеліўся вас пальцам крануць. Біце ў зубы. Няхай кожная сволач ведае, што здзекі ёй так не пройдуць. Вось Даніла — гэта маладзец. Варушыцеся, і вам памогуць. Памогуць рабочыя, паможа бальшавіцкая партыя, якая мяне і да вас сюды прыслала. А бальшавіцкая партыя — гэта вялікая сіла, гэта лепшыя рабочыя Петраграда, Масквы і ўсёй Савецкай Расіі, гэта вялікі розум Леніна.

Д з е д Б а д ы л ь. А скажы, таварыш, ці праўда гэта, што Леніна забіць хацелі?

С к і б а. Праўда. Стралялі ў яго гады ў прошлым годзе і паранілі. Але гэта яго не магло запужаць. Ні царскія турмы і ссылкі, ні кулі контррэвалюцыянераў не запужалі яго.

Д з е д Б а д ы л ь. Дык цяпер ён здаровы?

С к і б а. Здаровы.

Д з е д Б а д ы л ь. Таму ў яго і стралялі гады, што ён цвёрда стаіць за народ.

С к і б а. Нават калі ў пасцелі ляжаў паранены, ён кожную хвіліну думаў пра народ, пра рабочых і сялян.

Д з е д Б а д ы л ь. Вось каб мы ўсе за сябе так стаялі, як ён за нас, дык бы гэтых паноў тут і духу не было.

С к і б а. Я ж пра гэта і кажу. Пад кіраўніцтвам Леніна і яго памочнікаў наша Чырвоная Армія разбіла Калчака і Дзянікіна. Яна разаб'е і белапалякаў. Чырвоная Армія б'е пана ў лоб, а вы біце яго ў патыліцу. Чым мацней будзем біць, тым хутчэй наша зямля і нашы заводы будуць зноў нашымі. Вось што я хацеў вам сказаць. Сягоння вы, можа, са мной не згодзіцеся, а заўтра падумаеце і пераканаецеся, што гэты Скіба не брахаў.

М і х а л ь. Загадаў ты нам, таварыш, загадку.

С к і б а. Загадку гэту пяцяжка адгадаць. Трэба толькі выбраць, што лепш: начапіць на плечы торбу ці ўзяць вінтоўку. Па-мойму, калі нават і памерці прыйдзецца, дык лепш з вінтоўкай у руках, як пад панскімі бізунамі.

Х а л і м о н. Ну дык як, Міхаль?.. Торбы начэпім?

М і х а л ь *(панура)*. К чортавай матары!

Х а л і м о н. А ты, бежанец, што скажаш?

С к і б а. Што, хіба не тутэйшы?

Б а т у р а. Радзіўся я ў Брэсце, каб торбамі трэсці, сюды ўцёк, адно ж і тут чую — торбы ды торбы.

К а с т у с ь. Мусіць, прыйдзецца дзядзьку гармонік убок адлажыць.

С к і б а. А нашто? Я заўважыў, што, апрача гармоніка, ён яшчэ і язык востры мае, і па людзях, напэўна, з ім ходзіць. А добры язык ды яшчэ пры гармоніку — гэта многа значыць.

Х а л і м о н. Ён заўсёды на людзях... і з гармонікам, і печы людзям робіць.

Д з е д Б а д ы л ь. Вось толькі я, мусіць, вам непатрэбны?

С к і б а. Для вас, бацька, ёсць вельмі важная работа: калі зробіце, проста героем будзеце. А толькі трэба мне гэта ў штабе абмеркаваць, а вы тым часам папраўляйцеся. Я накажу вам тады.

Д з е д Б а д ы л ь. Паміраць збіраўся, а калі так, то прыйдзецца адлажыць на потым.

Б а т у р а. Што ж ты, Рыгор, маўчыш?

Р ы г о р. А што ж мне казаць?

Б а т у р а. Скажы, пойдзеш з намі ці...

Р ы г о р. Падумаю.

Б а т у р а. То, можа, мы памыліліся, што паклікалі цябе сюды?

С к і б а *(насцярожана)*. А што такое?

Д з е д Б а д ы л ь. З старасцянкаю знюхаўся, а яна яго з панталыку збівае. Глядзі, сынок, каб ты праз яе сабакам не стаў!

Р ы г о р *(са злосцю)*. Ды адчапіцеся вы ад мяне! Што вам да таго, старасцянка ці не старасцянка. Яна нікому вока не запарушыла.

С к і б а *(да Рыгора)*. Вось што, хлопча! Кахай сабе там каго хочаш, толькі язык трымай за зубамі. Памятай, калі што якое, дык мы жартаваць не любім. *(Да Антона.)* Ну,

Антон, паехалі. *(Да сялян.)* Бывайце здаровы! Што вы надумаеце, я ўведаю праз Данілу.

Дзед Бадыль. Едзьце здаровенькі. Дзякуй за навуку.

Скіба. Пасля будзем дзякаваць адзін аднаму, як справу зробім.

Скіба і Антон выходзяць.

Карціна чацвёртая

Ноч. Лес. Пасярэдзіне сцэны будан з яловых лапак. Крыху ўбаку, пры агні, два партызаны — адзін з перавязанай рукой, другі з мыліцай.

1-ы партызан. Хутка і ноч канчаецца, а іх усё няма.

2-гі партызан. Колькі цяпер тае ночы.

1-ы партызан. Хопіць, каб чалавеку памерці.

2-гі партызан. Яны каля моста ў алешніку будуць падпільноўваць, каб знянацку...

1-ы партызан *(кладзецца дагары на мох)*. Эх, мама, мама... *(Гледзячы ў неба.)* Некаму суджана апошні раз сёння глядзець на гэтыя зоркі.

2-гі партызан. Таму ўжо не да зорак будзе. Шмат вельмі ты зоркамі любаваўся, калі табе нагу прастрэлілі.

1-ы партызан. Ну, так гаворыцца. *(Паўза.)* А лес як маркотна шуміць! Нібы галосіць па кім.

2-гі партызан. На тое ён і лес, каб шумець.

Першы партызан запявае, другі падхоплівае. Пяюць спачатку вельмі ціха, пад канец на ўвесь голас.

Ты, дуброва, дуброва,
Дубровачка зялёная!
Ах, і што ж ты, дуброва,
Не радзіла нам нічога?
Не радзіла, дуброва,
Ані хмелю, ні ячменю,
А зрадзіла, дуброва,
Густы ельнік ды бярэзнік.
А па ельнічку частым
Там два брацікі гулялі, (2 разы)
Шчасце-долю здабывалі.

Браты долю здабывалі,
Ў ланцугі іх закавалі,
Закавалі, пасадзілі,
Каб па свеце не хадзілі, (2 разы)
Каб народу не будзілі.
Ой, скажы ж мне, любы браце,
Як цяпер нам распазнаці,
Калі дзянёк, калі ночка,
Калі зіма, калі лета.
Па тым лета пазнавалі,
Што зязюлі кукавалі,
Па тым зіму пазнавалі,
Што жалезы прыстывалі.

Канец песні пяецца пад акампанемент гармоніка, хоць нікога не відаць.

1-ы партызан *(хутка садзіцца, бярэ ў руку вінтоўку)*. Хто ідзе?

2-гі партызан. Гэта, мусіць, бежанец.

Падыходзяць Батура з гармонікам і дзед Бадыль з торбай на плячах і парай запасных лапцей.

1-ы партызан. О, дзядзька Батура ваяку нам прывёў яшчэ аднаго.

Батура *(вітаючыся за руку)*. А чым не ваяка?

2-гі партызан. Ляжаў бы ты, дзед, лепш на печы.

Дзед Бадыль. Ляжаў, сынок, ды прыпякло вельмі, не ўлежаў.

2-гі партызан. Што ж ты ў нас рабіць будзеш?

Дзед Бадыль. А гэта начальства ведае, на што я патрэбен.

Батура. Дзе ж вашы сокалы?

2-гі партызан. Паляцелі сокалы на здабычу.

Батура. А вы, як падбітыя жураўлі, сядзіце ды курлыкаеце.

1-ы партызан. Чакаем, павінны былі б вярнуцца ўжо.

Батура. Мусіць, ці не ідуць. Мы чулі нейкія галасы ў лесе.

Усе прыслухоўваюцца.

2-гі партызан. З песнямі, значыцца, усё добра.

Чуваць далёкая песня многіх мужчынскіх галасоў. Яна паступова набліжаецца і мацнее. Батура падыгрывае, партызаны пры агні падцягваюць.

Гляну, гляну я ў аконца
Супроць яснага сонца,
Супроць яснага сонца,
Ці не ўбачу чарнаморца.
Чарнаморац з вайны едзе,
Ён сямёра коней вядзе.
— Выйдзі, выйдзі, мая міла,
Калі верна ты любіла.

Падыходзяць партызаны. Яны нясуць адбітыя ў белапалякаў скрынкі з патронамі і карабіны.

Даніла *(падыходзіць)*. А, госці! Як здаровенькі? *(Вітаецца за руку з дзедам і Батурам.)*

Дзед Бадыль. Здароў, сынок! Што гэта твае хлопцы такія вясёлыя? Ці не грошы ў гэтых скрынках?

Даніла. Не, гэта арэхі, дзед.

Дзед Бадыль. Арэхі?

Даніла. Але. Паноў частаваць будзем.

Дзед Бадыль. То гэта, можа, гэтыя самыя... кулі ці як іх?

Даніла. Але, патроны.

Дзед Бадыль. Дзе ж вы іх узялі?

Даніла. У іх жа. Падпільнавалі на дарозе і адабралі.

Дзед Бадыль. Ай, малайцы! *(Смяецца.)* Значыць, іх пальцам ды ім жа ў вока.

Даніла. У самае вока. *(Да 1-га партызана.)* Антон з сваімі хлопцамі не вярнуўся?

1-ы партызан. Не.

Дзед Бадыль. Ці не той гэта Антон, што да мае ўнучкі сватаўся?

Даніла. Той самы.

Дзед Бадыль. Ах, каб ён здароў быў! Дзе ж ён, хоць бы пабачыць.

Даніла. Таксама ў арэхі пайшоў, толькі на другую дарогу. А яшчэ, калі ўдасца, дык хлопцы сягоння такога звера прывязуць, што дзед толькі ахне.

Галасы: — Глядзі, бежанец тут!
— Урэж што-небудзь, дзядзька Батура, нам сягоння весела!

Батура. А паможаце?

Галасы. Давай!

Батура грае, партызаны танцуюць.

Д а н і л а *(да партызан).* Досыць, хлопцы! Ідзіце гатуйце вячэру, каб хапіла на ўсіх. Людзі прыйдуць галодныя, а можа, і параненыя будуць.

П а р т ы з а н ы разыходзяцца; праз нейкі час на заднім плане відаць агні.

Д а н і л а. Ну, дзядзька Батура, як ты дзе паварочваешся?

Б а т у р а. Па вёсках хаджу, людзям праўду кажу, дзе прыпеўкаю, а дзе жартам з дзеўкаю.

Д а н і л а. А людзі што кажуць?

Б а т у р а. Паноў клянуць ды цябе хваляць.

Д а н і л а. Не ўсе, мусіць, хваляць.

Б а т у р а. Ёсць такія, што і цябе клянуць, але ж я тых за людзей не лічу.

Д а н і л а. Ну, а як там хлопцы? Рыгор як маецца? Не збіраецца да нас? Нешта Скіба крывіўся, гаворачы пра яго.

Б а т у р а. Як жа маецца... За спадніцу трымаецца.

Д а н і л а. У Маргунішкі?

Б а т у р а. Як той клешч. А яна хвастом круціць. Рыгор-то ёй, відаць, даспадобы, але каб да яго твару ды Шмігельскага хутар.

Д а н і л а. То, мусіць, хутар перацягне?

Б а т у р а. Вядома. Маргун не дачакаецца, калі Шмігельскі ў сваты прыйдзе.

Д а н і л а. Скіба нават апасаўся, каб ён чаго ёй не выказаў пра нас. Але я сказаў, што ведаю Рыгора з малых год.

Б а т у р а. Ды ён-то наш, каб толькі ад яе адарваць.

Д а н і л а. А як там Марылька?

Д з е д Б а д ы л ь. Мы яе не пакідаем... Па матцы нудзіцца, небарака.

Б а т у р а. Плакала вельмі, калі хавалі. *(Даніла, засмучаны, садзіцца на скрынку з патронамі.)* Але нябожчыца не будзе на нас крыўдзіцца — хораша мы яе пахавалі. Усім сялом праводзілі на могілкі. Ельнікам зялёным дарогу ўслалі ад вёскі аж да самай магілы.

Д а н і л а. Дзякуй добрым людзям за клопаты ды спагаду.

Д з е д Б а д ы л ь. Як тут не спагадаць! У нежывога б сэрца зайшлося, гледзячы.

Д а н і л а. Можа, хоць нядоўга мучылася?

Д з е д Б а д ы л ь. Не, сынок. Адразу, як даў у грудзі, дык і слоўца не вымавіла.

Д а н і л а. Нашто ёй было кідацца ратаваць мяне!

Д з е д Б а д ы л ь. А нашто ж маці?.. Хіба яна магла спакойна глядзець, як сына забіваюць?

Д а н і л а. А мне не верыцца, што яе няма. Здаецца, прыйду дадому, і яна зноў, узрадаваная, будзе завіхацца каля печы, а пасля сядзе ля стала і, не адрываючыся, будзе глядзець на мяне, пакуль я буду вячэраць. *(Паўза.)* Убачыш Марыльку, дзядзька Батура, дык падвесялі яе, скажы, няхай яна не нудзіцца, скажы, што я хутка прыеду дадому... Хочацца мне самому пабачыць яе... Баюся, каб з ёю чаго-небудзь не зрабіла гэта гадаўё.

Д з е д Б а д ы л ь. Ты толькі асцярожна, сынку, калі думаеш у вёску прыходзіць. Там жа гэтыя гіцлі і шнырaць заўсёды. Яны так і думаюць, што ты не ўцерпіш ды прыйдзеш даведацца.

Д а н і л а. Я гэта ведаю.

Б а т у р а. Мо што добрае чуваць з таго боку?

Д а н і л а. Ёсць весткі, і не благія... Панам нядоўга панаваць засталося.

Б а т у р а. А як нядоўга?

Д а н і л а. Месяц ці два — гэтага я сказаць не магу, а толькі таварыш Скіба перадаваў, каб мы былі напагатове, Чырвоная Армія чакае ад нас дапамогі. Рыхтуй хлопцаў.

Б а т у р а. Хлопцы гатовы. З пяці вёсак, дзе я бываю, чалавек сорак знойдзецца. Але зброі ў іх няма. Вінтовак чатыры, не больш.

Д а н і л а. У нас цяпер польскіх крыху ёсць. А калі не хопіць, таварыш Скіба абяцаў нам падкінуць. Як толькі заварушацца паны адступаць, трэба перасцерагчы па вёсках, няхай людзі коней у лес хаваюць, бо забіраць будуць.

Д з е д Б а д ы л ь. А мне што за работу дасі? Мусіць жа не так сабе клікаў?

Д а н і л а. А дзед ужо сабраўся як мае быць?

Д з е д Б а д ы л ь. Наказваў жа ты, што ў вялікую дарогу.

Д а н і л а. Дарога не малая, і работа важная. *(Чуваць працяглы далёкі свіст.)* Вось і госця, мусіць, едзе. Халімонаў свіст чуваць. Дзядзька Батура, ты можаш знайсці такога чалавека, які б даставіў адну пісульку начальніку

павета пану Яндрыхоўскаму? Трэба зрабіць так, каб яна неўзаметку ў яго на стале апынулася.

Б а т у р а. А калі гэта трэба?

Д а н і л а. Заўтра. Як мага хутчэй, а то мы спазніцца можам.

Б а т у р а. Ёсць у мяне адна жанчына.

Д а н і л а. Вось і добра.

Х а л і м о н *(шпарка падыходзіць да Данілы)*. Так што даставілі ў спраўнасці, начальнік.

Д а н і л а. Давайце сюды.

Х а л і м о н. Міхаль, каб ты спруцянеў, што ты там марудзіш?

М і х а л ь *(з цемры густым басам)*. Ісці не можа ад страху.

Х а л і м о н. То нясі.

М і х а л ь. Нясу. *(Праз хвіліну, абхапіўшы ўпол, нясе паню Яндрыхоўскую. У яе звязаны назад рукі, а рот заткнёны канцом шаля.)*

Д а н і л а. Нашто рот заткнулі?

М і х а л ь. Вішчэла, як свіння ў плоце.

Д а н і л а. А рукі?

Х а л і м о н. Дзярэцца, каб яна папрэла.

Д а н і л а. Развяжыце.

Міхаль развязвае рукі, папружкай падвязвае сабе штаны. Халімон вымае з рота шаль.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. В іме ойца і сына і свентэго духа, амэн. Матка боска, дзе ж гэта я?

Д а н і л а. У мяне ў гасцях.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. А вы — начальнік?

Д а н і л а. Начальнік.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Ваш твар... я вас недзе бачыла, але цяпер... нічога не памятаю.

Д а н і л а. Завуць мяне Даніла Дрыль. Мы, здаецца, знаёмы.

Пані Яндрыхоўская абамлела.

Д з е д Б а д ы л ь. Хе-хе. Відаць, што знаёмы.

Х а л і м о н. Міхаль, давай дзікалону, пані выпрудзілася.

М і х а л ь. Дзе я табе вазьму?

Х а л і м о н. Пад выўаратам... Цэлая лужына. *(Міхаль пайшоў.)*

Халімон *(прыкладае вуха да грудзей пані)*. Жывая, сэрца дрыгае.

Міхаль прыносіць у шапцы ваду. Халімон мачае руку і пырскае пані ў твар. Яна лыпае вачыма і павольна садзіцца.

Дзед Бадыль. Папырскаць бы яе, гадаўку, як яна нас пырскала.

Пані Яндрыхоўская *(становіцца на калені і сашчэплівае рукі)*. Божа літасцівы! Малюся табе, як сын твой маліўся ў садзе Гефсіманскім. Калі можна, хай абміне мяне келіх пакуты гэтай. Нашлі агонь нябесны, хай грымне пёрун і спапяліць ушчэнт нягоднікаў, што паднялі руку на верную служку тваю.

Дзед Бадыль *(замахваецца кіем)*. Ах, поскудзь! Вось як трахну, дык будзе табе і пёрун!

Даніла. Чакай, дзед. Мы ўсё зробім па парадку.

Пані Яндрыхоўская. Болесь, дзецко мое. Бывай навекі!

Даніла. Не памірай, пані, ты нам патрэбна.

Пані Яндрыхоўская. На здзекі? Лепш смерць.

Даніла. Мы караем, але не здзекуемся... Болесь — гэта ваш сын, начальнік павета?

Пані Яндрыхоўская. Мой сын.

Даніла. Гэта тое ваша дзецко, ад якога ўвесь павет стогне? *(Пані Яндрыхоўская маўчыць.)* Вы ведаеце, што ад яго ўвесь павет стогне?

Пані Яндрыхоўская. Мой сын выконвае тую місію, якую ўсклала на яго айчызна.

Дзед Бадыль. Пачакай, мы яшчэ патаўком яму гэту мысію.

Даніла. А на паню таксама айчызна ўсклала місію — народ катаваць?

Пані Яндрыхоўская. Я слабая кабета, я не магу нікога катаваць.

Халімон. Ах, каб ты папрэла, слабая! Міхаль, пакажы ёй, як яна цябе размалявала.

Міхаль *(з сур'ёзным выглядам распяразвае папружку. Гледзячы на Данілу)*. Паказаць?

Даніла. Не трэба. Пані і так добра памятае.

Дзед Бадыль. Сама ж на стайні была, здаецца.

Даніла. А без хлеба і без прытулку пані людзей пакінула, з торбамі пусціла — гэта таксама ад слабасці ці ад вялікай дабраты? *(Пані Яндрыхоўская маўчыць.)*

А ў турмы пазасаджвала... Дык вось што, пані... За здзекі з людзей, за катаванне я вас... асуджваю на смерць.

Пані Яндрыхоўская закрывае твар рукамі, ногі яе слабеюць.

Х а л і м о н *(падтрымліваючы паню)*. Стой, каб ты напрэла, чаго валішся без пары!

Д а н і л а. Але я дарую вам жыццё, калі вы зробіце адну рэч.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Калі гэта ў маіх сілах.

Д з е д Б а д ы л ь *(Данілу, узрушаны)*. Як гэта ты даруеш? А калі я не дарую? А калі твая маці, нябожчыца, не даруе?

Д а н і л а. Не гарачыся, дзед, даслухай да канца. Я кажу так не таму, што шкадую гэту гадзіну, а таму, што хачу выратаваць людзей, якіх чакае смерць. *(Да пані.)* У лапах вашага сына знаходзяцца тры мае партызаны. Іх чакае расстрэл. Дык напішыце сыну свайму, гэтаму сукінаму сыну, начальніку павета пану Яндрыхоўскаму, каб ён іх зараз жа выпусціў. Напішыце таксама, каб ён выпусціў тых сялян, якіх вы засадзілі ў турму, і вярнуў ім усе страты. Не забывайцеся, што з вамі будзе, калі я не выратую гэтых людзей.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Але ж гэта справа дзяржаўная, сын можа мяне і не паслухаць.

Д а н і л а. Пішыце так, каб паслухаў. Слязу пусціце. Вы гэта ўмееце, вучыць вас не трэба. Вось вам папера і аловак. *(Бярэ ў будане паперу і аловак і падае пані Яндрыхоўскай.)*

Х а л і м о н. Проша, пані, да стала. *(Бярэ Яндрыхоўскую пад руку, падводзіць да пня і садзіць на купіну.)* Крэсла хоць крыху занізкае, але мяккае.

Д а н і л а. Пішыце, я чакаю.

Пані Яндрыхоўская прабуе пісаць, але рукі яе калоцяцца, аловак скача па паперы, нічога не выходзіць.

Х а л і м о н. Пані пісаць не можа. Яна моцна здарожылася.

Д а н і л а. Няхай пасядзіць, адпачне. Падаглядай яе тут... *(Да Батуры і дзеда Бадыля.)* А мы тым часам пагаворым, што трэба рабіць.

Лезе ў будан. За ім Батура і дзед. Там яны ціха размаўляюць паміж сабою. Пані Яндрыхоўская, як скамянелая, сядзіць каля пня. Каля пані ўвіхаецца Халімон.

Х а л і м о н. Выбачай, пані! Я і забыўся, што праз нас ты не павячэрала сягоння. А дарога вялікая — па каменні, па карэнні... пані вымерхалася. Міхаль, там хлопцы бульбу варылі, нясі сюды. Ды хлеба пабольш.

М і х а л ь. Нясу. *(Пайшоў.)*

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Я не хачу есці.

Х а л і м о н. Не хачу, а сама на нагах стаяць не можа. Алоўка і то не ўтрымае ў руках.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Я не буду есці.

Х а л і м о н. Не пляці, пані, глупства! Ты мо знарок хочаш з голаду памерці, каб нашых хлопцаў расстралялі?

М і х а л ь прыносіць кацялок бульбы і вялізную лусту хлеба.

Х а л і м о н. Еш, пані, не саромейся.

М і х а л ь. Увесь век наша ела і не саромелася.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Я не магу.

Х а л і м о н. Чаго там — не магу! Выменці гэты кацялок бульбы, то яно не дзе дзенецца. І ногі прутчэйшыя стануць, і рукамі паваладаеш. Каб толькі як пісьмо напісала, а там хоць і ў рот нічога не бяры.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Дай мне спокуй, чалавеча.

Х а л і м о н *(расчаравана)*. Спокуй, бачыш ты! Мусіць, пані нашай стравы не густуе?

М і х а л ь. Вядома, яна да шпыкаладу прывыкшы. *(Падсоўвае да сябе кацялок і з апетытам есць.)*

Пані Яндрыхоўская моцна ўздыхнула і пачала пісаць.

Х а л і м о н *(Міхалю таямніча)*. Піша. Глядзі, глядзі, як выкручвае!

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я *(напісаўшы яшчэ крыху, згортвае паперку ў дзве столкі і падае Халімону)*. Аддайце свайму начальніку.

Х а л і м о н *(разглядаючы паперку)*. Накруціла пасвойму. Нічога не разабраць. *(Гукае.)* Начальнік, гатова!

Даніла, дзед Бадыль і Батура вылазяць з будана.

Д а н і л а. Давай сюды. *(Бярэ паперку, разглядае, а потым перадае Батуру.)* Па-польску. Ты што-небудзь тут разбярэш?

Б а т у р а *(узяўшы паперку)*. Каб друкаванае, то яшчэ б сяк-так.

Даніла. Чорт яго ведае, што яна тут напісала.

Батура. То што будзем рабіць?

Даніла. Што ж, падвядзе, дык сама сябе. Папясеш гэта. А каб мацней было, прыпішам ад сябе. *(Да Халімона.)* Халімон, кладзі паню спаць. Падсцялі ёй што-небудзь. *(Садзіцца да пня і піша.)*

Халімон. Проша, пані, у люлю бай. *(Бярэ паню Яндрыхоўскую пад руку. Да Міхаля.)* Ідзі надзяры крыху моху пад бок.

Міхаль. Скулу ёй пад бок.

Халімон. Ідзі. Скула ёй і без тваё ласкі сядзе.

Міхаль і Халімон з паняй Яндрыхоўскай адыходзяць.

Даніла *(да Батуры)*. Вось якую ноту я яму напісаў. *(Чытае.)* «Пане Яндрыхоўскі! Калі ты, сабачая твая душа, заўтра ж не выпусціш маіх трох хлопцаў і ўсіх сялян, дык мамашы тваёй будзе капут. А табе самому я ўсё роўна прадрылюю некалі дзірку ў лобе. Гэта піша табе Даніла Дрыль». *(Да Батуры.)* Хопіць?

Батура. Дзіркі ў лобе? Хопіць аднае.

Даніла. Пісаць ці хопіць?

Батура. Па-мойму — ясна.

Даніла. Дык даставіш?

Батура. Заўтра раненька будзе там. *(Згортвае паперку і кладзе ў шапку.)*

Даніла *(дзеду Бадылю)*. А цябе, дзед Мікола, ведаеш, хто сюды запатрабаваў?

Дзед Бадыль. Ну мусіць жа ты?

Даніла. Той, што ў сваты прыязджаў зімою.

Дзед Бадыль. Таварыш Луста?

Даніла. Але. Скіба.

Дзед Бадыль. А ён тут?

Даніла. Не, яго тут ужо няма, але ты хваліўся тады, што добра ведаеш гэты лес і дарогу аж да Гневані.

Дзед Бадыль. Я не хваліўся, я такі і ведаю.

Даніла. Дык вось табе работа: прайсці таею дарогаю, якую ты ведаеш, праз гэты лес да самай Гневані.

Дзед Бадыль. Усяго?

Даніла. Усяго.

Дзед Бадыль. Дык што ж гэта за работа! Ён, мусіць, жарцікі з мяне строіць.

Даніла. Гэта не жарцікі. Там ты зойдзеш у штаб

дывізіі, знойдзеш Скібу і раскажаш, кудэю ты ішоў і якая дарога. Толькі падрабязна: дзе можна прайсці, дзе праехаць конна, дзе з возам, а дзе толькі ўлегцы; дзе гразка і сцежка завалена бураломам; дзе брод цераз рэчку і як глыбока — па пояс табе ці аж па бараду.

Дзед Бадыль. Ага, разумею. Дык гэта бальшавіцкае войска будзе ісці сюдэю?

Даніла. Паны лічаць, што праз гэты лес і балота войска прайсці не можа.

Дзед Бадыль. Няхай яны сабе лічаць па-свойму, а мы па-свойму палічым.

Даніла. У іх уся сіла на бальшаку, там яны думаюць сустрэць нашых.

Дзед Бадыль. А ім адгэтуль па баку.

Даніла. Па баку. Толькі, дзед, глядзі не прагаварыся як-небудзь. Гэтым ты можаш шмат людзей загубіць.

Дзед Бадыль. Што я, блазан? Ды хто да мяне, старога, прычэпіцца?

Даніла. А калі затрымаюць паны?

Дзед Бадыль. Дык патраплю, што сказаць. Свята надыходзіць, ушэсце. У Гневані заўсёды фэст вялікі быў. Колькі ўсякіх старцоў ды багамольцаў збіралася! Скажу — на багамолле іду. Смерць блізка, дык ахвяраваўся цудатворнаму вобразу памаліцца. Дні за тры і затупаю памаленьку.

Даніла. Спяшацца не трэба. Пройдзеш аднаею сцежкаю, убачыш, што гразка, нельга праехаць,— вярніся назад, прайдзі другою, паглядзі.

Дзед Бадыль. Яно ж так,— старцу міля не круг.

Даніла. Можа, прыйдзецца там і месяц, і больш прабыць. А назад — дадуць табе каня і будзеш ехаць уперадзе з камандзірам, паказваць дарогу. У вёску ў сваю ўедзеш — не пазнаюць.

Дзед Бадыль. Як Курапаткін...

Воддаль чуваць галасы партызан: «Антона... забілі... забілі!» Даніла спахмурнеў. На імправізаваных насілках прыносяць забітага і кладуць перад буданом. Зараз жа збіраюцца партызаны: і тыя, што вярнуліся з паходу,— са зброяй, папурыя, стомленыя, і тыя, што гатавалі вячэру. Даніла павольна знімае з галавы шапку. За ім усе партызаны. Глыбокае маўчанне.

Дзед Бадыль. Вось і ажаніўся ты, сынок, з сырою зямелькаю.

Даніла. Загінуў яшчэ адзін баявы наш таварыш. Загінуў ён за сваю радзіму, за свой народ, за новае жыццё, за савецкае. Я бачу слёзы на вашых вачах. Шкада нам Антона, і яшчэ большы гнеў кіпіць у нашым сэрцы. Няхай жа гэты гнеў паліць нам грудзі, каб мы не ведалі спакою, пакуль наш народ стогне ў няволі, каб мы не скарыліся і не пайшлі зноў у ярмо. За гвалты, за катаванні і здзекі — смерць белапанскай сволачы!

Партызаны *(уздымаючы зброю)*. Смерць!!!

Даніла. За смерць нашых таварышаў!

Партызаны. Смерць!!!

Даніла. За слёзы ўдоў і сірот!

Партызаны. Смерць!!!

Даніла. І калі хто з нас пусціцца ў сабачую скуру і перакінецца на бок ворага — няхай пральецца яго чорная кроў і няхай ваўкі расцягаюць яго паганае мяса!

Партызаны. Смерць!!!

Даніла. Пахавайце яго на ўзгорку пад трыма хвоямі, дзе ляжаць ужо два нашы таварышы. *(Да Батуры, які збіраецца адыходзіць.)* Лёгкія табе ногі, дзядзька Батура! Спяшайся з запіскай, каб мы не спазніліся. І табе, дзед Мікола, шчасліва назад вярнуцца!

Партызаны падымаюць насілкі з забітым. Батура і Бадыль адыходзяць.

Заслона

Сустрэча ў Маскве.
(Злева направа) К. Крапіва, Л. Александроўская,
рэдактар газеты «Северо-Западный фронт» Ц. Міронаў.
М. Лынькоў. 1942.

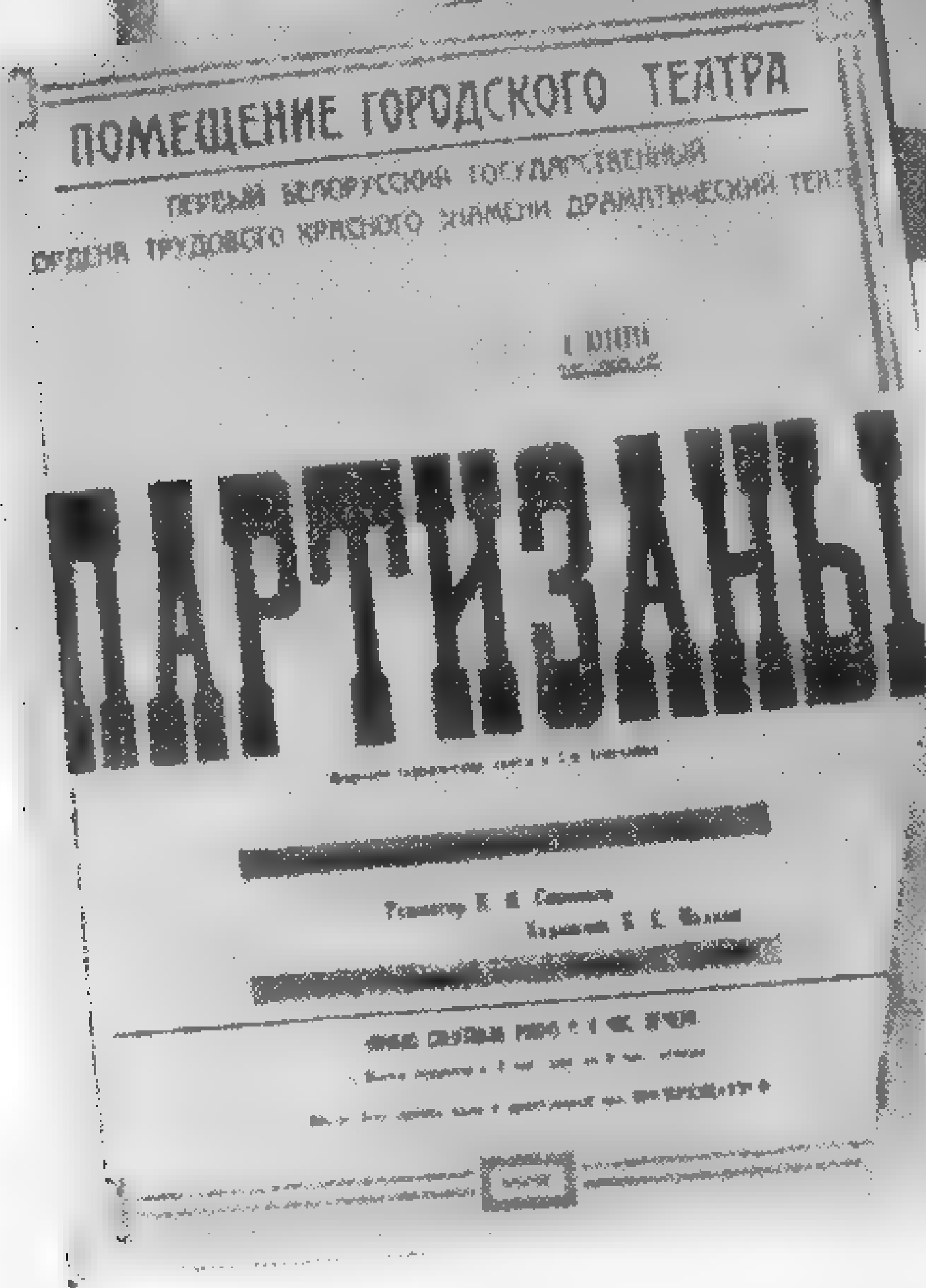

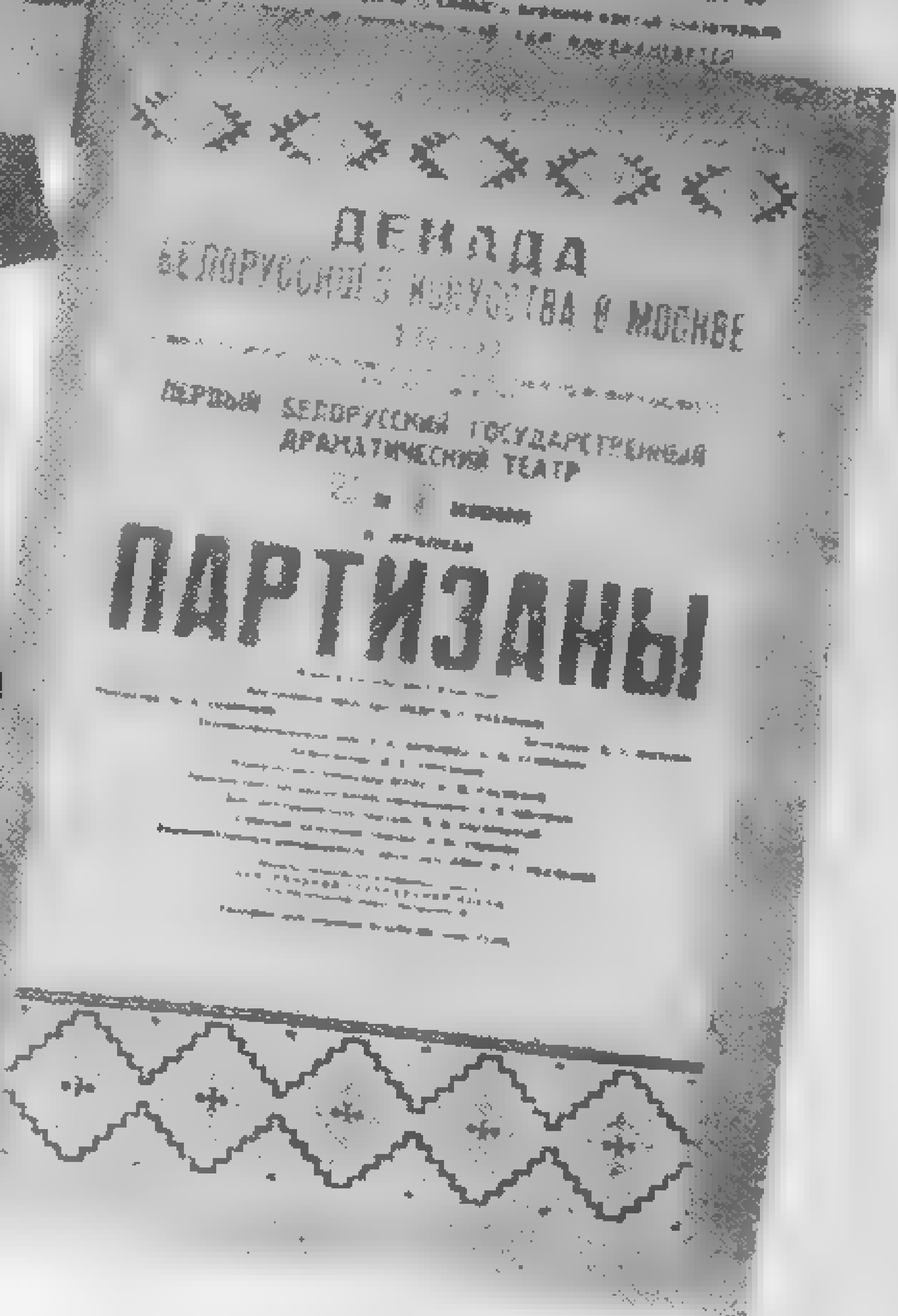

Афішы спектакляў па п'есах К. Крапівы.

Акт трэці

Карціна пятая

Дэкарацыя першай карціны. Хлопцы, дзяўчаты і Батура з гармонікам сядзяць на прызбе Рыгоравай хаты.

Настуля. А пані што? Напісала?

Батура. А то дзе ж яна дзенецца?

Настуля. А далей што?

Батура. А далей панеслі гэту пісульку пану Яндрыхоўскаму.

Настуля. Самому Яндрыхоўскаму?

Батура. Самому Яндрыхоўскаму.

Настуля. У самыя рукі?

Батура. Яшчэ чаго захацела! Добра, што ў канцылярыю.

Настуля. Ну і што?

Батура. Ну, і ў дзесяць гадзін раніцы ён гэту пісульку ўжо ў руках трымаў.

Настуля. Чытаў?

Батура. Яшчэ і як чытаў.

Настуля. Узлаваўся, мусіць?

Батура. Кажуць, са злосці сам сябе ледзь за гэта самае не ўкусіў.

Настуля *(задаволена рагоча)*. Так яму і трэба. А далей што?

Батура. Вось назола! Адкуль я ведаю, што далей?

Настуля. Адкуль жа дзядзька гэта ведае, што расказаў?

Батура. Сарока на хвасце прынесла.

Настуля. То няхай бы яна ўсё прынесла.

Батура. Хвост малы, усё не змясцілася. Як прыляціць другі раз, то будзеш і ведаць.

Рыгор. Цікава, выпусціць ён партызан ці не?

Н а с т у л я. Выпусціць. Дзіва што выпусціць.

К а с т у с ь. Чорт яго ведае. Можа, такі заядлы гад, што і маткі адшкадуе.

Р ы г о р. Ну, будзем жа чуць.

Б а т у р а. Я так думаю, што выпусціць. *(Перабірае галасы гармоніка.)*

К а с т у с ь *(падахвочвае).* Ну, ну, дзядзька!

Б а т у р а *(грае, прытупвае і пяе).*

Як вылезу з закапурка,
Як выскачу з хаты —
Паглядзіце, дзяўчатачкі,
Які я багаты!
І гумно ў мяне,
І жупан на мне,
Як пайду я па вуліцы,
Не чапай мяне.
Гумно з хатаю,
Світка з латаю —
Сцеражыцеся, дзяўчаткі,
Бо пасватаю.
Ёсць у мяне ў хаце
Месца парасяці
І кароўка стаіць —
Будзе блізка даіць.

Н а с т у л я. Цяпер за дзядзьку любая пойдзе.

К а с т у с ь. А як жа! Уся выгода ў хаце — карова, парасяты, куры.

Б а т у р а *(падыгрывае і спявае).*

Былі куры у Батуры,
Ды паны паелі.
Каб яны ж павыдыхалі
Да гэтай нядзелі.

Р ы г о р. Не падохнуць, над'еўшы кураціны.

Б а т у р а. Самі не падохнуць, дык трэба ім дапамагчы ў гэтым.

Р ы г о р. Як ты ім дапаможаш?

Б а т у р а. А так, як Даніла дапамагае... Але ж і ўз'еліся цяпер паны на яго. Яндрыхоўскі ўвесь павет падняў на ногі.

Р ы г о р. Загіне ён некалі.

Н а с т у л я *(запявае, іншыя падхоплiваюць. Батура падыгрывае).*

У гародзе на градзе
Вырасла вяргіня,
Хто за Леніным ідзе,
Дык той не загіне.

К а с т у с ь.

А я пану капітану
Ў ногі кланяцца не стану,
Вазьму ў рукі кулямёт,
Праб'ю пана навылёт.

Б а т у р а *(грае і спявае).*

Былі куры у Батуры,
А цяпер на кухні;
Будуць есці паноў дзвесце,
Каб яны папухлі.

(Схамянуўшыся.) Ой, старасцянка ідзе!

К а с т у с ь. Няхай ідзе, а мы будзем сабе спяваць. Хіба і паспяваць ужо няможна? *(Запявае.)*

Што за губы ў мае любы —
Чырвоныя вішні:
Двух мілуе,
Трох цалуе,
А я ў яе лішні.

Пакуль пяюцца частушкі, падыходзіць К а ц я р ы н а і садзіцца на прызбе. Да яе падсоўваецца Рыгор і нясмела бярэ руку. Яна не адымае рукі, але не вельмі ласкавая з ім.

Б а т у р а *(запявае).*

Мая люба, як галуба,
Сівая, рабая —
Маладога палюбіла,
Пра мяне не дбае.
А я, стары, не сцярплю
Дый Настульку палюблю.

Абнімае і цалуе Настульку, якая сядзіць побач з ім.

Н а с т у л я *(бароніцца).* Ой, дзядзька, барада колецца.

Б а т у р а *(правеўшы рукой па густой шчотцы барады)*. Якая там барада! Першы пушок паказаўся.

Усе смяюцца. Батура грае.

Н а с т у л я *(пяе)*.

На вуліцы весяло,
Аж рагоча ўсё сяло;
Ліпне дзядзя з барадой
Да дзяўчыны маладой.

Б а т у р а. Ах, вы смяяцца з мяне! Не буду граць, спявайце насуха.

Н а с т у л я. Дзядзечка, грай, я ўжо хараша спяю.

Б а т у р а. Ну, паглядзім. *(Грае.)*

Н а с т у л я *(пяе)*.

На вуліцы гармонь грае,
Мяне маці не пускае;
Пусці, маці, паглядзець,
Там Батура маладзец.

Б а т у р а. Во! Гэта мне, як маслам па душы. *(Грае.)*

К а ц я р ы н а *(запявае. Яе ніхто не падтрымлівае)*.

Стол дубовы сярод хаты,
На ім абрус чысты,
Мяне сватае багаты
Кавалер фарсісты.

К а с т у с ь *(ёй у тон)*.

Чорная, насатая,
Чорт цябе пасватае.

Усе рагочуць.

К а ц я р ы н а *(пакрыўджана)*. Добра, што ты... бязносы.

К а с т у с ь. Не гневайся, панна старастоўна, з песні слова не выкінеш.

Н а с т у л я. Пан Шмігельскі ідзе.

Усе глядзяць у той бок, адкуль ідзе Ш м і г е л ь с к і. На ім фрэнч колеру хакі, сіняя шляхецкая шапка і бліскучыя боты. Кацярына адымае ў Рыгора руку і крыху адсоўваецца. Рыгор сядзіць насуплены.

П а н Ш м і г е л ь с к і *(толькі да Кацярыны, не зважаючы на іншых)*. Добры дзень, панна Катажына!

У с е *(з перабольшанай ветлівасцю)*. Добры дзень, пане Шмігельскі!

П а н Ш м і г е л ь с к і. Як маецеся? *(Цалуе Кацярыне руку.)*

У с е. Як самі тэпаеце?

Ш м і г е л ь с к і *(з пагардай агледзеўшы прысутных)*. Кампанія ў панны Катажыны хоць не вельмі ганаровая, але затое вясёлая.

К а ц я р ы н а. Я тут выпадкова прыпынілася.

Б а т у р а. Вы-пад-ко-ва! *(Падміргвае Рыгору.)* Чуў?

Ш м і г е л ь с к і *(не зважаючы на Батуру)*. Чаму пані на фэсце не была?

К а ц я р ы н а. Так неяк, паленавалася.

Ш м і г е л ь с к і. Дарэмна. Там бы панна Катажына знайшла кампанію больш пожондную. Кірмаш вялікі быў. Свінні ладныя былі, хоць не дужа шмат. Пан Заруба кныра вывез — ах, каб пані бачыла, што гэта за кныр! Пудоў на пятнасце, калі не венцэй. Майго панна Катажына бачыла? Дык амаль што такі самы. Пан Халяўскі з маладою жонкай да касцёла прыязджаў. Таксама кабыла важная. Праўда, крышачку ніжэйшая за маю, але таксама фармальная і спераду і ззаду. Ойца вашага бачыў, словам перакінуўся. Маю велькі інтэрас да яго. *(З намёкам.)* І да панны Катажыны тым часам. Гэтымі днямі завітаю. Давідзэнечка! *(Цалуе Кацярыне руку і, ні на каго не гледзячы, адыходзіць. Усе, апрача Кацярыны, праводзяць яго насмешлівым поглядам.)*

Б а т у р а *(ківае галавой у бок Шмігельскага, нібы гаворачы: «Бачылі, што за ён!»)*. Пан Шмігельскі!

К а с т у с ь. Фрэнч ангельскі!

Н а с т у л я. Парфума ды мыла!

Р ы г о р. І сам — дурніла!

Рагочуць. Кацярына пакрыўджана. Я н а ўстае і, ні з кім не развітваючыся, адыходзіць.

Б а т у р а *(да Рыгора)*. Бедны Рыгорка, будзе табе горка. Цяпер цэлы тыдзень будзеш перапрошваць.

Р ы г о р. Альбо буду, альбо не.

К а с т у с ь. Каб у яго такі кныр быў, як у Шмігельскага, дык бы і перапрошваць не трэба было.

Ж а н ч ы н а з к л у н к а м *(праходзячы па вуліцы)*. Ці не пакажаце, людзі добрыя, дарогу на Глінішчы?

Б а т у р а. А чаму ж не. Такой маладзіцы я не толькі ў Глінішчы, а да самай Масквы паказаў бы дарогу. *(Устае, падыходзіць да жанчыны і адводзіць яе ад прызбы.)* Ідзі, кабетка, вось гэтай дарогай. Там будзе рэчка і мост, дык ты ў рэчку не лезь, а цераз мост ідзі. *(Ціха.)* Ну, што сарока прынесла?

Ж а н ч ы н а з к л у н к а м. Спазнілася. *(Аглядаецца на хлопцаў і дзяўчат, хутка гаворыць Батуру нешта напаўголасу.)*

Б а т у р а *(напаўголасу)*. Шкада. Каб крыху раней. *(Уголас.)* Як пройдзеш мост, дык увойдзеш у лес. А як выйдзеш з таго лесу, дык і Глінішчы недалёка. *(Варочаецца на прызбу, бярэ гармонік і ціхенька грае сумны матыў.)* Дык вось, атрымаў пан Яндрыхоўскі тую пісульку ў дзесяць гадзін, а ў шэсць гадзін тае ж раніцы партызанаў тых...

Р ы г о р. Што?

К а с т у с ь, Н а с т у л я *(устрывожана)*. Расстралялі?

Батура не адказвае і грае той жа сумны матыў. Усе маўчаць, а потым пяюць.

Трава палягае,
Віхура галосіць,
На свежыя раны
Пясочку наносіць.

Нясіце ж вы, ветры,
Жалобу матулі:
Скасілі сыночка
Варожыя кулі.

І вечар праходзіць,
І ночка мінае,
Матуля над сынам
Паноў праклінае.

— Бадай вам, панове,
Спазнацца з труною,
Як вы разлучылі
Сыночка са мною.

Бадай вам, панове,
На сэрца атруты,
Як ён да сырое
Зямелькі прыкуты.

Бадай жа з сваіх вам
Не цешыцца дзетак,
Каб вы галасілі
Над трунамі гэтак,

Каб вы галасілі —
Сціханку не мелі,
Як вусны сыночка
Навек анямелі.

Міхалю, Міхалю,
Прыйду к табе ў маю,
Любімую песню
Табе праспяваю.

На свежай магіле
Я кветак пасею.
Мо матчына гора
Я гэтак развею.

Расціце ж вы, кветкі,
Расціце вы, ружы,
Як быў ён высокі,
Як быў жа ён дужы.

Я буду вас, ружы,
Слязьмі паліваці —
Хай высахнуць грудзі.
На тое ж я маці.

Хвіліну ўсе маўчаць.

Б а т у р а. Што ж вы так спахмурнелі? Сумам паноў не возьмеш.

Н а с т у л я. Хлопцаў шкада.

Б а т у р а. Вестка гэта ўвесь павет абляціць. Усю краіну. Сотні стануць на іх месца. Мы станем...

Падыходзіць М а р г у н. У руках у яго скрутак паперы і шклянка з клеем.

Батура. Добры дзень, пане стараста! Вы, здаецца, у гміне сягоння былі? Што чуваць на белапольскім... цьфу, каб на яго ліха!.. на белым свеце?

Маргун. Навіны важныя. Заработкі вам прывёз.

Прыклейвае на сцяну аб'яву.

Батура. Гэта добра. Хоць на газу якую капейчыну зарабіць. Можа, і заработкі добрыя?

Маргун. А вось пачытайце.

Усе зацікаўлены, устаюць і падыходзяць да аб'явы.

Кастусь *(чытае)*. «Ужо восем месяцаў, як у павеце арудуе банда атамана Дрыля, якая тэрарызуе самых паважаных і шаноўных жыхароў павета і лепшых сыноў айчызны. Ад яе прынялі пакуты пан Монця, пан Дзюбецкі, пан Шчакала, пані Яндрыхоўская. Гэта банда асмельваецца нападаць на абозы і штабы, дэзарганізуе тыл нашай арміі, якая ратуе край ад нехрысцяў-бальшавікоў. Усяму насельніцтву павета ставіцца ў абавязак: калі хто нападзе на след банды, зараз жа паведаміць польскай уладзе. Хто будзе ведаць хоць што-небудзь пра банду альбо яе атамана і не заявіць, той будзе строга пакараны, як здраднік. За галаву атамана вызначаецца ўзнагарода — 15 тысяч марак польскіх».

Маргун. Вось калі хто ведае, дзе ён паварочваецца, дык пятнаццаць тысяч як у кішэні.

Батура. Гэта не так проста, пане стараста.

Настуля. Няхай дзядзька сам ідзе ў такія заработкі.

Маргун. Каб я ведаў, дзе ён туляецца.

Батура. То і мы ж не ведаем.

Кастусь. Хто пойдзе па Данілаву галаву, той сваю няхай дома пакідае.

Маргун. Нагнаў ён вам страху.

Кастусь. Не так нам, як панам.

Маргун. Баязліўцы! *(Адыходзіць. Хлопцы праводзяць яго злымі і насмешлівымі поглядамі.)*

Кастусь. Бач, чаго яны захацелі!

Батура. Смачны жабе арэх, ды зубоў бог не даў.

Настуля. І няўжо гэта знойдзецца гад, што такога чалавека прадасць? *(Разыходзяцца.)*

Р ы г о р *(адзін. Прачытвае яшчэ раз аб'яву).* Пятнаццаць тысяч... *(Стаіць у роздуме.)* Тады б Кацярына і не глянула на пана Шмігельскага.

Карціна шостая

Бедная сялянская хата. Уздоўж задняй сцяны, бліжэй да дзвярэй,— пол, далей — ложак. На стале цьмяна гарыць газоўка. Р ы г о р адзін сядзіць на лаве, папраўляе лапаць — кладзе лату на пратаптаную пяту.

Р ы г о р *(скончыўшы работу, пакручвае лапаць у руцэ, з горкім смехам).* Няшчасце ты маё! Няўжо мяне доля з табой навек пажаніла? *(Кідае лапаць аб падлогу.)* Хоць бы раз абуць такія бліскучыя боты, як у пана Шмігельскага. Ці хаця б дзёгцем вымазаныя, як у Маргуна. *(Чуцен стук у шыбу. Рыгор падыходзіць да акна і ўглядаецца ў цемру ночы. Трывожны і ўсхваляваны адыходзіць ад акна і ідзе ў сенцы. У сенцах чуваць прыглушаная гамонка. Рыгор уваходзіць у хату адзін, завешвае посцілкамі вокны, тады прыадчыняе ў сенцы дзверы.)* Заходзь. *(Уваходзіць Даніла, моцна стомлены.)* Ну і адвага ж твая! Ты, мусіць, яшчэ не ведаеш, якую паперу пра цябе расклеілі?

Д а н і л а. Ведаю.

Р ы г о р. Як жа ты адважыўся прыйсці?

Д а н і л а. Я ж да цябе.

Р ы г о р. Да мяне то да мяне, але ж мог хто-небудзь убачыць.

Д а н і л а. Я ў вёску не заходзіў, а да тваё хаты з лесу вельмі зручна падысці. Паноў няма ў вёсцы?

Р ы г о р. Былі сягоння, не ведаю, ці паехалі, ці тут яшчэ.

Д а н і л а. А я па Марыльку прыйшоў. Баюся, каб чаго не зрабілі. Яны ж цяпер раз'юшаныя.

Р ы г о р. Як шалёныя сабакі.

Д а н і л а. У каго яна?

Р ы г о р. Трэба ў Батуры запытацца — ён павінен ведаць.

Д а н і л а. Дык ты, можа, прывядзеш яе сюды?

Р ы г о р. Пазней, як усе спаць палягуць.

Д а н і л а. Ну, добра... Да цябе ніхто не ходзіць?

Р ы г о р. А хто да мяне пойдзе?

Д а н і л а. Дык я крыху падрамлю. Стаміўся вельмі. Тую ўсю ноч не спаў.

Р ы г о р. Кладзіся насмелую. Я пабуджу.

Д а н і л а *(бярэ пад галаву лахман і, апранены, кладзецца на пол)*. А да нас ты так і не збіраешся?

Р ы г о р. Нельга мне.

Д а н і л а. Чаму нельга?

Р ы г о р. Прычына ёсць. Я магу сабе ўвесь інтэрас сапсаваць, як даведаюцца.

Д а н і л а. Прычына... гэта даўганосая такая, чарнявая?

Р ы г о р. Угадаў.

Д а н і л а. Усё ныеш?

Р ы г о р. Ныю.

Д а н і л а. А яна што?

Р ы г о р. Вось гэтай штукі баіцца. *(Паказвае на лапаць.)*

Д а н і л а. Плюнуў бы ты на яе.

Р ы г о р. Не магу.

Д а н і л а. Праз яе ты ад сяброў адрокся ды з ворагам звязаўся.

Р ы г о р. З якім ворагам? Што ты гаворыш, сам не ведаеш што?

Д а н і л а. Памятаеш, як нас жандары да пані прыгналі. Яна тады ў спісачак глядзела. А хто, па-твойму, склаў ёй гэты спісачак?

Р ы г о р. А што я ведаю. Мог і Шмігельскі скласці.

Д а н і л а. Шмігельскі ўсяго не ведае, хто што рабіў. Гэта, няйначай, Маргунова работа.

Р ы г о р. А калі і Маргунова, дык хіба Каця вінавата?

Д а н і л а. Яна, думаеш, вялікая прыяцелька нашаму брату?

Р ы г о р. Я ад яе нічога не чуў такога.

Д а н і л а. Яшчэ пачуеш.

Р ы г о р. Тады тое будзе, а цяпер лепш скажы, як мне з лапцей у боты перабрацца, тады яна мая будзе.

Д а н і л а. Лапці няхай будуць. Хутка мы ў іх паноў будзем абуваць.

Р ы г о р. Ой, не ведаю! Нешта на тое не паказвае. Умацаваліся яны тут.

Д а н і л а. Гэта я табе кажу. Хутка ад іх толькі пух будзе ляцець.

Р ы г о р. Пажывём — пабачым.

Д а н і л а. Паспім, кажаш? Давай паспім, можа, пара-

зумнеем. *(Адварочваецца тварам да сцяны.)* Не забудзься ж пабудзіць мяне.

Р ы г о р. Смела будзь. *(Бярэцца за другі лапаць, правіць яго, напяваючы нешта ледзь чутнае. Устае, падыходзіць да пола, прыслухоўваецца, як дыша Даніла.)* Ужо спіць. Знябыўся небарак. *(Бярэ лахман і накрывае.)* Спі, Данілка! Невядома, колькі ночак табе спаць засталося. Можа, смерць ужо ў цябе за плячыма стаіць. *(Ідзе на ранейшае месца, садзіцца і бярэцца за лапаць. Чуваць знадворку бразганне клямкай. Рыгор насцярожана прыслухоўваецца. Зноў бразгаюць.)* Каго ж гэта нясе яшчэ нячыстая сіла? Ніколі ніхто не хадзіў, а тут на́ табе якраз. На ліха агню не патушыў. *(Аглядаецца па хаце, бярэ пад лаваю начоўкі і ставіць на край пола, каб замаскаваць Данілу, накідвае на яго кучу лахманоў. Тады ідзе адчыняць дзверы. Уваходзіць у хату, за ім Кацярына.)* Асцярожненька ж, тут яма ля парога, каб на яе паляруш, дошкі прагнілі. А я думаў, хто гэта такі ідзе да мяне?

К а ц я р ы н а. Не рад, што прыйшла?

Р ы г о р. Так рад, аж ледзь язык не адняўся з радасці. Не ведаю, дзе і пасадзіць. Вось тут прысядзь. *(Аглядаецца па хаце, чым бы сцерці лаву, але, убачыўшы, што ўсе лахманы на Данілу, сцірае падалом сваёй кашулі.)*

К а ц я р ы н а. Не турбуйся, лава ж чыстая.

Р ы г о р. Часамі куры, каб яны падохлі... Сядай. Вось жа маладзец, што прыйшла!

К а ц я р ы н а. Я не так сабе прыйшла, патрэба ёсць.

Р ы г о р. Я ж ведаю, што гуляць бы не прыйшла. Ды ліха яе бяры з патрэбаю. У лес не збяжыць.

К а ц я р ы н а. Гэта якраз такая патрэба, што можа ў лес збегчы.

Р ы г о р *(садзіцца ля Кацярыны і абнімае)*. Не пушчу цябе ўжо адгэтуль.

К а ц я р ы н а. Не ўтрымаеш.

Р ы г о р. Утрымаю. Кавалак сілы ёсць. *(Сціскае яе ў абдымках.)*

К а ц я р ы н а. О-ёй-ёй! Мядзведзь!

Р ы г о р. Не гневайся, золатка, больш не буду. *(Цалуе ў шчаку.)*

К а ц я р ы н а *(абводзіць вачыма хату.)* А хатка ж маленькая! Як наш свінушнік!

Р ы г о р. Калі люба ды весела, дык усё нічога.

К а ц я р ы н а. І прусы ёсць?

Рыгор. Ёсць, каб на іх ліха. І бураксам труціў, і што ні рабіў — не памагае.

Кацярына. Ну, я б у гэткай хаце ніколі не жыла.

Рыгор. Прывыкла б і жыла. Гэта толькі спачатку страшна.

Кацярына. Не ўгаворвай, я ведаю, куды ты закідаеш.

Рыгор *(спахмурнелы)*. А я думаў...

Кацярына. Што ты думаў?

Рыгор. Калі ты сама прыйшла...

Кацярына. Не сама, бацька мяне прыслаў.

Рыгор. Бацька? Дык, можа, гэта ён... *(Не то жартуючы, не то сур'ёзна.)* Хоча мець за зяця мяне? *(Глядзіць ёй у вочы.)*

Кацярына. Можа, і захоча калі-небудзь. Гэта як ты заслужыш.

Рыгор. Як жа мне заслужыць гэтакую ласку?

Кацярына. Перш за ўсё скажы мне нешта, пра што я ў цябе запытаюся.

Рыгор. Пытайся.

Кацярына. А скажаш?

Рыгор. Калі ведаю.

Кацярына. Напэўна ведаеш. Скажы, дзе цяпер Даніла знаходзіцца?

Рыгор. Які Даніла?

Кацярына. Ну які ж! Дрыль.

Рыгор. Нашто табе?

Кацярына. Тату трэба ведаць.

Рыгор. А яму нашто?

Кацярына. Ён жа староста, у яго начальства пытаецца. Калі навядзе на след ды Данілу зловяць, дык яму могуць нават павышэнне даць, войтам могуць зрабіць.

Рыгор. А тады што?

Кацярына. А тады ён і цябе можа на службу ўстроіць. Стражнікам можаш застацца ў мястэчку.

Рыгор. А тады што?

Кацярына. А тады надзенеш шапку з пэцкаю, мундзір, шаблю пры бок прычэпіш.

Рыгор. Шкада, што я не ведаю, дзе ён.

Кацярына. Як не ведаеш?

Рыгор. Не ведаю. Адкуль жа мне ведаць?

Кацярына *(зазлаваўшы.)* А яшчэ пытаўся: «А тады што, а тады што?»

Р ы г о р. Мне вельмі хораша слухаць было пра тое, як твой тата войтам будзе, а я стражнікам.

К а ц я р ы н а. Няўжо такі ні разу ты яго і не сустракаў?

Р ы г о р. З таго часу, як ён ад жандараў уцёк, магу прысягнуць, што і па сённяшні дзень ні разу не бачыў.

К а ц я р ы н а. Шкада. *(Устае.)* Ну, бывай!

Р ы г о р *(спужана)*. Ты ўжо ідзеш?

К а ц я р ы н а. А што мне з табоюваждацца?

Р ы г о р *(утрымліваючы яе за руку)*. Кацечка, золатка, не злуй, я ж не вінават, што не ведаю, дзе ён. Пасядзі яшчэ трошкі. *(Абнімае, туліць да сябе, садзіць на лаву, цалуе.)*

К а ц я р ы н а *(злёгку адпіхвае яго локцем)*. Толькі лізацца. Казаў некалі, што дзеля мяне роднага брата зарэзаў бы, а як прыйшлося, дык разбойніка пакрываеш.

Р ы г о р. Ён мой сябар з маленства.

К а ц я р ы н а. Быў сябар, а цяпер разбойнік. Такія ж толькі свет каламуцяць. Каб не яны, мы ж бы спакойна жылі і гора не зналі. А бізунамі білі праз каго, ты думаеш? Каб ён панскай зямлі ды лесу не чапаў, дык і кары не было б.

Р ы г о р. Каб жа я ведаў, дзе ён...

Даніла, сплючы, захроп. Кацярына, спужаная, страсянулася, саскочыла з лавы.

К а ц я р ы н а *(трывожна, прыцішаным голасам)*. Хто гэта ў цябе спіць?

Р ы г о р *(стараючыся быць спакойным)*. Жабрак нейкі. Папрасіўся пераначаваць. Ну, я адзін у хаце — маці да сястры на радзіны паехала — начуй, кажу, месца не праляжыш.

К а ц я р ы н а. А можа, ты каго хаваеш?

Р ы г о р. Яшчэ што выдумай!

К а ц я р ы н а. Я хачу глянуць на гэтага жабрака.

Р ы г о р *(хапае за руку)*. Кінь ты! Прачнецца і нам перашкодзіць.

Кацярына вырывае руку і падыходзіць да пола.

К а ц я р ы н а *(ціха ўскрыквае)*. Вой! *(Адыходзіць задам да парога, выставіўшы перад сабою рукі.)* Гэта ж ён! *(Намацвае рукою клямку.)*

Рыгор *(падбягае да яе. Гаворыць далей, увесь час амаль шэптам)*. Цсс! Супакойся, ён моцна спіць, стомлены вельмі.

Кацярына *(садзіцца на край ложка, прыцішаным голасам)*. Вой! не магу апамятацца. Сэрца як не выскачыць! *(Прыкладае руку да сэрца.)*

Рыгор. Я патрымаю, каб не выскачыла *(абнімае)*.

Кацярына *(крыху супакоіўшыся)*. Ці не сабака ж ты пасля гэтага! Прысягаўся, што не бачыў.

Рыгор. Я прысягаўся, што не бачыў па сённяшні дзень, а сёння якраз ён і прыйшоў.

Кацярына. Гэта шчасце тваё само прыйшло табе ў рукі.

Рыгор. І шчасце прыйшло. Вось я яго і трымаю, і нікому не аддам. *(Туліць Кацярыну да сябе.)*

Кацярына. Гэта багацце тваё прыйшло да цябе.

Рыгор. І багацце, калі бацька за табой пасаг добры дасць.

Кацярына. Ніхто табе не дасць гэтага багацця, ты сам яго возьмеш. Вунь яно за начоўкамі ляжыць.

Рыгор *(не верачы вушам)*. Што ты гэта гаворыш?

Кацярына *(парывіста абнімае яго, цалуючы)*. Любы мой, салодкі мой, дурненькі мой! Няўжо ж ты яшчэ не разумееш? Цяпер мне не прыйдзецца ісці за нялюбага, за няўклюду,— за гэтага пана Шмігельскага.

Рыгор. Як гэта? Ты выразней кажы.

Кацярына. Чытаў паперу, што ў цябе на хаце прыклеена?

Рыгор. Чытаў.

Кацярына. Пятнаццаць тысяч, як лёду.

Рыгор *(ашаломлены)*. Прадаць яго?!

Кацярына. Разбойніка, што людзей забівае,— гэта не грэх.

Рыгор. Але ж...

Кацярына *(затульвае яму рот рукою)*. Маўчы. Ты ж дурны, нічагусенькі не разумееш. *(Хіліць яго на падушку.)* Я табе ўсё раскажу. Пятнаццаць тысяч — гэта не жарты, гэта столькі грошай, што табе, дурню, і злічыць цяжка. *(Рыгор хоча пярэчыць.)* Маўчы, маўчы, я табе яшчэ не ўсё сказала. За пятнаццаць тысяч ведаеш, што мы зробім? Купім дзве валокі зямлі, паставім дом, каня добрага набудзем, справім вазок. *(Рыгор пачынае прыслухоўвацца.)* Як апранеш ты бурку з башлыком, боты доб-

рыя абуеш, запражэш стаенніка ў вазок, ды як паедзем на кірмаш, дык усё мястэчка залюбуецца, гледзячы на нас. Нашы вясковыя хамулы толькі шапкаваць будуць перад намі. Сам Шмігельскі не будзе пагарджаць табою.

Рыгор. Пайшоў ён к чорту!

Кацярына. А якую гаспадарку мы завядзём! Кароў галяндэрскіх, свіней ангельскіх. Далікатныя, праўда, догляд патрэбен, але ж калі ўкормім вепрука! Наймічку возьмем, яна і будзе хадзіць каля іх.

Рыгор *(раптам усхапіўся і сеў)*. Ну, ты мне паню не строй!! Сама не хворая пахадзіць. Наймічка яшчэ свіней мне паморыць.

Кацярына *(закрывае яму рот)*. Ціха! Чаго ты крычыш? Яшчэ ж раней грошы ў кішэнь палажы.

Рыгор *(апамятаўшыся)*. Ах... Як жа гэта зрабіць?

Кацярына *(устае, бярэ абору ад лапця і дае Рыгору)*. На!

Рыгор *(трымаючы абору)*. Нашто гэта?

Кацярына. Вяжы! Толькі асцярожна: залажы спачатку за адну руку, пасля за другую, а тады — раз. Пакуль апамятаецца спрасонку, дык ты яго і скруціш.

Рыгор *(трымаючы абору)*. Адну страшэнную хвіліну выцерцець, і тады ты мая, і багацце, і шчасце на ўсё жыццё... Усё роўна як сон які альбо казка. А як рукі мае калоцяцца! *(Ідзе да пола, асцярожна бярэ начоўкі і ставіць пад пол, каб не заміналі. Стаіць з аборай у руках над Данілам.)* Каця, ён жа прачнецца!

Кацярына. Няхай прачынаецца. Звязаны не страшны.

Рыгор. Дык ён жа глядзець будзе. Куды ж я вочы свае дзену?

Кацярына. А ты адвярніся.

Рыгор. Дык ён жа гаварыць будзе. Гад ты, скажа, гад! Я да цябе як да найлепшага сябра прыйшоў з адкрытай душой, а ты вунь што зрабіў! Да соннага да мяне, як вужака, падпоўз і абкруціў. *(Становіцца на палу на калені, нейкі час вагаецца.)* Не, я не магу! *(Адкідае ўбок абору і кладзецца на ложак. Кацярына падыходзіць да яго.)*

Кацярына. Баязлівец, размазня! Усё роўна яму не жыць, ён і без цябе загіне, але табе тады фіга будзе!

Рыгор. Не гневайся! *(Хоча абняць яе.)*

К а ц я р ы н а *(энергічна адпіхае руку).* Не чапай мяне! Ідзі з ім абнімайся.

Р ы г о р. Кацечка, не сягоння. Другі раз я гэта зраблю. Ён яшчэ прыйдзе да мяне.

К а ц я р ы н а. Сягоння ты павінен выбраць, хто табе мілей — я ці ён, палацы ці твой гэты свінушнік. Калі за раз гэтага не зробіш, дык абнімаў ты мяне апошні раз. Да мяне сватаюцца людзі — не табе раўня.

Р ы г о р. Шляхціц Шмігельскі?

К а ц я р ы н а. Так, пан Шмігельскі, якога ты нагі не варт.

Р ы г о р. Паскудства гэта? І ты будзеш яго жонкай?!

К а ц я р ы н а. Ты гэтаму паскудству будзеш яшчэ ручкі цалаваць, ласкі прасіць. А я скажу — гані яго вон, ён не варты твае ласкі, у яго самога багацце ў руках было, а ён, дурань, выпусціў.

Р ы г о р. Гэтага не будзе! *(Абнімае.)* Я ніколі не дапушчу, каб гэта брыда, каб гэты стары слімак цалаваў цябе. Я не пушчу цябе. Я хутчэй сам задушу цябе, чым яму аддам. *(Ціснe яе ў абдымках, кладзе на ложак, прыпадае вуснамі да яе вуснаў.)*

К а ц я р ы н а *(вызваляецца).* Стой! Пусці, сапраўды задушыш. Зрабі, што я скажу, і тады абнімай мяне, як хочаш. Я чакаю цябе на гэтым ложку.

Р ы г о р *(сеў).* Але ж ён будзе глядзець... Гаварыць будзе.

К а ц я р ы н а. Зрабі, каб не глядзеў і не гаварыў.

Р ы г о р. Як гэта?

К а ц я р ы н а. У паперы сказана — пятнаццаць тысяч за галаву, але там не сказана, што за жывую. *(Устае, бярэ на лаве ля лапця нож, дае Рыгору і сама кладзецца на ложак.)*

Р ы г о р *(трымаючы нож).* Гэтак, мажа, будзе лягчэй! Намерыцца, заплюшчыць вочы, і... *(Падыходзіць да Данілы.)* Цяпер ты, Данілка, нічога на мяне не скажаш... Заўтра пан Яндрыхоўскі возьме тваю галаву і адлічыць мне пятнаццаць тысяч марак... І я паеду купляць ангельскіх свіней. Сяброву галаву аддаць за свінню — ці не занадта дорага будзе!

К а ц я р ы н а *(з ложка).* Я табе не свіння.

Р ы г о р *(не зважаючы на яе).* Залатую галаву. Гэта галава думала і за сябе, і за такіх дурняў, як я... Усе паны ўздыхнуць з палёгкаю, што я ім долю бядняцкую прадаў.

Кацярына *(не ўцярпеўшы, устае з ложка і падыходзіць да Рыгора)*. Годзе табе казань казаць! *(Штурхае яго пад локаць.)* Рабі хутчэй, што робіш.

Рыгор *(паварочваецца да яе)*. А калі я не зраблю, тады што?

Кацярына *(захліпаючыся ад злосці)*. Тады... тады праваліся ты разам з ім! Дагнівай тут з сваімі недатопкамі.

Рыгор *(амаль заспакоены)*. Ну, што ж... Затое душа чыстая будзе.

Кацярына. А, ты і ўзрадаваўся! Не, я табе не дам спакойна тут дагніваць. Я заяўлю, што хаваеш бандыта, і цябе самога возьмуць, як здрадніка. Жандары тут, у нас у хаце.

Рыгор *(з выклікам)*. Заявіш? А можа, пашкадуеш?

Кацярына. На чорта ты мне патрэбны гэтакі, каб цябе шкадаваць. *(Хоча ісці да дзвярэй.)*

Рыгор. Дык здохні ж лепш ты, гадаўка! *(Б'е нажом у грудзі. Кацярына падае на падлогу.)*

Рыгор *(тузаючы за плячо, будзіць Данілу)*. Даніла, уставай!

Даніла *(усхопліваецца і праціраe вочы)*. Хіба ўжо? Смачна спаў, ды мала.

Рыгор. Хадзем, і я з табой.

Даніла *(убачыўшы Кацярыну)*. Што гэта?..

Рыгор. Яна хацела тваё пагібелі.

Даніла. Руку, друг! Цяпер я ведаю, што ты наш. *(Ціснe руку.)* Што дзень, то больш у мяне баявых таварышаў. Трымайся, пане Яндрыхоўскі! Трымайся, панская сволач! *(Выходзяць.)*

Кацярына *(насілу ўстае і садзіцца на падлозе. Слабым голасам)*. Людзі! Ратуйце! Лавіце! *(Паўзе да парога.)*

Заслона

Акт чацвёрты

Карціна сёмая

Палявы штаб дывізіі — зямлянка ў сцяне невысокага абрыву. Над абрывам, на заднім плане — лес. Ля дзвярэй вартавы з вінтоўкаю. Справа падыходзіць дзед Бадыль.

Вартавы. Стой!

Дзед Бадыль *(аглянуўшыся па баках)*. Гэта ты мне?

Вартавы. Пропуск ёсць?

Дзед Бадыль. Мне трэба начальніка бачыць.

Вартавы. Якога табе начальніка?

Дзед Бадыль. Самага большага. Луста яго прозвішча.

Вартавы. Ніякай Лусты тут няма. Ідзі, адкуль прыйшоў.

Дзед Бадыль. А вот і не пайду. *(Садзіцца.)* Буду сядзець, пакуль мне начальніка не дасі.

Вартавы. А нашто табе начальнік?

Дзед Бадыль. Гэтага я табе не скажу. Справу маю, але не з тваім розумам у ёй разабрацца.

Вартавы. Ідзі, кажу, а то страляць буду.

Дзед Бадыль. Ну, ну! Ты здуру яшчэ сапраўды бахнеш! Ёсць вунь каго страляць і без мяне.

Начдыў *(выходзіць з зямлянкі)*. Што такое? Што гэта за чалавек?

Вартавы. Жабрак прычапіўся, таварыш начдыў. Хоча бачыць нейкага начальніка.

Дзед Бадыль. Не нейкага, а самага большага.

Начдыў. Я самы большы. Што табе трэба, стары?

Дзед Бадыль *(мерае начдыва поглядам)*. Самы большы, кажаш? Не, тут другі павінен быць... Луста.

Начдыў. Такога я не ведаю... А што, цябе пакрыўдзілі?

Дзед Бадыль. Яшчэ і як пакрыўдзілі, каб ім бог не дапамог. Парсючка з'елі, жыта забралі, самога схвасталі.

Начдыў. Як! Не можа гэтага быць!

Дзед Бадыль. Як жа не можа быць! Што я — блазан, каб маніць?

Начдыў. Калі гэта праўда, дык мы за гэта па галаве не пагладзім. А парсючка табе вернем і жыта вернем. *(Сам сабе.)* Чорт ведае, што такое! Усе рапартуюць аб высокім маральным стане байцоў, а тут такое безабразіе.

Дзед Бадыль. Безабразіе, таварыш! Такое безабразіе, што вытрымаць нельга. Адна надзея на вас.

Начдыў *(гукае)*. Мікалай Пятровіч! Падыдзі сюды, калі ласка.

Голас Скібы. Нашто я табе?

Начдыў. Ды вось тут дзед скардзіцца, што чырвонаармейцы ў яго парсючка забралі...

Дзед Бадыль. Якія чырвонаармейцы! Што ты, таварыш! Пабойся бога!

Начдыў. А хто ж? Ты ж гаварыў толькі што.

Дзед Бадыль. Не чырвонаармейцы, а паны жандары, каб на іх халера.

Начдыў. Дык ты адтуль, з-за фронту? Прыйшоў нам скардзіцца на паноў?

Дзед Бадыль. А да каго ж мне ісці?

Начдыў *(рагоча)*. Гэта здорава!

Дзед Бадыль *(крыху пакрыўджаны)*. Табе смешкі, а нам там не да смеху. Народ жа пакутуе!

Начдыў. Не крыўдзіся, дзед. Не з цябе я смяюся, а таму, што рад. Калі адтуль народ ідзе да нас на паноў скардзіцца, значыць, справа іх — дрэнь. Значыць, мы іх паб'ём...

Дзед Бадыль. Галавой яны наложаць. Нашы хлопцы і самі іх шчыплюць патроху. Але дзе ж! Не сіла. Да вас прыйшоў паратунку прасіць. І не маеш права адмовіцца, калі ты за народ.

Начдыў. Чуў, Мікалай Пятровіч?

Скіба *(падыходзячы)*. Ды мы ўжо раней сустракаліся з таварышам Бадылём. Здароў, бацька! Што добрае прынёс нам?

Дзед Бадыль *(угледаючыся)*. Чакай! Дык гэта ж... *(Да начдыва.)* А вы, таварыш, казалі, што ў вас Лусты няма.

Н а ч д ы ў. Гэта наш камісар, таварыш Скіба.

Д з е д Б а д ы л ь *(сканфужаны).* Цьфу, каб ты спрахла! Сапраўды ж Скіба! А я ўсё Луста ды Луста. Не гневайся, таварыш камісар: Луста ці Скіба — усё роўна... чалавеку на спажытак. Хе-хе-хе! Насілу пазнаў. Зусім перамяніўся.

С к і б а *(да начдыва).* Я табе развіваў план удару цераз лес. Гэта чалавек, які нам можа дапамагчы. Гэта яшчэ адзін довад за.

Н а ч д ы ў. Добра, паглядзім.

С к і б а *(да Бадыля).* Як там Даніла?

Д з е д Б а д ы л ь. Даніла маладзец, не спіць у шапку. Часцяком трывожыць паноў. Бывае, наскочаць дзе ды як дадуць, дык тыя і стрэльбаў адракуцца. Але ж і яны не шкадуюць. Наляцяць на вёску, аграбяць, людзей паб'юць ды яшчэ і падпаляць. Здзекуюцца, крыўдзяць, не дай бог! І народ, праўда, стаў адчаянны. Смерць дык смерць, а за сваё кожны гатоў стаяць. Не дачакаюцца людзі, каб хутчэй савецкая ўлада зноў вярнулася. І я вас прашу, таварышы, не марудзьце! Цяпер самая пара. А то народ не вытрымае, з голымі рукамі кінецца на гарматы і кулямёты. Крыві шмат будзе, і ўсё роўна ж не здужаем самі без Чырвонай Арміі.

С к і б а. Цяпер ужо марудзіць не будзем. Не па сваёй віне марудзілі. Раскажы, як ты ішоў і што бачыў?

Д з е д Б а д ы л ь. Ішоў я нагамі і глядзеў вачамі — так, як мне Даніла казаў.

Н а ч д ы ў. Давайце прысядзем. *(Садзіцца на траве і вымае з палявой сумкі карту. Да Скібы.)* У мяне твой план з галавы не выходзіць. Рызыка надзвычайна вялікая, і мне трэба мець зусім ясную карціну мясцовасці, іначай ад твайго плана прыйдзецца адмовіцца.

С к і б а. А нашто ж я чалавека турбаваў? Ён нам і праясніць гэтую карціну.

Н а ч д ы ў. Калі цераз лес, дык галоўны кірунак я выбраў бы такі *(водзіць пальцам па карце).* Дом лесніка...

Д з е д Б а д ы л ь. Гэта ж якога лесніка? Гаўрылы?

Н а ч д ы ў. Тут не напісана, як яго зваць. Калі глядзець адгэтуль проста на Цітвяны, дык управа.

Д з е д Б а д ы л ь. А, гэты! То там ніякага лесніка няма, і дом спарахнеў дарэшты.

Н а ч д ы ў. Нам ляснік і не патрэбен, а вось рэчка там ёсць і берагі балоцістыя.

Д з е д Б а д ы л ь. Глупства. Была некалі рэчка, калі млын стаяў вёрст за пятнаццаць ніжэй ды ваду падпіраў, а цяпер млын спалілі, дык і рэчка абмялела, і балота высахла.

Н а ч д ы ў. Уброд перайсці можна?

Д з е д Б а д ы л ь. Чаму не. Толькі берагі высокія — не ўз'едзеш, раскопваць трэба!

Н а ч д ы ў. Адзначым. *(Адзначае ў блакноце.)* Таварыш пасыльны! *(Падбягае пасыльны.)* Знайдзіце камандзіра палка Кулагіна і перадайце, што я прашу яго сюды зараз жа.

П а с ы л ь н ы *(казырае)*. Ёсць папрасіць сюды камандзіра палка Кулагіна. *(Адыходзіць.)*

Н а ч д ы ў. Далей мяне цікавіць урочышча Воўчы Хвост.

Д з е д Б а д ы л ь. Ведаю. Каля гэтага хваста я цэлы дзень пратупаў — няхай ён спрахне. Лагчына там, ды такая ж паскудная! Што ні ступіш, дык навылёт і навылёт. Ледзь я там і з душой не загінуў і лапаць згубіў у гразі. Цэлую ноч ля агню сушыўся потым.

Н а ч д ы ў. Ну і што ж?

Д з е д Б а д ы л ь. Знайшоў назаўтра.

Н а ч д ы ў. Лапаць знайшоў?

Д з е д Б а д ы л ь. Мясціну знайшоў, дзе прайсці можна. Толькі ж ельнік такі густы, што і барсук не пралезе. Церабіць трэба.

Н а ч д ы ў. Шмат церабіць?

Д з е д Б а д ы л ь. Ды так, як вунь да тае бярозы.

Н а ч д ы ў. Нічога, асілім як-небудзь. А далей да Цітвян як?

Д з е д Б а д ы л ь. І далей асілім як-небудзь.

Н а ч д ы ў. Трэба, каб маглі гарматы праехаць.

Д з е д Б а д ы л ь. І гарматы праедуць. Толькі малайцоў дай мне з сякерамі ды з рыдлёўкамі. Часам дзе загаціць трэба будзе альбо буралом расцерабіць.

К у л а г і н *(бярэ пад казырок)*. Па вашаму загаду прыбыў, таварыш начдыў.

Н а ч д ы ў. А, здароў, таварыш Кулагін. *(Вітаецца. Бадылю.)* Ну, дзякую, таварыш Бадыль. *(Паціскае руку.)* Пойдзеш адпачнеш цяпер, а потым раскажаш усё больш падрабязна.

С к і б а *(гукае)*. Таварыш пасыльны!

П а с ы л ь н ы *(падбягае)*. Я, таварыш камісар.

С к і б а. Завядзіце гэтага старога да намочніка начальніка штаба і перадайце, што я загадаў выдаць яму штаны, боты, звадзіць у лазню, накарміць і няхай спіць да распараджэння начдыва.

П а с ы л ь н ы. Ёсць, таварыш камісар: памыць старога, накарміць, абуць у боты і палажыць спаць да распараджэння.

Н а ч д ы ў. Ды не ў ботах спаць палажыць.

П а с ы л ь н ы. Ёсць, таварыш начдыў: палажыць старога разуўшыся. *(Адыходзіць.)*

Н а ч д ы ў *(Кулагіну)*. Чуваць, Сяргей Міхайлавіч, што нашы гоняць палякаў з-пад Кіева. Што вы думаеце наконт гэтага?

К у л а г і н. Я думаю, таварыш начдыў, што яны правільна робяць.

С к і б а. Ёсць весткі, што конніца Будзённага заняла Бярдзічаў.

Н а ч д ы ў. Ці не думаеш ты, Сяргей Міхайлавіч, што мы павінны ўзяць прыклад з часцей Паўднёва-Заходняга фронту?

К у л а г і н. Мая часць у поўнай баявой гатоўнасці, таварыш начдыў.

Н а ч д ы ў. Спадзяюся, што заўтра досвіткам мы ў гэтым пераканаемся. Загад дывізіі на наступленне ёсць, трэба яго рэалізаваць. Мы з камісарам спрачаліся аб кірунку ўдару. Я быў за тое, каб наступаць па бальшаку,— можа, меншы эфект, затое і рызыкі менш. Лезці ў балота з завязанымі вачыма я не згодзен быў. Але сягоння камісар выставіў мне такога козыра, як гэты дзед, якога ты толькі што бачыў.

С к і б а. А дзед сапраўды казырны. Як ні круці, а павінен ты гэта прызнаць.

Н а ч д ы ў. Прызнаю і раблю вывад. Нам неабходна прарваць фронт, прайсці лес і, заняўшы пераправу ля Цітвян, адрэзаць палякам шлях адступлення. Здолеем мы гэта зрабіць за адзін дзень — наша ўзяло, а засядзем у балоце — тут нам і крышка. Паны з лесу нас не выпусцяць.

С к і б а. Партызанскаму атраду дадзена заданне захапіць пераправу і ўтрымліваць, пакуль хопіць сілы. А калі мы не падаспеем і далей трымацца нельга будзе — узарваць.

Н а ч д ы ў. Узарваць — гэта крайняя мера. Думаю,

што абыдзецца без гэтага. Толькі каб яны ў паніцы не зрабілі гэтага раней часу.

С к і б а. Дрыль не панікёр, на яго можна спадзявацца.

Н а ч д ы ў. Ваш полк, таварыш Кулагін, будзе наносіць галоўны ўдар. Якія сілы праціўніка на вашым участку, вам вядома?

К у л а г і н. Тры заставы, кожная з станковым кулямётам. Штаб батальёна ў фальварку Падлессе, вярсты за чатыры.

Н а ч д ы ў. Абарона на шырокім фронце. Яны не думаюць, што мы самі палезем у гэту чортаву пастку. Тым лепш. За ноч полк прывядзіце ў поўную баявую гатоўнасць, зыходныя пазіцыі для наступлення заняць да світання. Звяжыцеся з камандзірам артпалка і ўкажыце яму дакладна, дзе знаходзяцца кулямёты праціўніка, якія будуць перашкаджаць нашаму наступленню.

К у л а г і н. Ёсць, таварыш начдыў.

Н а ч д ы ў. Збіўшы заставы праціўніка, шпарка прайсці лес і к вечару заняць пераправу ля Цітвян. Прыдаю вам роту сапёраў і праваднікa, гэтага старога.

К у л а г і н. Ёсць, таварыш начдыў.

С к і б а. Ды глядзі, беражы старога, Сяргей Міхайлавіч. Гэта наша вока, каб нам яго не выбілі.

К у л а г і н. Будзьце спакойны, таварыш камісар, без патрэбы пад кулі не падстаўлю.

Н а ч д ы ў. Астатнія ўсе ўказанні атрымаеце ў загадзе па дывізіі. Можаце ісці.

С к і б а. Перадай камісару палка, каб сабраў увесь палітсастаў, я зараз буду гаварыць.

К у л а г і н адыходзіць.

Н а ч д ы ў. Ты ж там, Мікалай Пятровіч, доўга не затрымлівайся, трэба будзе загад абмеркаваць.

С к і б а. Пакуль вы з начальнікам штаба падрыхтуеце, я вярнуся. У прынцыпе ж усё дагаворана. *(Хочуць ісці ў штаб. Да іх падыходзіць Бадыль у чырвонаармейскіх штанах і ў лапцях. За плячыма ў яго новыя чырвонаармейскія боты.)*

С к і б а. Ну як, таварыш Бадыль, накармілі вас?

Д з е д Б а д ы л ь. Дзякую. Наеўся, як на дзяды.

Н а ч д ы ў. А боты што ж не абуваеш?

Д з е д Б а д ы л ь. Шкада, таварыш, цягаць па гразі. Добра будзе ў свята калі абуць.

Начдыў. Зносіш, дык мы другія дадзім.

Дзед Бадыль. Дзе я вас знайду тады? Вы, можа, за Аршавай будзеце.

Карціна восьмая

Дэкарацыя 4-й карціны. Даніла сярод партызан.

Кастусь. І дзед Бадыль прапаў недзе. Як пайшоў, дык ні слуху ні духу.

Міхаль. Ваўкі з'елі недзе старога.

Халімон. Альбо палякі засеклі.

Даніла. Вось ні за што ні пра што пахавалі чалавека. А ён, можа, цяпер у дарозе ўжо — Чырвоную Армію вядзе.

Халімон. Цешыш ты, начальнік, нас і сам сябе. А мы і плакаць не збіраемся. Ведалі, чаго ў лес ішлі.

Даніла. Не цешу, а напэўна ведаю: наб'ём панам рыла. Так Скіба і перадаваў, што мы павінны чакаць іх сягоння ці заўтра.

Кастусь. Вось каб цяпер, здаецца,— сядзім мы тут, а Скіба з дзедам Бадылём шусь — добры дзень, таварышы! А за імі каб цэлы полк. Ох, і далі ж бы мы панам лупцоўку!

Даніла. Чакай! Нейкі голас чуваць. *(Прыслухоўваецца.)*

Халімон. Жаночы голас.

Міхаль. Можа, ягады збіраючы, дзяўчо якое заблудзіла.

Даніла. Збегай, Кастусь, паглядзі. Толькі асцярожна. *(Кастусь бярэ вінтоўку і знікае ў ельніку.)*

Міхаль. А кепска нам будзе, мужчыны, калі Чырвоная Армія не ўдарыць. І сям'я загіне, і самому капут.

Халімон. А каб ты папрэў! І ён хныкае! Хоць бы барады свае пасаромеўся.

Міхаль. Трапятун ты, што ты разумееш!

Настуля *(задыхаўшыся, падбягае з Кастусём).* Мужчынкі, браточкі, палякі ў вёсцы!

Даніла. Шмат?

Халімон. Што яны робяць?

Міхаль. Бяда якая здарылася?

Настуля. Чалавек дзвесце. Яндрыхоўскі прывёў іх. Усіх нашых пабралі. *(Данілу.)* І Марыльку забралі, і Ка-

стусёвых бацькоў, *(Міхалю)* і вашу, дзядзечка, усю сям'ю, *(Халімону)* і вашу. Я ледзь уцякла агародамі. Усіх запер-лі ў Рыгораву хату і вокны дошкамі пазабівалі. Яндры-хоўскі сказаў, калі хоць адзін партызан шавяльнецца, дык пусціць з агнём і хату, і людзей.

Халімон *(хапае вінтоўку)*. Бяжэм! Бяжэм ратаваць! За мной! *(Некаторыя партызаны памыкаюцца бегчы за ім.)*

Даніла *(крычыць)*. Стой!.. Назад!.. *(Усе спыняюц-ца і слухаюць.)* Пан Яндрыхоўскі сказаў не шавяліцца, дык і не шавяліся... без толку. *(Да Настулі.)* Што яшчэ робяць паны?

Настуля. Па нашых хатах шнырацьь, валакуць што папала. На мосце варту паставілі... Чалавек дзесяць... з кулямётам.

Даніла. Мужчыны! Паны заварушыліся — па ўсім відаць, што Чырвоная Армія ідзе нам на выручку. Але чакаць мы не можам, бо могуць падысці новыя польскія часці, тады мы ім нічога не зробім. А там жа, у Рыгаравай хаце, чакаюць смерці блізкія нам і родныя людзі. Апош-няя іх надзея — мы. І мы іх выратуем! Ці так я кажу, мужчыны?

Галасы. Так! Правільна! Выратуем! Пайшлі. *(Рух у натоўпе.)*

Даніла. Стойце! Пакуль сцямнее, мы выйдзем з ле-су. А там паміж жыта па межах будзем паўзці на жываце да самай вёскі. Каб ні стуку, ні груку, ні шэпту. Ударым, як гром з яснага неба, скрышым паноў, выратуем людзей і захопім мост. Толькі памятайце, калі хто з вас пападзец-ца Яндрыхоўскаму ў лапы, дык загіне і сам, і людзі, якіх мы ідзём ратаваць, і Арміі Чырвонай мы не дапаможам. Рыгор! Да моста, браток, пойдзеш ты. Вазьмі з сабою во-сем чалавек і ўсё, што я табе казаў. Пастарайся падкрас-ціся па кустах да моста як можна бліжэй і ўзяць польскую варту на мушку. Толькі не страляй, пакуль мы не наля-цім з вёскі. А калі ў вёсцы сціхнуць стрэлы і крыкі і ты пачакаеш паўгадзіны і нас не прычакаеш,— значыць, нас няма на свеце. Тады дай залп, захапі мост, хоць на мінут дзесяць, і ўзарві. Сустрэнеш Скібу — далажы, што мы бая-вую задачу выканалі. Бывай! *(Паціскае Рыгору руку.)* Пайшлі, мужчыны! Не рана ўжо. *(У натоўпе рух і гамон-ка. Разбіраюць зброю і патроны.)* Ціха, асцярожна! Пан Яндрыхоўскі сказаў не шавяліцца.

Карціна дзевятая

Пакой у доме Яндрыхоўскага. Пан Яндрыхоўскі адзін — прачэрчвае лінію фронту на карце, што вісіць на сцяне.

Пан Яндрыхоўскі *(круціць галавой)*. Вялікую непрыемнасць зрабілі нам пад Кіевам бальшавікі. Няўжо гэта канец? Няўжо так ганебна пахаваем мы свае мары аб вялікай польскай дзяржаве? Не, не можа быць! У нас тут яшчэ моцна трымаецца фронт... Прарыў пад Гневанню... Глупства, мы гэта ліквідуем. *(Прыадчыняе дзверы.)* Сержант!

Сержант. Што пан капітан загадае?

Пан Яндрыхоўскі. Чаму не далажыў аб выкананні загаду?

Сержант. Не адважваўся турбаваць пана капітана. Загад пана выкананы: на мосце варта з кулямётам выстаўлена, парныя пасты вакол вёскі і маёнтка расстаўлены, усе сваякі тых, што ў лесе, сабраны ў адну хату і запёрты, як было загадана.

Пан Яндрыхоўскі. Па майму загаду пусціць з дымам... да бога.

Сержант. Слухаю пана капітана. Па сігналу зялёная ракета жаўнеры гэта зробяць.

Пан Яндрыхоўскі. Падрыхтаваць сорак фурманак, каб дзяжурылі тут, у маёнтку.

Сержант. Адступаць будзем, пане капітан?

Пан Яндрыхоўскі. Не размаўляць! Марш, марш! *(Сержант шчоўкае каблукамі, паварочваецца і ідзе да дзвярэй.)* Стой! *(Сержант паварочваецца.)* Аб адступленні не можа быць ніякай гутаркі. Разумееш?

Сержант. Разумею, пане капітан.

Пан Яндрыхоўскі. Наша задача тут — ахоўваць пераправу і ліквідаваць банду Дрыля. Ідзі!

Сержант выходзіць, у дзвярах сустракаецца з ксяндзом і дае яму дарогу.

Пан Яндрыхоўскі *(ідзе насустрач ксяндзу і вітаецца)*. Рад бачыць свентэго ойца.

Ксёндз. Як пан Болесь маецца? Ці надоўга бог прынёс сюды?

Пан Яндрыхоўскі. Не бог прынёс, ойча, а чырвоныя д'яблы прыгналі.

К с ё н д з. Што-небудзь небяспечнае?

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Ойча яшчэ нічога не ведае. Бальшавікі прарвалі фронт каля Гневані і маюць намер зайсці ў тыл нашай дывізіі.

К с ё н д з. Езус Хрыстус! Нех пан буг ратуе!

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Не пужайцеся, ойча. Яны яшчэ далёка. Нас з гэтага фронту прыкрываюць бездарожныя лясы ды непраходныя балоты. Ім прыйдзецца даць круг, а коні здохлыя, самі галодныя. Раней, як праз два дні, яны тут быць не могуць. А за гэты час наша дывізія здолее адысці і ўмацавацца на новым рубяжы ў гэтым вось раёне.

К с ё н д з. Але ж лес кішыць нядобрымі людзьмі. Калі яны даведаюцца...

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Мы пад надзейнай вартай. Са мной дзве сотні жаўнераў. Пакідаючы павет, я ад камандавання атрымаў даручэнне ахоўваць пераправу тут да прыходу нашых часцей. Вакол вёскі выстаўлены пасты, у лес выслана разведка.

К с ё н д з. Дзякуй пану. Цяпер я заспакоены. Буду дзень і ноч бога маліць аб перамозе над антыхрыстамі.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Павінен, аднак жа, ойча,. сказаць вам па сакрэту, што справы нашы на фронце не зусім добрыя. Наш паход на Кіеў скончыўся дрэнна. Конніца Будзённага прарвала фронт і зайшла ў тыл нашым.

К с ё н д з. Ратуй мяне, божа!.. Нячыстая сіла сядзіць у гэтых людзях. Антыхрыст ім дапамагае. Але на нашым баку сам пан бог.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Калі б да боскай дапамогі ды яшчэ пару карпусоў...

К с ё н д з. Пан Болесь думае...

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Што і гэты раён, магчыма, давядзецца нам пакінуць.

К с ё н д з. Нават?

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Так... Думаю, што ойча, у выпадку чаго, застанецца на месцы.

К с ё н д з. Дрэнны той пастыр, які пакіне статак свой на спажыву ваўкам.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Думаю, што ойча будзе добрым служкай не толькі богу, але і айчызне.

К с ё н д з. Маю гонар быць патрыётам свае айчызны.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Я ў гэтым быў упэўнены.

Значыць, калі нам патрэбны будуць некаторыя весткі, ойча праз пэўных людзей заўсёды здолее іх сабраць і нам даставіць.

Ксёндз. Няхай пан будзе пэўны. Толькі пры маім духоўным званні мне не заўсёды зручна будзе здабываць гэтыя весткі.

Пан Яндрыхоўскі. Ойча занадта скромны. У гэтай мясцовасці нямала ёсць людзей набожных, якія на споведзі ахвотна раскрыюць душу свентэму ойцу.

Ксёндз. Гэта толькі адна крыніца, якая мне даступна.

Пан Яндрыхоўскі. А для другой крыніцы ёсць у мяне ў павеце чалавек, з якім ойча павінен будзе пазнаёміцца.

Ксёндз. З вялікай прыемнасцю.

Пан Яндрыхоўскі. Я не супакоюся да тае хвіліны, пакуль нашы мары і нашы планы не будуць здзейснены.

Стук у дзверы.

Пан Яндрыхоўскі. Проша. *(Уваходзяць Маргун і Кацярына ў шлюбным убранні.)*

Маргун. Добры вечар, паніч!

Пан Яндрыхоўскі. А, сам пан староста з дачкой! Што скажаце?

Маргун. Прыйшлі паніча на вяселле прасіць.

Пан Яндрыхоўскі. Дачку аддаеш?

Маргун. Аддаю, панічок. За пана Шмігельскага.

Пан Яндрыхоўскі. Гэта тая?

Маргун. Тая, пакутніца. Дзякуем панічу за доктара, за дапамогу.

Пан Яндрыхоўскі. Жадаю шчасця тваёй дачцэ. Яна яго заслужыла, прыняўшы ад рукі бальшавіка пакуту за нашу справу.

Ксёндз *(падыходзіць да Кацярыны)*. Слаўную дачку выгадаваў Маргун. Шкада, што не каталічка. *(Злёгку пагладжвае яе па галаве.)* І жаніха ёй за гэта бог даў добрага. Шмігельскі чалавек сталы і гаспадарлівы. Жывіце, дзеці мае! Шануйце бога, шануйце айчызну, шануйце ўладу. Хто з намі, з тым сам бог, а хто супроць нас...

Шырока расчыняюцца дзверы, і два жаўнеры ўпіхаюць у хату Рыгора. Вопратка на ім падраная, твар у крыві. Ззаду ўваходзіць сержант.

Маргун *(кідаецца да Рыгора)*. Вось ён, разбойнік! Папаўся!

Пан Яндрыхоўскі. Чакай, стараста. *(Сержанту.)* Зялёную ракету... Да бога! *(Сержант казырае і выходзіць.)*

Маргун. Гэта, пане, забойца мае дачкі.

Пан Яндрыхоўскі *(да жаўнераў)*. Дзе ўзялі?

Жаўнер. Ля моста, у кустах, пане капітан, з карабінам.

Пан Яндрыхоўскі. Што пры ім яшчэ было?

Жаўнер. Дзесяць штук патронаў, больш нічога.

Пан Яндрыхоўскі. Пакажыце. *(Жаўнер падае патроны. Пан Яндрыхоўскі іх разглядае. Да Рыгора.)* Хадзі бліжэй, бандыт! *(Жаўнеры падводзяць Рыгора да Яндрыхоўскага.)* Галаву вышэй! З табой размаўляе павятовы камісар. *(Штурхае абоймай у падбародак.)* На каго ты гэта насіў?

Рыгор. На тых, што топчуць нашы палеткі, што топчуць у гразь наш народ.

Пан Яндрыхоўскі. Зразумела! Гэта патроны нашы, нашай арміі. Дзе ты іх узяў? *(Рыгор маўчыць.)* Значыць, ты з банды Дрыля, што нападала на нашы абозы? *(Рыгор маўчыць.)* Дзе Дрыль цяпер? *(Рыгор маўчыць.)* Скажы, дзе Дрыль, дарую жыццё. *(Рыгор маўчыць.)* Жыццё і пятнаццаць тысяч... тых, што ты хацеў за яго ўзяць раней. Падумай.

Рыгор. У магіле Дрыль.

Пан Яндрыхоўскі. Як гэта — у магіле?

Рыгор. Ранены памёр.

Пан Яндрыхоўскі. Банда дзе?

Рыгор. Паразыходзіліся хто куды.

Пан Яндрыхоўскі. Ты чаго каля моста быў?

Рыгор. Дадому ішоў ды на варту наткнуўся.

Пан Яндрыхоўскі. Брэшаш!

Рыгор. Я не сабака.

Пан Яндрыхоўскі. Не веру ніводнаму слову. Глядзі ў акно — бачыш агонь? Гэта займаецца твая хата. Ведаеш, хто там запёрты?

Рыгор. Ведаю.

Пан Яндрыхоўскі. Яшчэ не позна. Ты іх можаш выратаваць — скажы, дзе банда?

Рыгор глядзіць з жахам на пажар, ногі яго млеюць, і ён асядае на падлогу.

К с ё н д з *(падыходзіць да Рыгора і кладзе яму руку на галаву)*. Не будзь упартым, сын мой. Праз тваю ўпартасць могуць загінуць людзі. Гэтым ты бярэш цяжкі грэх на душу сваю. Скажы, і адпусцяцца табе ўсе грахі твае. *(Рыгор з агідай адштурхвае ксяндзову руку. Ксёндз павольна, але выразна ківае Яндрыхоўскаму.)*

П а н Я н д р ы х о ў с к і *(жаўнерам)*. Вазьміце яго!

Ж а ў н е р. Што з ім рабіць, пане капітан?

П а н Я н д р ы х о ў с к і *(дае жаўнеру патроны)*. Няхай ён спажыве гэта... што нам прыгатаваў.

Жаўнеры бяруць Рыгора пад рукі і збіраюцца выходзіць.

К а ц я р ы н а. Пане капітан, я маю да пана просьбу.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Я слухаю. Чаго панна млода хоча?

К а ц я р ы н а *(паказваючы на Рыгора)*. Гэта мой каханы. Я прашу, каб яго не расстрэльвалі.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Але ж гэта немагчыма!

М а р г у н. Дачушка! Апамятайся, аб чым ты просіш!

К а ц я р ы н а. Я хачу, каб ён на маім вяселлі пагуляў! Павесьце яго, пане, на клёне перад акном нашай хаты.

П а н Я н д р ы х о ў с к і *(стрымана)*. Брава, брава! Гэту просьбу я з прыемнасцю выканаю. *(Да жаўнераў.)* Зрабіце так, як панна млода просіць.

Ж а ў н е р ы выводзяць Р ы г о р а.

Р ы г о р *(у дзвярах)*. Няхай жыве савецкая ўлада!

Ж а ў н е р. Мільч, холера! *(Б'е яго прыкладам.)*

П а н Я н д р ы х о ў с к і *(падыходзіць да адчыненага акна і глядзіць на пажар)*. Светла будзе яму аж да самага пекла. Няхай свенты ойча памоліцца за мяне, калі я тут саграшыў.

К с ё н д з. Пан бог бачыць тую вялікую мэту, дзеля якой гэта робіцца. Сама царква каталіцкая ачышчала сябе агнём.

П а н Я н д р ы х о ў с к і *(прыслухоўваецца)*. Страляюць?.. Што такое?

Чутны далёкія крыкі «ўра».

М а р г у н. Гэта Дрыль. Панічок, хаваймася!

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Думаю, што мае жаўнеры не дапусцяць сюды Дрыля.

Ксёндз. Які страшны, дзікі крык!

Кацярына *(гледзячы ў акно)*. Яны сюды бягуць.

Пан Яндрыхоўскі *(крычыць у акно)*. Сержант! Сержант! Дзе яго д'яблы ўзялі! Гэй, хто там? Коні, коні падайце! *(Выбягае за дзверы. За ім Маргун, Кацярына і ксёндз.)*

Некалькі хвілін на сцэне пуста. Крыкі «ўра» набліжаюцца. У акне паказваецца галава Данілы. Ён улазіць праз акно ў пакой і паспешна запіхае ў кішэні паперы, кінутыя панам Яндрыхоўскім. У пакой праз дзверы ўваходзіць задам пан Яндрыхоўскі, наставіўшы перад сабою рэвальвер. Даніла раптоўна хапае яго ззаду і валіць на падлогу.

Даніла. Ну, пане Яндрыхоўскі! Ты хацеў мяне мець за пятнаццаць тысяч. Я сам прыйшоў. Пятнаццаць тысяч у пана ў кішэні астанецца.

Пан Яндрыхоўскі. Дрыль? Забойца маткі мае?

Даніла. Ты забойца тысяч людзей, якія ў тысячу разоў вартней за тваю матку.

У дзвярах, падняўшы рукі ўгару, з'яўляюцца ксёндз, Маргун і Кацярына. За імі ўзброеныя Батура, Міхаль, Халімон, Настуля.)

Ксёндз *(дакорліва ківаючы галавой)*. І ты, Батура?

Батура. І я Батура.

Ксёндз. На сваіх пайшоў?

Батура. Сваяк знайшоўся! Вунь твой сваяк! *(Паказвае на Яндрыхоўскага.)* А мая радня тут. *(Паказвае на партызан.)*

Даніла. А ты, служка божы, таксама ваюеш з намі?

Ксёндз. Я воін з арміі пана бога. Мая зброя — слова боскае. Не смерць я нясу людзям, а палёгку душы і целу.

Даніла. Хораша пяеш, паглядзім, дзе ты сядзеш.

Рыгор *(урываецца ў пакой)*. Цяпер-то я пагуляю на вяселлі!

Цэліцца з вінтоўкі ў Кацярыну. Яна хаваецца за ксяндза, які ў сваю чаргу хоча схавацца за яе.

Даніла *(адводзіць вінтоўку)*. Чакай! Не цяпер!

Кастусь *(убягае)*. Ура! Полк прыйшоў! Скіба і дзед Мікола.

Партызаны. Дзе яны? *(Кідаюцца да акон.)*

Уваходзіць дзед Бадыль, за ім Скіба, пачдыў, Кулагін.

Дзед Бадыль *(ківае пальцам на Яндрыхоўскага і іншых).* Я вам пакажу, гіцлі!

Даніла *(падыходзіць да Скібы і рапартуе).* Таварыш камісар! Партызанскі атрад баявую задачу выканаў: банда пана Яндрыхоўскага разбіта, пераправа за намі.

Скіба. Ад імя Чырвонай Арміі — дзякуй, таварышы партызаны!

Даніла. Няхай жыве Чырвоная Армія!

Дзед Бадыль. Няхай жыве здароў таварыш Ленін!

Скіба. Арыштаваных вядзіце за мной.

Даніла. Халімон, замятай паноў!

Дзед Бадыль. Замятайце, браткі! Вымятайце ўсю гэту поскудзь з нашай зямлі, каб яна тут і не смярдзела.

Усе выходзяць.

Канец

1937

ХТО СМЯЕЦЦА АПОШНІМ

КАМЕДЫЯ
Ў ТРОХ АКТАХ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Гарлахвацкі Аляксандр Пятровіч — дырэктар інстытута геалогіі.
Анна Паўлаўна — яго жонка.
Чарнавус — Аляксандр Пятровіч — прафесар.
Туляга Мікіта Сымонавіч — навуковы супрацоўнік.
Левановіч — сакратар парткома.
Вера — малодшы навуковы супрацоўнік.
Зёлкін — малодшы навуковы супрацоўнік.
Зіна Зёлкіна — яго жонка, сакратар.
Цёця Каця — прыбіральшчыца.
Нічыпар — дворнік.
Незнаёмая жанчына.
Чалавек у форме НКВД.

Акт першы

Калідор — вестыбюль установы.

Ц ё ц я К а ц я *(выходзіць з дзвярэй дырэктаравага кабінета. За ёю Нічыпар)*. Фу!.. Добра, што ты якраз падышоў, я ж бы адна гэтаму сталу і рады не дала.

Н і ч ы п а р. Гэта, брат, стол! Каб некалі мне такі пляц зямлі, то я б гаспадаром быў.

Ц ё ц я К а ц я. Новы поп, дык новае і маленне. У таго дырэктара, бывала, адзін столік, два крэслы і ўсё. А ў гэтага ж стол гэтакі, а на стале ж мартаплясаў усялякіх панастаўляна — таксама грошай каштуюць.

Н і ч ы п а р. А што яму — шкада казённых грошай? Не з свае ж кішэні плаціць.

Ц ё ц я К а ц я. Дзве канапы скураныя, мяккія. І нашто яны? Хіба ён лежачы працаваць думае.

Н і ч ы п а р. Далікатнага, мусіць, заводу. Баіцца, каб на цвёрдым мазалёў не панаседжваць.

Ц ё ц я К а ц я. І вось, скажы ты... Зараз год, як я на гэтым месцы, а не магу ўцяміць, што тут людзі робяць. Такі ж каваль у кузні куе, то знак ёсць, настаўнік дзяцей вучыць, і то знак ёсць, а тут людзі нешта робяць, робяць, і работы гэтай не відаць.

Н і ч ы п а р. Кажаш, працуюць і смаку не чуюць.

Ц ё ц я К а ц я. Яны, можа, і чуюць, але я не бачу, які тут смак. Нейкія ўсё каменні, косці перабіраюць, пясок перасыпаюць.

Н і ч ы п а р. Гэта яны зямлю вывучаюць.

Ц ё ц я К а ц я. Як гэта зямлю?

Н і ч ы п а р. А так, што як паглядзяць на гэтыя косці, дык адразу скажуць, колькі зямлі год і як яна выглядала, калі маладою была.

Ц ё ц я К а ц я. Пляцеш ты абы-што. Думаеш, калі я баба, дык ужо і паверу ўсякаму глупству.

Н і ч ы п а р. Запытайся ў Чарнавуса. Ён чалавек дарма што сур'ёзны, а калі разгаворыцца, дык люба слухаць. Раскажа, і дзе некалі мора было, і чаму яго цяпер там няма, і якія жывёлы былі мільёны год таму назад, і як яны елі адна другую. Так дакладна раскажа, нібы ён сам быў пры гэтым.

Ц ё ц я К а ц я. А ў тым інстытуце, што на Шырокай, дык сабак поўна. Там з імі ўсялякія штукі вырабляюць, практыку здымаюць. Мая суседка там прыбіральшчыцай, дык расказвае, што не даюць, каб гэтыя сабакі ротам елі, а папракручвалі дзіркі ў баку ды ўліваюць ім яду туды.

Н і ч ы п а р. Ну, гэта хто да якой навукі здатны. Адны зямлю вывучаюць, а другія жывёлу.

Ц ё ц я К а ц я. Але нашто ж дзіркі круціць?

Н і ч ы п а р. Чаму нашто? Трэба ж хоць адным вокам глянуць, што там усярэдзіне робіцца.

Ц ё ц я К а ц я. Дык хіба ім не хапае гэтых дзірак, што сабаку бог даў?

Н і ч ы п а р. Гэта табе здаецца, што хапае, а ім, бачыш, мала... Загаварыўся тут з табой, а ў мяне яшчэ двор не прыбраны.

Ц ё ц я К а ц я. Прыбярэш, дзе твой двор дзенецца.

Н і ч ы п а р. Дырэктар прыйдзе, нагонку дасць.

Ц ё ц я К а ц я. Вельмі твой дырэктар на двор угля-даецца. У яго другім галава занята. Учора адвячоркам з Зіначкай за горад імчаў на таксі, дык аж пыл курэў.

Н і ч ы п а р. З нашай Зіначкай?

Ц ё ц я К а ц я. А то з якою ж?

Н і ч ы п а р. Глядзі ты! У яго ж і свая жонка гладкая.

Ц ё ц я К а ц я. Гладкая, мусіць, прыелася, да шурпатай пацягнула.

Н і ч ы п а р. А Зёлкін як жа?

Ц ё ц я К а ц я. А што Зёлкін... Толькі ходзіць на мяккіх лапах ды прыслухоўваецца, хто што гаворыць. Што дырэктар з яго жонкай забаўляецца, дык ён гэтага не бачыць.

Н і ч ы п а р. Бачыць, ды віду не паказвае. Што ж гэтакі пеўнік зробіць дырэктару? А таму раскоша тут, як шчупаку ў сажалцы. Усе так і выдыгаюць перад ім: «Таварыш Гарлахвацкі! Таварыш Гарлахвацкі!» А ў таго Гарлахвацкага крукам носа не дастаць. Адзін Чарнавус яго не баіцца. Гэты сам разумее ў навуцы не менш за яго.

Ц ё ц я К а ц я. З'есць і Чарнавуса.

Нічыпар. Глядзі, каб не ўдавіўся.

Цёця Каця. Папомніш маё слова. З'есць, як з'еў ужо Муравіцкага. Так падвядзе, што той не будзе і ведаць, адкуль што ўзялося.

Нічыпар. Чарнавуса таксама голымі рукамі не возьмеш. Моцна вучоны чалавек. Кніжкі друкуе свае, студэнтам лекцыі чытае, для піянераў у журнал піша. Напісаў, кажуць, нейкую кнігу важную, дык аж у Маскву паслаў. Гэта, брат, галава! *(Бярэ мятлу і выходзіць. Цёця Каця канчае выціраць падлогу. Уваходзіць Вера.)*

Вера. Добры дзень, цёця Каця!

Цёця Каця. Дзень добры, Вера Міхайлаўна. Вось ранняя птушка! Заўсёды першая!

Вера. Аляксандра Пятровіча няма яшчэ?

Цёця Каця. Каторага вам? У нас жа іх два — дырэктар і Чарнавус.

Вера. Мне Чарнавуса.

Цёця Каця. Нешта вы жыць без яго не можаце?

Вера. Жыць то магу, а працаваць без яго мне цяжка было б.

Цёця Каця. Гэта вы пры ім навуку праходзіце?

Вера. Ага.

Цёця Каця. Нашто вам, маладой дзяўчыне, гэтыя старыя косці спатрэбіліся?

Вера. Косці ў яго старыя, але душа маладая.

Цёця Каця. Хто ў боб, а хто ў гарох. Я пра тыя косці, што ў шафах.

Вера *(смяецца)*. А я думала, пра Аляксандра Пятровіча. Мы з Чарнавусам касцямі не займаемся, гэта Гарлахвацкі іх перабірае. А наша справа — мел, гліна, вапна, фасфарыты. Галоўны далакоп — Аляксандр Пятровіч, а я яму памагаю. *(Уваходзіць Лявановіч.)*

Вера *(жартаўліва)*. Што, нагрузку нясеш?

Левановіч. Нясу.

Вера. Я ж ведаю, што ты пра мяне не забудзеш. Гавары хутчэй, у чым справа?

Левановіч. Справа ў тым, што трэба ў падшэфнай часці лекцыю прачытаць.

Вера. Аб чым?

Левановіч. Просяць расказаць ім аб мінулым нашай планеты.

Вера. Дык гэта ты мне даручаеш?

Левановіч *(жартуючы)*. Хацеў даручыць табе, ды

баюся, што байцы больш будуць глядзець на цябе, чым слухаць.

Вера. Калі ты навучыўся кампліменты гаварыць?

Лearanовіч. А гэта хіба камплімент?

Вера. Самы сапраўдны. Сакратару парткома гэта як быццам і не да твару.

Левановіч. Даю слова надалей гаварыць з табою толькі дырэктывамі. Дык каго мы ўсё ж такі пашлём лекцыю прачытаць?

Вера. Можа, Гарлахвацкага? Няхай бярэ сваіх мамантаў у мяшок ды ідзе расказвае.

Левановіч. Гаварыў з ім. Просіцца — кажа, вельмі заняты.

Вера. Я б гэтага не сказала.

Левановіч. Можа, старога?

Вера. Чарнавуса?

Левановіч. Ага. Хоць ён, здаецца, не вельмі любіць выступаць.

Вера. З прамовамі... А пра зямлю расказаць — гэта ён з ахвотаю. У яго гэта выходзіць, як казка.

Левановіч. Дык ты перадай яму, што я прасіў, каб ён з'ездзіў у часць. Можа не адмовіцца?

Вера. Пабурчыць крыху, што ад работы адарвалі, а пасля і сам будзе задаволены.

Левановіч. А аб часе я паведамлю. *(Збіраецца адыходзіць.)*

Вера. Як твой торф?

Левановіч. Канчаю лабараторныя доследы.

Вера. Кажуць, што ты з яго ледзь не торты збіраешся рабіць.

Левановіч. Торты што! Я выpабляю больш сур'ёзныя рэчы.

Вера. Напрыклад?

Левановіч. Напрыклад — спірт і яшчэ шмат чаго.

Вера. Спірт? Дык ты ж самагоншчык?

Левановіч. Прыходзь, пачастую. *(Выходзіць.)*

Вера. Вось, цёця Каця, малады хлопец, а хутка прафесарам будзе.

Цёця Каця. Цяпер жа ўсе маладыя — разумныя, на тое ж вас і вучаць.

Вера. І на чым жа вырас! На торфе!

Цёця Каця. Усюды растуць: на торфе, на гліне. На пяску і то растуць. Такі ўжо клімáт у нас.

Вера. Добры клімат, цёця Каця, савецкі!

Цёця Каця. Я ж і кажу. А чаму гэта ён там працуе, а сюды распараджацца ходзіць?

Вера. У нас адна партыйная арганізацыя, а ён сакратар, вось і ходзіць па партыйных справах.

Цёця Каця. Вунь ідзе ваш далакоп. *(Бярэ анучу і адыходзіць убок.)*

Уваходзіць Чарнавус.

Вера *(стаўшы ў позу, гаворыць урачыста-дурaслівым тонам)*. Прывітанне галоўнаму далакопу, ахавальніку скарбаў старой бабулі-зямлі! Выгляд у вас бадзёры і натхнёны. Ці не ўдалося вам узламаць яшчэ адзін з куфраў старой бабулі?

Чарнавус. Раней для гэтага мне трэба выпрасіць у Гарлахвацкага пару тысяч рублёў.

Вера. Ух, вядро халоднай вады! А што — не дасць, думаеце?

Чарнавус. Трэба, каб даў, іначай мы не закончым доследаў у раёне Рудні.

Вера. З Масквы нічога не атрымалі?

Чарнавус. Не. *(Да цёці Каці.)* Кацярына Іванаўна, сёння пошты не было яшчэ?

Цёця Каця. Не, не было.

Вера. Ага, забрала за жывое! Правалілася ваша праца.

Чарнавус. Дражніцеся, а ў самой душа ў пятках.

Вера. А мне што?

Чарнавус. Як гэта што? Ваша асоба тут таксама замешана як быццам.

Вера. А я адмяжуюся. Скажу, што ніякага ўдзелу ў працы не прымала, што прафесар хоча схавацца за мае вузкія плечы малодшага супрацоўніка.

Чарнавус. Не, выбачайце! Разам працавалі, разам і адказваць будзем. Ад гэтага вам ніяк не выкруціцца.

Вера. Ды ад вас-то цяжка выкруціцца. Учора Зёлкін круціўся, круціўся, і нічога не выйшла.

Чарнавус. Як ён сябе адчувае? Не бачылі яго сягоння?

Вера. Не, яшчэ не бачыла. Думаю, што няважна.

Чарнавус. Выступаць з такім навуковым дакладам — гэта безабразіе. Адны траскучыя фразы і абсалютна нічога канкрэтнага. Не выкарыстаў нават таго матэ-

рыялу, які яму быў дадзены амаль поўнасцю апрацаваным. І каго ён хацеў падмануць?

Вера. Сам сябе.

Чарнавус. Мабыць, злы на мяне?

Вера. Я думаю! Такую лазню вы яму далі...

Чарнавус. Я ж яму дабра жадаю.

Вера. Наўрад ці здольны ён ацаніць гэта.

Чарнавус. Можа, я занадта рэзка выступіў. Трэба будзе пагаварыць з ім.

Вера. Я лічу, што вы вельмі добра выступілі, і няма чаго вам прабачэння прасіць.

Чарнавус. Не прабачэння, а растлумачыць яму ў больш спакойнай абстаноўцы.

Вера *(паказваючы на Тулягу, які ўвайшоў)*. А вось яшчэ адзін шаноўны далакоп. Што з вамі, Мікіта Сымонавіч? Чым вы так усхваляваны?

Туляга. Мяне так напужалі, што я апамятацца не магу.

Вера. Хто ж вас так напужаў?

Туляга. Я ўжо і не ведаю, ці гаварыць.

Вера. Калі вы нам не давяраеце, дык не гаварыце.

Туляга. Не ў тым справа, што не давяраю.

Вера. Дык у чым жа?

Туляга. Скажаш, а пасля пойдзе гаворка, і нажывеш непрыемнасці.

Вера. Ну то не гаварыце.

Туляга. Але ж я хацеў бы параіцца з вамі, што рабіць.

Вера. Дык парайцеся.

Туляга. Але ж і раіцца небяспечна. Баюся, што пойдуць усялякія чуткі.

Вера. І так страшна, і гэтак страшна. Заўсёды вам чаго-небудзь страшна, Мікіта Сымонавіч. Лепш не гаварыце, а то яшчэ больш будзеце баяцца. *(Да Чарнавуса.)* Пойдзем, Аляксандр Пятровіч.

Туляга. Чакайце, таварышы! *(Вера і Чарнавус спыняюцца.)* Я ж не ведаю, што мне рабіць... Можа такі параіцца з вамі?

Чарнавус *(з усмешкай)*. Гэта вы ўжо самі глядзіце.

Туляга *(адважыўся)*. Дзіўнае здарэнне, ведаеце... Іду гэта я па вуліцы, раптам абганяе мяне нейкі чалавек. Абганяе і... *(Не адважваецца сказаць.)*

Вера. І... што?

Т у л я г а. Не ведаю, ці гаварыць.

В е р а *(смяецца)*. Дык вы хоць нас адпусціце, Мікіта Сымонавіч, калі не можаце. *(Мерыцца адыходзіць.)*

Т у л я г а. Хвіліначку, таварышы! Я зараз... Але я прашу, каб вы пра гэта нікому ні слова.

Ч а р н а в у с. Ды ладна ўжо, Мікіта Сымонавіч.

Т у л я г а. Дык вось... Абмінае і глядзіць мне проста ў твар.

В е р а *(насмешліва)*. Ну, няўжо ў твар?

Т у л я г а. Не, вы ж паслухайце! Раз аглянуўся, другі раз аглянуўся і трэці раз аглянуўся. А пасля спыніўся і пытаецца: «Скажыце,— кажа,— ваша прозвішча не Падгаецкі?» Тут я ўвесь аж закалаціўся. «Не,— кажу,— я не Падгаецкі, я Туляга».

В е р а. А ён што?

Т у л я г а. «Выбачайце,— кажа,— вельмі ж падобны. Я некалі ў Варонежы,— кажа,— сустракаў такога тыпа»,— і пайшоў.

В е р а *(іранічна)*. І пайшоў! Скажыце, калі ласка! Дык гэта ж сапраўды страшна!

Т у л я г а. Але ж гэта яшчэ не ўсё. Калі я ўваходзіў у інстытут, ён яшчэ раз аглянуўся на мяне.

В е р а. А калі і яшчэ раз, дык што ж тут страшнага?

Т у л я г а. Не, гэта такі страшна. У Варонежы сапраўды быў некалі Падгаецкі — дзянікінскі палкоўнік.

В е р а. Дык вы тут пры чым?

Т у л я г а. А я ў той час таксама быў у Варонежы.

В е р а. Палкоўнікам?

Т у л я г а. Не, я быў настаўнікам гімназіі.

В е р а. Дык мы ж гэта ведаем.

Т у л я г а. Але вы не ведаеце, што гэты палкоўнік быў падобны на мяне, як дзве кроплі вады.

В е р а. Ну і што?

Т у л я г а. Гэты чалавек можа сказаць, што ў інстытуце працуе дзянікінскі палкоўнік. *(Чарнавус і Вера смяюцца.)* Не, гэта зусім не смешна. Дакументаў у мяне з таго часу няма — чым я апраўдаюся?

Ч а р н а в у с. Ды кіньце вы! Гэта ўсё пустыя страхі.

Т у л я г а. Дык, па-вашаму, няма чаго баяцца?

В е р а. Ідзіце, Мікіта Сымонавіч, працуйце, і нікога не бойцеся.

Т у л я г а. Праўда, не баяцца?

В е р а. Не бойцеся. Я нікому не скажу, што вы — дзянікінскі палкоўнік.

Т у л я г а *(аж прысеў).* Тсс!.. звар'яцелі вы! Хіба гэтым можна жартаваць!

В е р а *(смяецца).* Ай, баязлівец вы, баязлівец!

Разыходзяцца па сваіх пакоях. Туляга варочаецца і падыходзіць да цёці Каці.

Т у л я г а. Кацярына Іванаўна! Вы, калі ласка, нікому не расказвайце пра гэту гаворку, а то яшчэ за праўду палічаць.

Ц ё ц я К а ц я. Хіба гэтаму хто паверыць! Які ж вы палкоўнік?

Т у л я г а. Ай-ай! Не гаварыце гэтага слова! Я вас прашу.

Ц ё ц я К а ц я. Выбачайце, Мікіта Сымонавіч! Больш не буду.

Т у л я г а выходзіць.

З і н а ч к а *(уваходзіць).* Аляксандра Пятровіча яшчэ няма?

Ц ё ц я К а ц я. Вашага яшчэ няма.

З і н а ч к а. Чаму майго?

Ц ё ц я К а ц я. У нас жа два Аляксандры Пятровічы, але ж з Чарнавусам вы ніякіх спраў не маеце, а падпісвае паперкі вам Гарлахвацкі.

З і н а ч к а. Ой, цёця Каця! Я не ведала, што вы такая злая.

Ц ё ц я К а ц я. Якая ж тут злосць, таварыш Зёлкіна. Я ж праўду кажу: вы сакратар, а ён дырэктар, дык як жа вы без яго можаце абысціся альбо ён без вас?

З і н а ч к а *(адыходзячы ў пакой, жартаўліва грозіць пальцам).* Ладна, ладна, яхідная жанчына, я вам гэта прыпомню!

Ц ё ц я К а ц я *(адна).* Хто парасё ўкраў, у таго ў вушах пішчыць. Я і не думала ёй шпільку падпускаць. *(Корпаецца нешта ў кутку. Нячутна ўваходзіць Зёлкін. Аглядае калідор, заўважае цёцю Кацю.)*

З ё л к і н *(знянацку).* Добры дзень, цёця Каця!

Ц ё ц я К а ц я *(спалохана).* Цьфу ты, нячысты дух! Выбачайце, таварыш Зёлкін. Гэта ж вы так мяне спалохалі!

З ё л к і н. Я ж толькі прывітаўся.

Ц ё ц я К а ц я. Дзякую вам за такое вітанне. І чаму

вы, таварыш Зёлкін, ходзіце так заўсёды, быццам у вас не ногі, а мяккія лапы?

Зёлкін. Пра мае ногі вы не турбуйцеся.

Цёця Каця. Я пра сябе турбуюся, а не пра вашы ногі.

Зёлкін. Скажыце, Аляксандр Пятровіч прыйшоў?

Цёця Каця. Таго, які вам трэба, няма.

Зёлкін. А які ёсць?

Цёця Каця. Чарнавус.

Зёлкін. А хто яшчэ ёсць?

Цёця Каця. Усе ёсць.

Зёлкін. Верачка прыйшла?

Цёця Каця. Прыйшла.

Зёлкін. Мусіць, першая?

Цёця Каця. Першая.

Зёлкін. Сядзела на канапе і чакала Чарнавуса?

Цёця Каця. Сядзела і чакала.

Зёлкін *(падміргвае)*. Ці не ўтрэскалася яна?

Цёця Каця. Вы лепш глядзіце, каб ваша жонка не ўтрэскалася.

Зёлкін. Вы за маю жонку не бойцеся, яна ў добрых руках.

Цёця Каця. У чыіх гэта?

Зёлкін. У маіх, вядома. Во, у гэтых.

Цёця Каця. Ха-ха-ха...

Зёлкін. Чаго вам смешна? Гэта нейкія непрыстойныя намёкі. Вы, калі маеце што сказаць, дык кажыце проста.

Цёця Каця. Ніякіх намёкаў. Я з вашых рук смяюся, што яны такія малыя.

Зёлкін. Вы, можа, намякаеце на тое, што мая жонка ўчора з некім на машыне ехала? Дык гэта хлусня. Учора адвячоркам мая жонка была тут і працавала. І я прашу вас плётак не распускаць!

Цёця Каця. А я пра машыну і не казала вам.

Зёлкін. Адным словам, пакінем пра гэта гаварыць. Калі даведаецца пра вашу гаворку таварыш Гарлахвацкі, дык ён вас з работы прагоніць.

Цёця Каця. За што? Я ж нічога не кажу, гэта вы самі.

Зёлкін. А пра што яны гаварылі?

Цёця Каця. Што ж я ведаю? Машына толькі мігнулася.

Зёлкін. Ды я не пра тое. Вера з Чарнавусам што гаварылі?

Цёця Каця. Я не прыслухоўвалася.

Зёлкін. Нядобра так, цёця Каця. Мы ж з вамі заўсёды прыяцелямі былі.

Цёця Каця. Праўда, я добра не чула, што яны гаварылі.

Зёлкін. Пра дырэктара нічога не гаварылі?

Цёця Каця. Не.

Зёлкін. А пра мяне?

Цёця Каця. І пра вас нічога.

Зёлкін. Няўжо ж яны больш нічога і не гаварылі?

Цёця Каця. Кажу ж вам, што нічога. Толькі Туляга расказаў, як у яго на вуліцы нейкі чалавек запытаўся, ці не Падгаецкі яго прозвішча.

Зёлкін. Дык ён што? Спужаўся?

Цёця Каця. Страшэнна перапужаўся. Кажа, што быў дзянікінскі палкоўнік Падгаецкі, вельмі падобны на яго.

Зёлкін. А можа, ён і сапраўды які палкоўнік?

Цёця Каця. Хто?

Зёлкін. Туляга.

Цёця Каця. Ды кіньце вы! Я ж яго ведаю даўно, яшчэ да таго, як ён у Варонеж выехаў быў. Ён і ў войску не быў ніколі.

Зёлкін *(заняты нейкімі сваімі думкамі).* Цікава, цікава... Вы мне, цёця Каця, заўсёды расказвайце штонебудзь такое... свежанькае... Я вельмі люблю слухаць. *(Адыходзіць.)*

Цёця Каця *(адна).* Бач, ласы які да бабскіх плётак! У самога вушы вялікія, хадзі да выслухоўвай!

Уваходзіць **Нічыпар.**

Нічыпар. Ідзе.

Цёця Каця. Няхай ідзе.

Нічыпар. Я зайшоў, каб часамі беспарадку ў цябе якога не было.

Цёця Каця. А які ў мяне беспарадак можа быць? Падмецена, выцерта... Чаго яшчэ трэба?

Нічыпар. Ды ты баба спраўная. Ну, я пайшоў...

Уваходзіць **Гарлахвацкі.** Знімае паліто і капялюш і аддае цёці Каці.

Гарлахвацкі. Як жывём, цёця Каця?

Цёця Каця. Нічога, жывём памаленьку.

Гарлахвацкі. Чаму памаленьку?

Цёця Каця. Ну, так гаворыцца.

Гарлахвацкі. Трэба шпарка жыць.

Цёця Каця. А як гэта — шпарка?

Гарлахвацкі. А так, каб аж вецер свістаў ля вушэй. Працаваць трэба заўзята. Вось як я, напрыклад,— адпачыць хвіліну часу няма.

Цёця Каця *(убок)*. Спрацаваўся, бедны! *(Гарлахвацкаму.)* Ну, учора ж вы, мусіць, адпачылі крыху?

Гарлахвацкі. Адкуль вы ведаеце?

Цёця Каця. Я бачыла, як вы з жонкай за горад ехалі на машыне.

Гарлахвацкі. Жонка сілай ад стала адарвала, каб крыху праветрыўся.

Цёця Каця. Мне здавалася раней, што ваша жонка чарнявая, адно ж яна бландынка.

Гарлахвацкі *(збянтэжана)*. Бландынка? Як бландынка?

Цёця Каця. Ну, бландынка, я ж бачыла ўчора.

Гарлахвацкі. А можа, і праўда — бландынка. Значыць, яна гэтае самае *(круціць рукой каля валасоў)* пабландынілася, а я і не заўважыў. *(Рагоча.)* Так улёг у работу, што нават не заўважыў, калі жонка валасы пафарбавала. Аж смешна! *(Рагоча.)*

Цеця Каця. Сапраўды, смешна. Вы думалі, чорныя, а яны светлыя, як у нашай Зіначкі. *(Рагочуць абое, разумеючы адзін другога.)*

Гарлахвацкі. Вы толькі не кажыце нікому, што я валасы жончыны пераблытаў, а то смяяцца будуць.

Цёця Каця. А мне што? Блытайце сабе.

Гарлахвацкі *(супакоіўшыся)*. Па-мойму, цёця Каця, вы лішнюю плошчу падмятаеце... звыш нормы.

Цёця Каця. Няхай бы памералі, можа і лішняя.

Гарлахвацкі. І не мераючы відаць. Напішыце маленькую заяўку, а я налажу рэзалюцыю, каб вам прыбавілі зарплаты.

Цёця Каця. Дзякую... Я за сакрэты грошай не бяру.

Гарлахвацкі. Вось як! *(Мацае ў кішэнях.)* А папяросы забыўся. Як жа я працаваць буду?.. Цёця Каця, вось вам грошы, прынясіце мне два пачкі папярос.

Цёця Каця. Добра. *(Бярэ грошы і выходзіць.)*

Гарлахвацкі *(прычэсваецца перад люстэркам)*. Ну і шэльма баба! Так адсекла!

Уваходзіць чалавек у форме НКВД.

Чалавек у форме. Скажыце, як мне пабачыць Валодзю Пракаповіча?

Гарлахвацкі. Валодзю Пракаповіча? А хто ён такі?

Чалавек у форме. Мой брат. Перадайце яму, калі ласка, што брат з раёна прыехаў — няхай ён сюды выйдзе.

Гарлахвацкі. У нас такога няма.

Чалавек у форме. Чакайце! Гэта ж інстытут біялогіі?

Гарлахвацкі. Вы памыліліся: гэта інстытут геалогіі, а інстытут біялогіі знаходзіцца на Шырокай вуліцы. Нумар дома я вам не магу сказаць. *(У адных дзвярах паказваецца галава Зёлкіна.)*

Чалавек у форме. Значыць, на Шырокай? Ну, дзякую. Цяпер я ўжо яго знайду. *(Выходзіць.)*

Зёлкін *(падыходзіць да Гарлахвацкага)*. Чаго ён прыходзіў?

Гарлахвацкі *(як бы нехаця)*. Цікавяцца некаторымі асобамі.

Зёлкін. Кім, калі не сакрэт?

Гарлахвацкі. Не толькі сакрэт, а дзяржаўная тайна. *(Ідзе ў свой кабінет.)*

Зёлкін *(адзін)*. За каго ж гэта бяруцца?.. Называлася Шырокая вуліца... Хто ж там жыве з нашых? *(Наморшчыўшы лоб, стараецца прыпомніць, потым дастае з кішэні блакнот і паспешна гартае.)* Аляксандр Пятровіч Чарнавус — Шырокая, 23. Вось табе і выдатны вучоны! Даскакаўся, галубок! Шкада толькі, што гэта здарылася не перад маім дакладам. *(Да цёці Каці, што ўвайшла з папяросамі.)* Цёця Каця, чулі навіну?

Цёця Каця. Не, не чула. А што такое?

Зёлкін. Няможна казаць.

Цёця Каця. Я нікому не скажу.

Зёлкін *(агледзеўшыся кругом, шэпча)*. Нашага Чарнавуса... *(Далей шэпча нешта ў самае вуха.)* Прыходзілі нядаўна.

Цёця Каця *(здзіўлена)*. Што вы кажаце!

Зёлкін. Маўчок. Пра гэта ведаю толькі я ды яшчэ адзін чалавек.

Цёця Каця. А-я-яй! Хто ж бы гэта мог падумаць! Гэткі, здаецца, чалавек! Проста аж не верыцца. *(Ідзе з папяросамі ў кабінет дырэктара.)*

Зёлкін *(адзін, бярэ тэлефонную трубку)*. Пеця... ты яшчэ нічога не чуў пра нашага Чарнавуса? Амба... Яшчэ не, але сёння ці заўтра напэўна... Ага, пыталіся адраса. Гэта пакуль што паміж намі... бывай... *(Набірае другі нумар.)* Саша, гэта ты? Скажу табе навіну... Наш Чарнавус пляснуўся. Не, ён яшчэ на рабоце, але ўжо ўсё роўна, як і там... Каб не ведаў, дык бы не гаварыў. *(Вешае трубку. Прыадчыняе адны дзверы, што выходзяць у калідор.)* Зіна! Выйдзі сюды на хвіліну. *(Выходзіць Зіна.)* Ты гэта дзе была ўчора з Гарлахвацкім?

Зіна. Ты ж ведаеш дзе.

Зёлкін. Я-то ведаю... На машыне раскатвалася...

Зіна. Хто табе казаў?

Зёлкін. Той, хто бачыў.

Зіна. Глупства! Бабскія плёткі!

Зёлкін. Зінка, помні! Калі што якое, дык я цябе задушу вось гэтымі сваімі рукамі. Я зараз пайду да Гарлахвацкага і зраблю скандал. *(Накіроўваецца да дзвярэй.)*

Зіна. Пайдзі, пайдзі, ён табе ўстроіць, што і з работы паляціш.

Зёлкін *(спыняецца)*. Хацеў табе сказаць навіну цікавую, але калі ты такая — не скажу.

Зіна. Зёлачка, скажы, міленькі!

Зёлкін. Дзяржаўная тайна.

Зіна. Магіла — нікому не скажу.

Зёлкін. Нашага Чарнавуса *(аглядаецца кругом і шэпча на вуха)*.

Зіна *(робіць вялікія вочы)*. Ну?!

Зёлкін. Гэта ведаю толькі я і яшчэ адзін чалавек.

Зіна. Ай! Трэба ж Лідзе пазваніць. Яна ж з Чарнавусавай дачкой дружыць.

Зёлкін *(каб чула Зіна)*. А Гарлахвацкаму я ўсё-такі зраблю скандал. *(Нібы накіроўваецца да дзвярэй кабінета.)*

Зіна *(махае рукой)*. Ідзі, ідзі. Я пагляджу, як ты будзеш вылятаць адтуль.

Далей дзея працягваецца ў кабінеце Гарлахвацкага.

Гарлахвацкі *(закурыўшы папяросу, гаворыць да цёці Каці, якая трымаецца за ручку дзвярэй)*. Вы мне што-небудзь сказаць хочаце, цёця Каця?

Цёця Каця. Я хацела запытацца, ды не адважуся.

Гарлахвацкі. Пра што ж вы хацелі запытацца?

Цёця Каця. Ці праўда гэта, Аляксандр Пятровіч, што пра нашага Чарнавуса гавораць?

Гарлахвацкі. А што пра яго гавораць?

Цёця Каця. Ну... вы ж ведаеце. Кажуць, што яго хутка ў нас не будзе...

Гарлахвацкі. А хто вам казаў?

Цёця Каця. Таварыш Зёлкін. Кажа, ужо прыходзілі па яго.

Гарлахвацкі. Зёлкін? *(Паўза.)* Мусіць, ён ведае, калі казаў.

Цёця Каця. Вы ж лепш ведаеце?

Гарлахвацкі. Каб я што і ведаў, дык вам бы не сказаў. Пра гэта гаварыць няможна.

Цёця Каця. Ага! Дык такі праўда. *(Выходзіць.)*

Гарлахвацкі *(адзін)*. Пайшло пісаць! *(Паўза.)* Цікава панаглядаць, як гэты шаноўны вучоны трапятацца будзе. *(Устаў, прайшоўся па пакоі, падышоў да стала, узяў у рукі адну з костак маманта.)* Маслы праклятыя! Што я з вамі рабіць буду? Дажыўся таварыш Гарлахвацкі, няма чаго сказаць! Косткамі абклаўся, палеантолагам стаў. А было ж раней — Гарлахвацкаму банкеты, Гарлахвацкаму авацыі, Гарлахвацкі мог любога ў бараноў рог скруціць. І раптам — косткі! Скруці яе, праклятую, калі хочаш! Запхнулі мяне прыяцелі ў гэту дзіру. Далей ад небяспекі. І спецыяльнасць такую ўдружылі, з якой нікуды не паткнешся,— палеанталогія. Гэта значыць, сядзі, Гарлахвацкі, і не рыпайся, а то можаш і нас аскандаліць. Сядзі ціха, а калі спатрэбіцца — пазавём. Сядзець-то тут зацішна... Але Гарлахвацкі сядзець не прывык — вось у чым уся бяда. *(Стук у дзверы.)* Што ж, зробім выгляд, што мы займаемся навуковай працай. *(Раскладае на стале косткі, разгортвае кнігі і садзіцца за стол.)*

Уваходзіць Зёлкін.

Зёлкін. Выбачайце, Аляксандр Пятровіч, што я вам думаць перашкодзіў.

Гарлахвацкі *(нібы з намаганнем адрываецца ад работы)*. Я вас слухаю, таварыш Зёлкін.

Анна Паўлаўна. Дзе хочаш. Вунь Соня Спевак па ўсім Кіеве раз'язджае на мужавай машыне.

Гарлахвацкі. Нюрачка, прашу цябе, не ўспамінай ты мне пра Кіеў! Я і так рад, што сухім з вады выйшаў. Я ж табе казаў, што ва ўсёй гэтай установе ніводнай машыны няма.

Анна Паўлаўна. Значыць, такая твая ўстанова. Чаго ты лез сюды? Займі такую пасаду, каб можна было жыць, як людзі жывуць.

Гарлахвацкі. Чаго лез... Прыпрэ, дык нехаця палезеш.

Анна Паўлаўна. Але ж цяпер ужо не прыпірае? Усё абышлося добра.

Гарлахвацкі. Трэба абдумаць, за што раней узяцца.

Анна Паўлаўна. За розум вазьміся. У цябе ж нейкае пасведчанне ёсць, што ты вучоны. Дык і дабівайся па вучонай лініі.

Гарлахвацкі. Пасведчанне... Ты ж ведаеш, як мне гэта паперка прыйшлася?

Анна Паўлаўна. На паперцы не напісана, як яна табе прыйшлася.

Гарлахвацкі. Каб чаго-небудзь дабіцца, як ты кажаш, па вучонай лініі, трэба навуковую працу мець, а не паперку.

Анна Паўлаўна. Дык напішы працу. Хто ж табе не дае?

Гарлахвацкі. Падумай, Нюра, што ты гаворыш. Вазьму я, напрыклад, костку хоць бы гэтага маманта. *(Паказвае на костку.)* Напішу якое-небудзь глупства, дык жа Чарнавус мне слова выгаварыць не дасць, ён мяне на смех падыме. Тады страціш і гэту пасаду, якую маеш.

Анна Паўлаўна. Што там у цябе за Чарнавус такі?

Гарлахвацкі. Гэта такі Чарнавус, што ўсе гэтыя косці, мабыць, ведае, як свае пяць пальцаў. Тут трэба асцярожна дзейнічаць, з розумам.

Уваходзіць Зіна.

Зіна. Гэта трэба адаслаць, Аляксандр Пятровіч. Падпішыце, калі ласка. *(Падае паперу.)*

Гарлахвацкі. Што ж, можа, гэты Туляга і сапраўды вялікія веды мае.

Зёлкін. Веды-то ён мае, але што за карысць! За ўсё жыццё ніводнага радка не надрукаваў. Баіцца. Усяго ён баіцца. Ходзіць і калоціцца. Кажуць, што ён быў у Дзянікіна палкоўнікам.

Гарлахвацкі. Ну, дзе ўжо яму!

Зёлкін. Праўда, праўда! Сёння на вуліцы адзін чалавек пазнаў яго. Дык ён цяпер ні жывы ні мёртвы ходзіць.

Гарлахвацкі *(смяецца)*. Баязлівы ён, гэта праўда. Палкоўнік! Ха-ха-ха...

У кабінет з ахапкам усялякіх пакупак увальваецца Анна Паўлаўна, Зёлкін знікае.

Анна Паўлаўна. Вось палюбуйся, ірад, на сваю жонку! Што я табе — грузавічок, каб гэта ўсё цягаць на сабе?

Гарлахвацкі. Хто ж цябе прымушае?

Анна Паўлаўна. Ці чулі вы! Яшчэ трэба, каб мяне прымушалі дзяцей сваіх адзяваць. *(Перабірае пакупкі і кладзе іх на стол.)* Жоржыку паліто трэба? Трэба. Штаны яму трэба? Таксама трэба. Славіку коўдру трэба? Ну, і без гэтага не абыдзешся. *(Ставіць на стол медны таз.)*

Гарлахвацкі. Што ты, звар'яцела?

Анна Паўлаўна. Як гэта — звар'яцела! А што ж, я варэнне ў капелюшы ў тваім буду варыць?

Гарлахвацкі. Дык хіба ж на стол? Тут жа працаваць трэба. Я проста не разумею, нашто ты ўсё гэта сюды прынесла?

Анна Паўлаўна. І яшчэ прынясу. І ванначку прынясу, і прымус, і пасуду кухонную. Не павалаку ж на сабе дадому.

Гарлахвацкі. Дык ты б рамізніка ўзяла.

Анна Паўлаўна. Дзякую табе за ласку! Вядома ж, ты тры тысячы ў месяц бярэш, што я на рамізніках буду раз'язджаць. Не хворы і сам занесці.

Гарлахвацкі. Каб ты ведала, Нюрачка, як ты мне перашкаджаеш!

Анна Паўлаўна. І заўсёды буду перашкаджаць. Я табе даўно кажу — у цябе павінна быць машына.

Гарлахвацкі. Дзе ж я яе вазьму?

чорт!.. Выходзіць, што трэба пісаць навуковую працу... Якую? Адкрыць, скажам, новы від дагістарычнай жывёлы. Гэта было б цікава... Зрабіць так, каб Туляга і нават сам Чарнавус былі тут у мяне на паслугах... на іх спінах у вялікія вучоныя ўехаць. Хрыбецiны ў іх моцныя, галовы разумныя,— няхай стараюцца, калі хочуць на свеце жыць... *(Паўза.)* У манастыр мяне сюды саслалі, на пакаянне. Не апраўдаў давер'я. Не, даражэнькі, рана вы Гарлахвацкага ў манастыр саслалі!.. Я дакажу, на што я здатны... Я ў гэтым манастыры так зблытаю карты, што свой свайго не пазнае. Тады вы ўбачыце, чаго варт Гарлахвацкі. *(Тэлефонны званок. Гарлахвацкі ў трубку.)* Слухаю... Гарлахвацкі... Пра Чарнавуса? А хто гэта пытаецца... З геафака?.. Я вам нічога пэўнага не маю права сказаць... Зёлкін званіў?.. Ён мае нюх на такія справы... Пацікаўлюся... Гэта Зёлкін ведае лепш за мяне. Праверу... Бывайце. *(Палажыўшы трубку.)* Трэба падліць масла ў агонь. *(Набірае нумар.)* Выдавецтва? Хто пры тэлефоне?.. Перадайце трубку самому дырэктару. Драчык? Здароў, Ваня... Гарлахвацкі гаворыць... У цябе там у пакоі, здаецца, людзі ёсць... Папрасі ўсіх выйсці. Так, размова будзе сакрэтная. Гатова? Дык вось у чым справа... Вы, здаецца, друкуеце кніжку Чарнавуса? А ты ведаеш, што ён шкоднік? Так, мой супрацоўнік Зёлкін устанавіў, што кніга напісана па-шкодніцку... Зёлкін раскажа табе ўсё падрабязна. За ім і яшчэ тое-сёе лічыцца. З Чарнавусам гаварыць не варта. Пытацца ў ворага, ці праўда, што ён вораг,— гэта смешна... Так, гэта паміж намі, пакуль што... Бывай... *(Кладзе трубку.)* Ну, пасеяў, дай божа ўраджай сабраць. А калі што-якое — Зёлкін адкажа. *(Пачынае разбіраць пошту, разрывае канверты, прабягае вачыма. Узяўшы чарговы канверт, чытае ўслых.)* «Аляксандру Пятровічу Чарна-ву-су...» З Масквы... Мусіць, водзыў на яго працу... Цікава, цікава... *(Разлзірае канверт і глядзіць на подпіс.)* Так і ёсць, прафесар Анікееў піша... *(Чытае.)* «Паважаны Аляксандр Пятровіч! Папярэдняе азнаямленне з Вашай працай дае нам падставу заявіць, што яна мае не толькі навуковае, але і глыбокае практычнае значэнне. *(Углыбіўшыся ў пісьмо, прачытвае ўголас асобныя фразы з яго.)* Гэтыя нашы меркаванні апраўдаліся Вашай працай...» Гм... Бачыш ты!.. *(Думае.)* Паважаны Аляксандр Пятровіч... А чым жа я не Аляксандр Пятровіч? Самы сапраўдны Аляксандр Пятровіч, хоць у пашпарт паглядзі... Паважаны? Паважаны,

Гарлахвацкі. Давайце. *(Падпісвае.)*

Зіна зняважліва аглядае пакупкі, пасля бярэ паперу і выходзіць. Гарлахвацкі з-за жончыных плячэй пасылае ёй пацалунак.

Анна Паўлаўна. Гэта што за краля такая?

Гарлахвацкі. Так, дробязь... сакратар, Зіна Зёлкіна.

Анна Паўлаўна. Нешта ты паглядаеш на гэту дробязь, як кот на сала!

Гарлахвацкі. Што табе здалося?

Анна Паўлаўна. Глядзі, каб не збылося! Я не пагляджу, што ты вучоны.

Гарлахвацкі. Кінь, Нюра! Хіба ж я адважуся што-небудзь такое? Я ж твой характар ведаю.

Анна Паўлаўна. Не адважваешся, не адважваешся, а пасля і адважышся. Я цябе ведаю. Нашто табе наогул трымаць яе каля сябе?

Гарлахвацкі. Як жа каля сябе? Проста яна працуе ва ўстанове, як і ўсе.

Анна Паўлаўна. Мужчын табе мала?

Гарлахвацкі. А дзе ж жанчынам падзецца?

Анна Паўлаўна. Дзе хочуць. Няма чаго ім апірацца каля чужых мужоў.

Гарлахвацкі. Дзіўна ты разважаеш, Нюра. Няўжо ж усіх жанчын з працы прагнаць?

Анна Паўлаўна. У другім месцы як сабе хочуць, а тут я не пацярплю.

Гарлахвацкі. Так ты мяне можаш аскандаліць.

Анна Паўлаўна. І аскандалю. Я наконт гэтага баба шалёная. Як скажу, што ты ў Кіеве вырабляў... Няхай не будзе ні мне, ні другой.

Гарлахвацкі. Ціха ты! *(Азіраецца баязліва.)* Я скажу лепш прыбіральшчыцы, каб яна табе памагла занесці. *(Прыадчыняе дзверы.)* Цёця Каця, хадзіце сюды! *(Уваходзіць цёця Каця з пакетамі ў руках.)* Пошту прынеслі? Палажыце на стол. Зараз памажыце занесці ка мне на кватэру гэтыя рэчы. *(Анна Паўлаўна і цёця Каця выходзяць.)*

Гарлахвацкі *(адзін. Бярэ канверт і разрывае)*. Зноў напамінак. *(Чытае.)* «Напамінаем вам трэці раз аб неабходнасці даць аб сабе наступныя весткі: 1. Ваша навуковая спецыяльнасць. 2. Якія надрукаваныя працы вы маеце? 3. Над чым працуеце ў сучасны момант?..» Ах,

Ч а р н а в у с. Дзе там рэстаранчык! Часу няма. Там універсітэт, там для дзяцей пішы. Ну, і свая асноўная даследчая работа. Збіраюся маленькую экспедыцыю зрабіць. Хачу ў вас грошай прасіць.

Г а р л а х в а ц к і. Цэлую экспедыцыю?

Ч а р н а в у с. Не пужайцеся. Гэта экспедыцыя будзе складацца з мяне і яшчэ адной асобы.

Г а р л а х в а ц к і. Ну, гэта можна будзе. Вы дайце заявачку, колькі гэта будзе каштаваць, а я пагляджу, што ў нас там ёсць.

Ч а р н а в у с. Каштаваць нямнога будзе.

Г а р л а х в а ц к і. Ды вы не скромнічайце. А то я вас ведаю, вы гатовы пяшком ісці пятнаццаць кіламетраў, каб толькі на рамізніку сэканоміць.

Ч а р н а в у с. А я баяўся, што вы адмовіце.

Г а р л а х в а ц к і. Ну што вы!.. І Вера з вамі едзе?

Ч а р н а в у с. Без яе мне, як без рук.

Г а р л а х в а ц к і. Харошая дзяўчына гэта Верачка.

Ч а р н а в у с. Слаўная дзяўчына. Я проста рад, што маю такую памочніцу.

Г а р л а х в а ц к і. Глядзіце, Аляксандр Пятровіч, не закахайцеся. А то вы — цаца-цаца, ды ў кішэнь.

Ч а р н а в у с. Што вы, бацэнька! Куды мне, старому!

Г а р л а х в а ц к і. Я ведаю такіх старэнькіх, якім дзяўчаты на шыю вешаюцца.

Ч а р н а в у с. У мяне ўжо дачка такая, як яна.

Г а р л а х в а ц к і. У вас хіба дачка дарослая ёсць?

Ч а р н а в у с. Педінстытут канчае.

Г а р л а х в а ц к і. Вось як!

Ч а р н а в у с. Так. Выдатніца.

Г а р л а х в а ц к і. У папу ўдалася.

Ч а р н а у с. Слаўная дзяўчурка.

Г а р л а х в а ц к і. Як зваць вашу дачку?

Ч а р н а в у с. Тамара.

Г а р л а х в а ц к і. Харошае імя — Тамара. Мне адразу Лермантаў успамінаецца. А я, Аляксандр Пятровіч, таксама працу пішу... Хутка канчаю.

Ч а р н а в у с. Вялікая праца?

Г а р л а х в а ц к і. Не так яна вялікая, як цікавая. Вельмі ж мне матэрыял удзячны трапіўся... Думаю нешта новенькае сказаць у сваёй галіне.

Ч а р н а в у с. У палеанталогіі?

дык паважаны — супроць гэтага я таксама не буду пярэчыць. Навуковай працы, праўда, у мяне яшчэ няма... але яна будзе... Так, хутка будзе... *(Рашуча згортвае паперку.)* Вельмі дзякую вам, паважаны прафесар Анікееў. Такая паперка мне патрэбна. А Чарнавусу яна, як мёртваму кадзіла. *(Стук у дзверы. Гарлахвацкі паспешна хавае пісьмо.)* Зайдзіце. *(Уваходзіць Чарнавус. Гарлахвацкі з шырокім жэстам.)* А, міласці просім, Аляксандр Пятровіч!

Ч а р н а в у с. Вы адзін? А мне паказалася, што вы гаварылі з некім.

Г а р л а х в а ц к і. А гэта, ведаеце, такая ў мяне прывычка. З маленства... Люблю дэкламаваць, калі адзін астануся. «Брожу ли я вдоль улиц шумных, вхожу ль во многолюдный храм...» Помніце? Здорава. Дэкламую вось так сам сабе, і пад гэту дэкламацыю такія ўсякія харошыя ідэі прыходзяць у галаву, так лёгка працуецца... Сядайце, расказвайце, што новенькага. Як жывём, працуем?

Ч а р н а в у с *(садзіцца)*. Добра жывём, Аляксандр Пятровіч.

Г а р л а х в а ц к і. Чуў, чуў. У Маскву паслалі, а мне не паказалі. Ах, які вы нядобры!

Ч а р н а в у с. Прабачце, Аляксандр Пятровіч, неяк так яно выйшла, сапраўды нядобра. Аж мне сорамна перад вамі.

Г а р л а х в а ц к і. Я не крыўджуся. Там, вядома, лепш за мяне здолеюць ацаніць вашу працу.

Ч а р н а в у с. Ды нешта адказу доўга няма. Я пачынаю непакоіцца.

Г а р л а х в а ц к і. Чаго вам непакоіцца? Вашы веды і вашы здольнасці даволі вядомы. Я ўпэўнены, што ваша праца атрымае найвышэйшую ацэнку.

Ч а р н а в у с. Папрацаваў-то я нямала.

Г а р л а х в а ц к і. Працуем мы, трэба сказаць, проста як коні, выбачайце за грубае параўнанне. Часамі дзівішся, як чалавек можа вынесці столькі працы. Навокал жыццё такое прыгожае, столькі радасці, а мы не маем часу імі карыстацца. А старасць не жджэ. Яна, подлая, памаленьку, нячутна падкрадваецца. Вунь і ў вас серабро на скронях.

Ч а р н а в у с. Ёсць такі.

Г а р л а х в а ц к і. Ахвяравалі б вы, Аляксандр Пятровіч, адзін вечарок, ды пайшлі б мы з вамі ў рэстаранчык, выпілі б там па малюсенькай і пагаварылі б, як людзі. Часамі так хочацца пачуць цёплае слова друга.

Чарнавус. Дзе там рэстаранчык! Часу няма. Там універсітэт, там для дзяцей пішы. Ну, і свая асноўная даследчая работа. Збіраюся маленькую экспедыцыю зрабіць. Хачу ў вас грошай прасіць.

Гарлахвацкі. Цэлую экспедыцыю?

Чарнавус. Не пужайцеся. Гэта экспедыцыя будзе складацца з мяне і яшчэ адной асобы.

Гарлахвацкі. Ну, гэта можна будзе. Вы дайце заявачку, колькі гэта будзе каштаваць, а я пагляджу, што ў нас там ёсць.

Чарнавус. Каштаваць нямнога будзе.

Гарлахвацкі. Ды вы не скромнічайце. А то я вас ведаю, вы гатовы пяшком ісці пятнаццаць кіламетраў, каб толькі на рамізніку сэканоміць.

Чарнавус. А я баяўся, што вы адмовіце.

Гарлахвацкі. Ну што вы!.. І Вера з вамі едзе?

Чарнавус. Без яе мне, як без рук.

Гарлахвацкі. Харошая дзяўчына гэта Верачка.

Чарнавус. Слаўная дзяўчына. Я проста рад, што маю такую памочніцу.

Гарлахвацкі. Глядзіце, Аляксандр Пятровіч, не закахайцеся. А то вы — цаца-цаца, ды ў кішэнь.

Чарнавус. Што вы, баценька! Куды мне, старому!

Гарлахвацкі. Я ведаю такіх старэнькіх, якім дзяўчаты на шыю вешаюцца.

Чарнавус. У мяне ўжо дачка такая, як яна.

Гарлахвацкі. У вас хіба дачка дарослая ёсць?

Чарнавус. Педінстытут канчае.

Гарлахвацкі. Вось як!

Чарнавус. Так. Выдатніца.

Гарлахвацкі. У папу ўдалася.

Чарнаус. Слаўная дзяўчурка.

Гарлахвацкі. Як зваць вашу дачку?

Чарнавус. Тамара.

Гарлахвацкі. Харошае імя — Тамара. Мне адразу Лермантаў успамінаецца. А я, Аляксандр Пятровіч, таксама працу пішу... Хутка канчаю.

Чарнавус. Вялікая праца?

Гарлахвацкі. Не так яна вялікая, як цікавая. Вельмі ж мне матэрыял удзячны трапіўся... Думаю нешта новенькае сказаць у сваёй галіне.

Чарнавус. У палеанталогіі?

Г а р л а х в а ц к і. Так. Думаю арганізаваць пры інстытуце сектар палеанталогіі. Як вы глядзіце на гэта?

Ч а р н а в у с. Што ж, у добры час!

Г а р л а х в а ц к і. Думаю, што вы не адмовіцеся прыняць удзел?

Ч а р н а в у с. Змілуйцеся! Я ж, можна сказаць, прафан у гэтай галіне.

Г а р л а х в а ц к і. Як прафан? Гэты ж, напрыклад, матэрыял вам знаёмы?

Ч а р н а в у с. Ну, гэта косці мамонта. А пакажыце мне што-небудзь іншае, дык я і не разбяруся.

Г а р л а х в а ц к і. А хто тут спецыяліст у гэтай галіне?

Ч а р н а в у с. Я такіх не ведаю. Спецыяльнасць гэта даволі рэдкая.

Г а р л а х в а ц к і. Каго б вы мне ўсё-такі параілі з працаўнікоў інстытута?

Ч а р н а в у с. Цяжка мне вам сказаць. Вось хіба Туляга. Раней ён захапляўся палеанталогіяй.

Г а р л а х в а ц к і. Шкада. Але ад свайго намеру я не адступлюся. Прыйдзецца запрасіць сюды на працу вядомых мне палеантолагаў з іншых рэспублік. Праца, якую я рыхтую, будзе першай цаглінкай у гэтай справе. Так і папрашу яе разглядаць як першую спробу.

Ч а р н а в у с. Вы мяне проста заінтрыгавалі. Калі не сакрэт — на якую тэму?

Г а р л а х в а ц к і. А вось гэтага я і не скажу... вам на злосць. Не люблю, ведаеце, афішыравацца. Хутка скончу, зачытаю на савеце, тады крытыкуйце, калі ласка. У вашай асобе спадзяюся бачыць суддзю строгага і справядлівага.

Ч а р н а в у с. Вельмі рад буду пазнаёміцца з вашай працай.

Г а р л а х в а ц к і. Мы з вамі яшчэ пакажам сябе, Аляксандр Пятровіч. Галовы ў нас здаровыя, рукі дужыя, сцяг навукі можам моцна трымаць.

Ч а р н а в у с *(устае)*. Я пра многае не мару, Аляксандр Пятровіч. Хоць няшмат зрабіць, але каштоўнага.

Г а р л а х в а ц к і. Скромнічаеце, скромнічаеце, даражэнькі. А самі ў знамянітасці мерыцеся... Дык заходзьце калі-небудзь.

Ч а р н а в у с. Дзякую.

Г а р л а х в а ц к і. А грошы будуць. Для вас з-пад зямлі дастану.

Ч а р н а в у с. Вельмі дзякую. *(Выходзіць.)*

Г а р л а х в а ц к і *(адзін)*. А наконт дзяўчуркі трэба ўсё-такі пазваніць. *(Бярэ трубку.)* Педінстытут? Каго-небудзь з прафкома... Сакратар? Вельмі добра. Я хачу папярэдзіць вас. Там у вас вучыцца Тамара Чарнавус?.. Справа ў тым, што яе папа заблытаўся ў варожых справах... Як гэта — яна пры чым? Мусіць жа пры чым, калі я гавару... Так... гавораць з інстытута геалогіі... у нас ёсць пэўныя даныя. Наш супрацоўнік Зёлкін раскажа вам усё падрабязна. Ён зойдзе да вас... Калі ласка... *(Кладзе трубку.)* Ну вось. Чарнавуса ўпарадкаваў збольшага. Кніга яго свету не ўбачыць, з работы яго, трэба думаць, таксама знімуць адусюль. Адзіны паратунак ён будзе бачыць ва мне. А Гарлахвацкі не толькі з работы яго не зніме, а наадварот — найлепшы яго прыяцель, чулы і велікадушны. Павінен быць мне ўдзячны за гэта? Павінен. Не адважыцца стаць мне поперак дарогі? Думаю, што не адважыцца. Які б ён вучоны ні быў, а і яму свая скура дарага. Цяпер возьмемся за Тулягу. *(Адчыняе дзверы ў калідор.)* Хто тут ёсць? Нічыпар! Скажыце таварышу Тулягу, што я прашу яго зайсці да мяне. *(Зачыняе дзверы.)* Зараз мы дадзім ход яго ведам.

Т у л я г а *(уваходзіць нясмела)*. Вы мяне клікалі, Аляксандр Пятровіч?

Г а р л а х в а ц к і. Я, Мікіта Сымонавіч, хацеў сказаць вам адну рэч, ды не ведаю, ці варта. Уласна кажучы, і гаварыць я не маю права.

Т у л я г а *(спужаны)*. Што-небудзь для мяне непрыемнае?

Г а р л а х в а ц к і. Не скажу, каб гэта было вельмі прыемна для вас.

Т у л я г а *(калоцячыся)*. Аляксандр Пятровіч, родненькі! Што ж такое?

Г а р л а х в а ц к і. Прыходзілі, пыталіся пра вас.

Т у л я г а. Пра мяне?

Г а р л а х в а ц к і. Так. Кажуць, у вас працуе тут нейкі Туляга. Чалавек нявысветлены.

Т у л я г а *(са страхам)*. Нявысветлены?

Г а р л а х в а ц к і. Ці не вядзе ён, кажуць, тут якой-небудзь падрыўной работы і ці праўда гэта, што ён дзянікінскі палкоўнік?

Т у л я г а. Палкоўнік?

Г а р л а х в а ц к і. Так. І прозвішча палкоўніка называлі, але я забыўся.

Туляга. Не Падгаецкі?

Гарлахвацкі. Здаецца, Падгаецкі.

Туляга *(хапаецца за галаву)*. Ай, ай! Дайшло-такі! Каб яна правалілася з сваім языком! Прасіў жа не гаварыць нікому.

Гарлахвацкі. А вы каму-небудзь расказвалі па сакрэту сваю біяграфію?

Туляга. Паверце, Аляксандр Пятровіч, што ўсё гэта выдумка ад пачатку да канца. Я палкоўнікам ніколі не быў.

Гарлахвацкі. Ну, можа, падпалкоўнікам. Справа ж не ў гэтым.

Туляга. І падпалкоўнікам не быў.

Гарлахвацкі. А чаго ж вы былі ў Дзянікіна?

Туляга. Я не ў Дзянікіна, а ў варонежскай гімназіі настаўнікам быў.

Гарлахвацкі. А я вас, помніцца, бачыў недзе на фатаграфіі... у палкоўніцкай форме.

Туляга. Вы, мусіць, бачылі палкоўніка Падгаецкага. Ён быў падобны на мяне.

Гарлахвацкі. Іначай кажучы, ваша сапраўднае прозвішча Падгаецкі? Вы тут пад чужым прозвішчам?

Туляга. Што вы, Аляксандр Пятровіч! Я і на свет нарадзіўся Тулягам. І дзяды і прадзеды мае былі Тулягі.

Гарлахвацкі. Значыць, вы ў Дзянікіна былі пад чужым прозвішчам?..

Туляга. І там я быў Туляга. Я ж кажу,— настаўнікам быў.

Гарлахвацкі. Як жа вы з Беларусі аж там апынуліся?

Гарлахвацкі. Ад немца ўцякаў. Як немцы ў 1915 годзе Баранавічы ўзялі, дык я і пераехаў.

Гарлахвацкі. Ну, гэтыя казкі вы расказвайце сваёй бабулі. Ніхто ім не паверыць.

Туляга. Як жа мне гэта даказаць? Да каго звярнуцца? Навучыце, Аляксандр Пятровіч.

Гарлахвацкі. Дакажыце сваёю працай.

Туляга. А як жа з палкоўнікам быць?

Гарлахвацкі. Гэта мы без вас высветлім.

Туляга. Значыць, толькі працаю?

Гарлахвацкі. Працаю і паводзінамі. Што да працы, дык я прапаную вам заняцца палеанталогіяй.

Туляга. Палеанталогіяй? Чаму палеанталогіяй?

Гарлахвацкі. Я хачу, каб вы працавалі пад маім непасрэдным наглядам.

Туляга. Што ж я буду рабіць пад вашым наглядам?

Гарлахвацкі. Мы з вамі будзем пісаць навуковую працу.

Туляга. Мы з вамі? Удвух?

Гарлахвацкі. Так. Вы напішаце, а я прачытаю, праверу. Пасля мы яе зачытаем на савеце, апублікуем.

Туляга. За нашымі подпісамі?

Гарлахвацкі. Не. Вы ж разумееце, што ставіць сваё прозвішча побач з вашым мне нязручна.

Туляга. Значыць, толькі за маім подпісам?

Гарлахвацкі. Не, толькі за маім.

Туляга. Значыць, напішу працу я, а яна будзе лічыцца вашай?

Гарлахвацкі. Гэта зусім не важна, чыёй яна будзе лічыцца. Важна тое, каб гэта праца не прапала для грамадства. Прозвішча ваша можа яе скампраметаваць.

Туляга. Ага, разумею... Толькі я хацеў запытацца ў вас, ці не будзе гэта... подласцю?

Гарлахвацкі. Вы забываецеся, гаспадзін палкоўнік!

Туляга. Выбачайце, я не вас меў на ўвазе. Я кажу, ці не будзе гэта подласцю з майго боку?

Гарлахвацкі. Ну, ваш бок мяне мала цікавіць. Скажыце, вы згодны так працаваць?

Туляга. Дазвольце мне падумаць.

Гарлахвацкі. Дзве мінуты. *(Прайшоўся па пакоі.)* Я ведаю, што вы думаеце. Вы думаеце, а што, калі расказаць пра гэта сакратару парткома Левановічу альбо Веры? Праўда, думаеце так?

Туляга. Прызнаюся, прыходзіла мне ў галаву такая думка.

Гарлахвацкі. Дык выкіньце яе з галавы. Яна вас загубіць. Сведак у вас няма, ніхто вам не паверыць, а павераць мне. І мне няцяжка будзе даказаць, што гэта паклёп, вылазка дзянікінца. Тады трымайцеся! Варта мне толькі зняць трубку, пазваніць — і ваша песенька спета. *(Туляга сядзіць прыгнечаны.)* Ну дык як? Згодны?

Туляга *(прыгнечаны)*. Згодзен.

Гарлахвацкі. Даўно б так. А цяпер наконт працы... Я думаю, што нам гэта дрэнь не падыдзе. *(Паказвае*

на косці маманта.) Маманты цяпер сталі чуць не хатняй жывёлай. Трэба знайсці нешта новае.

Т у л я г а. Новае тут цяжка знайсці.

Г а р л а х в а ц к і. Знойдзеце, вы толькі пашукайце добра. А я аб'яўлю, што пішу працу на тэму: «Новы від дагістарычнай жывёлы». Дагаварыліся?

Т у л я г а *(слабым голасам).* Дагаварыліся. *(Выходзіць прыгнечаны.)*

Г а р л а х в а ц к і *(адзін).* Гатоў. Цяпер хоць ты з яго вяроўкі ві.

З а с л о н а

Акт другі

Вестыбюль. Чарнавус ходзіць ускудлачаны. Ён часамі жэстыкуліруе, нібы развaжаючы сам з сабою.

Чарнавус *(спыніўшыся ля цёці Каці)*. А ён не казаў, хутка прыйдзе?

Цёця Каця. Не казаў. *(Да Нічыпара, калі Чарнавус адышоўся.)* Глядзець не магу, як ён мучыцца.

Нічыпар. Дзіва што мучыцца! Кожны б мучыўся. *(Выходзіць.)*

Цёця Каця моцна ўздыхае.

Чарнавус *(спыніўшыся супроць цёці Каці)*. Што з вамі, Кацярына Іванаўна? Чаго вы так уздыхаеце? Няшчасце якое здарылася?

Цёця Каця. Вас мне шкада, Аляксандр Пятровіч.

Чарнавус. Чаго ж па мне ўздыхаць? Я ж не памёр.

Цёця Каця. Памёр чалавек, дык ужо адзін канец. Усе памром. А гэтага ж не дай бог нікому добраму.

Чарнавус. Ды нічога ж такога са мною не здарылася. Я ж вось і на працу прыйшоў.

Цёця Каця. Не на ўме вам праца. Я ж бачу, не сляпая...

Чарнавус. Гэта ўсё ліхія людзі мне зрабілі. *(Зноў ходзіць. З адных дзвярэй выходзіць Зіна і натыкаецца на Чарнавуса.)*

Зіна *(адскочыўшы ўбок)*. Вой! Выбачайце, Аляксандр Пятровіч.

Чарнавус. Чаго ж выбачаць? Вы ні ў чым не вінаваты.

Зіна. Не, я... Проста я спужалася... Я не думала, што сустрэну вас тут.

Чарнавус. Вы думалі, што больш мяне не сустрэнеце? Разумею... *(Зноў ходзіць.)*

Зіна. Усё роўна як нябожчыка сустрэла. Брр. *(Прыкалола на дошку аб'яву.)*

Зёлкін *(уваходзіць)*. Што гэта за аб'ява?

Зіна. Прачытай.

Зёлкін *(чытае)*. «...адбудзецца даклад дырэктара інстытута геалогіі А. П. Гарлахвацкага на тэму: «Новы від выкапня-жывёліны». Вось гэта вучоны! Адразу значны ўклад. Не тое што Чарнавус: дзесяць год усё нейкія гліны ды фасфарыты даследуе.

Зіна. Сланяецца вунь, як цень.

Зёлкін. Не разумею, чаго Гарлахвацкі лібэральнічае. Даўно пара з ім развітацца.

Зіна. Шкадуе... Чулая душа ў Аляксандра Пятровіча.

Зёлкін *(раўніва)*. Асабліва да цябе.

Зіна. Зёлачка, ты зноў раўнуеш? Вось я скажу Аляксандру Пятровічу, дык ён цябе адвучыць.

Зёлкін *(грозна)*. Жарты гэтыя ты на сваёй спіне адчуеш.

Зіна захлопвае дзверы перад яго носам. Зёлкін падыходзіць да тэлефона, бярэ трубку і гаворыць, як бы нічога і не было.

Зёлкін. Пеця?.. У нас хутка даклад цікавы... Пра новы від выкапня-жывёліны. Наш дырэктар Гарлахвацкі... Не ведаю добра... Нешта цікавае выкапаў... Чалавек ён салідны, ужо калі выкапае, дык выкапае... Вельмі цікава... Бывай... *(Выходзіць.)*

Вера *(уваходзіць)*. Ну як, Аляксандр Пятровіч, далі грошы на экспедыцыю?

Чарнавус. Мне не да экспедыцыі, Вера Міхайлаўна.

Вера *(здзіўлена)*. Чаму?

Чарнавус. Мяне, здаецца, у ворагі залічылі.

Вера. Што ж гэта значыць? Як гэта сталася?

Чарнавус. Я і сам не ведаю, як гэта сталася. Учора лёг як чэсны савецкі грамадзянін, а сягоння ўстаў, бачу — нешта няладнае. Некаторыя знаёмыя не пазнаюць мяне, на другі бок вуліцы пераходзяць, калі сустрэнуцца.

Вера. Можа, гэта ўсё вам здаецца?

Чарнавус. Сёння мне не дазволілі чытаць лекцыі на геафаку. Гэта ж мне напэўна не здаецца. Дэкан, які

меў ласку гэта паведаміць, быў не здань, а самы рэальны дэкан, паважаны Міхаіл Дзянісавіч.

В е р а. Ды не можа быць!

Ч а р н а в у с. Можа быць, Вера Міхайлаўна. Я сёння ў гэтым пераканаўся. Кніжку маю не пусцілі ў друк. Таксама скажаце — не можа быць?

В е р а. Слухайце — гэта ж не жарты!

Ч а р н а в у с. Я думаю... Якія ж тут жарты?

В е р а. А прычыны? Вы спрабавалі даведацца, якія прычыны?

Ч а р н а в у с. Спрабаваў... Нічога не выйшла. Пыкаюць, мыкаюць, вочы ўбок адводзяць... Нічога не разбяру. Адно мне выразна сказаў дырэктар выдавецтва: «Забярыце рукапіс, ён нам не патрэбен».

В е р а *(стаіць разгубленая)*. Але ж вы за сабою ніякай віны не адчуваеце?

Ч а р н а в у с. Якая ж віна? Вось тут я сам, тут мая і праца ва ўсіх на віду.

В е р а. І сувязей у вас якіх-небудзь такіх ніякіх не было раней?

Ч а р н а в у с. Я ўжо сам стараўся ўспомніць. Не было...

В е р а. Чорт ведае, што такое! З гэтым жа трэба змагацца. Трэба знайсці вінаватага.

Ч а р н а в у с. А ён, падлюга, хітры — маўчыць і не адгукаецца. Як тут яго знайсці?

В е р а. А знайсці трэба.

Ч а р н а в у с. О, каб знайшоў! Я б яму, нягодніку, у вочы плюнуў.

В е р а. А ён бы ўцёрся ды зноў за сваё. Не, мы расправімся з ім больш жорстка.

Ч а р н а в у с. Але гэта ж трэба кінуць працу і заняцца гэтымі бруднымі плёткамі, траціць час, трапаць нервы. Мне гэта страшна непрыемна!

В е р а. Праўда, я пра гэта не падумала. Вам трэба працаваць... Я сама за гэта вазьмуся, а вы працуйце.

Ч а р н а в у с. Вы?

В е р а. Так, я. Думаю, што вы дасце на гэта сваю згоду?

Ч а р н а в у с. Не дам.

В е р а. Чаму? Вам прыемна быць у такім становішчы?

Ч а р н а в у с. Непрыемна, але я не хачу, каб і вы трапілі ў такое становішча.

В е р а. Як гэта?

Ч а р н а в у с. Вас могуць абвінавацiць у сувязі з ворагам і выключыць з партыі.

В е р а. Дык вы ж не вораг.

Ч а р н а в у с. Але ж гэта, бачыце, трэба даказаць.

В е р а. Дык выходзiць, што, пакуль вы будзеце даказваць, я павінна стаяць убаку і спакойна глядзець, як чэснага савецкага чалавека топяць нягоднікі. Не, выбачайце!

Ч а р н а в у с *(расчулены)*. Вельмі ўдзячны вам! Я рад, што каля мяне блізкі чалавек, які гатоў мне памагчы. Гэта мне вялікае маральнае падтрыманне. Бо я хоць і стараюся быць бадзёрым, а мне ўсё ж такі цяжка, Вера Міхайлаўна. Я вам яшчэ не ўсё сказаў. Вораг знайшоў самае балючае месца ў маім сэрцы — ён хоча з дачкою мяне разлучыць.

В е р а. А што такое з Тамарай?

Ч а р н а в у с. Прыйшла сёння з інстытута...

В е р а. Выключылі?

Ч а р н а в у с. Не выключылі, але, мусіць, нейкая размова была. Прыйшла ў слязах. Пытаецца, у якіх гэта я варожых справах заблытаўся. А гэта ж дачка, Вера Міхайлаўна. Паверце, што гэта не пустое слова. Нябожчыца пакінула яе маленькую ў голад і разруху. Я на руках яе насіў. Яе дзіцячы лепет жальбу маю разганяў. Я цешыўся, як яна расла, разумнела, станавілася свядомым чалавекам... *(Змоўк узрушаны. Зёлкін высоўвае з дзвярэй галаву і падслухоўвае)*.

В е р а *(кладзе Чарнавусу руку на плячо)*. Супакойцеся, Аляксандр Пятровіч. Супакойцеся, не гаруйце. Я пайду да Тамары, я ёй растлумачу ўсё. Я да вас буду часта прыходзіць. Вы не толькі не страціце дачкі, а ў вас будзе іх дзве: дазвольце і мне лічыцца вашай дачкой.

З ё л к і н *(сам сабе)*. Палюбоўніцай.

Ч а р н а в у с. Вы даўно мне, як дачка.

В е р а. Працуючы разам з вамі два гады, я прывыкла да вас, як да роднага, палюбіла вас.

З ё л к і н *(сам сабе)*. Чэснага чалавека не знайшла палюбіць.

Ч а р н а в у с. Дзякую вам за сяброўскае слова.

В е р а *(жартаўліва)*. Дык прымаеце мяне за дачку?

Ч а р н а в у с. Ад усяе душы.

Вера. Дык вашу руку, Аляксандр Пятровіч, і не будзем сумаваць.

Чарнавус. Вашу чэсную руку. *(Горача паціскае і нечакана цалуе ёй руку. Вера сканфузілася.)* Выбачайце, па-шчырасці.

Зёлкін *(сам сабе)*. Стары распуснік!

Вера. Дык вы куды цяпер?

Чарнавус. Думаю дачакацца Гарлахвацкага і з ім пагаварыць — можа, ён што ведае.

Вера. Пачакайце, я сягоння пагавару з Левановічам, вось толькі ў лабараторыю зайду. Гэтага нельга адкладваць. Да Тамары зайду вечарам... гадзін у восем...

Чарнавус ідзе ў пакой, а Вера да выхада.

Зёлкін *(наўмысля трапляецца ёй насустрач)*. Добры дзень, Вера.

Вера. Добры дзень. *(Пайшла міма.)*

Зёлкін. Што ж вы... не хочаце, каб я паціснуў *(падкрэслена)* вашу чэсную руку?

Вера *(спыняецца)*. Падслухоўвалі?

Зёлкін. А хіба ў вас сакрэты якія-небудзь з Чарнавусам? Я і не ведаў, што вы выбралі сабе такую даверанную асобу.

Вера. Ці не параіце мне вас выбраць?

Зёлкін. Гэта справа вашага густу і... партыйнага сумлення.

Вера. Вось як!

Зёлкін. А як жа вы думалі?

Вера. Добра. Мы яшчэ пагаворым аб гэтым. *(Пайшла.)*

Зёлкін *(адзін)*. Дзіва што пагаворым. Вылеціш з партыі, тады пагаворыш. Да Тамары яна пойдзе! Бачыў я, з якой Тамарай ты цалавалася.

Зёлкін ідзе ў свой пакой. Уваходзіць Тулята і спыняецца ля аб'явы.

Тулята. Назначаны дзень мае ганьбы... Адзін падлец будзе публічна прысвойваць сабе працу другога, а другі падлец, праклінаючы ў душы, будзе яму апладзіраваць. Ганьба, ганьба!

Гарлахвацкі *(уваходзіць)*. Ну, як мая праца?

Тулята. Ваша праца пасоўваецца, Аляксандр Пятровіч.

Г а р л а х в а ц к і. А іменна?

Т у л я г а. Матэрыялы падбіраю.

Г а р л а х в а ц к і. Доўга капаецеся. Я ўжо дзень вызначыў. К гэтаму тэрміну павінна быць гатова.

Т у л я г а. Пастараюся. Толькі гэта ці не занадта смела: новы від выкапня?

Г а р л а х в а ц к і. Аб гэтым вы не турбуйцеся. Смеласць — гэта ўжо мая справа, а не ваша. Вы толькі зачэпку знайдзіце.

Т у л я г а выходзіць.

З ё л к і н *(уваходзіць)*. Аляксандр Пятровіч, навіна!

Г а р л а х в а ц к і. Плётка ці праўда — прызнавайцеся.

З ё л к і н. За каго вы мяне лічыце?

Г а р л а х в а ц к і. За Зёлкіна.

З ё л к і н. Мне гэта нават крыўдна.

Г а р л а х в а ц к і. І цікавая навіна?

З ё л к і н. Пальчыкі абліжаце.

Г а р л а х в а ц к і. Ну, выкладвайце. Толькі хутка, бо часу няма.

З ё л к і н. Вера жыве з Чарнавусам.

Г а р л а х в а ц к і. Як гэта «жыве»? Я ведаю, што яна не памерла.

З ё л к і н. Ну, як вам сказаць...

Г а р л а х в а ц к і. Ды скажыце, як-небудзь...

З ё л к і н. Ну, скажам, як я з Зінай.

Г а р л а х в а ц к і. Гэта яшчэ не страшна.

З ё л к і н. Як гэта не страшна? Вы хочаце сказаць, што я... што мы...

Г а р л а х в а ц к і. Я хацеў сказаць, што гэта, мусіць, няпраўда.

З ё л к і н. Як гэта няпраўда? Я сам бачыў...

Г а р л а х в а ц к і. Дзе ж вы бачылі?

З ё л к і н. Тут у калідоры. Цалаваліся. Спатканне прызначылі ў яго на кватэры сёння ў восем гадзін, як Тамары не будзе дома.

Г а р л а х в а ц к і. Што, дык гэта праўда?

З ё л к і н. Праўда. Я лічу, што ёй у партыі не месца.

Г а р л а х в а ц к і. Строгі ж вы чалавек... А сам беспартыйны.

З ё л к і н. Выбачайце, тут цесная сувязь з ворагам, бытавое разлажэнне, распуста.

Уваходзіць Ч а р н а в у с, З ё л к і н знікае.

Ч а р н а в у с. Я вас даўно чакаю, Аляксандр Пятровіч.

Г а р л а х в а ц к і. Чым магу служыць, дарагі Аляксандр Пятровіч? Вельмі шкадую, што прымусіў вас чакаць. Важная нарада была, я не мог пакінуць.

Ч а р н а в у с. Я да вас з просьбай... Дапамажыце выйсці з цяжкага становішча, у якое я трапіў з нечае ласкі.

Г а р л а х в а ц к і. А што такое з вамі здарылася? Усё, што ад мяне залежыць, я зраблю.

Ч а р н а в у с. Я больш не чытаю лекцый на геафаку.

Г а р л а х в а ц к і. Чаму?

Ч а р н а в у с. Знялі, не давяраюць.

Г а р л а х в а ц к і. Ха-ха-ха... Жартуеце, калега.

Ч а р н а в у с. Мне зусім не да жартаў.

Г а р л а х в а ц к і. Значыць, вы сур'ёзна?

Ч а р н а в у с. Зусім сур'ёзна.

Г а р л а х в а ц к і. Дык гэта ж безабразіе!

Ч а р н а в у с. Я з вамі згодзен. Толькі гэта яшчэ не ўсё безабразіе: кніжку маю таксама не пусцілі ў друк.

Г а р л а х в а ц к і. Гэта ўжо зусім свінства. Якая ж прычына?

Ч а р н а в у с. У тым вось і справа, што я нічога не магу дабіцца. Усё гэта абкружана такой таямніцай, што яны і самі не ведаюць, у чым я вінаваты.

Г а р л а х в а ц к і. Дарагі мой, дык чаго ж вы маўчыце? Ганьбяць ваша чэснае імя, а вы маўчыце! Не, так нікуды не варта. Гэта сацыяльнае зло, з якім трэба змагацца. Так жа сёння вас, а заўтра мяне могуць ашальмаваць і вывесці са строю.

Ч а р н а в у с. Могуць.

Г а р л а х в а ц к і. І якая ж, выбачайце, сволач магла вам такую штуку ўстроіць?

Ч а р н а в у с. Сапраўды. Паглядзіш вакол, здаецца, усе людзі такія сумленныя, свядомыя... Няма на каго і падумаць.

Г а р л а х в а ц к і. А можа... Вы, Аляксандр Пятровіч, праверылі сябе як мае быць? Ва ўсім?

Ч а р н а в у с. Як гэта? Я не разумею.

Г а р л а х в а ц к і. Я ў тым сэнсе, што, можа, у вашай біяграфіі ёсць якая-небудзь зачэпка, ну самая такая пусцяковіна, якая магла паслужыць повадам для плётак.

Вы мне прабачце, Аляксандр Пятровіч, я проста па-сяброўску кажу.

Чарнавус. Дзесяць разоў перадумаў я ўсё сваё жыццё і магу сказаць, палажыўшы руку на сэрца, ні ў чым не вінаваты.

Гарлахвацкі. Я ў гэтым і не сумняваўся. Цяпер я зусім спакойны за вас і... за сябе. Бо вы самі разумееце, што і я тут рызыкую чым-нічым. Каб я быў такі самастраховшчык, як і іншыя, дык мог бы прапанаваць вам падаць заяву аб вызваленні ад працы. Але я далёка ад гэтай думкі. Мы з вамі будзем працаваць, нягледзячы ні на якія плёткі.

Чарнавус. Я высока цаню вашу велікадушнасць.

Гарлахвацкі *(спыняецца ля аб'явы)*. Вось чакаю, што вы на гэта скажаце *(паказвае на аб'яву)*. Спадзяюся, што вы мяне не ўгробіце.

Чарнавус. Думаю, што для гэтага не будзе ніякіх падстаў.

Гарлахвацкі. Ну, як ваша экспедыцыя, Аляксандр Пятровіч?

Чарнавус. Дык вось, бачыце, замінка выйшла.

Гарлахвацкі. А вы не звяртайце ўвагі. Непрыемна гэта ўсё, я сам разумею, але ж за працай і непрыемнасці забываюцца. Тым больш што ў вас такі мілы памочнік, вы з ёю ўсё гора забудзеце.

Чарнавус. Ёй, беднай, таксама непрыемна гэта ўсё, але трымаецца яна геройскі і мяне падбадзёрвае. Слаўная дзяўчына. Ну, дзякую вам за падтрыманне. *(Адыходзіць.)*

Гарлахвацкі *(адзін)*. Слаўная! Бач ты, стары чорт! Губа не дура. Ды цяпер табе не да дзяўчат будзе, даражэнькі.

Выходзіць. Уваходзіць Левановіч.

Левановіч *(да цёці Каці)*. У якім пакоі Вера Міхайлаўна?

Цёця Каця. Ідзіце вунь у тыя дзверы.

Левановіч. Яна там не адна?

Цёця Каця. Не, там яшчэ ёсць людзі.

Левановіч. Вызавіце яе сюды. Скажыце, што сакратар парткома Левановіч просіць на хвілінку.

Цёця Каця. Таварыш Левановіч, заступіцеся вы за нашага Чарнавуса. Шкада чалавека. Чуе мая душа, што

дарэмна ўзвялі на яго гэту напасць. Не можа быць, каб гэтакі людскі чалавек ды супроць народа. Гэта нехта набрахаў на яго.

Левановіч. Будзьце спакойны, цёця Каця, чэсных людзей мы ў крыўду не дадзім. Разбяромся, у чым тут справа.

Цёця Каця. Дык пазваць Веру Міхайлаўну сюды?

Левановіч. Ага, пазавіце.

Цёця Каця ідзе па Веру. Левановіч чытае аб'яву аб дакладзе. Уваходзіць Вера.

Левановіч (*паказвае на аб'яву*). Што гэта за даклад? Ты не знаёма?

Вера. Не. Ён яшчэ трымае ў сакрэце.

Левановіч. Не шкодзіла б пазнаёміцца.

Вера. Ты для гэтага мяне і паклікаў?

Левановіч. Не, я хацеў запытацца, ці чула ты што-небудзь пра Чарнавуса?

Вера. Чула, што на яго ўзвялі нейкі паклёп, і збіралася да цябе ісці.

Левановіч. Добра, калі паклёп.

Вера. Што ж тут добрага?

Левановіч. Я хачу сказаць — добра, калі гэта ўсё — няпраўда.

Вера. Што «гэта ўсё»? Яму ж нічога не гавораць.

Левановіч. Ходзяць чуткі, што нейкае шкодніцтва знайшлі ў яго працах.

Вера. У якіх працах?

Левановіч. Мабыць, у апошніх.

Вера. Я гэтыя працы ведаю. Яны напісаны на падставе тых матэрыялаў, у збіранні якіх я сама прымала непасрэдны ўдзел.

Левановіч. А калі ён і цябе вакол пальца абвёў?

Вера. Што ж я, па-твойму, палена бярозавае? Ні цэ, ні бэ не разумею?

Левановіч. Якую ацэнку ў Маскве атрымала яго праца?

Вера. Яшчэ няма адказу.

Левановіч. Можа, там знайшлі што-небудзь?

Вера. А я табе дакажу, што ўсё гэта брахня. Заўтра ж паеду ў Маскву і прывязу водзыў.

Левановіч. Я цябе не пасылаю пакуль што.

Вера. Сама паеду. *(Запальчыва.)* Што, не давяраеш? І мяне ў шкодніцтве падазраеш?

Лeвановіч. Ды не кіпяцісяты!

Вера. Буду кіпяціцца. Абвінавачванне ў шкодніцтве — гэта не пусцяковіна.

Лeвановіч. Вось таму, што гэта справа сур'ёзная, трэба ў ёй спакойна разабрацца.

Вера. Па-мойму — ты не з таго канца пачаў разбірацца. Трэба пацікавіцца, адкуль ідуць гэтыя плёткі.

Лeвановіч. Я хачу з двух канцоў адразу — хутчэй будзе. Вось даведаўся, што ты прымала ў гэтай працы ўдзел, і мне ўжо лягчэй стала. А чуткі адкуль ідуць — таксама даведаемся. У Маскву каму-небудзь сапраўды прыйдзецца паехаць. Аб гэтым мы яшчэ пагаворым. *(Уваходзіць Чарнавус.)* Добры дзень, Аляксандр Пятровіч. *(Вітаецца за руку.)* А мы з Верай Міхайлаўнай толькі што гаварылі пра вас. Значыць, і кніжку вашу не пусцілі ў друк?

Чарнавус. Не пусцілі.

Лeвановіч. Гэта аб чым ваша кніжка?

Чарнавус. Аб фасфарытах.

Лeвановіч. Вы можаце мне даць рукапіс на пару дзён? Я хацеў бы азнаёміцца.

Чарнавус. Калі ласка.

Лeвановіч. Вы, кажуць, і ў Маскву паслалі нейкую працу ?

Чарнавус. Паслаў. Аб карысных выкапнях на тэрыторыі БССР.

Лeвановіч. Адказу яшчэ не атрымалі?

Чарнавус. Не. Даўно чакаю.

Лeвановіч. Дык вы і не ведаеце, адкуль на вас такая напасць?

Чарнавус. Не ведаю. Усё роўна, як снег на галаву.

Лeвановіч. А ў інстытуце вам працаваць не перашкаджаюць?

Чарнавус. Не, не магу паскардзіцца.

Лeвановіч. Якія ў вас адносіны з Гарлахвацкім?

Чарнавус. Самыя найлепшыя.

Лeвановіч. Што ж, працуйце... Я думаю, што хутка гэтыя хмары рассеюцца. Высветлім, у чым тут рэч. А рукапіс, калі вам не цяжка будзе, прышліце мне заўтра ў суседні корпус, у шаснаццаты пакой.

Чарнавус. Я прашу, таварыш Левановіч, прыняць меры, каб гэта непаразуменне як найхутчэй было развязана. Справа ў тым, што на падставе маіх даных дзяржплан праекціруе пабудову новых заводаў. Калі праца астанецца скампраметаванай, будаўніцтва можа сарвацца.

Левановіч. Я гэта ведаю. Я буду прасіць, каб назначылі аўтарытэтную камісію, якая можа ўстанавіць каштоўнасць вашай працы і высветліць усялякія іншыя акалічнасці.

Чарнавус. Гэта лепш за ўсё.

Левановіч выходзіць на двор. Чарнавус і Вера — у пакой. Уваходзіць незнаёмая жанчына.

Незнаёмая жанчына *(да цёці Каці)*. Скажыце, дырэктар інстытута ёсць?

Цёця Каця. У кабінеце.

Незнаёмая жанчына. Кажуць, у вас ёсць халтурка для машыністкі?

Цёця Каця. Запытайцеся, можа, і ёсць.

Незнаёмая жанчына *(ахарошваецца перад люстэркам)*. Ён у вас не вельмі строгі? Нічога, што я патрывожу?

Цёця Каця. Нічога.

Незнаёмая жанчына. Я-то крыху чула пра яго. *(Падыходзіць да кабінета і намерваецца пастукаць. Дзверы адчыняюцца і высоўваецца Гарлахвацкі.)* Можна, таварыш дырэктар? У вас, казалі, для машыністкі работа ёсць?

Гарлахвацкі. Выбачайце, у мяне неадкладная справа. Зайдзіце праз паўгадзіны. Цёця Каця, скажыце Зёлкінай, каб яна прыйшла да мяне з паперамі.

Цёця Каця. Зараз. *(Ідзе па Зёлкіну.)*

Незнаёмая жанчына. Зёлкіна... Гэта тая, Зіначка. Паглядзім, што за яна!

Зёлкіна з паперамі праходзіць у кабінет дырэктара.

Незнаёмая жанчына. Нічога асаблівага на ёй няма. Толькі слава, што Зёлкіна.

Да дзвярэй кабінета падыходзіць Зёлкін.

Зёлкін *(цягне за ручку дзвярэй)*. Замкнёна.

Незнаёмая жанчына. Ён заняты.

З ё л к і н. З кім жа ён заняты?

Незнаёмая жанчына. З Зёлкінай. Не скора, відаць, вызваліцца.

З ё л к і н. Чаму вы так думаеце?

Незнаёмая жанчына. Папер шмат панесла.

З ё л к і н. А вы ўпэўнены, што гэта Зёлкіна?

Незнаёмая жанчына. Яе гэтак называлі. А так я не знаю. Чула крыху...

З ё л к і н. Што ж вы пра яе чулі?

Незнаёмая жанчына. Глупства, не варта пераказваць.

З ё л к і н. Гавораць, мусіць, што яна з Гарлахвацкім гуляе?

Незнаёмая жанчына. Можа, гэта і няпраўда. Ці мала што гавораць.

З ё л к і н. А муж тут працуе і нічога не ведае.

Незнаёмая жанчына. Чаму не ведае. Ён, кажуць, такі шаптун і пляткар, што без яго ні адна плётка не абыходзіцца. Ведае, але зрабіць нічога не можа.

З ё л к і н. Гэта няпраўда. Каб ведаў, дык ён бы тут разнёс усё на свеце. Я ж яго знаю... Чым яны там заняты так доўга? *(Нагінаецца і хоча паглядзець у замочную шчыліну.)*

Незнаёмая жанчына. Ну, ну! Вось гэтага я ад вас не чакала.

З ё л к і н *(агрызаючыся)*. Чаго вы не чакалі?

Незнаёмая жанчына. Каб вы ў шчыліну падглядалі!

З ё л к і н. А вам што да таго?

Незнаёмая жанчына. Непрыгожа.

З ё л к і н. Цьфу ты, назола! Вось прыстала! *(Адыходзіць.)*

Незнаёмая жанчына. А яшчэ мужчына! Трэба мець вытрымку, грамадзянін!

Уваходзіць Анна Паўлаўна і накіроўваецца да дзвярэй кабінета.

Незнаёмая жанчына. Заняты, не прымае.

Анна Паўлаўна. З кім жа ён так заняты?

Незнаёмая жанчына. З Зёлкінай.

Анна Паўлаўна. З Зёлкінай?

Незнаёмая жанчына. Так.

Анна Паўлаўна. І даўно ён заняты?

Незнаёмая жанчына. Я мінут дваццаць ужо сяджу.

Анна Паўлаўна. А што яна за асоба такая, што ён пры ёй не прымае?

Незнаёмая жанчына. А вы хіба яе не ведаеце?

Анна Паўлаўна. Адкуль мне ведаць?! Я тут не працую.

Незнаёмая жанчына. Жанчына, кажуць, прыемная.

Анна Паўлаўна. Дык і што ж, што прыемная?

Незнаёмая жанчына. А з прыемнай жанчынай прыемна час правесці.

Анна Паўлаўна. Дазвольце! Але ж ён жанаты.

Незнаёмая жанчына. Дык і што ж?

Анна Паўлаўна. Дык у яго ж ёсць жонка. Нашто ж яму нейкая Зёлкіна?

Незнаёмая жанчына. А жонка, кажуць, страшэнная ведзьма.

Анна Паўлаўна. Гэта хлусня! Я чула, што яна досыць прыгожая жанчына.

Незнаёмая жанчына. Кажуць, дзень і ноч яго пілуе. А ён як вырвецца, дык і шукае з другімі ўцехі.

Анна Паўлаўна. Ах, паскуднік! Я яму такую ўцеху дам, што ён век не забудзе! *(Кідаецца да дзвярэй.)*

Незнаёмая жанчына *(усхопліваецца)*. Ай, што я нарабіла! Гэта ж жонка! *(Выбягае.)*

Анна Паўлаўна *(стукае кулакамі ў дзверы)*. Адчыні! Адчыні! Адчыні, сабачыя твае вочы! Усё роўна ж я да цябе дабяруся. *(Стукае.)* Дабяруся, ірад, нідзе ты не дзенешся! *(Стукае ў дзверы з усяе сілы.)*

Прыбягаюць цёця Каця, Зёлкін і іншыя супрацоўнікі.

Галасы. Што такое? Што здарылася?

Анна Паўлаўна. Дайце ключ хутчэй! Няшчасце здарылася.

Зёлкін. Цёця Каця, ключ ад французскага замка! Хутчэй ключ давайце!

Кабінет Гарлахвацкага.

Гарлахвацкі *(мітусіцца па кабінеце)*. Ах чорт! Уліплі мы што называецца. Чуеце, як бушуе мая ведзьма?

Зіна. Можа, лепш адчыніць?

Гарлахвацкі. Баюся, што ад вашай завіўкі нічога не астанецца.

Зіна. Няўжо біцца будзе?

Гарлахвацкі. Можаце не сумнявацца. На гэта я ўжо маю практыку.

Зіна. Дык што ж рабіць?

Гарлахвацкі. А я, думаеце, ведаю? *(Падыходзіць да акна.)* У двары нікога няма... Паспрабаваць у акно выскачыць...

Зіна. Зімою ў акно?

Гарлахвацкі. У часе стыхійнага бедства людзі не разбіраюць, зіма ці лета, а ратуюцца, як хто можа.

Зіна. А я што буду рабіць?

Гарлахвацкі. І вы таксама.

Зіна *(з жахам)*. У акно? Ні за што не палезу.

Гарлахвацкі. Дык аставайцеся, я адзін палезу. *(Бярэ партфель і накіроўваецца да акна.)*

Зіна *(з жахам)*. Ні за што не астануся! Яна мяне з'есць. *(Плача.)*

Гарлахвацкі. Кіньце вы скуголіць. І без вас моташна. *(Глядзіць у акно.)* Чакайце! Вунь Туляга ідзе з лабараторыі. Мы, здаецца, выратаваны. *(Адчыняе акно і крычыць.)* Таварыш Туляга!.. Таварыш Туляга! Мікіта Сымонавіч! Сюды на хвілінку! Лезьце на падаконнік. Лезьце, лезьце, не саромейцеся! *(Паказваецца галава Тулягі.)*

Туляга. У чым справа, Аляксандр Пятровіч?

Гарлахвацкі. Вы мне патрэбны, лезьце сюды ў пакой.

Туляга. Дык нашто ж? Я ж магу праз дзверы.

Гарлахвацкі. Лезьце, я вам кажу.

Туляга. Неяк няёмка, людзі глядзяць.

Гарлахвацкі. Я вам загадваю, гаспадзін палкоўнік! *(Туляга паслушна ўлазіць у пакой.)* Пабудзьце з гэтай жанчынай — вось і ўсё, што ад вас патрабуецца.

Туляга *(калоцячыся)*. Нічога не разумею, Аляксандр Пятровіч. Хоць зарэжце...

Гарлахвацкі. Вы былі з ёю. Мяне тут зусім не было. Зачыніце за мною акно. Цяпер разумееце?

Туляга. Прызнацца, не зусім.

Гарлахвацкі *(шыпіць)*. Гаспадзін палкоўнік!.. Не прыкідвайцеся дурнем!

Туляга. Разумею, Аляксандр Пятровіч! Усё разумею.

Гарлахвацкі. Даўно б так. *(Вылазіць праз акно на вуліцу. Туляга зачыняе за ім акно.)*

Туляга *(разводзіць рукамі)*. Нічога не разумею. Растлумачце хоць вы, таварыш Зёлкіна.

Зіна *(выціраючы слёзы)*. Зараз вас біць будуць.

Туляга. Мяне? За што ж мяне біць?

Зіна. Вунь ужо дзверы адмыкаюць.

Шырока расчыняюцца дзверы. У кабінет урываецца Анна Паўлаўна, за ёю астатнія. Усе на момант аслупянелі, убачыўшы Тулягу з Зінай. Потым гнеў Анны Паўлаўны змяніўся прыступам рогату.

Зёлкін *(да Зіны)*. Дык вось ты з кім, нягодніца!

Зіна. Адстань! *(Адштурхоўвае яго і, лавіруючы між натоўпу, выходзіць.)*

Зёлкін. А з вамі, даражэнькі, я зараз расквітаюся! *(Падступае з кулакамі да Тулягі.)*

Туляга *(засланяе твар рукамі)*. Што вы да мяне маеце, таварыш Зёлкін?!

Зёлкін. Я табе пакажу, стары распуснік! *(Хоча ўдарыць. Уваходзіць Гарлахвацкі з партфелем.)*

Гарлахвацкі. Што тут робіцца такое? У чым справа?

Анна Паўлаўна *(падбягае да яго)*. Ой, Шура, каб ты бачыў, што тут было!

Гарлахвацкі. Дык тут і цяпер безабразіе.

Анна Паўлаўна. Зёлкіну вось з гэтым *(паказвае на Тулягу)* засталі тут.

Гарлахвацкі. Ах, якая брыдота! Другога месца не знайшлі.

Анна Паўлаўна. А жанчына тут нейкая была ў калідоры ды выдумала, што гэта ты з Зёлкінай.

Гарлахвацкі. Што яшчэ за жанчына?

Анна Паўлаўна. Ліха яе ведае, незнаёмая. Такая языкастая баба. Ды яна тут недзе. *(Аглядаецца.)* Не, уцякла ўжо.

Гарлахвацкі. Нічыпар, лаві яе там! Чорт знае што! З вуліцы зброд усялякі лезе ў кабінет. Пляткараць, распуснічаюць. *(Да Тулягі.)* Ну і вы таксама... Стары чалавек! Пасаромеўся б. Ва ўстанове, ды яшчэ ў маім кабінеце, дазваляць сабе такія рэчы!

Т у л я г а. Аляксандр Пятровіч... Гэта бязлітасна... Вы ж самі ведаеце...

Г а р л а х в а ц к і *(грозна)*. Нічога я не ведаю, таварыш Туляга! Хаця мне і трэба было б ведаць, адкуль у вас такія прывычкі. *(Туляга часта моргае вачыма і кусае губы.)* Ды ладна, таварышы. Я думаю, што мы будзем велікадушнымі і даруем яму на гэты раз, узяўшы слова, што больш нічога падобнага ён сабе не дазволіць. Спадзяюся, што смецця з хаты выносіць вы не будзеце, каб гэта не лягло бруднай плямай на нашу ўстанову. Прашу спакойна разысціся і працаваць. *(Крадком ад жонкі гаворыць Тулягу, які выходзіць апошнім)*. Спадзяюся, што ў вас хопіць розуму не балбатаць пра гэта. *(Усе разыходзяцца. Застаюцца толькі Гарлахвацкі і Анна Паўлаўна.)*

Г а р л а х в а ц к і *(да жонкі, калі Туляга выйшаў)*. Ну што ты скажаш на гэта? Ха-ха-ха... *(Рагоча ўсё больш і больш, паддаючы сабе ахвоты.)*

А н н а П а ў л а ў н а. Такі ціхоня, размазня! Хто б гэта мог падумаць!.. Ха-ха-ха.

Г а р л а х в а ц к і. Сівізна ў бараду, а чорт у рабрыну.

А н н а П а ў л а ў н а. А тая пляткарка сказала, што гэта ты з Зёлкінай зачыніўся. Я чуць дом не разбурыла.

Г а р л а х в а ц к і. Ах, ах, ах! Як гэта нядобра! І заўсёды ж так. Напляце табе якая-небудзь баба, а ты, не праверыўшы, з кіпцюрамі на мяне кідаешся.

А н н а П а ў л а ў н а. Ну, годзе, мір! *(Абнімае яго за шыю і цалуе.)*

Г а р л а х в а ц к і *(ляпае яе па плячах)*. Бядовая ты ў мяне, Нюра.

А н н а П а ў л а ў н а. Як твая навуковая праца?

Г а р л а х в а ц к і. Праца амаль што гатова. Вунь, глядзі, які ў мяне тут навуковы апарат.

А н н а П а ў л а ў н а *(пяшчотна)*. А як машына? Хутка будзе?

Г а р л а х в а ц к і. Чакай, пацярпі крыху. Будзе табе белка, будзе і свісток. *(Стук у дзверы.)* Зайдзіце!

Уваходзіць Л е в а н о в і ч.

Г а р л а х в а ц к і. А-а! Нарэшце і партыйнае кіраўніцтва ўспомніла пра нас, грэшных. Пара, даўно пара, а то мы без кіраўніцтва можам тут памылак нарабіць. *(Анна Паўлаўна выходзіць.)* Ты чуў, якую штуку адмачыў Туляга?

Л е в а н о в і ч. Туляга? Па-мойму, ён не здольны ні на якія штукі.

Г а р л а х в а ц к і. І я так думаў. Адно ж сапраўды — у ціхім балоце чэрці вядуцца. Некалькі хвілін назад яго накрылі з Зёлкінай у маім кабінеце.

Л е в а н о в і ч. Ды што ты!

Г а р л а х в а ц к і. Вось табе і што ты!

Л е в а н о в і ч. Ні за што не павеpу.

Г а р л а х в а ц к і. Запытай у людзей. Я тут яму пры ўсіх праборку даваў, а ён стаіць ды толькі вачыма моргае.

Л е в а н о в і ч. Не падазраваў у яго такіх здольнасцей.

Г а р л а х в а ц к і. У нас тут розных талентаў хапае.

Л е в а н о в і ч. Скажы, ты не ведаеш, што такое з Чарнавусам?

Г а р л а х в а ц к і. А я хацеў у цябе запытацца, што з ім такое.

Л е в а н о в і ч. Але ж ты чуў што-небудзь?

Г а р л а х в а ц к і. Ходзяць нейкія чуткі. Быццам шкодніцтва нейкае ў яго працах выявілі, зноў жа сувязі нейкія.

Л е в а н о в і ч. Ты не правяраў, адкуль гэтыя чуткі?

Г а р л а х в а ц к і. Гэта нічога не рабі, толькі правярай. А працу за мяне хто будзе пісаць? Туляга?

Л е в а н о в і ч. Дзіўная бесклапотнасць! Таго ўсюды з працы знялі, а яму хоць бы што.

Г а р л а х в а ц к і. Загадаеш і мне яго зняць? Я не самастрахоўшчык. Праверым, тады будзе відаць.

Л е в а н о в і ч. Як ты мысліш сабе гэту праверку?

Г а р л а х в а ц к і. Трэба назначыць аўтарытэтную камісію, якая павінна выехаць на месца, дзе ён рабіў геалагічныя доследы.

Л е в а н о в і ч. Хто, па-твойму, у гэту камісію павінен увайсці?

Г а р л а х в а ц к і. Баюся, што мне, як дырэктару інстытута, ад гэтага не выкруціцца. Ты ж мяне не вызваліш?

Л е в а н о в і ч. Дапусцім, што не. А яшчэ хто?

Г а р л а х в а ц к і. Можна яшчэ Зёлкіна. Ну і Тулягу.

Л е в а н о в і ч. І колькі ж часу зойме гэта праверка?

Г а р л а х в а ц к і. Каля года.

Л е в а н о в і ч. Што?!

Г а р л а х в а ц к і. У зімніх умовах рабіць нічога нель-

га, а за лета хаця б нам управіцца. Прыйдзецца ж бурэнне рабіць нанова.

Л е в а н о в і ч. Гэта значыць сарваць увесь план работы інстытута і трымаць цэлы год пад падазрэннем Чарнавуса.

Г а р л а х в а ц к і. Што ж ты зробіш! Давяраць яму асабліва не прыходзіцца. Няхай корпаецца тут пад маім наглядам.

Л е в а н о в і ч. Я гаварыў з Верай. Яна галавой ручаецца, што гэта паклёп.

Г а р л а х в а ц к і. На гэта яна мае свае прычыны.

Л е в а н о в і ч. Яна з ім разам працуе.

Г а р л а х в а ц к і. Больш таго — кажуць, што яна з ім жыве.

Л е в а н о в і ч *(недаверліва глядзіць на Гарлахвацкага)*. Ты гэта праверыў?

Г а р л а х в а ц к і *(смяецца)*. Вось дзівак! Як жа я магу праверыць?

Л е в а н о в і ч *(дапытліва)*. А можа, гэта няпраўда?

Г а р л а х в а ц к і. Можа, і няпраўда. За правільнасць чутак не ручаюся. Урэшце, ты сам можаш пераканацца: сягоння ў восем гадзін вечара ў іх спатканне ў Чарнавуса на кватэры.

Л е в а н о в і ч. Адкуль у цябе такія весткі?

Г а р л а х в а ц к і. Весткі пэўныя, можаш не сумнявацца.

Л е в а н о в і ч. Тут у цябе такое творыцца, што сам чорт не разбярэ. Натыкаешся на сюрпрызы, дзе іх зусім не чакаеш.

Г а р л а х в а ц к і. Такую спадчыну я атрымаў. Чыстка патрэбна. З некаторымі работнікамі прыйдзецца развітацца.

Л е в а н о в і ч. А замяніць кім?

Г а р л а х в а ц к і. Заменім. У мяне ёсць на ўвазе добрыя работнікі, якія ахвотна пойдуць да мяне працаваць, калі ім забяспечыць належныя ўмовы. Вось я толькі ад працы крыху вызвалюся, тады мы з табой навядзём тут парадак. Мне не ўпершыню гэтым займацца.

Л е в а н о в і ч *(у роздуме)*. Парадак тут сапраўды прыйдзецца навесці.

Г а р л а х в а ц к і. Між іншым, дваццаць другога я даклад чытаю на вучоным савеце. Прыходзь паслухаць.

Л е в а н о в і ч. Я ў тваіх мамантах нічога не разумею.

Г а р л а х в а ц к і. Я пішу, каб усім было зразумела. Для мас жа пішу. Гэта будзе пробны камень і для Чарнавуса. Магчыма, што ён паспрабуе зганьбіць маю працу і скампраметаваць мяне як савецкага вучонага. Тады мы яго і выкрыем.

Л е в а н о в і ч *(убок)*. Вось ты куды гнеш! *(Да Гарлахвацкага.)* Думаеш, што ён асмеліцца на гэта?

Г а р л а х в а ц к і. Калі ён сапраўды вораг, дык прарвецца,— быць не можа.

Л е в а н о в і ч. А мы яго, шэльму, за вушка ды на сонейка!

Г а р л а х в а ц к і. Як міленькага!

Л е в а н о в і ч. А калі ён не прарвецца, а пахваліць твой даклад?

Г а р л а х в а ц к і. Ды я не сцвярджаю, што ён абавязкова вораг. Можа, і пахваліць.

Л е в а н о в і ч. А здорава ты прыдумаў! Гэта ж можа вельмі хораша выйсці. Цікава! Прыйдзецца прыйсці.

Г а р л а х в а ц к і. Дык прыйдзеш?

Л е в а н о в і ч. Абавязкова. Бывай! *(Выходзіць.)*

Г а р л а х в а ц к і *(адзін)*. Праўяральшчык знайшоўся! Я, брат, такія акуляры настаўлю, што табе і чорнае белым пакажацца. Не такіх за нос вадзілі!

З а с л о н а

Акт трэці

Карціна першая

Калідор. Уваходзяць Чарнавус і Вера з «Праўдай» у руцэ.

Вера. Чыталі сёння «Праўду»?

Чарнавус. Яшчэ не чытаў.

Вера. Тут вам дапамога.

Чарнавус. Мне? Якая дапамога?

Вера. Пра вас гаворыцца.

Чарнавус. Пра мяне? Пакажыце.

Вера. Вось тут.

Чарнавус *(чытае)*. «Об ошибках партогранизаций при исключении коммунистов из партии...» *(Бегла праглядае.)*

Вера. Прачытайце вось гэты абзац.

Чарнавус *(чытае)*. «Известно, далее, немало фактов, когда замаскированные враги народа, вредители-двурушники в провокационных целях организуют подачу клеветнических заявлений на членов партии и под видом «развертывания бдительности» добиваются исключения из рядов ВКП(б) честных и преданных коммунистов, отводя тем самым от себя удар и сохраняя себя в рядах партии».

Вера. Цяпер зразумелі?

Чарнавус. Тут гаворыцца пра няправільныя выключэнні з партыі камуністаў, а я, як вам вядома, беспартыйны.

Вера. Чэсны і адданы. А такіх беспартыйных ворагі народа таксама стараюцца ашальмаваць.

Чарнавус. Гэта праўда.

Вера. Ну, давайце далей пачытаем. Я таксама яшчэ не ўсё чытала. *(Садзяцца і ўглыбляюцца ў газету.)*

Чарнавус *(прачытаўшы)*. Здорава!.. *(Чытае моўч-*

кі.) Правільна! *(Чытае ўслых.)* «...стремящегося путем проведения мер репрессий перебить наши большевистские кадры, сеять неуверенность и излишнюю подозрительность в наших рядах». Іменна, яны ж так і робяць! Як гэта адразу становіцца зразумелым!

Уваходзіць Зёлкін. Ён ступае нячутна, каб падысці і штонебудзь падслухаць.

Вера *(не аглядаючыся).* Не турбуйцеся, таварыш Зёлкін, у нас ніякіх сакрэтаў няма.

Зёлкін. Я і не турбуюся. Дарэмна вам здалося.

Вера. Не здалося, а я ў люстэрка бачу. Ідзіце лепш пачытайце, што тут пра вас пішуць.

Зёлкін. Пра мяне? Дзе гэта?

Вера. Ды вось, хоць бы гэты абзац прачытайце.

Зёлкін *(прачытаўшы, зморшчыўся).* Жарты жартамі, а ў нас таксама ёсць паклёпнікі.

Вера. Вы кажаце шчырую праўду.

Зёлкін. Напрыклад, наша цёця Каця вельмі любіць языком патрапаць.

Вера. «А он украдкою кивает на Петра».

Гарлахвацкі ўваходзіць і здалёк яшчэ размахвае газетай.

Гарлахвацкі. Вітаю, таварышы! Вітаю з выдатным дакументам! Чыталі?

Вера. Чытаем.

Гарлахвацкі. Гэта дакумент! Проста пальцам паказваюць на ворагаў, двурушнікаў, здраднікаў, усялякіх прахвостаў. Нам астаецца толькі руку працягнуць і за каўнер схапіць. Тут ён увесь як на далоні! А ўявіце цяпер становішча гэтага самага подлага двурушніка! Ён жа ідзе па вуліцы, і яму здаецца, што ўсе на яго пальцам паказваюць — вось кар'ерыст! вось двурушнік! вось паклёпнік! Ён стараецца надзець маску чэснага савецкага чалавека, але грозная рука адплаты ўжо ўзнята над ім. Вось вось сарве маску і выставіць яго на суд, на ганьбу, на ўсеагульную знявагу. Кола вакол яго звужаецца ўсё больш і больш. Тыя людзі, якія раней перад ім баяліся слова пікнуць, цяпер узнімаюць галаву і гатовы на ўвесь свет крыкнуць, што ён за чалавек. Яго мізэрная душа апынулася ў пятках. Ён шукае сабе шчыліны, каб схавацца, а грозны голас грыміць над самым яго вухам: «Дудкі, грамадзянін Зёлкін! Нідзе ты ад нас не схаваешся!»

З ё л к і н *(спужаўся)*. Што вы, Аляксандр Пятровіч!

Г а р л а х в а ц к і. Ха-ха-ха... Не пужайцеся, я жартую.

Ч а р н а в у с. Ды вы проста артыст, Аляксандр Пятровіч.

Г а р л а х в а ц к і. Закінуў цяпер, а некалі я іграў у драматычным гуртку.

В е р а. Вы так па-майстэрску разыгрываеце, як быццам і нарадзіліся для гэтай ролі.

Г а р л а х в а ц к і *(пераходзячы на сур'ёзны тон)*. Так, таварышы, за двурушнікаў і паклёпнікаў мы цяпер савозьмемся па-сапраўднаму. Калі прыгледзецца, дык і ў сваім асяроддзі мы знойдзем такіх. Ім цяпер не паздаровіцца. *(Накіроўваецца да дзвярэй кабінета, потым спыняецца.)* Аляксандр Пятровіч, можна вас на хвілінку?

Чарнавус падыходзіць да Гарлахвацкага, той адводзіць яго ўбок.

Ч а р н а в у с. Чым магу служыць?

Г а р л а х в а ц к і. Я проста хацеў запытацца, як вашы справы, ды пры ўсіх нязручна.

Ч а р н а в у с. Усё так жа.

Г а р л а х в а ц к і. Нічога, не падайце духам. Вось я толькі крыху ад працы вызвалюся, даклад прачытаю, а тады сам займуся вашай справай.

Ч а р н а в у с. Я вам буду вельмі ўдзячны.

Г а р л а х в а ц к і. А працу сваю я ўжо скончыў, Аляксандр Пятровіч.

Ч а р н а в у с. Ну, вітаю вас!

Г а р л а х в а ц к і. Дзякую. Думаю, што вы гэтым не абмяжуецеся, а прыйдзеце паслухаць.

Ч а р н а в у с. З вялікай прыемнасцю.

Г а р л а х в а ц к і. І пакрытыкуеце мяне як належыць. Прызнацца, я вас пабойваюся крыху.

Ч а р н а в у с. У мяне да вас самыя найлепшыя пачуцці.

Г а р л а х в а ц к і. Дык падтрымаеце? Ваша слова для мяне многа значыць, хоць я і атрымаў ужо водзыў з Масквы ад Анікеева.

Ч а р н а в у с. Атрымалі ўжо?

Г а р л а х в а ц к і. Так. Скончыў я працу даўно, але не гаварыў аб гэтым, чакаў, што мне Масква скажа.

Ч а р н а в у с. Ну, калі вы маеце водзыў Анікеева, тады мая ацэнка для вас мала значыць.

Г а р л а х в а ц к і. Не скажыце. Вашу думку я вельмі

высока цаню. Дык так, Аляксандр Пятровіч,— дружба і ўзаемная дапамога.

Чарнавус. Дзякую за давер'е. У такі момант для мяне гэта многа значыць.

Гарлахвацкі. Між іншым, вы цяпер мала зарабляеце. Можа, вы адчуваеце нястачу ў чым?

Чарнавус. Дзякую... Я да раскошы не прывык.

Гарлахвацкі. Вы мне даруйце, я пытаюся на правах друга. Можа, вам грошы патрэбны?

Чарнавус. Вельмі дзякую, Аляксандр Пятровіч. Пакуль што я магу абысціся, а калі трэба будзе, тады я звярнуся да вас.

Гарлахвацкі. А то я мог бы вам забяспечыць паўтысячы якой-небудзь.

Чарнавус. Шчыра дзякую.

Гарлахвацкі. Глядзіце. Калі што якое, дык звяртайцеся проста да мяне. Я заўсёды буду рад. *(Ідзе ў свой кабінет.)*

Чарнавус *(падыходзячы да Веры)*. Цудоўны чалавек!

Вера. Хто? Гарлахвацкі?

Чарнавус. Так. Ён сапраўды ўмее паклапаціцца аб жывым чалавеку.

Вера. Я таксама была аб ім добрай думкі.

Чарнавус. А цяпер хіба не?

Вера. А цяпер ён мне здаецца крыху загадачным. Быў адзін такі выпадак, што я не ведаю, што і думаць пра яго.

Чарнавус. Вы занадта строгая да людзей. Можа, вас хто ў падман увёў наконт яго.

Вера. Баюся, каб ён сам не ўвёў нас у падман.

Чарнавус. Ну што вы! Я такой і думкі не дапускаю.

Праходзіць Туляга з «Праўдой» у руках.

Вера. А вось запытаемся ў Тулягі. Мікіта Сымонавіч!

Туляга. Я вас прасіў бы забыцца аб маім існаванні.

Вера. Я гэтага не заслужыла, Мікіта Сымонавіч. Выбачайце, калі так. А мы тут гаварылі з Аляксандрам Пятровічам пра Гарлахвацкага і хацелі запытацца, што вы думаеце пра яго?

Туляга. Што я пра яго думаю? Цудоўны чалавек!

Чарнавус *(да Веры)*. Вось бачыце!

Туляга. Свет прайдзіце, другога такога не знойдзеце.

Чарнавус. Я ж ёй таксама кажу, што ён надзвычайны чалавек!

Туляга. Вось іменна — надзвычайны. Шчыры, душэўны. Гатоў з чалавекам апошнім падзяліцца.

Вера. Нават?

Туляга. Больш таго, нават каханую жанчыну гатоў уступіць другому.

Вера. Ці не занадта ўжо?

Туляга. Шчырую праўду кажу вам, паверце майму вопыту.

Вера *(здзіўлена)*. Вашаму вопыту?

Туляга. Так, майму вопыту.

Вера. Расшыфруйце, Мікіта Сымонавіч, што гэта значыць.

Туляга. Потым, другім разам.

Вера. А скажыце, што вы думаеце аб ім як аб вучоным?

Туляга. А чаму гэта мне першаму трэба аб ім думаць? Дзякую за ласку, думайце самі.

Вера. Як першаму? Мы ж у чаргу не становімся, каб думаць.

Туляга *(паказвае на аб'яву)*. Вось паслухаеце даклад, тады будзеце думаць, што сабе хочаце.

Вера. Вы гаворыце, як быццам нешта ведаеце пра гэты даклад.

Туляга. Нічога не ведаю. *(Пайшоў)*.

Вера *(іранічна)*. Страшэнна засакрэчаны чалавек!

Туляга *(варочаецца. Гаворыць шчыра)*. Ведаеце што... Лепш бы я памёр на той час, калі будзе чытацца гэты даклад.

Чарнавус. Дзіўнае жаданне, Мікіта Сымонавіч!

Туляга. Выступаць жа прыйдзецца. А гэта для мяне горай смерці.

Чарнавус. То не выступайце. Ніхто ж вас не прымусіць.

Туляга. Не выступіш — ён гэтага не даруе.

Вера *(насмешліва)*. Становішча ў вас, сапраўды, бязвыхаднае. Астаецца толькі тут жа, пад гэтай аб'явай, легчы і памерці.

Т у л я г а. Ёсць яшчэ адзін выхад.

В е р а. Які?

Т у л я г а. Але на гэта смеласць патрэбна, а яе ў мяне зроду не было.

Ч а р н а в у с. Чаго вы загадзя мучыцеся, Мікіта Сымонавіч? А можа, даклад якраз будзе такі, што мы выслухаем яго з прыемнасцю?

Т у л я г а. Які б ён ні быў, я прыемнасці ад яго не буду мець.

Ч а р н а в у с. Якія ж прычыны вашага адчаю?

Т у л я г а. Прычыны ёсць, Аляксандр Пятровіч! Паверце мне на слова!

В е р а. Ведаеце, што я вам сур'ёзна параю, таварыш Туляга?

Т у л я г а. Што вы мне сур'ёзнага параіце?

В е р а. Плюньце вы на ўсе гэтыя страхі і будзьце савецкім чалавекам.

Т у л я г а. Кажаце, плюнуць на страхі?

В е р а. Плюньце!

Т у л я г а. А скажыце, вы былі калі-небудзь дзянікінскім палкоўнікам?

В е р а. Не, не прыходзілася.

Т у л я г а. Гэта і відаць... *(Пайшоў.)*

В е р а *(наўздагон)*. Мікіта Сымонавіч!

Т у л я г а *(спыняецца, не паварочваючыся)*. Я. Што вы хацелі яшчэ сказаць?

В е р а. Я ж не веру, што гэта вы былі з Зіначкай.

Т у л я г а *(шпарка паварочваецца)*. Як гэта вы не верыце? Гэта ўсе бачылі.

В е р а. А я ўсё-такі не веру. Не магу паверыць.

Т у л я г а *(падыходзіць да яе)*. І не верце, Вера Міхайлаўна!.. Я заўсёды думаў, што ў вас вельмі чулая і добрая душа. *(Расчулены, паціскае руку Веры.)* Дзякую, дзякую!

В е р а *(здзіўленая)*. За што ж, Мікіта Сымонавіч?

Т у л я г а. За чыстыя думкі, за чэснасць. *(Яшчэ раз паціскае ёй руку і шпарка выходзіць.)*

В е р а *(гледзячы ўслед яму)*. Дзіўна!

Ч а р н а в у с. Гэта гісторыя з Зёлкінай — сапраўды дзіўная гісторыя!

В е р а. Вельмі дзіўная. Я думаю, ці не шантаж тут які-небудзь?

Чарнавус. На вачах ва ўсіх. Які тут можа быць шантаж?

Вера. І ўсе-такі тут нейкая загадка. Гэта відаць і з яго слоў. Аднак жа трэба ісці збірацца. Сягоння я еду ў Маскву.

Чарнавус. Такім чынам, вы і на дакладзе Гарлахвацкага не будзеце?

Вера. Можа, паспею вярнуцца.

Чарнавус. Шкада, калі спозніцеся. Даклад абяцае быць цікавым.

Вера. Пасля пазнаёмлюся. Ну, пажадайце мне ўсяго найлепшага.

Чарнавус. Ад душы жадаю...

Вера. Чакайце мяне з радаснай весткай... Бывайце! *(Выходзіць.)*

Чарнавус *(адзін)*. Гэта мне была б падтрымка. *(Выходзіць.)*

Туляга *(уваходзіць з газетай у руках)*. Вера Міхайлаўна!.. Яе ўжо няма. Што ж мне рабіць? Я ж павінен каму-небудзь сказаць пра гэта. Гэта ж ён вораг, а не я, дык няхай яму і страшна будзе.

Уваходзіць Лundefinedевановіч.

Лundefinedевановіч. Дзень добры, таварыш Туляга! *(Вітаецца за руку.)* Як жывём?

Туляга. Пахваліцца не магу, таварыш Левановіч. Жыву і сам сябе не паважаю.

Левановіч. Што так?

Туляга. Прачытаў вось я *(паказвае газету)* пастанову Пленума, і мне сорамна стала.

Левановіч. Чаго ж вам сорамна?

Туляга. Што я такі баязлівы, нікчэмны чалавек, маладушны да нізасці.

Левановіч. Ці не занадта жорстка вы бічуеце сябе?

Туляга. Не, не занадта. Вы яшчэ не ведаеце, у чым справа.

Левановіч. Я дагадваюся, што вы хочаце мне сказаць, у чым гэта справа.

Туляга. Іменна хачу, ды баюся, што не паверыце.

Левановіч. Гаварыце, паверу.

Туляга. Калі я, напрыклад, скажу, што ведаю аднаго такога двурушніка...

Левановіч. У чым жа справа? Вы можаце ведаць такога.

Туляга. Што ён ілжэвучоны, ашуквае партыю і савецкую грамадскасць, што ён шальмуе чэсных работнікаў.

Левановіч. Бываюць і такія. Аб іх жа і гаворыцца ў пастанове Пленума.

Туляга. А калі я, напрыклад, скажу, што ён арудуе ў нашай установе?

Левановіч. Магчыма, што я дрэнна ведаю людзей.

Туляга. А калі я скажу, напрыклад, што гэта наш паважаны дырэктар Аляксандр Пятровіч Гарлахвацкі?

Левановіч. Гм... У яго, вядома, ёсць недахопы, але баюся, што вы тут крыху перавялічваеце.

Туляга. Ну вось, я ж казаў, што вы не паверыце? Яшчэ мяне паклёпнікам палічыце.

Левановіч. Вы самі разумееце, таварыш Туляга, што гэта цяжкае абвінавачанне. У вас, напэўна, ёсць якія-небудзь доказы?

Туляга. Канкрэтных доказаў няма. Я толькі ведаю, што ён невук, у палеанталогіі нічога не разумее і не можа адрозніць косці выкапня ад звычайнай кароўяй косткі.

Левановіч. А як жа ён працу піша?

Туляга. Не піша ён ніякай працы.

Левановіч. Вось жа аб'ява.

Туляга. Батрака ён сабе знайшоў, той яму піша.

Левановіч. Не разумею.

Туляга. Я пішу яму працу.

Левановіч. Чаму ж вы гэта робіце?

Туляга. Таму, што ён мяне прымусіў пагрозамі, а я спужаўся. Пры якіх абставінах, я вам потым раскажу. Цяпер мне прыходзіцца альбо ісці на подласць, альбо праявіць мужнасць і выкрыць яго.

Левановіч. Калі так, дык мы яго зараз жа можам выкрыць. Я паклічу яго сюды, і ўсё высветліцца.

Туляга. Э, не! Ён адапрэцца і вокам не маргне. Я зноў астануся вінаватым.

Левановіч. Але ж вы павінны даказаць ваша абвінавачанне.

Туляга. Вось што я вас папрашу, таварыш Левановіч. Дайце мне слова, што вы не патрывожыце яго яшчэ некалькі дзён. Няхай ён зробіць даклад, які я для яго пішу, тады адразу ўсё стане ясным.

Левановіч *(у задуменні)*. Гм... Так... Так... Што ж,

няхай чытае даклад... А я тым часам з свайго боку праверу некаторыя факты. *(Выходзіць.)*

Т у л я г а *(адзін. Звяртаецца да дзвярэй кабінета).* Цяпер жа я табе напішу навуковую працу! Насмяяўся ты з мяне, абняславіў перад людзьмі, пасмяюся ж і я з цябе. Якую ж яму выдумаць дапатопную жывёліну... каб падобна была на яго?.. *(Адчыняе ўваходныя дзверы.)* Таварыш Нічыпар! Зайдзіце сюды на хвілінку. *(Нічыпар уваходзіць.)* У мяне да вась просьба.

Н і ч ы п а р. Якая?

Т у л я г а. Знайдзіце мне якую-небудзь костку.

Н і ч ы п а р. Якую ж вам костку?

Т у л я г а. Абы-якую — свіную, кароўю, толькі вялікую і не вельмі свежую.

Н і ч ы п а р. А нашто гэта вам?

Т у л я г а. Дырэктар прасіў мяне дастаць... для параўнання. Ён піша навуковую працу.

Н і ч ы п а р. То можа аднае мала? Я магу і больш прынесці.

Т у л я г а. Хопіць аднае. Ён такі вялікі вучоны, што толькі паглядзіць на гэту костку — і яму ўсё ясна.

Н і ч ы п а р. Бачыце! А я думаў, ён так сабе, як і ўсе. То я пайду пашукаю. *(Выходзіць.)*

Т у л я г а *(да дзвярэй кабінета).* Атрымаеш ты ў мяне навуковую ступень.

Дзверы адчыняюцца. Туляга адскаквае ўбок і прымае звычайны баязлівы выгляд. Уваходзіць Г а р л а х в а ц к і.

Г а р л а х в а ц к і. Ну, як?

Т у л я г а. Усё добра, Аляксандр Пятровіч. У дадатак да майго матэрыялу прыслаў мне прыяцель костачку, якая вельмі дапамагла. Дзякуючы ёй мне ўдалося канчаткова ўстанавіць новы від выкапня.

Г а р л а х в а ц к і. Што ж гэта за выкапень?

Т у л я г а. Гэта далёкі продак аднае нашай хатняй жывёліны.

Г а р л а х в а ц к і. Ну вось! А вы казалі, што нічога новага нельга знайсці. Пад маім кіраўніцтвам вы яшчэ і не тое знойдзеце.

Т у л я г а. Аднак я павінен папярэдзіць, што некаторыя нашы палажэнні, напэўна, будуць аспрэчвацца.

Г а р л а х в а ц к і. Кім?

Т у л я г а. Чарнавусам, Левановічам і іншымі.

Гарлахвацкі. Чарнавус мне сам прызнаўся, што ён прафан у гэтай галіне. А Левановіч тым больш: ён жа тарфавік.

Туляга. Вось якраз таму, што яны з палеанталогіяй мала знаёмы, ім і будуць здавацца дзіўнымі некаторыя рэчы.

Гарлахвацкі. Не страшна, мы ім растлумачым. Вы выступіце ў спрэчках і рассееце ўсе іх сумненні. А што да даклада, дык ад яго якасці залежыць ваш лёс у першую чаргу.

Туляга. Мне напамінаць аб гэтым няма патрэбы, Аляксандр Пятровіч.

Гарлахвацкі. Тым лепш. Хутчэй канчайце, некалькі дзён асталося. *(Выходзіць)*.

Туляга *(адзін)*. Некалькі дзён да тваё пагібелі.

Карціна другая

Кабінет Гарлахвацкага. За сталом Гарлахвацкі, Левановіч, Зёлкіна (піша пратакол), Чарнавус, Туляга, Зёлкін і інш.

Гарлахвацкі *(працягвае даклад)*. Зямныя нетры нямала хаваюць у сабе такіх астаткаў ранейшай флоры і фауны. Гэта жывая кніга прыроды. Прыведзеныя ў сістэму, гэтыя астаткі абазначаюць сабою тую цудоўную, ні з чым не параўнальную лесвіцу Дарвіна, па якой на працягу соцень мільёнаў год зямное жыццё ўзбіралася крок за крокам усё вышэй і вышэй, аж пакуль не дасягнула вянца тварэння, якім з'яўляецца сучасны чалавек. Праўда, лесвіца гэта не такая стройная, як уяўляюць сабе людзі, не дасведчаныя ў гэтай галіне. Часамі ў гэтай лесвіцы не хапае цэлай ступенькі альбо нават двух-трох адразу. Калі якому-небудзь вучонаму ўдаецца знайсці і цвёрда ўстанавіць такую ступеньку, дык гэта з'яўляецца цэлай падзеяй у палеанталогіі. Мне, скромнаму работніку ў гэтай галіне, таксама пашчаслівілася, калі не ўстанавіць, дык, па крайняй меры, замацаваць адну з такіх ступенек. Справа ў тым, што ў Нью-Йоркскім музеі прыродазнаўства знаходзіцца сківіца невядомага выкапня. Паводле велізарных памераў гэтай сківіцы і паводле клыкоў, падобных на біўні мамантa, гэту жывёліну можна было б аднесці да сям'і слановых, але гэтаму перашкаджае дасканала развітая

поўная сістэма зубоў, чаго сярод слановых не сустракаецца. Вучоныя заспрачаліся. Адны з іх залічаюць жывёліну да слановых, а другія, грунтуючыся на сістэме зубоў, залічаюць яе ў разрад няжвачных парнакапытных. Але пазіцыя апошніх была досыць хісткай, бо нікому да гэтага часу не ўдавалася знайсці другія часткі шкілета і перш за ўсё косці канечнасцей, якія б пацвердзілі іх вывады. І вось, таварышы, гэта скромная костка, якую вы тут бачыце, канчаткова вырашае спрэчку вучоных палеантолагаў. Костку гэту даставіў нам адзін знаёмы натураліст, а адначасова з ёю і апісанне тых костак, якія былі знойдзены разам з гэтай.

Н і ч ы п а р *(прасунуўшы ў дзверы галаву)*. Можна паслухаць?

Л е в а н о в і ч. Можна.

Н і ч ы п а р і ц ё ц я К а ц я ўваходзяць, садзяцца ля дзвярэй.

Г а р л а х в а ц к і *(працягвае)*. Нам удалося ўстанавіць, што гэта костка з'яўляецца адным суставам пальца пярэдняй канечнасці тае жывёліны, аб якой спрачаюцца вучоныя. Будова нагі гэтага выкапня вельмі падобна да тае, якую мы бачым у нашай свінні. Толькі апіралася гэта жывёліна пры хадзе не на два пальцы, а на ўсе чатыры, з якіх два крайнія былі крыху меншыя за два сярэднія. Такой моцнай апоры вымагала вялікая вага масіўнага тулава. З часам, калі пад уплывам неспрыяючых кліматычных умоў корму станавілася ўсё менш і менш, буйнейшыя экземпляры пачалі выміраць ад бяскорміцы, выжывалі толькі самыя дробныя, якім менш трэба было яды. Вага тулава з пакалення ў пакаленне змяншалася, і нарэшце яно страціла столькі ў вазе, што для яго падтрымання досыць было толькі двух сярэдніх пальцаў на кожнай назе: два крайнія сталі паступова атрафіравацца. Так утварыліся канечнасці нашай сучаснай свінні, у якіх два пальцы недаразвіты. Велізарная гэта жывёліна была ўсяеднай, як аб тым сведчаць яе зубы. Яна харчавалася травой, карэннямі, пладамі, якія ёй няцяжка было даставаць з дрэў, дзякуючы свайму велізарнаму росту. А калі ёй трапляліся жывыя істоты, яна ахвотна ласавалася і імі.

Ц ё ц я К а ц я. Можа, яна і людзей ела?

Г а р л а х в а ц к і. Калі яны былі не досыць пільныя...

Л е в а н о в і ч. Тады яна абыходзілася з імі па-свінску.

Г а р л а х в а ц к і. Зусім правільна.

Л е в а н о в і ч. Так робяць, між іншым, не толькі дапатопныя свінні, але і некаторыя жывёліны пазнейшага перыяду.

Г а р л а х в а ц к і. Гэта тэма для спецыяльных доследаў.

Л е в а н о в і ч. Такія доследы дзе-нідзе вядуцца, наколькі мне вядома.

Г а р л а х в а ц к і. Магчыма. Я не ў курсе справы... Такім чынам, гэта костка *(падымае костку і зноў кладзе на стол. Чарнавус бярэ яе і разглядае)* і іншыя матэрыялы даюць нам падставу меркаваць, што гэта велізарная жывёліна часткова падобна была на нашу свінню, а часткова на маманта, з якім, відавочна, была ў блізкім сваяцтве.

Л е в а н о в і ч *(насмешліва)*. Дваюраднай сястрой яму даводзілася.

Г а р л а х в а ц к і *(яму ў тон)*. Магчыма... Дзякуючы гэтаму яе з поўным правам можна назваць іспалінскай альбо мамантавай свіннёй.

Ч а р н а в у с. Як, як вы сказалі?

Г а р л а х в а ц к і. Мамантавай свіннёй.

Ч а р н а в у с. Цікава, цікава. *(Кладзе костку на стол.)*

Г а р л а х в а ц к і *(насцярожана)*. Што цікава?

Ч а р н а в у с. Усё цікава, ад пачатку да канца.

Г а р л а х в а ц к і. На тое і палеанталогія... Дык вось, таварышы, да якога вываду я прыйшоў пасля ўсебаковага і дакладнага вывучэння гэтай косткі. *(Паўза. Да Левановіча.)* Вядзі сход, мне самому нязручна.

Л е в а н о в і ч. У каго будуць запытанні дакладчыку?

Маўчанне.

Н і ч ы п а р. Можна мне глянуць на гэту костку?

Л е в а н о в і ч. Калі ласка. *(Падае костку Нічыпару.)*

З ё л к і н. Скажыце, Аляксандр Пятровіч, дзе вы такі каштоўны матэрыял знайшлі для свае працы?

Г а р л а х в а ц к і. Я ўжо казаў, костку гэту даставіў мне адзін знаёмы натураліст.

Маўчанне.

Л е в а н о в і ч. Яшчэ хто мае запытанні?

Ч а р н а в у с. Скажыце, Аляксандр Пятровіч, да якога перыяду вы адносіце сваю знаходку?

Гарлахвацкі *(гіпнатызуе вачыма Тулягу, чакаючы ад яго паратунку)*. Да гэтага... як яго... вось вылецела з галавы. Горад яшчэ такі ёсць... Да пензенскага.

Чарнавус. Выбачайце, да якога?

Гарлахвацкі. Да пензенскага.

Чарнавус. Такога перыяду ў геалогіі я не ведаю. Вы, мабыць, хацелі сказаць да пермскага?

Гарлахвацкі *(крыху сканфужаны)*. Бачыце, я лічу, што пензенскі ці пермскі — гэта ўсё роўна.

Левановіч *(іранічна)*. Вядома, Перм ад Пензы не так ужо і далёка.

Зёлкін *(не зразумеўшы іроніі)*. Гэта проста прыдзірка да слова.

Чарнавус. У такім выпадку дакладчыку вельмі пашанцавала.

Гарлахвацкі. Сапраўды, мне трапілася вельмі каштоўная знаходка.

Чарнавус. Я ў тым сэнсе, што да гэтага часу ніводнай свінні ў пермскі перыяд пранікаць не ўдавалася.

Гарлахвацкі. Гэта сведчыць толькі аб тым, што даследаваная мною жывёліна вельмі старадаўняга паходжання.

Чарнавус. Для пермскага перыяду, калі я не памыляюся, характэрны амфібіі — жывёліны, якія маглі жыць на сушы і ў вадзе, часта мелі жабры і размнажаліся яйцамі.

Гарлахвацкі. Вы, напэўна, самі не раз назіралі, як нашы свінні ахвотна валяюцца ў брудных лужынах. Гэта не што іншае як цяга да тае самае стыхіі, у якой жылі іх даўнейшыя продкі. Я цалкам дапускаю, што ў гэтых продкаў маглі быць і жабры і што яны маглі...

Левановіч *(іранічна)*. Несці яйца.

Гарлахвацкі. А табе смешна? Адразу відаць, што тарфавік, які глыбей як на два метры ніколі ў нетры зямлі не заглядваў.

Левановіч *(з усмешкай)*. Ты памыляешся. Я часамі так глыбока заглядваю, што магу дакапацца аж да мамантавых свіней.

Чарнавус. Вы яшчэ сказалі, што ваша свіння харчавалася людзьмі.

Гарлахвацкі. Я сказаў, магчыма, што і ласавалася.

Чарнавус. У тым жа і справа, што немагчыма, па-

важаны Аляксандр Пятровіч. Немагчыма па той простай прычыне, што чалавек з'явіўся значна пазней. Сляды яго мы знаходзім толькі ў пачатку чацвярцічнага перыяду. Гэта на многа мільёнаў год пазней, чым жыла ваша свіння.

Г а р л а х в а ц к і. На гэта запытанне я адкажу вам у заключным слове... Наогул, я бачу, што Аляксандр Пятровіч адносіцца да маіх вывадаў з недавер'ем. Ён знаходзіцца яшчэ ў палоне ўстарэлых тэорый у галіне палеантатогіі. Але ёсць заслужаныя людзі навукі, хоць і старыя вучоныя, але з маладой душой, якія не ўсміхаюцца іранічна, гледзячы на нашы поспехі, а радасна ім апладзіруюць. Вось я маю водзыў аб сваёй працы ўсім вядомага прафесара Анікеева. Прашу азнаёміцца. *(Вымае з партфеля паперку і кладзе на стол. Левановіч прачытвае яе ўважліва пару разоў, пакручвае ў руках і кладзе на стол. Паперку бярэ Зёлкін.)*

З ё л к і н *(чытае)*. «Паважаны Аляксандр Пятровіч! Папярэдняе азнаямленне з Вашай працай дае нам падставу заявіць, што яна мае не толькі навуковае, але і глыбокае практычнае значэнне. У нас саміх былі падобныя меркаванні, але мы не мелі неабходных фактычных даных. Тым больш прыемна канстатаваць, што гэтыя нашы меркаванні апраўдаліся Вашай выдатнай працай. Ёсць, праўда, некаторыя прабелы, якія, відавочна, тлумачацца тым, што яшчэ не ўвесь патрэбны матэрыял Вамі сабраны. Пасля дэтальнага азнаямлення і супастаўлення Вашых даных з нашымі мы прышлём вам падрабязную рэцэнзію на Вашу працу.

З павагай да вас праф. А н і к е е ў».

Ч а р н а в у с. Пакажыце, калі ласка. *(Прачытвае сам сабе.)* Практычнае значэнне... Не разумею. Нічога не разумею.

З ё л к і н. Тым горш для вас.

Л е в а н о в і ч *(іранічна)*. Можа, прафесар мае на ўвазе ў калгасах разводзіць такіх свіней?

Г а р л а х в а ц к і. Ну што ты!

Л е в а н о в і ч. А што, хіба нельга?

Г а р л а х в а ц к і. Яны ж даўно вымерлі!

Л е в а н о в і ч *(іранічна)*. Вымерлі? Ах, чорт вазьмі, гэта шкада! А можа, іх можна як-небудзь зноў адрадзіць?

Г а р л а х в а ц к і. Не думаю.

Лекановіч. Ты ў Кіеве не спрабаваў гэтым заняцца?

Гарлахвацкі *(збянтэжыўся)*. У Кіеве?.. Не... Я там у іншым разрэзе...

Чарнавус. Дзіўная праблема...

Лекановіч. Ды падумайце ж, свіння якая! Большая за слана, з жабрамі, яйца нясе.

Цёця Каця. І людзей есць.

Лекановіч. Людзей есці то мы ёй не дазволім...

Чарнавус. Тут альбо я вар'ят, альбо хто-небудзь іншы.

Зёлкін. У такіх выпадках трэба быць самакрытычным. *(Да Лекановіча.)* Дазвольце мне слова.

Лекановіч. Калі ласка.

Зёлкін. Павінен проста сказаць, таварышы, што ад даклада паважанага Аляксандра Пятровіча я ў вялікім захапленні. Які палёт думкі! Якое смелае пранікненне ў глыбіню сівых вякоў праз алювіі, дылювіі, пліяцэны, міяцэны і ўсякія іншыя напластаванні. Якая сіла канструктыўнага розуму ў Аляксандра Пятровіча, што дала яму магчымасць толькі на падставе аднае невялікай косткі намаляваць нам яркі вобраз дапатопнай жывёліны. Праўда, асталося яшчэ не высветленым, размнажалася яна яйцамі ці чым-небудзь іншым. Але ж хіба гэта самае важнае? Самае важнае тое, што чым бы там ні было, але яна ўсё-такі размнажалася і жыла і дажыла да нашага часу, і сягоння мы яе бачым, як жывую, у вобразе Аляксандра... выбачайце, вобраз яе мы бачым у Аляксандры... выбачайце, у дакладзе Аляксандра Пятровіча. А што датычыцца пазіцыі, якую намерваецца заняць прафесар Чарнавус, дык яна нам зусім зразумелая. Мы ведаем карэнні гэтых настрояў, і гэтыя выпады для нас не з'яўляюцца нечаканымі. Я лічу, што даклад Аляксандра Пятровіча — гэта вялікі ўклад у нашу навуку. Да даклада ў мяне ёсць толькі адна невялікая заўвага: мне думаецца, паколькі гэта жывёліна сваім выглядам знаходзіцца пасярэдзіне паміж мамантам і свінней, а ростам усё ж набліжаецца да маманта, дык яе лепш было б назваць не мамантавай свінней, а свінячым мамантам.

Гарлахвацкі. Гэта пытанне спрэчнае.

Зёлкін. У заключэнне я хачу ад душы падзякаваць — і думаю, што да мяне далучацца ўсе прысутныя,— падзякаваць Аляксандру Пятровічу за тую вялікую пры-

емнасць, якую ён даставіў нам сваім дакладам. *(Пляскае ў далоні.)*

Л е в а н о в і ч. Хто яшчэ хоча выказацца?

Маўчанне.

Н і ч ы п а р. Можа мне можна, таварышы?

Г а р л а х в а ц к і *(недаверліва)*. Хіба ты тут што-небудзь разумееш?

Н і ч ы п а р. Чаму, я сёе-тое магу сказаць.

Л е в а н о в і ч. Няхай гаворыць. *(Да Нічыпара.)* Гаварыце.

Н і ч ы п а р. Слухаў я, таварышы, дый думаю — якую галаву мае наш дырэктар! Я ж каб сто год думаў, дык бы гэтак не выдумаў. Мая б галава не знесла. Гэта ж узяць тую звычайную костку, што пад нагамі валяецца, паглядзець на яе і ўгадаць, якія свінні былі мільёны год назад! На гэта сапраўды трэба розум. Я ж, калі мне за абедам костка трапіцца, дык абгрызу яе як мае быць ды ў памыйніцу. Мне і не ў галаве, што, пасядзеўшы над гэтай косткай, можна вялікім вучоным стаць.

З ё л к і н *(павучальна)*. Не ўсякая ж костка для гэтага падыходзіць.

Н і ч ы п а р. Я гэта разумею: і костку трэба выбраць з розумам. Вось гэту ж костку *(паказвае пальцам)* я таксама бачыў і хацеў у смецце выкінуць.

Л е в а н о в і ч. Дзе вы яе маглі бачыць?

З ё л к і н. Глупства вярзе.

Н і ч ы п а р. Не глупства, таварыш Зёлкін, а сапраўды бачыў. Тут таварыш Гарлахвацкі сказаў, што гэту костку даставіў яму адзін знаёмы. Але гэтага знаёмага і я знаю добра. Гэта Цюлік яе прывалок у калідор.

Г а л а с ы: — Што?!
— Цюлік?!
— Які Цюлік?
— Што ён такое гаворыць?

Н і ч ы п а р. Сабака так завецца...

Г а р л а х в а ц к і. Ды ён п'яны, таварышы. Хіба вы не бачыце? Ідзі лепш выспіся, Нічыпар.

З ё л к і н. Безабразіе! Ледзь на нагах трымаецца!

Н і ч ы п а р *(страшна пакрыўджаны)*. Хто, я п'яны?

Г а р л а х в а ц к і. Вядома ж, не я.

Н і ч ы п а р. Таварыш дырэктар! Каб я так заўтра вас

бачыў, як бачыў сягоння паўлітра. Эх! Ладна! *(Ідзе на месца.)*

Лекановіч. Што ж вы... Больш не хочаце гаварыць?

Нічыпар. А... *(Махнуў рукой.)* Не з маім розумам лезці ў гэту навуку. І так ужо аблаялі.

Лекановіч. Хто наступны?

Маўчанне.

Гарлахвацкі. А вы, таварыш Туляга, хіба не жадаеце выказаць сваю думку?

Туляга *(няёмка ўстае)*. Я... не... я... уласна кажучы... Можа... Аляксандр Пятровіч раней?

Лекановіч. А вы незалежна ад Аляксандра Пятровіча.

Туляга. Што ж, калі так... Я павінен сказаць, што даклад Аляксандра Пятровіча я выслухаў з вялікай цікавасцю. Вельмі, вельмі арыгінальны даклад. І метад даследавання зусім новы, нікім дагэтуль не ўжываны, і смеласць. Вось што самае галоўнае тут... смеласць. Гэтай заслугі ў Аляксандра Пятровіча ніхто не адбярэ. А што да назвы, дык я лічу, што спрэчкі тут зусім лішнія. На маю думку, лепш за ўсё карыстацца агульнапрынятымі латынскімі тэрмінамі. Паколькі вучоныя, як паведаміў нам дакладчык, ужо спрачаліся аб гэтай жывёліне, дык адпаведны тэрмін, напэўна, існуе.

Гарлахвацкі. Па-латыні, яе таксама называюць — іспалінская свіння.

Лекановіч *(насмешліва)*. Гэта яшчэ не зусім па-латыні.

Гарлахвацкі. У перакладзе.

Лекановіч. Не, ты дай нам сапраўдную латынь. Цікава, як гэта гучыць.

Гарлахвацкі *(адгортвае старонку даклада і чытае)*. Свінтус грандыёзус.

Чарнавус рагоча. Схаваўшыся за яго плечы, рагоча і Туляга.

Гарлахвацкі. Што за смех! Я вас не разумею, Аляксандр Пятровіч!

Чарнавус. А я вас, Аляксандр Пятровіч, цяпер ужо зусім разумею. Да гэтага дня я думаў, што маю справу калі не з салідным вучоным, дык, па крайняй меры, з сумленным чалавекам.

Сцэна са спектакля па п'есе К. Крапівы «Хто смяецца апошнім». (Злева направа) Чарнавус — С. Бірыла, Вера — М. Зінкевіч, Гарлахвацкі — Л. Рахленка, Левановіч — Р. Філіпаў, Зёлкін — Б. Платонаў.

К. Крапіва (чацвёрты злева) сярод акцёраў-купалаўцаў пасля спектакля «Мілы чалавек». 1945.

Гарлахвацкі. Што вы хочаце гэтым сказаць?

Чарнавус. Я хачу сказаць, што вы — прайдзісвет!

Гарлахвацкі. Хто? Я?

Чарнавус. Так, вы.

Гарлахвацкі. Я, дырэктар навуковай установы,— прайдзісвет?

Чарнавус. Гэта непаразуменне, што вы дырэктар установы. Вы — прайдзісвет і авантурыст!

Гарлахвацкі (*стукае кулаком па стале*). Я не дазволю!

Левановіч (*бярэ яго за руку і садзіць у крэсла*). Супакойся, дазволіш. А вы, прафесар, спакайней гаварыце. Вашых доказаў мы яшчэ не чулі.

Чарнавус. Выбачайце, я не магу спакойна гаварыць. Тут хіба доказы патрэбны, таварыш Левановіч? Гляньце ж вы на гэту костку! Гэта ж костка самай звычайнай свінні, зарэзанай месяц таму назад. Раскопкі нашым шаноўным дакладчыкам рабіліся не далей, як на заднім двары рэстарана «Еўропа». Асістэнтам пры гэтым быў не хто іншы, як той самы Цюлік, пра якога тут гаварыў Нічыпар.

Гарлахвацкі. Гэта вы і падвучылі Нічыпара, яшчэ і напаілі для смеласці. Таварышы, я прашу звярнуць увагу на гэту акалічнасць! Так дзейнічае вораг.

Чарнавус. Як бы вы мяне ні абзывалі, я вам не дазволю апашляць савецкую навуку.

Гарлахвацкі. Ого, які тон!

Чарнавус. Так, не дазволю. Я ёй лепшыя гады свайго жыцця аддаў... і ніякія шарлатаны мяне не запужаюць.

Гарлахвацкі (*да Левановіча*). Ну, не гаварыў я табе, што вораг не вытрымае, прарвецца? Скажы, гаварыў?

Левановіч. Гаварыў.

Гарлахвацкі. Дык што ты цяпер скажаш?

Левановіч. А мы яго зараз за вушка ды на сонейка.

Гарлахвацкі. Вось вам, таварышы, наглядны ўрок. Так дзейнічае вораг. Увесь горад ведае, што ён вораг. Адусюль яго прагналі, апошні прытулак яго быў тут... дзякуючы маёй слабасці, прызнаюся. Але цяпер мы пакончым з ім адным ударам, бязлітасна скрышым яго ядавітыя зубы, каб яны нас больш ніколі не кусалі! (*Стукае кулаком па стале.*) Даволі цацкаліся! (*Уваходзіць Вера.*)

Вера. Што такое? Тут нейкі скандал?

Л е в а н о в і ч. Гэта спрэчкі па дакладу таварыша Гарлахвацкага.

В е р а. Нішто сабе спрэчкі, калі да зубоў дайшло!

Л е в а н о в і ч. Прафесар Чарнавус... не згодзен з дакладчыкам.

В е р а. Дык за гэта ў зубы?

Г а р л а х в а ц к і *(Веры)*. Вы не ў курсе справы, дык і не ўмешвайцеся.

Л е в а н о в і ч. А прафесар Анікееў вельмі добра адзываецца аб гэтай працы. *(Падае Веры паперку.)*

В е р а *(глянуўшы на паперку)*. Таварышы! Гэта ж падлог, жульніцтва.

Л е в а н о в і ч. Што? Пісьмо фальшывае?

В е р а. Не, але гэта пісьмо паслана было прафесару Чарнавусу. Я прывезла копію. Вось, калі ласка!

Г а р л а х в а ц к і. А, змова супроць мяне! Таварышы, гэта ж Чарнавусава любоўніца! Таварыш Зёлкін гэта ведае.

Зёлкін замяўся і нешта прамармытаў.

В е р а *(Гарлахвацкаму)*. Вы лгун і падлец!

Г а р л а х в а ц к і. Не, гэтага больш нельга цярпець! Я пазваню, каб іх зараз жа прыбралі. *(Працягвае руку да трубкі.)*

Л е в а н о в і ч *(кладзе руку на трубку)*. Не турбуйцеся, пазвонена ўжо.

Г а р л а х в а ц к і. Ты дагадаўся зрабіць гэта раней? Тым лепш.

Л е в а н о в і ч *(рашуча ўстае)*. Я лічу, што гэту камедыю пара скончыць.

Г а р л а х в а ц к і. І скончыць так, каб яна для некаторых стала трагедыяй.

Л е в а н о в і ч. Так яно і будзе. *(Да іншых.)* Прашу прабачэння, таварышы, што заключнае слова замест дакладчыка прыйдзецца зрабіць мне. Мы толькі што заслухалі найцікавейшы даклад, падобнага якому не слухала, напэўна, ні адна навуковая аўдыторыя. У выніку гэтага даклада перад намі ва ўсёй прыгожасці ўстаў вобраз свінячага маманта. Гэта дапатопная жывёліна аказалася вельмі жывучай, і некаторыя яе экземпляры дажылі аж да нашага часу. Жывёліна гэта хоць і рэдкая ў нас, але надзвычай шкодная. Калі яе не ўзяць за жабры — добра, што якраз жабры ёсць у яе,— калі не ўзяць за гэтыя жаб-

ры, дык такі свінтус грандыёзус можа шмат шкоды нарабіць. Добра, калі ён адзін, а могуць за яго спінаю стаяць яшчэ больш клыкастыя. Баяцца іх, аднак жа, не трэба. Свінячыя маманты могуць жыць толькі там, дзе ім спрыяе клімат,— у атмасферы баязлівасці, разгубленасці, падхалімства, палітычнай слепаты, а там, дзе пануе мужнасць, чэснасць і бальшавіцкая пільнасць,— яны жыць не могуць і хутка выдыхаюць. Няхай жа ведаюць усе свінні — мамантавыя і немамантавыя: калі каторая з іх паспрабуе пакасціць у нашай савецкай навуцы, будзем біць проста па пятачку.

Гарлахвацкі раптам пачынае рагатаць. Усе глядзяць на яго са здзіўленнем.

З і н а. Які жах! Ён звар'яцеў!

Г а р л а х в а ц к і. Ха-ха-ха... Здорава ж я вас разыграў!

Т у л я г а *(да Чарнавуса)*. Як гэта разыграў? Што ён такое гаворыць?

Г а р л а х в а ц к і. Даклад жа я чытаў не свой, а вось гэтага дзянікінца. *(Паказвае на Тулягу.)* Цяпер вы пераканаліся, што гэта за вучоны!

Ч а р н а в у с. Што такое?

З ё л к і н. Я так і думаў! Не можа быць, каб вы, Аляксандра Пятровіч, такую бязглуздзіцу напісалі.

Т у л я г а. Таварыш Левановіч, гэта ж выходзіць зусім наадварот. Выходзіць, што я...

Л е в а н о в і ч. Не хвалюйцеся, таварышы. Я ведаю, што гэта не яго даклад. *(Паказвае на Гарлахвацкага.)*

Г а р л а х в а ц к і *(асекся і звяў)*. Ах, ты гэта ведаеш.

Л е в а н о в і ч. Я яшчэ не гэта ведаю. Я ведаю, як вы спрабавалі разлажыць на Украіне адзін наркамат. Вам гэта не ўдалося. І тады вашы прыяцелі перакінулі вас сюды з фальшывым пасведчаннем. Тут, праводзячы сваю подлую работу, вы ашальмавалі прафесара Чарнавуса, тэрарызавалі таварыша Тулягу...

Г а р л а х в а ц к і *(гаворыць, каб прыкрыць сваю разгубленасць)*. Гэта паклёп! Я не дазволю, гэта паклёп!

Л е в а н о в і ч. Цяпер, таварышы, вам ясна, што гэта за чалавек! Аб ім прыйдзецца пагаварыць заўтра больш грунтоўна. *(Позірк у бок Зёлкіна.)* А таксама і пра некаторых яго памочнікаў.

Усе разыходзяцца, выражаючы жэстамі і асобнымі выкрыкамі сваё абурэнне. Гарлахвацкі стаіць, абапёршыся рукамі аб стол і ўтаропіўшыся ў злашчасную костку. Туляга з высока паднятай галавой праходзіць міма яго.

Нічыпар *(падыходзіць да стала, паказвае пальцам на костку)*. Можна прыбраць?..

Гарлахвацкі *(ачнуўшыся)*. Га?

Нічыпар. Я пытаюся, костка вам ужо не патрэбна?

Гарлахвацкі. К чорту!

Нічыпар *(бярэ костку двума пальцамі і адчыняе фортку)*. Цюлік! ф'ю, ф'ю, ф'ю!.. На табе тваё дабро назад! *(Кідае костку за акно.)* Прывалок, воўчае мяса! Праз цябе толькі непрыемнасць чалавеку! *(Хітра падморгвае цёці Каці, і абое выходзяць.)*

Канец

1939

ПРОБА АГНЁМ

ДРАМА Ў ЧАТЫРОХ АКТАХ,
ШАСЦІ КАРЦІНАХ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Караневіч Мікалай Пятровіч — камандзір стралковага палка, маёр, 35 год.
Наталля — яго жонка, 28 год.
Перагуд Барыс Платонавіч — лейтэнант, разведчык.
Дубавец — намеснік палітрука.
Шумейка — загадчык бібліятэкі, тэхнік-інтэндант 2-га ранга.
Рыбнікаў — камісар палка, батальённы камісар.
Родны — баец, разведчык.
Бондараў — сержант, разведчык.
Камандуючы арміяй — генерал-маёр.
Кузняцоў — камандзір артдывізіёна, капітан.
Вера — ваенфельчар.
Саламацін — баец, разведчык.
Кавальчук — тэлефаніст.
Ранены баец.
Дзяжурны па часці, лейтэнант.
Ад'ютант.
Пасыльны.
Урач.
Ёган — нямецкі салдат.
Нямецкі обер-яфрэйтар.
Байцы, камандзіры, іх жонкі, нямецкія салдаты.

Акт першы

Карціна першая

Фае чырвонаармейскага клуба. Справа — уваходныя дзверы. Злева — маленькія дзверы — ход на сцэну. У пярэдняй сцяне двое дзвярэй для ўваходу ў залу. Калі адчыняюцца левыя дзверы, праз іх відаць частка эстрады і пярэднія рады крэслаў, на якіх сядзяць байцы, камандзіры, некалькі жанчын. У фае пуста. У зале адбываецца канцэрт чырвонаармейскай самадзейнасці. Праз зачыненыя дзверы чутны гукі струннага аркестра. Адчыняюцца дзверы, і з залы ў фае ўваходзіць лейтэнант Перагуд. *Ён, відаць, некага чакае: ходзіць па фае, раз-поразу пагладае то на гадзіннік, то на ўваходныя дзверы. Уваходзіць* Наталля. *Перагуд, узрадаваны, падыходзіць да яе.*

Перагуд. Добры вечар, Наталля Мікалаеўна!

Наталля. Добры вечар! *(Вітаюцца.)*

Перагуд. А я баяўся, думаў, вы ўжо не прыйдзеце.

Наталля. Чаго ж вы баяліся? *(Наталля, жартуючы, здзекуецца з Перагуда.)*

Перагуд. Вы ж сягоння пець павінны.

Наталля. А вы хіба адказны за вечар?

Перагуд. Не... але мне хацелася паслухаць вас і... пабачыць.

Наталля. Ах, вось што! *(Жартуючы.)* Я гэтага не ведала, а то раней бы прыйшла.

Перагуд. Здзекуйцеся, я ўсё сцярплю.

Наталля. Цярпі, казак, атаманам будзеш.

Перагуд. Дзе ўжо там! Хоць бы за выслугу год вы мне калі-небудзь яфрэйтара прысвоілі.

Наталля. Майго тут няма?

Перагуд. Не, няма.

Наталля. Як пайшоў зранку, дык і дагэтуль няма. Чакала, думала прыйдзе. Праз яго і на вечар спазнілася.

Перагуд. Днём ён быў на тактычных занятках у першым батальёне.

Н а т а л л я. Што ж, пойдзем, паслухаем.

П е р а г у д. Там цяпер струнны аркестр. Вы яго на рэпетыцыі чулі. Давайце прысядзем лепш.

Н а т а л л я. Што ж мы ў пустым памяшканні будзем сядзець удваіх. Падумаюць — закаханыя. *(Садзяцца.)* Вы абяцалі мне кнігу, малады чалавек. Прынеслі?

П е р а г у д. Выбачайце, Наталля Мікалаеўна. Сягоння ні хвілінкі часу не меў. Яе, здаецца, вярнулі ўжо ў бібліятэку. Заўтра я вам на кватэру дастаўлю.

Н а т а л л я. Вы адважваецеся нават на такі подзвіг? А як на гэта маёр паглядзіць?

П е р а г у д. Яго не будзе дома.

Н а т а л л я *(насмешліва)*. Ага, я вас разумею.

П е р а г у д. Вы бязлітасная жанчына: выкрываеце ўсе мае хітрыкі. Ну, так, прызнюся: мне прыемна было б сустрэцца з вамі дзе-небудзь, каб нам ніхто не перашкаджаў. Я хацеў бы многае вам сказаць.

Н а т а л л я. Кніжку вы мне дастаньце, а ўсё іншае — давайце лепш не трэба.

П е р а г у д. Чаму? Вам гэта непрыемна?

Н а т а л л я. Гэта небяспечна.

П е р а г у д. Для вас?

Н а т а л л я. І для вас таксама. Мушу вам напомніць, што маёр з пісталета за дваццаць метраў у пятак пападае. Што вам за прыемнасць класці галаву на подступах да такой старой крэпасці?

П е р а г у д. Няўжо ён сапраўды раўнуе вас?

Н а т а л л я. Страшэнна.

П е р а г у д. Да каго ж ён вас можа раўнаваць?

Н а т а л л я. Да ўсіх, з кім я сустракаюся і гавару без яго дазволу.

П е р а г у д. І да мяне?

Н а т а л л я. Да вас, можа, у першую чаргу.

П е р а г у д. На жаль, у яго няма на гэта ніякіх падстаў.

Н а т а л л я. Я ў гэтым упэўнена: вы — хлопчык скромны, і з вашага боку яму нічога не пагражае.

П е р а г у д. Наталля Мікалаеўна!.. Не дражніце мяне, а то вазьму зараз і выкажу ўсё, што ў мяне на душы.

Н а т а л л я. Ад гэтага шкоды нікому не будзе. Дзіцячая душа чыстая.

П е р а г у д. Вы здзекуецеся з мяне... Лічыце мяне нахабным хлапчуком.

Н а т а л л я. Не хлапчуком, а харошым хлопцам і хачу, каб вы такім засталіся.

П е р а г у д. Хіба я вам прапаную што-небудзь дрэннае?

Н а т а л л я. Вы замышляеце замах.

П е р а г у д. На вас?

Н а т а л л я. На свайго камандзіра палка.

П е р а г у д. Нават!

Н а т а л л я. Ну, як жа... мы ж з вамі будзем сустракацца адзін на адзін? Так?

П е р а г у д. Дапусцім, што так.

Н а т а л л я. Каб ён не ведаў?

П е р а г у д. Лепш, каб не ведаў.

Н а т а л л я. Дык гэта ж і ёсць змова дваіх супроць трэцяга. Прычым, гэты трэці чэсны чалавек. Мікалай жа Пятровіч чэсны чалавек, праўда?

П е р а г у д. Бясспрэчна.

Н а т а л л я. А калі двое замышляюць замах супроць чэснага савецкага чалавека, дык гэтыя двое нядобрыя людзі... нягоднікі і злачынцы.

П е р а г у д. Гэта мы з вамі?

Н а т а л л я. Я-то яшчэ не, але вы падбіваеце мяне на гэта.

П е р а г у д. Але ж я ніякага злачынства не замышляў. Мне проста прыемна і хораша, калі я з вамі. Вы ж не заўсёды такая...

Н а т а л л я. Якая гэта такая?

П е р а г у д. Такая... калючая. Вы ўмееце быць добрай і шчырай, і тады я, здаецца, палажыў бы вам галаву на калені і слухаў бы без канца.

Н а т а л л я. Скажыце, калі ласка! Ну, нічога, гэта пройдзе.

П е р а г у д. Ніяк не праходзіць, Наталля Мікалаеўна. Я вас нават у сне часта бачу.

Н а т а л л я. Я тут не вінавата. Гэта ваша маладосць гаворыць у вас. Толькі нашто вам сніць старых бабулек, калі навокал столькі маладых дзяўчат? Вы знойдзеце сабе такую, якая па-сапраўднаму ацэніць вашы пачуцці.

П е р а г у д. Дзякую вам за параду, мілая бабулька. Наздзекаваўшыся, вы, здаецца, яшчэ і жаніць мяне збіраецеся.

Н а т а л л я. Каб пазбавіць вас ад кашмарных сноў.

I чым хутчэй вы гэта зробіце, тым лепш. Не чакайце, пакуль на вашым сэрцы скарынка нарасце.

П е р а г у д. А гэта бывае?

Н а т а л л я. Здараецца з некаторымі.

П е р а г у д. А я ўжо раз быў чуць-чуць не ажаніўся, Наталля Мікалаеўна.

Н а т а л л я. Чуць-чуць не лічыцца.

П е р а г у д. І дзяўчына была ў мяне. Яшчэ яе картачку нашу з сабой. *(Дастае картачку.)* Вось яна. *(Наталля разглядае картачку.)* Харошая дзяўчына была.

Н а т а л л я. І што ж яна, памерла?

П е р а г у д. Горш — звар'яцела.

Н а т а л л я. Што вы кажаце!

П е р а г у д. Так. Звар'яцела і выйшла за другога.

Н а т а л л я. Ах, бедны хлопец! У яго дзяўчыну адабралі. Недарэка!

П е р а г у д. І хто адабраў, Наталля Мікалаеўна? Мой лепшы друг.

Н а т а л л я. Як жа вы яму папусціліся?

П е р а г у д. Канчалі мы разам дзесяцігодку. Я ўсё ёй Блока ды Ясеніна чытаў, а яна глядзела на месяц і ўздыхала. А калі я ў ваеннае вучылішча ад'язджаў, мы і пакляліся перад гэтым самым месяцам, што, пакуль ён на небе свеціць, будзем вернымі адно другому.

Н а т а л л я. Ну, і далей?

П е р а г у д. А далей — паехаў я ў ваеннае вучылішча, а дзяўчына асталася адна і моцна па мне сумавала. Тады яе стаў суцяшаць мой друг — студэнт фізмата. Ён быў старэйшы за мяне і таму больш практычны: не чытаў ён Ясеніна, а пераконваў матэматычнымі выкладкамі.

Н а т а л л я. І што ж?

П е р а г у д. Ну, і пераканаў.

Н а т а л л я. Так пераканаў, што яна і клятву парушыла?

П е р а г у д. Не, клятвы яна не парушыла.

Н а т а л л я. Яна ж клялася перад месяцам.

П е р а г у д. Тады месяц не свяціў. Гэта злачынства адбылося ў цёмную асеннюю ноч. *(Хаваючы картачку.)* А харошая была дзяўчына.

Н а т а л л я. Была, ды сплыла.

П е р а г у д. Сплыла.

Н а т а л л я. Так вам і трэба.

П е р а г у д. Чаму?

Наталля. Таму, што вы расцяпа. За харошае змагацца трэба.

Перагуд. Трэба, гэта праўда. А я пусціў справу на самацёк, і за гэта моцна пакараны.

Наталля *(з насмешкай)*. Цяпер я вас разумею.

Перагуд. У якім сэнсе?

Наталля. У вас друг дзяўчыну адбіў, ды вы хочаце гэта на сваім камандзіру палка спагнаць.

Перагуд *(пакрыўджаны)*. Вы злая. Я ж да вас з адкрытай душой.

Наталля. Больш не буду. Толькі не трэба папускацца, каб вас усе крыўдзілі. Вы ж, здаецца, разведчык?

Перагуд. Разведчык.

Наталля. Тым больш. Вы павінны быць дзёрзкім і смелым. Можа, не раз прыйдзецца глядзець у вочы смерці.

Перагуд. Каб у яе вочы былі такія, як у вас, дык я б з прыемнасцю глядзеў.

Наталля. Здаецца, мая парада пайшла вам на карысць. Вы рашылі быць дзёрзкім з месца ў кар'ер.

Перагуд. Зноў не дагадзіў?

Наталля. У яе не такія вочы. У яе вялікія і чорныя. Вам не страшна?

Перагуд. Цяпер — не, а там — не ведаю. Калі я думаю пра вайну, дык аднаго баюся больш за ўсё,— каб мне страшна не было. А што, думаю, калі мяне на полі бою такі страх агорне, што не хопіць сілы волі перамагчы яго? Я ж яшчэ не ведаю, што такое свіст куль і разрывы снарадаў.

Наталля. Вось за маёра я спакойна. Ён нарадзіўся, каб быць воінам.

Перагуд. А за мяне?

Наталля. Вы таксама чэсна памраце, калі трэба будзе, але вам цяжэй будзе з жыццём расставацца, вы яго больш любіце.

Перагуд. І вам мяне шкада было б?

Наталля. Трошкі. *(Перагуд бярэ яе руку і цалуе.)* А порахам пахне. У мяне такое адчуванне, як бывае ў летні дзень перад навальніцай. Сонца пячэ, гарачыня, а з-за краю зямлі ўжо сунецца сіняя хмара, і вуха ўжо ловіць глухі далёкі рокат. Сэрца тады замірае ў трывозе.

Перагуд. Гэта ў вёсцы, калі сена ўбіраюць.

Наталля. У вас з радні ёсць хто-небудзь?

Перагуд. Ёсць маці і сястра замужняя. У калгасе пад Барысавам.

Наталля. У вас, мусіць, добрая маці?

Перагуд. Хіба маці можа быць дрэннай?

Наталля *(са смуткам)*. А я не помню свае маці. Пры мачасе расла. *(З дзвярэй, што вядуць на сцэну, уваходзіць Шумейка.)*

Шумейка. Дзе вы прапалі, Наталля Мікалаеўна? Вам выступаць зараз.

Наталля. Яшчэ не прапала, таварыш Шумейка. Вы якраз упору прыйшлі і выратавалі.

Шумейка. Гэта ўсё ён вінават. Прыйдзецца далажыць камандзіру палка, што вечар зрывае. Калі ласка, Наталля Мікалаеўна. Ваш партнёр там страшна хвалюецца. *(Бярэ яе пад руку і вядзе за кулісы. Перагуд ідзе ў залу, не зачыніўшы за сабой дзвярэй, праз якія відаць пярэднія рады крэслаў і рог эстрады.)*

У фае ўваходзяць Караневіч і Рыбнікаў. За імі лейтэнант — дзяжурны па часці.

Караневіч *(дзяжурнаму)*. Дадатковы патруль ад чацвёртай роты. Самі не спіце, часцей правярайце.

Рыбнікаў. Сусед не дрэмле, і нам спаць не паложана.

Караневіч. Перадайце ўсім камандзірам рот і начальнікам каманд, што я загадаў атрымаць на складзе поўны камплект боепрыпасаў.

Дзяжурны. Заняткаў заўтра не будзе?

Караневіч. Не, будзе выходны. Усе падраздзяленні павінны прывесці сябе ў поўную гатоўнасць на выпадак, калі падасца каманда — шагам марш.

Дзяжурны. Ёсць, таварыш маёр.

Рыбнікаў. Усім палітрукам і іх намеснікам заўтра ў дзесяць ноль-ноль сабрацца тут, у клубе.

Дзяжурны. Ёсць, таварыш камісар. Можна ісці?

Караневіч. Ідзіце. *(Дзяжурны паварочваецца і, адбіваючы крок, ідзе да дзвярэй.)* А сюды мы, здаецца, на шапачны разбор паспелі.

Рыбнікаў. Што, канцэрт скончыўся? Не бяда, танцы будуць.

Караневіч. Якраз работа для нас з табой.

Рыбнікаў. А што мы, старыя? *(Заглядае ў дзверы.)* Народ сядзіць, нечага чакае яшчэ.

Караневіч. Шумейка выйшаў. Зараз нешта збрэша.

Шумейка *(з эстрады)*. Таварышы, мы падышлі да

апошняга нумара нашай праграмы. Апошняга па парадку, але не па якасці. Вы самі ведаеце, што на дэсерт падаюцца самыя смачныя рэчы.

Рыбнікаў *(упаўголаса)*. Давай кампот.

Шумейка. Зараз Наталля Мікалаеўна і намеснік палітрука Дубавец спяюць беларускую песню «Не шчабечуць птушкі». *(Апладысменты.)*

Рыбнікаў. Зойдзем, паслухаем?

Караневіч. Я ўжо дома наслухаўся.

Рыбнікаў. Твая ж родная, беларуская. Ды і спявачка таксама не чужая.

Караневіч. Я люблю народную песню ў натуры. Гэта ўжо не тое: пад раяль спяваюць, пад апладысменты кланяюцца, узяўшыся за ручкі. Бывала, з дзяўчатамі на ганку — вось гэта былі песні.

Рыбнікаў. Не ўяўляю цябе спеваком ды яшчэ з дзяўчатамі на ганку.

Караневіч. Спяваў, брат. І песні былі, і дзяўчаты былі. А якія прыгожыя песні былі! Давай тут паслухаем.

Рыбнікаў. Баішся, каб Наталля Мікалаеўна з тону не збілася, убачыўшы цябе? Давай не будзем яе канфузіць. *(Садзяцца ля адчыненых дзвярэй. На сцэну выходзяць Наталля Мікалаеўна і Дубавец.)*

Наталля і Дубавец *(пяюць)*:

Не шчабечуць птушкі,
Лес маўчыць суровы,
Друг гаворыць другу
Ды такія словы:

Рыбнікаў. А нядрэнна.

Наталля і Дубавец *(пяюць)*:

Ох, як цяжка, дружа,
Свет мне пакідаці!
Ёсць у мяне жонка,
Ёсць у мяне маці...
Ёсць у мяне жонка,
Ёсць у мяне маці,
Толькі няма сілы
Галаву падняці.

Рыбнікаў. Зусім нядрэнна.

Караневіч. На паніхіду падобна.

Рыбнікаў. Ты ж муж, хіба ты можаш ацаніць?
Наталля і Дубавец *(пяюць):*

Шкода мне матулі,
Маладое жонкі,
Яшчэ болей шкода
Роднае старонкі.
Маці пагаруе —
Ды ў магілу ляжа,
Жонка пагаруе —
З іншым рукі звяжа,
А краіне роднай
Гора не пазбыцца,
Покуль крыўдзіць-ганьбіць
Вораг-чужаніца.
Будзь ёй сынам, дружа,
Ў цяжкую гадзіну,
Покуль сэрца б'ецца,
Барані радзіму.

Песня скончылася. У зале гучныя апладысменты, выгукі: «Брава!», «Біс!» Спевакі на біс не выходзяць. Замест іх выходзіць Шумейка.

Шумейка. Шаноўная публіка дарэмна турбуецца. Вашымі воплескамі яны так ашаломлены, што не апамятаюцца да наступнага разу. Вашы рукі даволі папрацавалі, цяпер дадзім работу вашым нагам. Праз пяць хвілін танцы.

Шчаслівая і ўсхваляваная, з-за кулісы ў фае ўваходзіць Наталля. З залы ў фае шпарка ўваходзіць Перагуд. Ён не заўважае, што тут сядзяць маёр і камісар, і ідзе насустрач Наталлі Мікалаеўне.

Перагуд *(трасе руку).* Віншую... Віншую. Наталля Мікалаеўна. Слухаў я з вялікай асалодай. Хараша. Вельмі хараша. *(Наталля адчувае сябе няёмка ад захаплення Перагуда і ад позірку мужа, губы якога склаліся ў іранічную ўсмешку.)*

Наталля. Ну, вы тут не бесстаронні. Усе ведаюць, што вы любіце беларускія песні.

Перагуд *(не выпускаючы яе рукі).* Асабліва, калі вы іх спяваеце.

Рыбнікаў *(выручаючы Наталлю).* Руку адарвеш.

Перагуд хутка паварочваецца на голас камісара, сканфужаны выпускае Наталліну руку і здалёк вітаецца з камандзірам палка і камісарам. Наталля падыходзіць да Караневіча.

Рыбнікаў. Ах, разбойніца! А дагэтуль скрывала.

Наталля *(вітаючыся)*. Што я скрывала ад вас?

Рыбнікаў. Талент.

Наталля. Вы вось мужа майго скрывалі ад мяне і я яго цэлы дзень не бачыла.

Рыбнікаў. Муж ваш нікуды ад вас не ўцячэ. Вы падалі голас, і ён адразу тут як тут.

Наталля. *(Караневічу)*. Няўжо ты і ў абед хоць на хвілінку не мог прыйсці?

Караневіч. Мусіць жа не мог, калі не прыйшоў.

Наталля *(апіраецца на яго плячо)*. А мне думаецца, што ты гэта наўмысля робіш, мне на злосць.

Караневіч. Я ж цэлы дзень толькі і думаю аб тым, каб табе прыкрасць зрабіць якую-небудзь.

Наталля. Ты ведаеш, Коля, якая гэта нуда! Сядзі цэлы дзень ды глядзі ў акно, ці хутка ён будзе ісці.

Караневіч. Табе пара прывыкнуць ужо да гэтага.

Наталля. Вы чуеце, што ён кажа! Прывыкнуць... Я ж не думала, што да гэтага трэба прывыкаць. Я чакала, што гэта як-небудзь зменіцца.

Караневіч. Як гэта яно можа змяніцца? Наіўная ты жанчына. *(Уваходзіць дзяжурны па часці.)*

Дзяжурны. Таварыш маёр, камандзір дывізіі выклікае вас да сябе. *(Да камісара.)* І вас, таварыш батальённы камісар.

Рыбнікаў *(устае)*. Вось мы з табой і патанцавалі.

Караневіч. Хопіць тут і без нас аматараў падлогу націраць. *(Позірк у бок Перагуда)*. Ногі лёгкія, галава таксама,— чаму ім не выбрыкваць!

Наталля. Коля, ты не зойдзеш па мяне?

Караневіч. Я не ведаю, калі буду вольны.

Наталля. Тады я цябе чакаць не буду, пайду адна.

Караневіч. Чаго ж табе чакаць? Я, можа, і да раніцы затрымаюся. *(Пайшоў.)*

Наталля *(памкнулася за ім)*. Коля! *(Караневіч спыніўся.)* Ну, як я... не вельмі дрэнна? Табе не было сорамна за мяне?

Караневіч. Гэта ты пра што?

Наталля. Пра маё выступленне.

Караневіч. Цябе ж на біс вызывалі, рукі трэслі, чаго ты ў мяне пытаешся?

Наталля. А можа, мне тваё слова даражэй за ўсякія бісы.

Караневіч. Выбачай, мне часу няма. Бачыш, выклікаюць. *(Пайшоў.)*

Наталля *(уздагон, ледзь не са слязамі)*. Добрага слова пашкадаваў для мяне. *(Садзіцца.)* Нават для гэтага яму часу няма.

Перагуд *(падыходзіць)*. Гэта каму часу няма?

Наталля. Маёру Караневічу.

Перагуд. Яму такі і сапраўды часу няма. Камандаваць палком...

Наталля. Вось і адвакат знайшоўся.

Перагуд. Выбачайце.

Наталля. А мне хіба лягчэй ад таго, што ён добры камандзір палка? Я ж таксама марыла аб нейкім сваім, хоць невялікім, месцы ў жыцці. *(Гаворыць нібы сама з сабой.)* І як яшчэ марыла. Цэлую ноч не спіш, бывала, і думкі занясуць цябе далёка-далёка наперад жыцця... І ў такой ролі сябе ўяўляла, і ў такой... І аб славе марыла. Думаеце, не? Марыла. Які б, думала, подзвіг такі зрабіць, каб мяне людзі не забылі, каб і пасля маёй смерці ўспаміналі мяне з пашанай і ўдзячнасцю? Чалавек жа хоча жыць і пасля смерці... у сваім патомстве, у сваіх справах. Шчаслівы той, каму гэта ўдаецца... *(Змоўкла ў задуменні)*.

Перагуд *(ціха)*. Гаварыце.

Наталля. І аб ім марыла, аб маім спадарожніку. Старалася ўявіць сабе яго рысы твару, яго голас, яго хаду. Сярод многіх тысяч мужчын старалася ўгадаць таго, хто будзе мне ласкавым другам і апорай у жыцці; з кім плячо ў плячо пайду да нейкай, яшчэ не яснай мне, але вялікай мэты. І вось я сустрэла яго, тады яшчэ камандзіра роты. Наіўная дзяўчынка, у якой у галаве адны толькі мары, уявіла, што гэта ён, той самы герой, які павядзе мяне да вялікай мэты. За яго стрыманасцю, мне здавалася, хаваецца вялікая душа, якая не хоча раскрывацца перад кожным, якая раскрыецца толькі мне адной, калі паміж намі не будзе ніякіх перагародак. І вось прайшла я з ім ужо значны кусок жыццёвага шляху... Праўдзівей, не з ім, а за ім, як яго цень. Я стала прыдаткам свайго мужа, камандзіра палка. Мне страшна, калі я падумаю, што да самай смерці павінна жыць вось так, водбліскам яго святла. Дзе ж мае ідэалы? Што сталася з маімі марамі? Яны асыпаліся, як пустацвет... *(Паўза.)* Выбачайце. Набалбатала я вам, сама не ведаю чаго.

Перагуд. Мне вас шкада, Наталля Мікалаеўна.

Н а т а л л я. Не трэба, Барыс Платонавіч. Гэта так, хвіліна слабасці. Няма мне з кім падзяліцца, вось я і выбрала вас сваёй ахвярай.

П е р а г у д. Я ніколі не думаў, што вы пакутуеце. Мне здавалася, што ён вас любіць.

Н а т а л л я. Можа, і любіць, хіба яго разбярэш. Ён ніколі не гаворыць пра гэта. Можа, гэта любоў такая дзіўная. Ён, напэўна, лічыць, што паколькі жонка, так сказаць, праведзена загадам і залічана на ўсе віды забеспячэння, дык ніякая гаворка больш не патрэбна. Ёй астаецца толькі выконваць свае абавязкі. Вось я і выконваю гэтыя абавязкі. Выконваю цярпліва і добрасумленна, стараючыся не парушаць статута сямейнай службы. Больш, здаецца, ад мяне нічога і не патрабуецца.

П е р а г у д. Вы ж можаце заняцца сваёй любімай справай. Калі не памыляюся, вы медінстытут скончылі?

Н а т а л л я. Не скончыла. Толькі перайшла на чацвёрты курс, як яго сюды перавялі.

П е р а г у д. Дык хіба нельга прадоўжыць вучобу?

Н а т а л л я. Паехаць без яго? Ён не дазволіць.

П е р а г у д. А без дазволу?

Н а т а л л я. Пайсці на разрыў? *(Уваходзіць Шумейка і Дубавец.)* Вы нам танцы абяцалі, таварыш Шумейка, дзе ваш духавы аркестр?

Ш у м е й к а. У духавога аркестра не хапае духу пачынаць без вас.

Н а т а л л я. Выдумляйце. Вы заўсёды так: што не даробіце, дык языком дагаворыце.

Ш у м е й к а. А я вам зараз дакажу, Наталля Мікалаеўна, што аркестр даўно гатоў і толькі вас чакае.

Н а т а л л я. Дакажыце.

Шумейка адчыняе дзверы ў залу. Зала падрыхтавана да танцаў. Уздоўж сцен на крэслах сядзяць в а й с к о ў ц ы і ж а н ч ы н ы. К а п е л ь м а й с т а р стаіць перад аркестрам, гатовы ўзмахнуць палачкай.

Ш у м е й к а *(да Наталлі)*. Ну, хіба я не праўду казаў? *(Да капельмайстара.)* Таварыш капельмайстар! Наталля Мікалаеўна танцаваць хоча.

Н а т а л л я. Годзе вам трапацца.

Капельмайстар дагадліва кіўнуў галавой і ўзмахнуў палачкай. Паліліся мерныя гукі вальса.

Ш у м е й к а *(кланяючыся).* Калі ласка, Наталля Мікалаеўна.

Усе позіркі тых, хто сядзіць у зале, накіраваны на Наталлю. Ёй няёмка.

Н а т а л л я *(да Перагуда).* Што ж, прымем выклік гэтага звадыяша? *(Перагуд і Наталля пайшлі ў залу.)*

Ш у м е й к а *(Дубаўцу).* Як ты думаеш, да чаго гэты хлопец даскачацца?

Д у б а в е ц. А што ты ў гэтым бачыш асаблівага?

Ш у м е й к а. Асаблівага нічога, але як на гэта паглядзіць маёр?

Д у б а в е ц. Маёр можа спакойна камандаваць палком.

Ш у м е й к а. Значыць, дрэнна ты ведаеш маёра. Ён не ведае спакою з таго часу, як ажаніўся.

Д у б а в е ц. Яна не такая жанчына.

Ш у м е й к а. Якраз такая.

Д у б а в е ц. Гэта значыць?..

Ш у м е й к а. Гэта значыць — прыгожая, разумная. А ён раўнівы. Гэтага досыць, каб атруціць сабе жыццё.

Д у б а в е ц. Дзіўна.

Ш у м е й к а. Як ні дзіўна, а факт.

Д у б а в е ц. Адгэтуль вывад?..

Ш у м е й к а. А вывад такі: калі хочаш спакойна пражыць на свеце, не бяры прыгожай жонкі. З ёй адны непрыемнасці. Вазьмі якога-небудзь кракадзіла, каб на яго і глянуць ніхто не захацеў, і будзеш ты самым шчаслівым мужам на свеце: і яна цябе будзе любіць, і яе ніхто.

Д у б а в е ц. Ты сапраўды знайшоў сакрэт сямейнага шчасця. Спадзяюся, што, як старэйшы таварыш, ты мне ў гэтым і прыклад пакажаш.

Ш у м е й к а. Усё, брат, кракадзіла ніяк не знайду. Глянь вось *(паказвае ў залу)* — каго ты тут возьмеш? Усе красуні, адна ў адну. Быў адзін кракадзіл, дык і таго забраў камандзір другой роты. *(Рагочуць. Уваходзяць Наталля і Перагуд.)* Што ж вы, Наталля Мікалаеўна?

Н а т а л л я. Хопіць. Дадому пара.

Ш у м е й к а. Пагуляйце яшчэ. Тым часам, можа, і таварыш маёр вернецца.

Н а т а л л я. Ён, відаць, затрымаецца.

П е р а г у д. Дазвольце вас правесці.

Н а т а л л я. Дзякую. Я сама зайду. Вы яшчэ патанцуйце.

Перагуд. Як загадаеце.

Наталля *(падкрэслена)*. Вось так і загадваю.

Перагуд *(сумна)*. Ёсць патанцаваць.

Наталля *(падае руку Перагуду, потым Шумейку)*. Бывайце.

Шумейка *(развітваючыся)*. Мне Перагуд гаварыў, што вы цікавіцеся адной кніжкай.

Наталля. Барыс Платонавіч абяцаў мне дастаць «Гроздзі гневу».

Шумейка. Гэта кніжка ў бібліятэцы.

Наталля. Дык можа яе можна атрымаць?

Шумейка. Бібліятэка цяпер зачынена.

Наталля. А ключ жа ў вас, напэўна?

Шумейка. Ключ-то ў мяне. *(Дастае з кішэні ключ.)* Вось ён.

Наталля. Дык можа вы зробіце такую ласку і прынесяце мне гэту кніжку?

Шумейка. Выбачайце, Наталля Мікалаеўна, хіба пазней крыху. Цяпер я не магу адлучыцца. А то, калі хочаце, вось вам ключ... Можаце самі ўзяць.

Наталля. Я не знайду.

Шумейка. Ён вам паможа.

Наталля *(бярэ ключ)*. Дзякую. *(Да Перагуда.)* Памажыце, Барыс Платонавіч.

Перагуд з радасцю ідзе за ёю.

Шумейка. Бачыў, як ён заззяў?

Дубавец. А гэта добра, калі чалавек любіць.

Шумейка. А калі дарэмна?

Дубавец. Нават калі дарэмна. Тады ведаеш...

Шумейка. Ведаю, Косця. Давай не будзем. Давай лепш патанцуем.

Ідуць у залу, запрашаюць дам і далучаюцца да танцаў. У самы разгар танцаў аднекуль з вуліцы данёсся сігнал баявой трывогі. Гукі ражка становяцца ўсё больш выразнымі. Танцоры, прыслухоўваючыся, нерухома застылі. Гледзячы на іх, замёр з паднятай палачкай капельмайстар, і сціх аркестр. Тады гукі трывогі напоўнілі фае і залу. Байцы і камандзіры, пакінуўшы сваіх дам, рынуліся ў дзверы. За імі сталі паспешна выходзіць жанчыны. Праз хвіліну зала апусцела. Уваходзіць Караневіч. Ён спыніўся ў дзвярах і прыслухаўся да цішыні. Хацеў выйсці назад, а потым перадумаў, увайшоў у залу. Заглянуў на сцэну. Вярнуўся ў фае.

Караневіч *(сам сабе)*. Што за чорт! *(Уваходзіць Шумейка, здалёк казырае маёру.)* Вы Наталлі Мікалаеўны не бачылі?

Шумейка. Яна недзе тут. Паліто яе на вешалцы.

Караневіч. Адна? Што ж яна тут робіць?

Шумейка. Там яшчэ плашч нейкага лейтэнанта.

Караневіч. Знайдзіце мне яе.

Шумейка выходзіць за дзверы. Караневіч паварочваецца да плаката, які вісіць на сцяне, і глядзіць у адну кропку. З вуліцы даносіцца таропкая каманда і мерныя крокі чырвонаармейцаў. У фае ўваходзіць Наталля з кніжкай у руках, за ёю Перагуд. Караневіч рэзка паварочваецца і ўпіваецца вачыма ў Перагуда. Перагуд выцягваецца і апускае рукі па швах.

Караневіч. Да вас, таварыш лейтэнант, сігнал баявой трывогі не адносіцца? *(Перагуд маўчыць.)* Чаму вы не ў падраздзяленні?

Перагуд. Вінават, таварыш маёр. Я з Наталляй Мікалаеўнай... Я не хацеў яе адну пакінуць.

Караневіч. Та-ак. Прычына вельмі ўважлівая. Вам даручана ахоўваць гэты важны аб'ект, і вы не маглі сысці з паста.

Перагуд *(пакрыўджаны)*. Я без даручэння...

Караневіч. Што ж, гэта зусім па-рыцарску. Толькі рыцарства лепш за ўсё паказваць на полі бою, а не каля жаночай спадніцы.

Наталля *(з дакорам)*. Коля!

Перагуд *(абражаны)*. Ёсць паказаць рыцарства на полі бою. Дазволіце ісці?

Караневіч. Ступайце. *(Перагуд паварочваецца і, адбіваючы крок, ідзе да дзвярэй.)* Рыцар...

Наталля. Нашто ты яго так?..

Караневіч. Прашу ў мае службовыя справы не ўмешвацца.

Наталля. Гэта чалавечыя справы.

Караневіч. Я прашу растлумачыць, што ўсё гэта азначае.

Наталля *(зло іранізуючы)*. Вінавата, таварыш маёр. Гэта азначае, што я без вашага дазволу пагаварыла з чалавекам.

Караневіч. Ганьбіш мяне перад усім палком.

Наталля. Нікак нет, таварыш маёр.

Караневіч. Хахаля сабе завяла.

Н а т а л л я. Нікак нет, толькі прыяцеля, таварыш маёр. Дазволіце ісці? *(Ідзе да дзвярэй.)*

К а р а н е в і ч *(раз'юшаны)*. Стой! *(Наталля спыняецца.)* Дрэнь!

Н а т а л л я. Рыцарства лепш за ўсё паказваць на полі бою.

К а р а н е в і ч. Гавары, што ты з ім тут рабіла!

Н а т а л л я. Папрасіла, каб зайшоў са мной у бібліятэку, памог кніжку знайсці.

К а р а н е в і ч. Так я табе і паверыў.

Н а т а л л я *(мякка.)* Дурны, таму і не верыш.

К а р а н е в і ч. Дурны, гэта праўда. Абдураны муж заўсёды дурань. *(Пасля паўзы.)* Развітацца прыйшоў... Вось і развітаўся... Абняла мяне жонка на дарогу...

Н а т а л л я *(устрывожана)*. Што, гэта трывога... гэта сур'ёзна?

К а р а н е в і ч. Полк выступае, значыць — сур'ёзна.

Н а т а л л я *(падыходзіць да Караневіча і бярэ за руку)*. Дык што ж мы робім? Коля! Даруй мне — дурніцы.

К а р а н е в і ч. Адыдзі. Агідная ты мне.

Н а т а л л я. Не як жонка прашу я ў цябе прабачэння. Як жонка я не вінавата перад табой. Я вінавата ў тым, што, ведаючы твой няшчасны характар, не асцераглася і дала табе прычыну для падазрэння.

К а р а н е в і ч. Што ж, можа, яшчэ сустрэнемся калі-небудзь... Тады і разбяромся ва ўсіх тонкасцях... А цяпер — не час. *(Збіраецца адыходзіць.)*

Н а т а л л я. Так і пойдзеш?.. І... не развітаешся?.. І не скажаш нічога?

К а р а н е в і ч. Не магу я гаварыць з табой.

Н а т а л л я. Мы не павінны так расстацца. Я пайду з табой... Мы пагаворым... Я ж люблю цябе...

К а р а н е в і ч *(цвёрда)*. Не трэба. Я хачу тут пакінуць і тваю любоў і сваю ганьбу. Там я хачу быць свабодным ад усяго гэтага. *(Ідзе да дзвярэй.)*

Н а т а л л я *(з болем)*. Вар'ят... Няшчасны... Няшчасны вар'ят... *(Караневіч выходзіць.)* Які недарэчны і сумны канец!.. Няўжо канец? *(Яна кідаецца да дзвярэй, адчыняе, крычыць.)* Коля! Коля! *(Выбягае за дзверы. Голас яе паступова аддаляецца.)*

З а с л о н а

Акт другі

Карціна другая

Зямлянка — камандны пункт камандзіра палка. Справа — уваход, завешаны плашч-палаткай. У кутку ля дзвярэй — жалезная печка. Уздоўж сцен — два ложкі, зробленыя з падручнага матэрыялу. У левай палавіне стол на ўбітых у зямлю сасновых коліках. Ля стала — вузенькая лаўка. На стале гарыць свечка. На ложку за сталом сядзіць Рыбнікаў. Перад ім разгорнута тапаграфічная карта і аркуш спісанай паперы. Перад Рыбнікавым стаіць намеснік палітрука Дубавец.

Рыбнікаў *(адарваўшыся ад паперы)*. Прысядзь, таварыш Дубавец, я зараз.

Дубавец. Нічога, таварыш камісар. *(Падыходзіць да печкі і, прысеўшы, папраўляе паленцы. Камісар зноў нахіляецца над паперай. Час ад часу чуваць глухія ўдары гармат. Часамі гэтыя гукі больш моцныя, тады са столі зямлянкі на стол сыплецца пясок, і камісар змахвае рукавіцай альбо здзьмухвае яго з паперы і з карты.)*

Рыбнікаў *(гукае)*. Кавальчук!

Кавальчук *(уваходзіць)*. Я вас слухаю, таварыш камісар.

Рыбнікаў. Звязаўся з камандзірам палка?

Кавальчук. Першы батальён не адказвае.

Рыбнікаў. А яго пасля бою бачыў хто-небудзь?

Кавальчук. Пасля бою — не ведаю, а калі ішоў бой, ён быў з першым батальёнам. Сам званіў сюды, пытаўся, дзе вы. Я сказаў, што на левым флангу.

Рыбнікаў. Абавязкова трэба звязацца.

Кавальчук. Пайшоў тэлефаніст на лінію. Яшчэ не вярнуўся.

Рыбнікаў. Як звяжацеся, далажыце мне.

Кавальчук. Ёсць, таварыш камісар.

Рыбнікаў *(глянуўшы на Кавальчука)*. Усё. Можаце ісці.

Кавальчук. Кажуць, таварыш камісар, што ў першым батальёне шмат раненых.

Рыбнікаў. Хто гэта казаў?

Кавальчук. Ездавы другой роты. Ён таксама раненых вазіў. Санітарныя машыны не ўпраўляліся.

Рыбнікаў. Ёсць раненыя, таварыш Кавальчук.

Кавальчук. А вёскі не ўзялі?

Рыбнікаў. Возьмем, таварыш Кавальчук... Не сёння, дык заўтра.

Кавальчук *(уздыхае)*. Лепш бы сёння, таварыш камісар. *(Выходзіць.)*

Рыбнікаў. Як у вашай роце настрой, таварыш Дубавец?

Дубавец. Пытаюцца, чаму гэта здарылася?

Рыбнікаў. А вы што адказваеце на гэта?

Дубавец. Я кажу, што немец тут здорава ўмацаваўся і яго адразу не возьмеш.

Рыбнікаў. Сённяшняе наступленне — гэта, фактычна, разведка перад боем. Сёння многа праяснілася, заўтра будзе лягчэй.

Дубавец. Некаторыя тропкі засумавалі.

Рыбнікаў. Гэта зразумела. Часцей гаварыце з людзьмі. Раскажыце аб нашых поспехах на другіх участках фронту. Вось газеты свежыя. Тут пералічваюцца трафеі нашых войск на Калінінскім фронце. Сімпатычныя лічбы. І эпізоды яркія. У сваім палку таксама знойдзеце нямала прыкладаў гераізму. Неадкладна трэба выпусціць баявы лісток. Толькі ніякіх слёз, ніякіх жаласлівых слоў. Смерць героя не прыгнятае жывых, а кліча іх да новых подзвігаў. Вось так гэта трэба падаць.

Дубавец. Разумею, таварыш камісар.

Рыбнікаў. Ідзіце працуйце. Калі вернецца палітрук, скажыце, каб да мяне зайшоў. *(Дубавец выходзіць. Уваходзіць Караневіч з рукой на перавязі, за ім Вера.)*

Рыбнікаў. А, нарэшце... Я ўжо непакоіўся. Званілі са штаба дывізіі. Папярэджвалі, што да нас камандуючы арміяй едзе. Ды ты што? Ранены?

Караневіч. Крыху зачапіла... Глупства.

Рыбнікаў. Гэта праўда, Вера?

Вера. У таварыша маёра навылётнае кулявое раненне левага перадплечча.

Караневіч. А ты па-латыні загні, дык яно яшчэ страшней будзе. *(Да камісара.)* Хлусіць. Ніякага навы-

лётнага ранення. Пад скурай прайшла. *(Веры.)* Ты свабодна.

В е р а. Начальнік санчасці загадаў мне даставіць вас на медпункт.

К а р а н е в і ч *(строга)*. Таварыш ваенфельчар! Я вам загадваю: адпраўляйцеся на сваё месца!

В е р а *(прыкладвае руку да галаўнога ўбору)*. Ёсць адправіцца на сваё месца.

К а р а н е в і ч. Ідзіце! *(Вера паварочваецца і выходзіць.)* Іначай ад цябе не адчэпішся. *(Садзіцца ля стала і прынароўлівае раненую руку.)*

Р ы б н і к а ў. Табе, можа, сапраўды варта было б легчы ў шпіталь?

К а р а н е в і ч. Ну, а як жа! Напаскудзіў, дык цяпер самы раз змывацца. Няхай другі расхлёбвае.

Р ы б н і к а ў. А ў чым там рэч?

К а р а н е в і ч. На дзоты напароліся.

Р ы б н і к а ў. Што ж гэтыя дзоты... сягоння выраслі?

К а р а н е в і ч. Былі і раней, але нам з табой немец не сказаў пра гэта.

Уваходзіць к а м а н д у ю ч ы а р м і я й, я г о а д' ю т а н т.

К а м а н д у ю ч ы. Добры дзень!

К а р а н е в і ч і Р ы б н і к а ў *(устаюць)*. Добры дзень!

К а м а н д у ю ч ы. Вы камандзір палка?

К а р а н е в і ч. Я, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. Дакладвайце, таварыш маёр, як вы выканалі загад камандавання.

К а р а н е в і ч. Баявая задача палком не выканана, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. Чаму вы не выканалі? *(Караневіч маўчыць.)* Што, у праціўніка тут шмат сіл?

К а р а н е в і ч. Вёску абараняюць два батальёны эсэсаўцаў, узмоцненыя артылерыяй і цяжкімі мінамётамі.

К а м а н д у ю ч ы. А ў вас што?

К а р а н е в і ч. У мяне полк, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. Плюс?

К а р а н е в і ч. Плюс дывізіён артылерыі.

К а м а н д у ю ч ы. Плюс?

К а р а н е в і ч. Плюс рота танкаў.

К а м а н д у ю ч ы. Значыць, справа не ў сіле. Сілы ў вас хапае. Можа, гітлераўцы храбрэйшыя за нашых байцоў? Можа, у іх пачуццё абавязку вышэй, чым у нас?

Караневіч. Байцы біліся храбра.

Камандуючы. Значыць, справа не ў байцах. Тады, выходзіць, у камандзірах? Але ж вы, я чуў, самі падымалі людзей у атаку.

Караневіч. Падымаў.

Камандуючы. А як жа гэта магло здарыцца?.. Полк моцны і паўнакроўны, байцы і камандзіры храбрыя, у атаку іх вядзе сам камандзір палка — і раптам такі канфуз! *(Караневіч маўчыць.)* Ды вы садзіцеся... Можа, маёр Пфуль, які камандуе эсэсаўцамі, больш здольны і спрактыкаваны, чым вы? Можа, ён які-небудзь асаблівы талент праявіў у гэтым баі? *(Караневіч маўчыць.)* Я бачу, што вы гатовы прызнаць перавагу над сабой маёра Пфуля.

Караневіч. Не, таварыш генерал-маёр.

Камандуючы. Гэта было б крыўдна і несправядліва. Маёр Пфуль ніякага асаблівага таленту тут не праявіў. Ён біў вас так, як біў бы кожны дурань на яго месцы.

Караневіч. Я разумею, у чым мая памылка, таварыш генерал-маёр.

Камандуючы. Гэта добра... Шкада толькі, што позна вы зразумелі. А каб вам было яшчэ ясней, я выклікаў яшчэ аднаго ўдзельніка гэтага бою. *(Да ад'ютанта.)* Камандзір дывізіёна прыйшоў?

Ад'ютант. Ён тут чакае, таварыш генерал-маёр.

Камандуючы. Няхай зойдзе.

Ад'ютант выбягае з зямлянкі і праз хвіліну варочаецца з Кузняцовым.

Кузняцоў. Таварыш генерал-маёр, камандзір артдывізіёна капітан Кузняцоў па вашаму загаду з'явіўся.

Камандуючы. Гэта ваша артылерыя грукоча, капітан?

Кузняцоў. Мая, таварыш генерал-маёр.

Камандуючы. Колькі снарадаў сёння выпусцілі?

Кузняцоў. Паўтара боекамплекта.

Камандуючы. Папрацавалі, значыць?

Кузняцоў. Папрацавалі, таварыш генерал-маёр.

Камандуючы. Па кім жа вы стралялі?

Кузняцоў *(крыху здзіўлены такім запытаннем)*. Па праціўніку, таварыш генерал-маёр.

Камандуючы. Я думаю, што не па сваіх.

Кузняцоў. Па пярэднім краі абароны праціўніка.

Камандуючы. Вынікі?

Кузняцоў. Праціўніку нанесены значныя страты.

Камандуючы. Вы ў гэтым упэўнены?

Кузняцоў. Упэўнен.

Камандуючы. Якія ж агнявыя кропкі вы знішчылі?

Кузняцоў. Гэтага я не магу сказаць.

Камандуючы. Чаму?

Кузняцоў. Месцазнаходжанне агнявых кропак было ўстаноўлена толькі прыблізна.

Камандуючы. Ага, значыць, вы ваюеце сёння толькі прыблізна. Страляеце ў белы свет. Думаеце, што ад каднаго вашага грукату праціўнік пабяжыць? Што ж вы камандзіра палка не папрасілі, каб ён вам больш дакладна ўказаў месцазнаходжанне агнявых кропак?

Кузняцоў збянтэжана паглядзеў на Караневіча.

Караневіч. Многія агнявыя кропкі выявіліся толькі ў працэсе бою.

Камандуючы. Значыць, вы наступалі...

Караневіч. ...Не маючы дакладных даных аб праціўніку.

Камандуючы. Ну, і наступілі... сабаку на хвост... А ён кусаецца. Дзе ж вашы вочы былі? Ваша разведка?

Караневіч. Мае вочы падвялі мяне на гэты раз.

Камандуючы *(Кузняцову)*. Вы свабодны, капітан. Спадзяюся, што з нашай размовы вы зробіце для сябе некаторыя вывады. *(Кузняцоў паварочваецца і накіроўваецца да дзвярэй.)* А вы не зробіце, дык мы зробім.

Кузняцоў *(у дзвярах)*. Зразумела, таварыш генерал-маёр. *(Выходзіць.)*

Камандуючы. Тыцкаецеся, як сляпыя кацяняты, у пярэднім краі абароны праціўніка. А ён вас лупіць. І будзе біць, пакуль не навучыцеся ваяваць па-сапраўднаму. Даваенны шаблон трэба забыць. Гэта не манеўры, маёр. Тут кулямёты праціўніка трашчоткамі не абазначаюцца. І пасрэднік не прыедзе з белай павязкай на рукаве, каб аб'явіць, што вы перамаглі. Тут пасрэднікам паміж вамі і праціўнікам з'яўляецца сама смерць. Яна падводзіць вынікі бою. *(Караневіч маўчыць.)* Колькі людзей вы сёння вялі ў атаку?

Караневіч. Батальён... Шэсцьсот чалавек.

Камандуючы. Колькі вярнулася?

Караневіч. Чатырыста восемдзесят.

Камандуючы. А сто дваццаць?

Караневіч. Выбылі са строю, таварыш генерал-маёр.

Камандуючы. Выбылі са строю... Радзіма даверыла вам жыццё тысяч людзей не для таго, каб вы загубілі іх дарэмна. Хто хадзіў у разведку?

Караневіч. Лейтэнант Кацельнікаў.

Камандуючы. Трус, напэўна?

Караневіч. Я б гэтага не сказаў.

Камандуючы. Значыць, дурань. Гнаць к чортавай мацеры! Падшукаць для гэтай справы людзей храбрых і здольных. Ёсць у вас такія?

Караневіч. Знойдуцца, таварыш генерал-маёр.

Камандуючы. Спадзяюся, што знойдуцца... К заўтраму вы павінны мець зусім ясную карціну абароны праціўніка. Дастаць «языка»! Аб выніках далажыць мне асабіста заўтра ў восем ноль-ноль.

Караневіч. Ёсць, таварыш генерал-маёр.

Камандуючы. Камандуючы фронтам пытаўся ў мяне пра ваш полк. Я сказаў, што полк баявую задачу выканае. Правільна я сказаў?

Караневіч і Рыбнікаў. Правільна, таварыш генерал-маёр.

Камандуючы. Раскажыце ўсім байцам, што вы далі слова выбіць заўтра праціўніка з умацаванага пункта.

Рыбнікаў. Будзе зроблена, таварыш генерал-маёр.

Камандуючы. А можа, вам цяжка будзе камандаваць? Вы, здаецца, ранены?

Караневіч. Дазвольце мне астацца, таварыш генерал-маёр.

Камандуючы. А то падлячыліся б.

Караневіч. Крыўдна будзе, калі полк уступіць на беларускую зямлю без мяне.

Камандуючы. А вы — беларус?

Караневіч. Беларус.

Камандуючы. Вы яшчэ ўспееце вярнуцца ў строй.

Караневіч. Магу не ўспець.

Камандуючы. Што ж, аставайцеся. Рад буду павіншаваць вас на беларускай зямлі. Будзьце здаровы. *(Камандуючы і ад'ютант выходзяць.)*

Рыбнікаў. Зразумела?

Караневіч. Зразумела — мы з табой забойцы.

Рыбнікаў. Ну, гэта ты дарэмна. Ніхто цябе забойцам не называе.

Караневіч. Камандзір, які не ўсё зрабіў, каб забяспечыць поспех бою,— забойца.

Рыбнікаў. Ты ж гэтага не хацеў.

Караневіч. Ты ведаеш, чаго я хацеў. Я б хацеў разнесці гэту сволач на шматкі. Я хацеў бы нанесці ім такі ўдар, каб у іх валасы сталі дубка. Я ж кожны дзень бачу сляды іх агідных і крывавых злачынстваў.

Рыбнікаў. Аказваецца, і святое пачуццё нянавісці да ворага трэба ўмець трымаць у рамках, даць яму разумнае накіраванне. Па́ра можа і лакаматыў рухаць, і кацёл узарваць.

Караневіч. Так, я паспяшаўся, не праверыў даных разведкі. Паспадзяваўся на чалавека, а ён аказаўся дрэнню.

Рыбнікаў. Пагана выйшла, што і казаць. Але што ж караць сябе словамі? Словы тут не памогуць.

Караневіч. Што ж я — балбатун па-твойму?

Рыбнікаў. А ты чаго пакрыўдзіўся? Хіба ты адзін адказваеш за няўдачу? А я што ж, па-твойму? Палкавы поп? Мне пропаведзі гаварыць, а табе ваяваць? Мне баліць не менш, як табе. І віна наша аднолькавая. *(Караневіч сядзіць пануры і суровы. Рыбнікаў сочыць за ім адным вокам.)* Вось што, Мікалай Пятровіч... Ты адпачні гадзіну, а я прайду ў першы батальён. Потым абмяркуем, што і як.

Караневіч. Які там адпачынак! Трэба за работу брацца. Ты ідзі, а я з начальнікам штаба займуся.

Рыбнікаў. Каго ты думаеш паслаць у разведку? Спадзяюся, не Кацельнікава?

Караневіч. Пайшоў ён к чорту. Я яго і блізка не падпушчу да гэтай справы. Лепш сам пайду.

Рыбнікаў. Ты гэта не з гарачкі гаворыш?

Караневіч. А што? На сябе я магу спадзявацца больш, чым на каго.

Рыбнікаў. А палком заўтра хто будзе камандаваць?

Караневіч. Я і камандаваць буду.

Рыбнікаў. Ты не будзеш камандаваць.

Караневіч. Чаму?

Рыбнікаў. Цябе заб'юць у разведцы.

Караневіч. Так і кожнага могуць забіць.

Рыбнікаў. Кожнага не заб'юць, а цябе заб'юць.

Караневіч. Чаму якраз мяне? Не разумею.

Рыбнікаў. Там жа поўзаць трэба, а ты хіба папаўзеш?

Караневіч *(успомніўшы пра раненую руку)*. Цьфу ты чорт!

Рыбнікаў. Ды і няма чаго табе лезці туды, дзе і без цябе абыдзецца. У палку знойдуцца людзі для гэтага.

Караневіч. Каго ты прапануеш?

Рыбнікаў. Лейтэнант Перагуд.

Караневіч. Ты думаеш?

Рыбнікаў. А чаму не? Разведчык. І, па-мойму, нядрэнны. Кожны дзень бывае на пярэднім краі і стала вядзе наглядanні за праціўнікам. Я не ведаю, чаму ты яму не даеш больш важных даручэнняў.

Караневіч. Бачыш... Я лічу яго чалавекам не досыць сур'ёзным. Можа, я памыляюся. У маім становішчы такая памылка магчыма.

Рыбнікаў. А якое тваё становішча?

Караневіч. Была адна дурная гісторыя, пра якую мне не хочацца гаварыць.

Рыбнікаў. Што за гісторыя?

Караневіч. Я праз гэтага чалавека любімую жанчыну страціў.

Рыбнікаў. Якую жанчыну? Калі гэта было?

Караневіч. Жонку я страціў праз яго.

Рыбнікаў. Вось гэта для мяне навіна! Наколькі я памятаю... Не, ты нешта выдумляеш.

Караневіч. Страціў, брат. Вось і пісаць не хоча.

Рыбнікаў. Не ведае, куды пісаць. Цяпер многія не пішуць.

Караневіч. Не таму... Развітаўся я з ёю дрэнна... Амаль што і назаўсёды... Абразіў, аблаяў.

Рыбнікаў. Шкада, вельмі шкада. Наталля Мікалаеўна — залатая жанчына.

Караневіч. Але ж золата і другім падабаецца.

Рыбнікаў. Хіба паміж імі што-небудзь было?

Караневіч. Не ведаю. Досыць таго, што магло быць. Тады, пад гарачую руку, я не стрымаўся і зрабіў глупства.

Рыбнікаў. Ён можа падумаць, што ты яго з рэўнасці заціраеш.

Караневіч. А калі яго заб'юць у разведцы, што яна можа падумаць пра мяне? Але справа не ў гэтым. Асабістыя меркаванні тут не могуць мець месца. Справа ідзе пра чэсць палка.

Рыбнікаў. Дык я выклікаю Перагуда.

Караневіч. Калі ты лічыш, што гэта найлепшая кандыдатура.

Рыбнікаў *(падыходзіць да дзвярэй)*. Пасыльны! Да камандзіра палка.

У дзвярах з'яўляецца пасыльны.

Пасыльны. Я вас слухаю, таварыш маёр.

Караневіч. Паклічце мне з разведроты лейтэнанта Перагуда.

Пасыльны. Ёсць паклікаць лейтэнанта Перагуда. *(Выходзіць.)*

Караневіч. Па-дурному ўсё выйшла.

Рыбнікаў. Ты мне ніколі нічога не гаварыў.

Караневіч. Хіба пра гэта прыемна гаварыць? Ды і час не такі, каб на свае балячкі скардзіцца. Гэта сёння прыйшлося так, што нельга было не гаварыць. Горш за ўсё крыўдна, што ні разу і не пагаварыў з ёю па-людску. Яна і не ведае, што я за чалавек. Так і будзе думаць, што з бервяном пражыла восем год.

Рыбнікаў. Пагаворыш яшчэ, Мікалай Пятровіч.

Караневіч. Ці жывая, невядома. Ты ж ведаеш, дзе я яе пакінуў. А калі і жывая, дык гаварыць са мной не захоча.

Рыбнікаў. А я ўпэўнены, што і яна вось так недзе пра цябе ўспамінае. Пасварыліся... Падумаеш, важнасць вялікая! Ці мала што бывае. Чаму вам зноў не памірыцца?

Караневіч. Можа, і ўспамінае. Яна добрая, магла і дараваць.

Рыбнікаў. Сына б вам або дачку. Яны б вас і памірылі.

Караневіч. Часу ўсё не было. Здавалася, перашкаджаць будзе, ад работы адрываць. Пасля вайны разумней будзем жыць.

Рыбнікаў. Гэта бясспрэчна. За гэты час людзі шмат перажылі і перадумалі. Ну, я пайшоў, Мікалай Пятровіч.

Караневіч. У першым батальёне... там камісара няма?

Рыбнікаў. Я сустрэў, калі яго везлі.

Караневіч. Вазьмі сувязнога першага батальёна. Ён добра дарогу ведае.

Рыбнікаў. Добра. *(Выходзіць.)*

Голас Перагуда. Дазвольце зайсці, таварыш маёр!

К а р а н е в і ч. Заходзьце.

П е р а г у д *(уваходзіць)*. Таварыш маёр, лейтэнант Перагуд па вашаму загаду з'явіўся.

К а р а н е в і ч. Добра. Вы абстаноўку на ўчастку палка ведаеце?

П е р а г у д. Ведаю.

К а р а н е в і ч. Добра ведаеце?

П е р а г у д. У мяне ўсё занесена на схему.

К а р а н е в і ч. Яна пры вас?

П е р а г у д. Пры мне.

К а р а н е в і ч. Пакажыце.

Перагуд дастае з палявой сумкі схему. Караневіч разглядае.

К а р а н е в і ч. Тут не ўсё. Сёння выявіліся новыя кропкі. Зайдзіце да начальніка штаба і ўдакладніце.

П е р а г у д. Ёсць.

К а р а н е в і ч. Сёння пойдзеце ў разведку.

П е р а г у д. Слухаю.

К а р а н е в і ч. Задача — дастаць «языка». Тэрмін — заўтра шэсць ноль-ноль. У восем ноль-ноль я буду дакладваць аб выніках вашай разведкі камандуючаму арміяй. Задача цяжкая, але спадзяюся, што вы з ёю справіцеся.

П е р а г у д. Спраўлюся, таварыш маёр.

К а р а н е в і ч *(паглядзеў на Перагуда ўважліва і крыху іранічна)*. Мне падабаецца ваша ўпэўненасць, калі гэта... не легкадумнасць.

П е р а г у д. Пастараюся справіцца, таварыш маёр.

К а р а н е в і ч. Ад поспеху разведкі залежыць поспех заўтрашняга наступлення.

П е р а г у д. Разумею.

К а р а н е в і ч. І чэсць палка.

П е р а г у д. Разумею.

К а р а н е в і ч. І ваша, таварыш Перагуд.

П е р а г у д. Гэта я таксама разумею.

К а р а н е в і ч. Людзей падбярыце сабе ў разведроце. Прадумайце план аперацыі і праз тры гадзіны дапажыце мне.

П е р а г у д. Ёсць, таварыш маёр. *(Глядзіць на гадзіннік.)*

Г о л а с Ш у м е й к і. Дазвольце зайсці, таварыш маёр.

К а р а н е в і ч. Заходзьце.

Ш у м е й к а *(уваходзіць.)* Таварыша камісара няма?

К а р а н е в і ч. Няма.

Шумейка. Яму пісьмо. *(Падыходзіць бліжэй да святла і перабірае жмут пісьмаў.)*

Караневіч. Ты ўсё камісару носіш. Хоць бы адно мне прынёс.

Шумейка. Вам яшчэ пішуць, таварыш маёр.

Караневіч. Чаго хлусіш! Вунь жа яно. *(Працягвае руку, каб узяць пісьмо.)*

Шумейка. Гэта не вам, таварыш маёр.

Караневіч. Як гэта не мне? Я ж па почырку бачу.

Шумейка. Гэта... таварышу Перагуду. *(Аддае пісьмо Перагуду.)*

Караневіч *(збянтэжаны ад нечаканасці)*. Што ж ты мяне падводзіш. Казаў — мне, а... выходзіць — яму.

Шумейка. Я не казаў, таварыш маёр.

Караневіч. Ладна, ідзі.

Шумейка выходзіць. Караневіч нібы разглядае карту. Перагуд, глянуўшы на канверт, таксама збянтэжыўся і палажыў пісьмо ў кішэню.

Перагуд. Дазволіце ісці?

Караневіч. Вы задачу зразумелі?

Перагуд. Усё зразумеў, таварыш маёр.

Караневіч. Задача цяжкая і... небяспечная. Прыйдзецца жыццём рызыкаваць.

Перагуд. Я ведаю.

Караневіч. Можа, не слава, а смерць чакае там вас.

Перагуд. Што б мяне ні чакала, ваш загад будзе выкананы, таварыш маёр.

Караневіч. Калі вы не гатовы да гэтага, я даю вам права адмовіцца ад выканання майго загаду. Я пашлю другога.

Перагуд. Вы даяце мне права быць трусам?

Караневіч. Пра гэта ніхто ведаць не будзе.

Перагуд. Можа, вы дасце мне права быць здраднікам радзімы?

Караневіч *(перамагаючы сябе.)* Я не хацеў вас абразіць, і хвалявацца вам не трэба... асабліва сягоння.

Перагуд. Можна ісці?

Караневіч. Ідзіце. *(Перагуд паварочваецца і ідзе да дзвярэй, Караневіч хвіліну вагаецца.)* Мінутачку, таварыш Перагуд.

Перагуд. Я вас слухаю, таварыш маёр.

К. Крапіва і рэжысёр К. Саннікаў. 1958.

Сцэна са спектакля па п'есе К. Крапівы «Мілы чалавек».
(Злева направа) Жлукта — Б. Платонаў,
Спяпан Андрэевіч — З. Стома.

К а р а н е в і ч. Вы мне не скажыце, дзе Наталля Мікалаеўна?

П е р а г у д. Я не ведаю.

К а р а н е в і ч. Не хочаце сказаць. Яна вам піша. Гэта ад яе пісьмо.

П е р а г у д. Я яшчэ не чытаў.

К а р а н е в і ч. Мне цяжка вас прасіць аб гэтым але я хацеў бы ведаць, дзе яна і што з ёю.

П е р а г у д *(вымае пісьмо і глядзіць на канверт)*. Тут паказана палявая пошта.

К а р а н е в і ч. Што ж яна... на фронце, ці што?

П е р а г у д. Відаць, на фронце.

К а р а н е в і ч. Та-ак...

Абодва стаяць у няёмкім маўчанні.

П е р а г у д. Зараз... Можа, я змагу сказаць больш дакладна. *(Раздзірае канверт.)*

К а р а н е в і ч. Калі ласка.

П е р а г у д *(прабегшы вачыма пісьмо)*. Яна працуе сястрой у прыфрантавым шпіталі.

К а р а н е в і ч. Пра мяне не пытаецца?

П е р а г у д. Просіць перадаць вам прывітанне.

К а р а н е в і ч. А сама, нябось, не напіша.

П е р а г у д. Яна дзівіцца, што вы не адказваеце ёй на пісьмы.

К а р а н е в і ч. На пісьмы? Ды я іх і ў вочы не бачыў. Можа, гэты шалапут Шумейка губляе іх дзе-небудзь. *(Значна павесялеўшы.)* Значыць, пісала? Дазвольце, я адрас запішу.

П е р а г у д. Калі ласка. *(Дае яму канверт без пісьма.)*

К а р а н е в і ч *(запісваючы адрас)*. А хараша яна пела ў той вечар. Помніце?

П е р а г у д. Помню, таварыш маёр.

К а р а н е в і ч. Вельмі хараша пела. І песня такая... душэўная. *(Аддае канверт.)* Дзякую. Ідзіце рыхтуйцеся. І... *(паціскае руку)* жадаю вам поспеху. Справы пойдуць добра, дык хутка на беларускай зямлі будзем.

П е р а г у д. Хутчэй бы, таварыш маёр. Па знаёмых сцежках лягчэй будзе ісці.

К а р а н е в і ч. У вас хто-небудзь астаўся там?

П е р а г у д. Маці і сястра.

К а р а н е в і ч. Чакаюць нас там. Ну, яшчэ раз жадаю вам поспеху. *(Перагуд казырае і выходзіць. Каране-*

віч адзін.) Па славу ці па смерць паслаў я хлапчука? Загад мой правільны... Я так павінен быў зрабіць... А разам з тым чамусьці гадка на душы, як быццам я зрабіў злачынства. Што ж, няхай будзе, што будзе... А хлопца заела... Цяпер ён на ражон палезе... Калі памрэ, мне яе тым больш не вярнуць... Пакутнікам і героем будзе ён у яе вачах. Я думаў, што рана загаілася зусім, адно ж разверадзілі і зноў баліць. Аднак жа трэба ў рукі ўзяць сябе. Заўтра бой. *(Гукае.)* Пасыльны! *(Уваходзіць пасыльны.)* Паклічце да мяне начальніка штаба.

Карціна трэцяя

Зямлянка Перагуда. Д у б а в е ц сядзіць ля самаробнага століка, рыхтуе баявы лісток. Р о д н ы падкладвае дровы ў жалезную печку.

Р о д н ы. Трэба лейтэнанту хлеба падагрэць.

Д у б а в е ц. Падагрэй, ён зараз павінен прыйсці.

Р о д н ы *(дастае з чахла лапатку, бярэ на нарах буханку хлеба і сячэ яго лапаткай)*. Вот жа ўмёрз... *(Сячэ.)* Як камень.

Д у б а в е ц. Зранку было трыццаць пяць градусаў.

Р о д н ы *(кладзе кускі хлеба на печку)*. Як толькі людзі трываюць! Нам, калі прыйдзецца на марозе перападчаваць, дык жа апранены... І валёнкі, і ватнікі, і шлёмнікі. А як жа таму пагарэльцу, у якога ні хлеба, ні адзежы, ні кутка?.. І дзеці малыя. Шмат людзей загіне.

Д у б а в е ц. Пра сям'ю нічога не чуваць?

Р о д н ы. Пяцьсот кіламетраў за фронтам,— што пра яе пачуеш?

Д у б а в е ц. Многія выйшлі.

Р о д н ы. Куды ёй з дзіцем. На вёсцы жыла. Пакуль расшалопала, што робіцца, дык і ўцякаць не было куды. Можа, дзе ўжо зямлю парыць.

Д у б а в е ц. У цябе хто, сын ці дачка?

Р о д н ы. Сын быў... Паўлік. Цяпер яму было б ужо тры гады. *(Паўза, Дубавец піша.)* Сапсаваў ён мне жыццё, каб яму дабра не было.

Д у б а в е ц. Каму гэта?

Р о д н ы. Адольфу Гітлеру. Зусім я ўжо быў на дарогу выбіўся. Хату збудаваў, сын падрос — жонцы мож-

на было на поле выходзіць. І ў калгасе справы лепш пайшлі. Можна было жыць як чалавеку. А тут на́ табе — гэты шалёны сабака. Ох, каб, здаецца, ён у мае рукі папаўся!

Дубавец. То якую б ты яму кару прыдумаў?

Родны. Расстраляць — гэта для яго мала. Мучыць — толькі сябе паганіць. Я б яго, сукінага сына, ў клетку пасадзіў і ў звярынец. Няхай бы людзі глядзелі, як на пачвару, пакуль бы не здох.

Дубавец. Побач з тыграм.

Родны. Тыгру крыўдна будзе. Што ж тыгр — звер як звер. Яму так прыродай вызначана — жывіцца мясам. Яму другога выхаду няма. А калі чалавек зверам робіцца, гэта страшней. Хіба які звер праліваў столькі крыві? А яшчэ лістоўкі кідае: пераходзьце на наш бок, у нас новы парадак. Праваліся ты з сваім парадкам, гад паганы!

Дубавец. Наш парадак, выходзіць, лепшы?

Родны. Наш, дык гэта наш. Мы самі яго ўстанавілі. Калі нядобра, то мы самі і паправіць можам. А тут знайшоўся чорт лысы са сваім парадкам.

Дубавец. Раней некаторыя і не адчувалі, як ім дарага савецкая ўлада.

Родны. Мала чаго раней не адчуваў. Раней па зямлі па сваёй хадзіў і таксама нічога не адчуваў. Зямля і зямля, што ж тут такога? А цяпер, каб вярнуўся, дык, здаецца, цалаваў бы гэту самую зямлю.

Уваходзіць Перагуд.

Перагуд. Што ты робіш, Косця?

Дубавец. Баявы лісток рыхтую... Пра герояў трэба напісаць.

Перагуд. Даручы каму-небудзь. Справа ёсць.

Родны. Можа, абедаць будзеце, таварыш лейтэнант?

Перагуд. Пасля. Пайдзі пакліч мне Бондарава.

Родны. Вось ваш паёк, таварыш лейтэнант. *(Ставіць на стол паўчацвяртушкі.)* Суп і хлеб на печцы.

Перагуд. Добра. *(Родны выходзіць.)*

Дубавец. Нашто цябе маёр выклікаў?

Перагуд. Ноччу ў разведку. «Языка» трэба дастаць.

Дубавец. Справа сур'ёзная.

Перагуд. Каб ты ведаў, ад каго я сёння пісьмо атрымаў!

Дубавец. Ад дзяўчыны — па вачах бачу.

Перагуд. Ад Наташы.

Дубавец. Ад якой Наташы? Я такой не ведаю.

Перагуд. Ад Наталлі Мікалаеўны.

Дубавец. Ах, вунь што!

Перагуд. Успомніла, разумееш, не забыла. І слухай, што яна піша! *(Дастае пісьмо і чытае.)* «Працую ў шпіталі. Ад аднаго раненага ўведала ваш адрас. Рада, што вы жывы-здаровы. Пісала Мікалаю Пятровічу, але ён мне не адказаў. Напішыце мне пра яго. Мусіць, ён са мной развітаўся назаўсёды. Бог з ім! Вы самі ведаеце, што я перад ім не вінавата. Жадаю вам шчасця і здароўя. І яму таксама. Наталля Караневіч». *(Да Дубаўца.)* Вось, брат, якое пісьмо!

Дубавец. Пісьмо важнае.

Перагуд. А дурань Шумейка даў мне яго перад маёрам. На таго нібы прыску ўссыпалі. І мне было страшна няёмка.

Дубавец. Ну, і што ж ён?

Перагуд. Я думаў, узарвецца. Не, стрымаўся. Але я бачыў, як гэта яму цяжка было.

Дубавец. Усё-такі зла табе ён не зробіць.

Перагуд. Ён сумленны чалавек. Але каб я праявіў якую-небудзь слабасць, яму, напэўна, прыемна было б адчуць сваю перавагу. Я, кажа, даю вам права адмовіцца ад выканання майго загаду... Не, таварыш маёр! Кроў з носа, а загад ваш я выканаю! І не таму, што закрануты мой гонар мужчыны і воіна, а таму, што гэта загад Савецкай Радзімы; таму, што гэта загад мае Беларусі — скатаванай, акрываўленай, зганьбаванай, якая змагаецца з апошніх сіл; таму, што гэта загад мае старой маці, якую, можа, у гэты момант фашысты на віселькю ўздымаюць. Ведаеш, Косця, начамі я часта думаю пра яе. І тады яна з'яўляецца перада мною, як жывая. Я бачу яе маршчыністы твар, бачу працягнутыя да мяне дрыжачыя рукі. А за ёю я бачу тысячы, дзесяткі тысяч старэчых і дзіцячых рук. Усе яны цягнуцца да мяне. Мне страшна і балюча, што я так мала зрабіў, амаль нічога не зрабіў для іх паратунку. Перад іх абліччам, перад іх вялікімі пакутамі бляднеюць усе нашы крыўды, усе нашы асабістыя перажыванні і пачуцці, якія б яны моцныя ні былі.

Дубавец. Ты хораша гаворыш, Вера. У мяне, ве-

даеш, нават мурашкі пайшлі па целе. Але ты вельмі ўзбуджаны. Табе трэба спакойна абдумаць усё, як належыць.

Перагуд. Нічога. Гэта ўзбуджанасць паможа мне. Ідучы, я прыкінуў ужо, як буду дзейнічаць. Ты мне таксама паможаш.

Дубавец. Чаму не. З прыемнасцю.

Перагуд. Толькі ты туды, за дрот, не палезеш. Я сам пайду. Вазьму з сабой Роднага і Бондарава. А ты вазьмі чалавек дзесяць лепшых хлопцаў, і я табе пакажу месца, дзе распалажыцца, будзеш напагатове. Калі фашысты будуць нас праследаваць, выручай.

Дубавец. Добра. Дык я магу ісці рыхтаваць людзей?

Перагуд. Чакай, разам пойдзем. Ты яшчэ вось што не забудзься зрабіць... Ад таго месца, дзе ты застанешся, да нямецкага бліндажа метраў паўтараста. Прыкінь, колькі часу пройдзе, пакуль мы дапаўзём, і тады пастарайся прыцягнуць чым-небудзь увагу вартавога. Так нам лягчэй будзе справіцца з ім.

Дубавец. Будзе зроблена.

Перагуд. Толькі страляць не трэба. А то трывогу падымеш, усю справу правáліш.

Дубавец. Я што-небудзь прыдумаю. Спяю што-небудзь.

Перагуд. Вазьмі ракетніцу. Як пачуеш стрэлы ў нашым баку, дай сігнал: чырвоная ракета — «Іду на дапамогу», сіняя — «Вяду бой, не магу прыйсці».

Дубавец. Добра, буду помніць. *(Уваходзяць Родны і Бондарaў.)*

Бондарaў. Па вашаму загаду з'явіўся, таварыш лейтэнант.

Перагуд. Гэта хто там з'явіўся?

Бондарaў. Я, сяржант Бондарaў.

Перагуд. А-а, Бондарaў. Справа ёсць, таварыш Бондарaў. Ты мне патрэбен.

Бондарaў. Я вас слухаю, таварыш лейтэнант.

Перагуд. Пойдзеш са мной у разведку?

Бондарaў. Як загадаеце.

Перагуд. Загадваць не буду. Хочаш сам — ідзі, а то другога буду шукаць.

Бондарaў. Нашто ж другога? Хіба я адмаўляюся?

Перагуд. Справа сур'ёзная. Трэба фашыста дастаць.

Бондараў. Жывога?

Перагуд. А дохлы нашто ён нам патрэбен?

Бондараў. Ды яны ўсе ледзь жывыя: памерзлі.

Перагуд. Нам абы языком варочаў, а там — чорт з ім. Камандуючы загадаў «языка» дастаць. Пытаецца ў камандзіра палка: «Ёсць у вас такія арлы, якія дастаяць мне жывога немца?» — «Ёсць»,— адказвае камандзір палка. А арлы гэта, выходзіць, мы: я ды вы ўдвух. Нам даверылі гэту справу. Што ж мы — пойдзем і далажым: «Таварыш маёр, мы не арлы»?

Бондараў *(смяецца)*. Арлы і ёсць.

Перагуд. Не баішся? Прыйдзецца лезці нам туды, у самую пастку.

Бондараў. А калі баяцца, дык і ваяваць няма чаго. Тады кладзіся — і лапкі ўгору. Няхай фашыст робіць з табой, што сам хоча.

Перагуд. Правільна.

Бондараў. Ён, бандыт, прыйшоў у чужую хату ды не баіцца, а я ў сваёй павінен яго баяцца? Не, у сваёй хаце я ўжо яму морду наб'ю.

Перагуд. А ты, землячок, што скажаш на гэта?

Родны. У землячка і пытацца няма чаго. Яму і бог вялеў.

Перагуд *(Дубаўцу)*. Барысаўскі, беларуская бульба.

Родны. Хоць бы адным вокам глянуць, што там цяпер робіцца.

Перагуд. Дрэнна там, браток. Вельмі дрэнна.

Родны. Хоць бы жывыя засталіся.

Перагуд. Разаб'ём ворага і вернемся ў сваю родную Барысаўшчыну. А сябрам сваім спяём:

Бывайце здаровы, жывіце багата,
А мы ад'язджаем да свае хаты.

Родны непрыкметна змахвае слязіну.

Бондараў. А хаты то і няма, гітлеравец спаліў.

Родны. Будзем мы, будзе і хата. Адно каб вярнуцца.

Перагуд. Ну, хлопцы, цяпер за работу! Падрыхтавацца як мае быць. Праверыць гранаты, каб былі спраўныя. Затворы ў вінтоўках прамыць газай і выцерці насуха, каб не прыстывалі. Узяць ножны для рэзкі дроту; узяць палатачную вяроўку і кусок якой-небудзь анучы — фашысту па соску. Можа, сапкі ўзяць? Як вы думаеце?

Б о н д а р а ў. А нашто, таварыш лейтэнант?

П е р а г у д. На плячах валачы цяжка будзе.

Р о д н ы. Прывалаком, адно каб увабраць. А з санкамі няэручна будзе.

П е р а г у д. Тады ўсё. Як толькі змеркнецца — рушым. Ночы цяпер светлыя. Трэба добра маскіравацца. Ідзіце да старшыны і атрымайце ў яго пятнаццаць маскхалатаў.

Б о н д а р а ў. Ёсць, таварыш лейтэнант.

Р о д н ы і Б о н д а р а ў выходзяць.

П е р а г у д. Ну, цяпер трэба падмацавацца. Падай мне гэту слязу. *(Дубавец падае чацвяртушку з гарэлкай.)* Табе паліць каплю?

Д у б а в е ц. Не хачу, я паабедаў ужо.

П е р а г у д. Чокнуцца ж я павінен з кім-небудзь?

Д у б а в е ц *(падстаўляе кубак)*. Тады чуць-чуць.

П е р а г у д. Ды я многа не дам, не бойся. *(Налівае ў кубкі Дубаўцу і сабе.)* Вып'ем, Косця!

Д у б а в е ц. За што піць будзем?

П е р а г у д. За жанчын, якія нас помняць.

Д у б а в е ц. Якія нас любяць.

П е р а г у д. Пастой, не забягай наперад. Я яшчэ гэтага не сказаў. Устрымаемся, пакуль што, ад гэтага слова.

Д у б а в е ц. Як хочаш. Табе відней. Адным словам — за Наталлю Мікалаеўну.

П е р а г у д. За мілую, чулую, добрую Наталлю Мікалаеўну! І яшчэ за адну жанчыну, якая мяне помніць і любіць і ніколі не забудзе: за маю маму! *(Выпівае і закусвае крышаном сала. Дастае з сумкі пісьмо.)* На, брат! Толькі табе давяраю. Калі што, напішы ёй... Наталлі Мікалаеўне. Напішы, што... Ну, ды ладна... Ты мяне разумееш, сам напішаш, што трэба. Вось яшчэ картачка... Не надпісана... Гэта ёй таксама... Сам надпішаш... Эх, друг! *(Хлопае Дубаўца па калене.)* Харошы ты хлопец. Давай мы з табой пацалуемся. Пасля некалі будзе. *(Цалуюцца.)* Ну, а цяпер пайшлі! *(Надзяваюць шапкі і выходзяць.)*

З а с л о н а

Акт трэці

Карціна чацвёртая

Зіма. Светлая ноч. Ускраіна лесу. Дрэвы, пакалечаныя артылерыйскім агнём. Справа — нямецкі бліндаж. Гледачу відаць яго тыльная частка. У перспектыве — снежнае поле з чорнымі плямамі варонак, абрыўкі драцяной агароджы. Дзе-нідзе ўгадваюцца абрысы непрыбраных трупаў.

З коміна бліндажа віецца ледзь прыкметны дымок. Ля бліндажа — нямецкі вартавы. Ён захутаны ў лахманы, з-пад якіх месцамі відаць нямецкая вайсковая форма. Вушы абвязаны хусткай, зверху — пілотка. Вартавы ходзіць ад бліндажа да дрэва, што пасярэдзіне сцэны. Па ўсім відаць, што холадна, ён пастуквае нагой аб нагу, часам прабуе падбегчы, потым спыняецца, нейкі час прыслухоўваецца. Супакоіўшыся, зноў пачынае хадзіць ад бліндажа да дрэва і назад. Вось ён узышоў на перакрыццё бліндажа, растапырыўся над камінком, і яго маска расплываецца ва ўсмешку: цёпла. Дым лезе ў вочы, ён жмурыцца і адварочвае твар убок. Злева выпаўзае белая фігура. Гэта — Перагуд. Ён спыніўся, прыпаў да зямлі і зліўся з ёю. Відаць толькі, як ходзяць яго плечы ад частага дыхання. Асцярожна падняў галаву і агледзеўся. Змеціў вартавога і не зводзіць з яго вачэй. Улучыўшы зручны момант, ён па-пластунску паўзе да варонкі і знікае ў ёй. Асцярожна высунуў галаву. Прычыніліся дзверы бліндажа, з іх высунулася галава ў нямецкай пілотцы. Галава паварочваецца тварам угару.

Галава. Ты, свіння! Так ты вартуеш?

Вартавы. Вельмі холадна, гер обер-яфрэйтар.

Галава. Я цябе нагрэю зараз!

Вартавы збягае з бліндажа ўніз. Галава обер-яфрэйтара хаваецца за дзвярыма бліндажа. Вартавы зноў пачынае хадзіць ад бліндажа да дрэва. Перагуд махае рукой сваім байцам, каб ішлі да яго, а сам бярэ на мушку вартавога. Байцы паўзуць. Родны залазіць да Перагуда ў варонку, а Бондараў становіцца за дрэвам. Вартавы дайшоў да бліндажа і завярнуўся назад. Раптам сярод марознае ночы пачуліся гукі песні:

Не шчабечуць птушкі,
Лес маўчыць суровы,

Друг гаворыць другу
Ды такія словы:
Ох, як цяжка, дружа,
Свет мне пакідаці.
Ёсць у мяне жонка,
Ёсць у мяне маці...
Ёсць у мяне жонка,
Ёсць у мяне маці,
Толькі няма сілы
Галаву падняці.

Вартавы спыніўся і стаў слухаць. Перагуд устае на ўвесь рост і слухае, стоячы за плячыма вартавога, потым падае знак, і Бондараў намерваецца кінуцца на вартавога. Але вартавы пачаў павольна падымаць вінтоўку да пляча. Не цэлячыся, ён страляе ў той бок, адкуль чуецца песня. Разведчыкі прытаіліся ў сваіх схованках. З дзвярэй бліндажа выбягае обер-яфрэйтар.

Обер-яфрэйтар *(з трывогай у голасе)*. Хто тут страляе?

Вартавы. Я, гер обер-яфрэйтар.

Обер-яфрэйтар. Чаго?

Вартавы. Рус пяе. *(Паказвае вінтоўкай у той бок, адкуль чуваць песня.)*

Обер-яфрэйтар. Дурань хлопец. Ты хочаш у песню папасці?

Вартавы бярэ вінтоўку да нагі.

Вартавы. Колькі мне яшчэ стаяць засталося, гер обер-яфрэйтар?

Обер-яфрэйтар *(вымае гадзіннік)*. Дзесяць мінут.

Ён яшчэ хвіліну прыслухоўваецца і, сплюнуўшы, ідзе ў бліндаж. Вартавы ідзе да дрэва, прыстаўляе да яго вінтоўку і пачынае грэць рукі, хлопаючы адна аб адну. Пасля ён робіць бег на месцы, ледзь падымаючы ногі ў эрзацвалёнках. Песня, якая пасля стрэлу змоўкла была, зноў разлягалася над снежнай раўнінай:

Шкода мне матулі,
Маладое жонкі.
Яшчэ болей шкода
Роднае старонкі.

Вартавы *(прыслухоўваецца, потым перадражнівае песню)*. Цю-лю-лю-лю-лю, цю-лю-лю-лю-лю... Рус капут!

У гэты час Бондараў выскаквае з-за дрэва і валіць гітлераўца на зямлю. Гітлеравец прабуе супраціўляцца, але Бондараў ужо схапіў яго за горла, моцна прыціснуў да зямлі.

Бондараў. Брэшаш, сволач! Рус не будзе капут.

Перагуд. Цішэй, Бондараў!

Да Бондарава падбягае Родны. Ён затыкае гітлераўцу рот і звязвае яму рукі. Перагуд навёў вінтоўку на выхад з бліндажа, гатовы палажыць кожнага, хто адтуль выйдзе.

Перагуд *(шэпча)*. Цягніце! *(Махае рукой у патрэбным кірунку.)*

Родны і Бондараў, узяўшы фашыста пад пахі, валакуць яго поцягам. Перагуд застаецца ў варонцы, гатовы прыкрываць іх агнём.

Родны *(за сцэнай)*. Таварыш лейтэнант!

Перагуд аглядаецца, махае рукой, што азначае «цягніце далей». Сам ён яшчэ хвіліну астаецца ў варонцы, а потым паўзе за байцамі. Праз хвіліну з бліндажа выходзіць немец з вінтоўкай. Гэта змена вартавому. Ён таксама захутаны ў лахманы. Ён на мінуту спыняецца і прыглядаецца, але нічога не бачыць.

Немец *(кліча)*. Ёган! Дзе ты? Ёган!

Ён абышоў вакол бліндажа, падышоў да дрэва і заўважыў нешта на снезе. Падняў — гэта пілотка Ёгана. Немец паглядзеў на сляды і ўсё зразумеў. З пілоткай у руках ён кінуўся ў бліндаж, і праз хвіліну адтуль выскачыла з аўтаматамі і вінтоўкамі аддзяленне немцаў на чале з обер-яфрэйтарам. Яны пабеглі па следу нашых разведчыкаў.

Карціна пятая

Няроўная мясцовасць. Рэдкія кусты, яміны. Чутны аўтаматныя і паасобныя вінтовачныя стрэлы. Уваходзіць Родны з гітлераўцам на плячах. Ён моцна стаміўся.

Перагуд *(за сцэнай)*. Лажыся!

Родны кладзе гітлераўца на снег; сам кладзецца за куст і рыхтуецца да стральбы. Адстрэльваючыся, на сцэну выбягае Перагуд, за ім Бондараў.

Перагуд. Глядзі, Бондараў, каб злева не абышлі. *(Сам выбірае зручнае месца для стральбы і кладзецца.)*

Бондараў *(углядаецца)*. Куды прэш, гад! *(Цэліцца і страляе.)*

Перагуд. Ты, Родны, беражы немца, каб не забілі. Адцягні яго ў лагчыну.

Родны падпаўзае і адцягвае гітлераўца ў лагчынку. Гітлеравец круціць галавой і нешта мармыча.

Р о д н ы. Ну, ну, свіння вашывая! Чаго яшчэ? На руках цябе носяць, а табе не падабаецца. Вось як парну зараз! *(Намерваецца штыком.)* Ляжы каменем. *(Паўзе на сваё месца.)*

П е р а г у д. Бондараў, шмат іх там?

Б о н д а р а ў. Не магу палічыць, таварыш лейтэнант, яны рухаюцца. Мёртвых палічым. *(Страляе.)* Вось два ўжо.

П е р а г у д. Трымайся, хлопцы! Зараз падмога будзе.

Б о н д а р а ў. Нам бы толькі да лясочка дабрацца, а там мы дома.

Р о д н ы. Справа сіняя ракета, таварыш лейтэнант.

П е р а г у д. Наша. Дубавец. Косця, Косця...

Б о н д а р а ў *(прыпадымаецца і ўглядаецца перад сабой)*. Бач ты які спрытны! Вось я цябе супакою.

Цэліцца з калена і раптам выпускае з рук вінтоўку, валіцца на зямлю. Перагуд і Родны гэтага не заўважаюць.

Р о д н ы. Вунь яны... Справа хочуць абысці.

П е р а г у д. Бі іх, Родны! Прышпільвай да зямлі.

Р о д н ы. Заляглі.

П е р а г у д. Вось і добра... Зараз панясеш, а мы з Бондаравым будзем прыкрываць. Гітлераўца абавязкова трэба ў штаб даставіць.

Р о д н ы. А цяжкі, каб ён спух... Зразу ўзяў — нічога як быццам, а потым як прапёр па снягу, дык аж духі заняло.

П е р а г у д. Казаў я санкі ўзяць... Як у цябе там, Бондараў? *(Адказу няма.)* Бондараў! Ты жыў ці не? Паглядзі, Родны, што з ім.

Родны падпаўзае да Бондарава і кранае яго за нагу.

Р о д н ы. Бондараў... Бондараў... Братка мой, чаго ж ты маўчыш? *(Заглядвае яму ў твар.)* Таварыш лейтэнант!

П е р а г у д. Ну, што там?

Р о д н ы. Няма Бондарава.

П е р а г у д. Як няма? А дзе ж ён?

Р о д н ы. Нежывы ён.

П е р а г у д. Можа ранены толькі?

Р о д н ы. Не, таварыш лейтэнант, не дыша. *(У бок фашыстаў.)* Гады праклятыя! Сволачы!.. *(Страляе.)*

П е р а г у д. Не зарывайся, асцярожна, таварыш Родны. Мы за Бондарава адпомсцім яшчэ. Вазьмі ў яго патроны і гранаты.

Родны знімае з Бондарава рэмень з падсумкамі, бярэ гранаты, цалуе мёртвага друга і адпаўзае.

Перагуд. Удвух мы з табой асталіся, Родны.

Родны. Удвух, таварыш лейтэнант.

Перагуд. Што будзем рабіць?

Родны. Будзем трымацца, пакуль Дубавец не падыдзе.

Перагуд. А ракета сіняя была?

Родны. Сіняя.

Перагуд. Гэта нам не падыходзіць, Родны.

Родны. Мы можам і адысці яшчэ, пакуль яны нас не абкружылі.

Перагуд. А немец як жа? З немцам мы не адыдзем.

Родны. Фашыста я прыкончу зараз.

Перагуд. Чакай! Не трэба... З чым жа мы да камандзіра палка прыйдзем? Бондарава страцілі, «языка» не прывялі, баявой задачы не выканалі... Што ён нам скажа? Скажа: «Баязліўцы вы! Уцяклі і загаду не выканалі!» Ты хочаш, каб цябе баязліўцам лічылі?

Родны. Не хачу, таварыш лейтэнант.

Перагуд. І я не хачу.

Родны. Але што ж рабіць?

Перагуд. Бяры немца і валачы ў штаб.

Родны. А вы як жа?

Перагуд. А я застануся. Я буду весці агонь, каб даць табе да ляска дайсці.

Родны. Аднаго вас яны напэўна заб'юць.

Перагуд. Гэта не хутка будзе. *(Раскладае вакол сябе гранаты.)* Ты паспееш выйсці з-пад агню. Даложыш маёру, што яго загад выкананы.

Родны. Яны вас у палон возьмуць і замучаць.

Перагуд. Жывы я ім не дамся.

Родны. Выйдуць патроны і гранаты, тады яны і возьмуць.

Перагуд. У мяне яшчэ ёсць наган. *(Дастае з кабуры наган і кладзе за пазуху.)* Пакуль я змагу паднесці яго да скроні, яны мяне не возьмуць. *(Паўза. Чутны вінтовачныя стрэлы немцаў.)* Чаму ж ты не ідзеш, Родны?

Родны. Я не магу вас пакінуць аднаго...

Перагуд. Ты павінен гэта зрабіць, іначай мы не выканаем баявога задання.

Родны. Прамяняць вас на гэтага паршывага фашыста?

Перагуд. Фашыст павінен быць на камандным пункце. Ад гэтага залежыць поспех заўтрашняга наступлення.

Родны. Гад я буду, калі камандзіра свайго пакіну на пагібель.

Перагуд. Я табе загадваю, таварыш Родны!

Родны. Не магу я такі загад выканаць.

Перагуд. Я цябе застрэлю, калі не выканаеш.

Родны. Лепш я памру.

Перагуд. Ты памрэш як здраднік, які на полі бою не выканаў загаду свайго камандзіра.

Родны. Таварыш лейтэнант! Братка мой родны! Не загадвай ты мне гэтага! *(Плача.)*

Перагуд. Так трэба, таварыш Родны. Ідзі, а то позна будзе.

Родны *(выцірае слёзы)*. Наце вам і мае гранаты. *(Падпаўзае да Перагуда і кладзе ля яго свае гранаты.)* Бывайце, таварыш лейтэнант!

Перагуд. Бывай, Родны!

Родны *(падпаўзае да гітлераўца)*. Ты смяешся, гад печаны? Рад, што я плачу? Смейся, сволач! Усё роўна ўсе вы паздыхаеце. Гітлер капут! Герынг капут! Фашыст капут! *(Прыгінаючыся, цягне фашыста за кусты.)*

Перагуд *(адзін. Углядаецца перад сабой)*. Паўзуць... Смерць мая паўзе... Спазнілася. Цяпер ты толькі жыццё маё можаш узяць, чэсць я ўратаваў.

Голас немца. Рус, здавайся!

Перагуд. Пачакай, не спяшайся.

Кідае гранату. У адказ раздаецца некалькі стрэлаў. Перагуд прыпадае да зямлі і бярэ наступную гранату.

Голас гітлераўца. Рус, кідай зброю!

Перагуд. Зараз кіну. *(Кідае гранату. Цішыня. Гітлераўцы больш не страляюць.)* Нясмачна?

Да Перагуда злева, збоку паўзе гітлеравец. Ён падпоўз зусім блізка і, калі Перагуд стаў на калена, каб зноў кінуць гранату, кідаецца на яго ззаду і валіць на спіну. Перагуд стараецца з-пад яго выбрацца, але фашыст моцна ўзлёг яму на грудзі.

Немец *(хрыпіць у прастору)*. Вальтэр, сюды хутчэй!

Перагуд выхапіў з ножан у немца штык і ўдарыў ім немца ў бок. Скінуўшы з сябе абвяўшага фашыста, ён усхапіўся на ногі. Убягае другі салдат і страляе ў Перагуда. Перагуд асядае на зямлю. Аглянуўшыся, салдат страляе некуды ўлева і ўцякае. Убяга-

юць байцы на чале з Дубаўцом. Яны праследуюць фашыстаў. За сцэнай чуваць крыкі «ўра» і шум бітвы.

Дубавец (*уваходзіць з аўтаматам у руках. За ім баец*). Мы спазніліся. Вунь там нехта ляжыць. Напэўна, наш. Паглядзі, Саламацін, хто гэта.

Баец (*падыходзіць і заглядае мёртваму ў твар*). Бондараў.

Дубавец. Забіты?!

Саламацін (*прыпадае вухам да грудзей*). Кончаны.

Дубавец (*ідзе далей*). А вось яшчэ двое... Адзін фашыст і адзін наш... Гэта Перагуд. (*Нахіляецца над Перагудам.*) Бора, ты жыў? (*Перагуд не адказвае.*)

Саламацін. Дзе ўжо там. У іх тут рукапашная была. (*Падымае штык.*) Штыком арудаваў фашыст.

Дубавец (*прыглядаецца да Перагуда*). Рана стрэляная.

Саламацін. Дык гэта лейтэнант немца парнуў. А дзе ж трэці наш? Там, мусіць, астаўся, за дротам.

Дубавец. Такія людзі загінулі! І без карысці. З пустымі рукамі прыйдзем. (*Перагуд ціха застагнаў.*) Ён жывы яшчэ. (*Нахіляецца.*) Бора! Што ж ты, друг?.. Дрэнна табе?

Перагуд (*шэпча*). Дрэнна.

Дубавец. Пацярпі, браток. Зараз мы цябе даставім... Падвёў я цябе, Бора. Спазніўся. Даруй. Мне і самому туга было.

Перагуд. Косця!

Дубавец. Што, Бора?

Перагуд. Я жыць хачу.

Дубавец. Ты і будзеш жыць.

Перагуд. Не памру я?

Дубавец. Што ты, Бора! Нашто табе паміраць? Мы з табой яшчэ паваюем. (*Уваходзіць Караневіч.*)

Караневіч (*махае рукой назад*). Стой там! Падрыхтавацца да адбіцця контратакі. (*Да Караневіча ідзе Дубавец, каб далажыць.*)

Караневіч (*папярэджваючы Дубаўца*). Што ў вас тут?

Дубавец. Немцаў адагналі, таварыш маёр.

Караневіч. А я ўжо роту прыслаў вам на выручку. Чую — стральба. Напароліся, думаю, трэба выручаць. Што яшчэ?

Д у б а в е ц. Ёсць страты... баявая задача не выканана.

К а р а н е в і ч *(махае на яго рукой).* Нічога вы не ведаеце. Дзе Перагуд?

Д у б а в е ц. Цяжка ранены. Вунь ён. *(Караневіч накіроўваецца да Перагуда. Перагуд бачыць камандзіра палка і хоча прыпадняцца.)*

К а р а н е в і ч. Ляжыце, не шавяліцеся... *(Становіцца на калені і нахіляецца над Перагудам.)* Як вы маецеся?

П е р а г у д *(шэпча).* Таварыш маёр, ваш загад выкананы.

К а р а н е в і ч. Родны мне далажыў. Дзякую. *(Нахіляецца і цалуе Перагуда. Кліча.)* Вера!

В е р а *(за сцэнай).* Я вас слухаю, таварыш маёр.

К а р а н е в і ч. Насілкі сюды! *(Падбягае Вера і два санітары з насілкамі.)* Забярыце лейтэнанта на перавязачны пункт. Самі даставіце яго ў шпіталь. Вы мне за яго адказваеце.

В е р а. Ёсць, таварыш маёр. *(Санітары кладуць Перагуда на насілкі.)*

К а р а н е в і ч. Асцярожна!

З а с л о н а

Акт чацвёрты

Карціна шостая

Палата ў прыфрантавым шпіталі. У палаце чалавекі чатыры хворых. Пасярэдзіне палаты стол і крэсла. На адным з ложку сядзіць ранены з перавязанай нагой. Побач з ім — мыліцы, у руках газета. На суседнім ложку Перагуд у халаце.

Перагуд. Стогне ўсё.

Ранены. Гэта той, у кутку.

Перагуд. У яго, здаецца, косць патрушчана.

Ранены. Ага. Я таксама думаў, без нагі астануся, адно ж абышлося. Доктар кажа, што, можа, нават і кульгаць не буду. На фронт наўрад ці пападу зноў. Шкада. Хацеў бы я іх апошнія сутаргі бачыць.

Перагуд. Я-то яшчэ спадзяюся ўбачыць.

Ранены. У цябе іншая справа. Праз якіх тыдні два ты будзеш зусім спраўны.

Перагуд. На фронт бы хутчэй. Там у нас цяпер пайшлі справы нядрэнна. У армейскай газеце нават пішуць пра наш полк. Чыталі сёння?

Ранены *(глядзіць у газету)*. Гэта ж дзе тут?

Перагуд. Вось тут. *(Паказвае пальцам.)*

Ранены *(чытае)*. «Часць, якой камандуе маёр Караневіч, беспераПынна гоніць ворага на захад. Учора раптоўным налётам падраздзяленні таварыша Караневіча зноў выбілі фашыстаў з двух населеных пунктаў. На полі бою праціўнік пакінуў больш чатырохсот трупаў і шмат зброі. У гэтым баі маёр Караневіч быў ранены, але не пакінуў каманднага пункта, пакуль аперацыя не была закончана».

Перагуд. Гэта мой камандзір палка.

Ранены. Баявы, відаць.

Перагуд. Баявы.

Ранены. З баявым камандзірам і памерці не крыўдна.

Калі памрэш, дык ведаеш, што недарма. *(Уваходзіць Наталля.)*

Наталля. Ну, хворы, збірайцеся, машына чакае.

Ранены. Ужо?

Наталля. Ужо.

Ранены. А што тут збірацца? Я гатоў...

Перагуд. Мне таксама збірацца?

Наталля. Хочаце хутчэй вырвацца з маіх лап? Не, вы яшчэ пачакайце.

Перагуд. Ёсць пачакаць.

Наталля. У мяне з вамі яшчэ гаворка будзе.

Перагуд. Сур'ёзная?

Наталля. Вельмі.

Ранены *(падыходзіць на мыліцах да Наталлі)*. Бывайце, сястра! *(Пацiскае руку.)* Дзякую вам за ўсе клопаты... Надакучаў я вам часта...

Наталля. Шчасліва... Папраўляйцеся хутчэй ды прыязджайце фашыстаў дабіваць.

Ранены. Абавязкова. *(Затрымлівае яе руку.)* Эх, сястрыца!.. Ведаеце, што я хачу вам сказаць?

Наталля. Што ж?

Ранены. Зайздрошчу я вашаму мужу.

Наталля. Хіба вы яго ведаеце?

Ранены. Я жонку яго ведаю.

Наталля. У вас лепшая будзе.

Ранены. Наўрад. *(Падыходзіць да Перагуда.)* Бывай, таварыш.

Перагуд. Бывай, браток. *(Развітваюцца. Ранены выходзіць.)* І ён таксама...

Наталля. Хочацца ж чалавеку сказаць што-небудзь прыемнае на развітанне. Падыміце руку. *(Ставіць тэрмометр.)* Хворыя, яны капрызныя, як дзеці: і скардзяцца, і лаюцца, бывае. А крыўдзіцца на іх нельга. Страшэнны боль другі зносіць, вось і не стрымае, грубае слова скажа. А выпісваецца — дзякуе, слёзы на вачах. І гэтыя слёзы мілей мне за ўсiякія пахвалы. Адчуваеш, што гэтаму чалавеку ты сапраўды была патрэбна.

Перагуд. І ён да самай смерці будзе помніць вас. Гляне на сляды ран сваіх і ўспомніць.

Наталля. Дзіўнае пачуццё ў мяне да маіх хворых. Мне здаецца, што маці павінна адчуваць нешта падобнае. Яны ж бездапаможныя, як дзеці. Яго і пакарміць трэба, і накрыць, і на другі бок перавярнуць, і загаварыць чым-

небудзь, каб ён пра сваю больку хоць на момант забыўся. А што ў яго барада і вусы, дык ад гэтага яшчэ больш шкада яго.

Перагуд. У вас добрае сэрца.

Наталля. Не ведаю. Мне самой гэта прыемна.

Перагуд. Вы адчуваеце сябе шчаслівай?

Наталля. Шчаслівая тым, што я патрэбны чалавек, што магу несці хоць крупінку цяжару, які лёг на плечы народа. Спачатку вельмі страшна было. Наш ваенны гарадок разбамбілі. Выскачыла я амаль што ў адной кашулі і апынулася на вялікай дарозе сярод натоўпу людзей... Ні радні, ні знаёмых. У кожнага сваё гора, і кожнаму не да цябе. Трыста кіламетраў прайшла пяшком — аб адным думала: каб выйсці толькі. А потым апамяталася: куды ж я іду? Чаго? У мяне ж ні дзяцей, ні сям'і — сама сабою. Няўжо ж я не магу быць карыснай на фронце? Тут я ўспомніла, што калісьці ў медінстытуце вучылася, і пайшла прасіцца на работу. І вось мне здаецца, што я знайшла сваё сапраўднае месца.

Урач *(прыадчыняе дзверы)*. Наталля Мікалаеўна, у вас колькі ложкаў вольных?

Наталля. Адзін, ды вось яшчэ адзін павінен вызваліцца.

Урач. Прыбываюць раненыя. Падрыхтуйцеся.

Наталля. Усё будзе гатова, Міхаіл Барысавіч. *(Да Перагуда.)* Можа, і знаёмыя будуць. Усе цяжкія з вашага ўчастка трапляюць да нас. Гэта наш паток. Толькі яны звычайна ў такім стане, што з імі і пагаварыць нельга. Пакажыце вашу тэмпературу. *(Глядзіць на тэрмометр.)* Усё ў парадку. Я думала, ці можна вас адпраўляць.

Перагуд. А вы не адпраўляйце, мне і тут добра. Пакіньце мяне тут, Наталля Мікалаеўна. Пры вас я хутчэй папраўлюся.

Наталля. Не маю права.

Перагуд. Папрасіце начальніка шпіталя.

Наталля. Не дазволіць. Нам трэба прымаць новых раненых. А вы паедзеце далей, у тыл. Там хутчэй папраціцеся.

Перагуд. Не праганяйце мяне. Мне цяжка будзе перанесці...

Наталля *(жартуючы)*. Вам нічога пераносіць не прыйдзецца. Санітары перанясуць, што трэба.

Перагуд. ...разлуку з вамі.

Н а т а л л я. Ну, гэта глупства. Гэта вашаму жыццю не пагражае. Тым больш што тэмпература ў вас нармальная.

П е р а г у д. Вы зноў пачынаеце здзекавацца, як некалі.

Н а т а л л я. Я і так доўга цярпела, пакуль паставіла вас на ногі. Цяпер хоць душу адвесці.

П е р а г у д. Але ж так вы можаце мяне зноў зваліць з ног.

Н а т а л л я. Калі вы ад нямецкай кулі выжылі, то ад маіх слоў тым больш.

П е р а г у д. Вы хочаце хутчэй ад мяне пазбавіцца. Як падужэю, тады я сам паеду, і даю слова больш вам на вочы не пападацца.

Н а т а л л я. Я ад вас такога слова не патрабую. Харошыя людзі не для таго трапляюцца, каб імі кідацца.

П е р а г у д. Дзякую. Вы мне хацелі нешта сказаць.

Н а т а л л я. Хацела... *(Паўза... Яна думае, як лепш пачаць гэтую далікатную размову.)*

П е р а г у д *(пачакаўшы)*. Праз гадзіну мы ўжо не пагаворым.

Н а т а л л я. Я хацела запытацца: калі вы апошні раз бачылі яго?

П е р а г у д. На полі бою, калі быў ранены. Як праз сон помню, што ён падыходзіў да мяне.

Н а т а л л я. Які ён цяпер? Я нават уявіць не магу. Дрэнна мы з ім развіталіся ў той вечар.

П е р а г у д. А ён вас любіць.

Н а т а л л я. Адкуль вы гэта ведаеце?

П е р а г у д. Калі Шумейка перад імі аддаў мне ваша пісьмо, яму гэта было вельмі балюча. Шкада было глядзець на яго. Ну, і я адчуваў сябе так, нібы ўкраў у яго штосьці, а ён мяне за руку злавіў.

Н а т а л л я. Вы такі сёе-тое ўкралі ў яго.

П е р а г у д. Што ж?

Н а т а л л я. Часціну таго пачуцця, якое належала толькі яму.

П е р а г у д. Часціну... Дробны злодзей.

Н а т а л л я. А сумленне ўсё-такі мучыць?

П е р а г у д. Дарэмна мучыць. Я не магу вярнуць украдзенае. Гэта не ў маёй волі.

Н а т а л л я. Як бы я хацела прымірыць вас...

П е р а г у д. Мы прымірыліся. Мне здаецца, што ён нават пацалаваў мяне тады.

Н а т а л л я. Гэта радзіма вас прымірыла. Я б хацела вас так прымірыць, каб вы абодва былі ў маім сэрцы і каб ніводнаму крыўдна не было.

П е р а г у д. Гэта немагчыма.

Н а т а л л я. Так, немагчыма.

П е р а г у д. Значыць... *(Яна маўчыць.)* Я разумею.

Н а т а л л я. Не асуджвайце мяне, Барыс Платонавіч. Вы харошы чалавек, і я вам удзячна за вашы добрыя пачуцці да мяне.

П е р а г у д. Я харошы, але любіце вы яго.

Н а т а л л я. Адзін час мне здавалася, што я здолею яго не любіць. Я старалася пераканаць сябе, што не люблю яго.

П е р а г у д. І што любіце другога.

Н а т а л л я. Так.

П е р а г у д. Вам гэта не ўдалося. Вы палюбілі яго яшчэ больш.

Н а т а л л я. Я ведаю, што вам балюча. Людзі ў такіх справах вялікія эгаісты. Яны заняты толькі сабою і не заўважаюць, што прычыняюць боль другім. Усё пройдзе, усё загоіцца. Дайце руку і будзем сябрамі. *(Бярэ яго руку.)*

П е р а г у д. Дзякую і за гэта. *(Доўгая паўза.)* Ён — герой, а я — хлапчук. Ён сапраўдны герой. Сягоння зноў пра яго ў газеце пішуць.

Н а т а л л я. Што пішуць?

П е р а г у д. Зноў выбіў немцаў з двух населеных пунктаў.

Н а т а л л я. Я рада за яго. *(Бярэ газету і прабягае вачыма. Устрывожаная.)* Ён ранены!

П е р а г у д. Так.

Н а т а л л я. Можа і цяжка.

П е р а г у д. Відаць, не цяжка. Там гаворыцца, што камандаваў да канца бою.

Н а т а л л я. А толькі ж учора я ад яго пісьмо атрымала. Яно мяне ўсхвалявала і ўзрадавала. Тут ён сапраўдны, такі, аб якім я некалі марыла, якім угадвала пры першых нашых сустрэчах. Ён лепшы, чым пра яго думаюць, чым думала я, чым вы думаеце. Я прачытаю вам гэта пісьмо. Я хачу, каб вы ведалі, што гэта за чалавек, і не думалі аб ім дрэнна. Можна?

П е р а г у д. Чытайце?

Н а т а л л я *(чытае пісьмо)*. «Даруй, Наташа! Даруй мне за хамства, за абразу, за мукі, якія ты цярпела праз

мяне і якіх я не заўважаў. Я лічыў сябе чалавекам ідэйным, перадавым, барацьбітом за шчасце людзей і праглядзеў жывога чалавека, які жыў, любіў і пакутаваў побач са мной. Пакутаваў ад майго цяжкога характару, ад мае нячуласці, часта наўмыснай і напускной. Я цябе любіў, але не ўмеў сказаць табе цёплага, ласкавага слова, якое ты жадала пачуць ад мяне. Я цяпер разумею, як табе было цяжка і балюча. За гэты час я шмат што зразумеў. Душа твая імкнулася да цяпла і ласкі, а натыкалася на халодную сцяну. Тады ты адвярнулася ад мяне і пайшла на выпадковы агеньчык. А я палічыў гэта за жаночую легкадумнасць, за ганьбу і абразу для сябе. Я чырванею, калі ўспомню пра наша развітанне. Калі можаш, даруй і забудзь. Сягоння ў мяне радасны дзень: я ступіў на родны парог, на нашу беларускую зямлю, якая нас з табой узгадавала, на якой паміраюць у фашысцкай няволі родныя і блізкія нам людзі. Я хацеў бы, каб гэты памятны дзень быў днём нашага з табой прымірэння. Калі нам яшчэ суджана жыць разам, мы будзем жыць так, каб жыццё было для нас радасцю, а не цяжарам. З гэтай надзеяй у сэрцы я пайду далей па сваёй роднай зямлі, вырываючы яе ў ворага шматок за шматком. А калі ўпаду, дык буду падаць так, каб як мага больш абняць яе сваімі рукамі. Успамяні тады мяне добрым словам». *(Выцірае набегшыя слёзы.)*

П е р а г у д *(пасля паўзы)*. Ясна, я тут лішні!.. А раз лішні, дык і няма чаго блытацца пад нагамі ў людзей. Пагрэўся трошкі ля чужога цяпла і тупай далей...

Н а т а л л я. Я вінавата перад вамі, Барыс Платонавіч. Даруйце, калі можаце... *(Паўза.)* Калі цяжка ранены, ён трапіць да нас у шпіталь. *(Глядзіць у газету.)* Гэта было ўчора. Сёння яго могуць прывезці. *(Хвалюецца.)* Ён можа зараз прыехаць.

П е р а г у д. Я разумею: мая прысутнасць можа яго ўсхваляваць. *(Выходзіць.)*

Н а т а л л я. Божа, як я хвалююся! Мне думаецца, што з ім здарылася нешта страшнае. Камандаваў да канца бою. Значыць, пасля бою не камандаваў. Значыць, не мог. Хоць бы жывым даехаў. Я б яго выхадзіла. Начэй бы не спала. Рукі б свае падлажыла пад яго... Чаго ж я сяджу? Ложкі не гатовы, а я сяджу. Бялізну трэба змяніць.

Ідзе да дзвярэй. Дзверы расчыняюцца. Д в а с а н і т а р ы трымаюць насілкі з раненым.

Санітар. Куды хворага палажыць?

Наталля. Нясіце вунь на той ложак. *(Санітары ўносяць раненага. Яго няголены твар выцягнуўся, нерухомы. Наталля ідзе за насілкамі.)* Не, гэта не ён... *(Углядаецца.)* Ён... Божа, як ён змяніўся! Ён спіць?

Санітар. Мусіць прытомнасць страціў. Толькі што гаварыў, піць прасіў.

Наталля *(падыходзіць да насілак)*. Коленька, родны мой! Здужалі яны цябе, праклятыя. *(Прыкладае руку да лба.)*

Караневіч *(расплюшчвае вочы)*. Наташа... Вось як... сустрэліся... *(Змоўк.)*

Наталля. Што ж ты, родны мой? Цяжка табе? *(Бярэ рукі, мацае пульс.)* Ён памірае...

Асядае на ложак і прыпадае да грудзей нябожчыка. Як вінаватыя, на цыпачках выходзяць санітары. Увайшоў Перагуд, апранены ў дарогу. Ён стаіць нерухома і глядзіць у смутку, як уздрыгваюць Наталліны плечы.

Перагуд *(ціха, пасля доўгай паўзы)*. Бывайце, Наталля Мікалаеўна!

Наталля *(падняла галаву. Няўцямна)*. Куды ж вы? А-а... у тыл... Вас эвакуіруюць...

Перагуд. Туды, на яго месца.

Наталля *(хапае яго за руку. Страсна)*. Ідзіце! Помсціце ім, праклятым! За Радзіму! За яго! За маё забітае шчасце!

Перагуд. Я не магу замяніць цябе, камандзір мой. Але пакуль сіл маіх хопіць, я буду ісці далей па той зямлі, за якую ты аддаў жыццё сваё. Я не зганьблю сцяга палка, якім ты камандаваў. Клянуся табе ў гэтым. Даруй і бывай навекі.

Цалуе нябожчыка ў лоб і выходзіць.

Канец

1943

ВАЛОДЗЕЎ ГАЛЬШТУК

П'ЕСА Ў АДНЫМ АКЦЕ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Мікола Сукач — партызан з вясковых інтэлігентаў, 36 год.
Таццяна — яго жонка, 30 год.
Агата — яго маці, старая, гадоў пад 60.
Вальтэр Плінке — камендант нямецкага гарнізона ў раённым цэнтры, капітан.

Дзея адбываецца ў акупіраваным немцамі беларускім мястэчку.

Небагаты пакой. Злева дзверы, бліжэй да гледача, пры левай сцяне, невялікая шафа. Пасярэдзіне пакоя стол, засланы абрусам. У правым пярэднім кутку невялікі туалетны столік. Над ім некалькі фатаграфій у самаробных рамках. На заднім плане праз увесь пакой фіранка, якая адгароджвае спальню.

Вечар. Гарыць невялічкая лямпа. Агата сядзіць на табурэтцы над старой карзінай, перабірае лахманы і адкладвае ўбок тое, што ёй патрэбна.

Агата *(разглядае на святло старую спадніцу)*. Дзіравая... і фунта мукі не дадуць. Каля дому яшчэ спатрэбіцца. *(Кладзе назад у карзіну. Вымае новую белую кашулю. Распасцерла і са смуткам разглядае яе, узяўшы за плечукі.)* На смерць хавала... А яна і забылася на мяне. Маладых ды здаровых хапае ёй. Чорныя слугі Люцыпара-Гітлера дзень і ноч працуюць на яе. Вынішчаюць усё здаровае, маладое ды смелае. А слабыя ды баязлівыя самі паўміраюць ад холаду, ад голаду, ад страху. *(Вымае піянерскі гальштук.)* Унучак мой любы! Пакутнік мой. Няхай бы мяне лепш забілі. Ад мяне на гэтым свеце нікому ні карысці, ні радасці. А табе ж бы жыць ды красавацца. Ляжыш... Ляжыш ты, саколік, у сырой зямельцы. Налягла яна на слабыя грудкі твае. І холадна табе, і цяжка. І не можаш ты зварухнуцца. Не можаш устаць, адпомсціць забойцам тваім. І мае рукі слабыя. І я ім нічога зрабіць не магу. А татка твой невядома дзе. І не ведае, што няма ўжо ў яго сыночка. А можа, і самога няма на свеце. А мамка твая... *(Закрывае вочы рукой і ў скрусе круціць галавой.)* Няма ў цябе мамкі, сокал мой. Адраклася яна ад цябе... Адна я ў цябе засталася. Хутчэй бы бог прыбраў мяне адгэтуль. Хутчэй бы мне з табой спаткацца... І гальштучак навенькі. Мала ты ў ім красаваўся... Пакрасуйся хоць цяпер, голуб мой. *(Устае і падыходзіць да сцяны, дзе вісяць фатаграфіі.)* Пакрасуйся, пакуль гэтыя ірады не бачаць. *(Вешае гальштук на адну з фатаграфій, як ручнік на абраз. Углядаецца ў фатаграфію.)* Як жывы ўсё роўна... Здаецца, і скажа зараз: бабка, дай мне есці. *(Стаіць яшчэ нейкі

час моўчкі перад фатаграфіяй, а потым ідзе на ранейшае месца. Зноў перабірае лахманы.) Круціцца недзе цэлы дзень. Ёй і не ў галаве, што ў хаце крошкі хлеба няма. Яе там накормяць і напояць. Людзі, людзі!.. Як вас зямля носіць!..

Бразнула клямка знадворных дзвярэй.

А г а т а *(спужана)*. Хто там? *(Яна хуценька кідае лахманы назад у карзіну, але не ўпраўляецца яе зачыніць, як адчыняюцца дзверы і ў пакой уваходзіць Мікола. Агата ідзе яму насустрач.)* Сынок мой!.. Адкуль жа цябе бог прынёс? Думала, ужо і жывога няма. *(Абнімае яго.)*

М і к о л а. Жыў, пакуль што. *(Цалуючы старую.)* Як здаровы, мама?

А г а т а. Бяда ў нас, сынок. Вялікае гора спасцігла нас. Няма нашага Валодзькі. Забілі твайго сыночка злыдні фашысцкія.

М і к о л а *(са смуткам)*. Чуў я ўжо...

А г а т а. Дайшла і да цябе вестка.

М і к о л а. Прыходзіла да нас дзяўчына з гэтага боку. Але яна і сама чула гэта ад людзей, а як здарылася, не ведае.

А г а т а. Як жа здарылася... Камендант загад вывесіў, што не можна ў лес хадзіць: хто пойдзе без дазволу — расстрэл. А ён... ведама дзіця,— у галаве яму тыя загады: стаў на лыжы ды памчаў з горкі, як бывала. У яго і ў думках не было ў лес ехаць. А салдат злажыўся ды давай страляць. Упаў Валодзька, крычыць: «Мама! Бабка! Ратуйце!» А ён яшчэ ў ляжачага дзве кулі загнаў.

М і к о л а. Пахавалі ж хоць яго?

А г а т а. Два дні ляжаў, не дазвалялі забіраць. На допыт цягалі мяне і матку. А потым яна пайшла да камендантa, дык здаўся на яе просьбу. Не ведаю ўжо, як яна яго прасіла.

М і к о л а. Хацеў бы я на магілку на яго паглядзець.

А г а т а. Не хадзі, сынок, нікуды. Страшна ў нас. Гіцлі гэтыя так і шныраць, так і нюхаюць... Каго зловяць — вінават не вінават — на шыбеніцу валакуць. Камендант — звер люты.

М і к о л а. Капітан Вальтэр Плінке?

А г а т а. Капітан, ці чорт, ці д'ябал — гэтага я не ведаю, але што звер, дык звер.

М і к о л а. Чуў я пра яго.

Агата. Баюся я, сынок. Не ведаю, ці добра ты зрабіў, што прыйшоў сюды.

Мікола. Не мог я сцярпець, як дачуўся. Сваімі рукамі задушу вырадка, які яго забіў.

Агата. Барані цябе бог! Яго ты не вернеш, а сябе загубіш. Пацярпі, прыйдзе і на іх пагібель.

Мікола. Не магу, мама. Душа гарыць.

Агата. Усе ж думаюць, што ты загінуў ад бомбаў. У Мінску ж тады быў якраз. І немцам гэта ў вушы ўвялі. Але сэрца маё чула, што жывы ты. А потым і вестачка прыйшла — у партызанах, немцаў б'е. Далёка, мусіць, стаіце?

Мікола. Далёка... Кіламетраў восемдзесят.

Агата. Распраніся ды адпачні крыху. Змарыўся. Дарога вялікая. А ісці трэба ўсё хаваючыся ды туляючыся. Ці гэта ж мы думалі калі, што па сваёй зямлі страшна будзе хадзіць, што ў сваю хату трэба будзе ўваходзіць крадучыся, як злодзею. *(Мікола распранаецца. Пад верхняй вопраткай у яго аўтамат.)* Дык гэта ж ты са стрэльбай.

Мікола. Такая наша справа.

Агата. Дай я схаваю, каб не кожны сляпы бачыў.

Мікола *(аддае ёй аўтамат і вопратку)*. Далёка не хавайце, ён мне можа спатрэбіцца.

Агата *(вешае аўтамат на цвік за шафай, зверху вешае Міколаву вопратку)*. Вось тут будзе. Паглядзі, каб ведаў дзе.

Мікола *(глянуўшы)*. Добра.

Агата. Галодны ж ты, мусіць, а ў хаце хоць бы што на зуб узяць. Пайду хіба да суседкі, можа бульбы пазычыць.

Мікола. А дзе ж Таня?

Агата. А мой ты сынок, не пытайся лепш.

Мікола *(занепакоены)*. А што? Здарылася што-небудзь?

Агата. Няма ў цябе жонкі.

Мікола. Хіба і яе... таксама?

Агата. Жывая, але не жонка яна табе.

Мікола. Што гэта вы кажаце, мама?

Агата. Адраклася ад цябе і ад сына. Гулячая стала. З афіцэрамі круціцца. З самім камендантам на машыне раз'язджае.

Мікола. Гэта няпраўда! Не хачу я гэтага слухаць.

Агата. Не хацела б я табе і гаварыць, сынок.

М і к о л а. Каб Таня да гэтага дайшла!.. Не веру, мама. Гэта вам наплялі.

А г а т а. Сама б не паверыла, каб сваімі вачыма не бачыла. Радавалася ж я, што мне бог такую нявестку даў. Цешылася, гледзячы, як вы хораша жывяце. Каб яна слова благое сказала, каб яна вокам бессаромным на каго глянула. А тут як чэрці на яе ўсселі. Плакала, праўда, як Валодзьку забілі. Тры дні не піла, не ела. А потым аднаго дня гляджу — сядзіць перад люстэркам, валасы завівае, губы малюе. «Куды гэта збіраешся?» — пытаю. «Трэба,— кажа,— у адно месца схадзіць, да сяброўкі». Надзела лепшую сукенку, апранулася, зняла са сцяны картачку Валодзеву, пацалавала і пайшла. З таго дня і пачалося.

М і к о л а. Можа, яе сілаю прымусілі?

А г а т а. Не, сынок. Яна ж бы сказала. Спрабавала я яе ўгаворваць. Чаго ты, кажу, знюхалася з гэтым ірадам? Цябе ж людзі праклінаюць. Табою мне вочы колюць. Сорамна на вуліцу выйсці. Як жа ты, кажу, мужу ў вочы глянеш? А мне, кажа, і глядзець не прыйдзецца. Яго, кажа, можа, ужо і на свеце няма. Сына ў мяне няма таксама. Для каго ж мне сябе берагчы?

М і к о л а *(з болем)*. А сэрца матчына ёсць у яе? А сумленне чалавечае?

А г а т а. Не ведаю, сынок. Гэта ты ў яе запытайся.

М і к о л а. І няўжо я такую гадзіну да сваіх грудзей туліў!

А г а т а *(таямнічым шэптам)*. Сюды ж прыводзіла. Аднаго вечара на машыне прывёз яе.

М і к о л а. Начаваў?

А г а т а. Не. Чаго не скажу, то не скажу. Пасядзеў мінут пяць, пацалаваў ручку і паехаў.

М і к о л а *(у страшным абурэнні)*. Заб'ю сцерву!

А г а т а. Бог яе заб'е.

М і к о л а. Прывядзіце мне яе, мама.

А г а т а. Толькі не ў хаце, сынок. Выведзі ў чыстае поле і там рабі з ёю, што хочаш.

М і к о л а. Я ёй спачатку ў вочы пагляджу. Прывядзіце.

А г а т а. Сама прыйдзе... Начаваць.

М і к о л а. Прывядзіце. Мне доўга тут аставацца нельга.

А г а т а. Не вельмі яе і знойдзеш. Пайду папытаюся ў аднае маладухі... Дзверы замкну знадворку, каб ніхто

чужы не зайшоў. А яна прыйдзе, дык у яе другі ключ ёсць. *(Засоўвае карзіну з адзежай за шафу і выходзіць.)*

М і к о л а *(адзін, аглядае пакой)*. Усё, як і было, а якая страшная перамена. Родныя вуглы сталі мне чужымі. А колькі шчаслівых часін зазнаў я тут! Колькі радасці было, калі першы раз увёў яе за руку ў гэты пакой. Які я шчаслівы быў, што ў мяне сын расце! Усё фашыст забраў, усё апаганіў... І за ўсё я павінен адпомсціць... За сына, за жонку, за свае пакуты, за глум і здзекі з народу. Мала... Мала праліў я паганай іх крыві. *(Падыходзіць да століка, бярэ флакон з духамі.)* Заграпічныя... Пан Плінке ў Францыі ўкраў... А маёй жонцы прыдаліся. *(Нюхае.)* Пах распусты і подласці. *(З агідай кідае флакон на столік. Ідзе павольна далей, заглядае за шырму.)* І ложак заслапы, як раней... Які нявінны выгляд! А тут, можа, фрыц забаўляўся. Здрада заўсёды нявінпай прыкідваецца. *(Чуваць, як у сенцах бразнула клямка.)* Ідзе. *(Глядзіць на дзверы ў суровай рашучасці.)* Не, я не заб'ю яе зразу. Я спачатку ў вочы ёй гляну... Зблізку, як некалі. Калі язык збрэша, дык вочы не салгуць... Яны мне ніколі не лгалі.

Адчыняюцца дзверы.

Т а ц ц я н а *(у калідоры)*. Сюды, пане капітан. Вы, здаецца, заблудзілі.

М і к о л а хаваецца за фіранку. У далейшым ён часамі асцярожна высоўвае галаву, каб бачыць, што робіцца ў пакоі. У пакой уваходзіць Т а ц ц я н а. На твары сляды перажытага гора.

Калі ласка, заходзьце!

Уваходзіць капітан П л і н к е ў франтаватай вайсковай вопратцы. Ён спыняецца ля парога і, прыпчурыўшыся, аглядае пакой.

Распранайцеся. Вешайце на гэты цвік.

Таццяна паказвае цвік ля дзвярэй. Сама падыходзіць да лямпы і прыбаўляе святла.

Пайшла і святла не патушыла.

П л і н к е *(вешаючы шынель)*. Вас?

Т а ц ц я н а. Я кажу, старая пайшла, кватэру замкнула, а святла не патушыла. Дарэмна газа гарыць.

П л і н к е. Фрау Таццяна эканоміць на сто грам газа.

Т а ц ц я н а. Апошнія сто грам. Сядайце. *(Паказвае на крэсла ля стала.)*

П л і н к е *(садзіцца)*. У фраў Таццяна няма газа?

Т а ц ц я н а. Няма... Гэта яшчэ савецкая... Даваенная.

П л і н к е. Я б ахвотна вам патарыў, але для жаншынам я тарыць карошыя тухі.

Т а ц ц я н а *(распранаючыся)*. З духамі ў мяне лягчэй. Парыж вы ўжо ўзялі, а Баку яшчэ...

П л і н к е. Хутка возьмем Баку. Тады я патару вам фляконьшык газа... тоны тва. Ха-ха-ха...

Т а ц ц я н а. Дзякую, гер Плінке. Я пачакаю.

П л і н к е. Не тоўга.

Т а ц ц я н а. Абяцанага тры гады чакаюць...

П л і н к е. Не тры гады... Тры... Як гэта называць?.. драй вохэ.

Т а ц ц я н а. Месяцы?

П л і н к е. Монатэ? Найн!

Т а ц ц я н а. Тыдні?

П л і н к е. Я, я, я... Ві не верыце ў сіла нашай армій?

Т а ц ц я н а. Гэта руская прыказка такая ёсць — абяцанага тры гады чакаюць.

П л і н к е *(з гонарам)*. Мы ваюем не па рускі прыказка, а па нямецкі стратэгія. Рускі прыказка — цішэ едзеш, тальшэ будзе, а нямецкі стратэгія — шпарка ехаць, ад Берлін да Сталінград.

Т а ц ц я н а. Прабачце, пане камендант. Я не хацела абразіць вашу стратэгію.

П л і н к е. Не трэба — камендант. Я ў вашым доме госць, і вы ў мяне не на служба. Называць мяне Вальтэр.

Т а ц ц я н а. Я не адважуся вас так называць.

П л і н к е. Біттэ, я дазваляю. А вас я называць Таня, Танюша? Гут?

Т а ц ц я н а. Вы маеце права.

П л і н к е. Ві даваць мне гэта права?

Т а ц ц я н а. Вы яго самі ўзялі. Ваша права ў дуле пісталета.

П л і н к е *(задаволены)*. О, я! Гэта права для пераможац. Па гэта права я загадаю маім зольдатэн, і яны прывядуць вас на мая кватэра. Я гэта не хачу. Я гавару пра тое права, якое дае наша знаёмства. Ужо два... ві гайст ды вохэ?

Т а ц ц я н а. Тыдзень.

П л і н к е. Два тыдзень, як ві да мяне прыйшоў. Памятаць?

Т а ц ц я н а *(са смуткам)*. Я ніколі гэтага не забуду.

П л і н к е. Ваш прыгожы вочы быў заплакан. Я вас шкадаваць. Я выціраць вашы слёзы міт дзізэ тух. *(Вымае з кішэні хустачку.)*

Т а ц ц я н а. Я вам вельмі ўдзячна, гер Плінке. Вы тады абяцалі пакараць забойцу майго сына. Вы яго знайшлі?

П л і н к е. О, я!

Т а ц ц я н а. Што ж вы з ім зрабілі?

П л і н к е. Я яго не расстраляць. Зольдат знае служба.

Т а ц ц я н а. І вы яго не пакаралі?

П л і н к е. Ён дакладна выканаць мая інструкцыя, і я яму абвясціць падзяка.

Таццяна да болю закусіла губу.

Ві хацець плакаць? Не трэба, Таня. Ві не малы дзіця, ві разумець: калі расстраляць адзін зольдат за слёзы кожны матка, мы астацца без армій. *(Абнімае яе за плечы. Таццяна скаланулася ад агіднасці, але стрымалася.)* Не трэба плакаць, Таня. Слёзы шкодна для хараство. Як зваць ваш хлёпшык?

Т а ц ц я н а. Валодзя.

П л і н к е. Ён цяпер там, на неба. Яму ёсць добра.

У пакой уваходзіць А г а т а. Плінке адхінуўся, сеў проста, як манекен, і ўставіўся на старую. Убачыўшы Плінке, Агата ўся закалацілася і з трывогай аглянулася па баках. Саўладаўшы з сабой, яна накіравалася за фіранку.

П л і н к е. Які гэта старуха?

Т а ц ц я н а. Маці.

П л і н к е. Ваш?

Т а ц ц я н а. Мужа майго.

П л і н к е. Чаго прыйшоў?

Т а ц ц я н а. Гэта яе дом.

А г а т а выходзіць з-за фіранкі распраненая і ідзе за шафу. Плінке праводзіць яе нядобрым поглядам. Зайшоўшы за шафу, Агата хуценька знімае з цвіка аўтамат, закручвае ў Міколаву вопратку і кладзе ў карзіну.

П л і н к е. Калі я з жаншын, я не хацець пабочны вока. Я вас прасіць...

Таццяна маўчыць.

П л і н к е *(настойліва.)* Я вас прасіць...

Агата з карзінай выходзіць з-за шафы.

Таццяна. Мама, ён не хоча, каб вы тут былі. Пачуйце сёння ў каго-небудзь.

Агата *(не стрымаўшы абурэння)*. Сука ты, сука бессаромная! *(Ідзе з карзінай за фіранку.)*

Таццяна. Я не сука, мама. Так трэба.

Плінке. Што такі сука?

Таццяна *(драўляным голасам)*. Сабакава дзеўка.

Плінке. Чаму так гаварыць?

Таццяна. Яна злосная на мяне.

Агата выходзіць з-за фіранкі без карзіны.

Плінке. Я яго праганяць. Матка, гераус! *(Паказвае на дзверы.)*

Агата *(спакойна)*. Сам ты гераус.

Плінке. Пашоль вон!

Агата. Кожны злыдзень будзе распараджацца ў маёй хаце.

Плінке *(крычыць)*. Гераус! Шнэль! *(Выхапіў пісталет. З-за фіранкі на яго накіроўваецца дула аўтамата.)*

Таццяна *(кладзе сваю руку на яго)*. Вальтэр...

Агата. Пёс шалёны! *(Выходзіць. Дула аўтамата знікае.)*

Плінке. Што такі п'ёс?

Таццяна. Сабака.

Плінке. Дэр гунд! О-о-о! Чаму ві не дазваляць застраляць?

Таццяна. Яна старая, дурная баба.

Плінке. Дурная?

Таццяна. Вядома, дурная.

Плінке. Чорт з ім. *(Кладзе пісталет на стол.)*

Таццяна прагна глядзіць на пісталет.

Ві спужацца?

Таццяна. Я прывыкла да стрэлаў. Які ў вас прыгожы пісталет! *(Працягвае руку, каб узяць.)*

Плінке. Прабачаць! *(Паспешна хапае пісталет.)*

Таццяна *(нервова засмяяўшыся)*. Вы мяне баіцеся?

Плінке. Вы можаце памыляцца і пападаць у мяне.

Таццяна. Я не памылюся.

Плінке *(разраджае пісталет і дае Таццяне)*. Біттэ.

Таццяна бярэ пісталет, які яе ўжо не цікавіць, і разглядае.

Мошна курыць?

Т а ц ц я н а. Калі ласка.

Плінке ідзе да шыняля па папяросы. Таццяна, прымерваючыся, цэліцца яму ў спіну, потым з маркотным выглядам кладзе на стол не патрэбны ёй пісталет.

П л і н к е *(адчыніўшы партсігар)*. Біттэ.

Т а ц ц я н а. Не куру.

Плінке закурвае. Зацягнуўшыся, аглядае пакой. Позірк яго спыніўся на чырвоным гальштуку.

П л і н к е *(выпускаючы дым)*. О-о-о! Ротэ фанэ! Бальшавіцкі сцяг!

Т а ц ц я н а. Гэта гальштук.

П л і н к е *(падыходзіць да сцяны і разглядае картку)*. Валёдзя?

Т а ц ц я н а. Так.

П л і н к е. Піонір, піонір?..

Т а ц ц я н а. Ён быў піянерам.

П л і н к е. Малады бальшавік. *(Таццяна маўчыць.)* Маршыраваць у піянерскі атрад і спяваць антыфашыскі песень. Якіх песень ён спяваць?

Т а ц ц я н а. Усякія.

П л і н к е *(хітра)*. О, я снай. *(Напявае.)* Раз, два, тры, піоніры мы, мы фашыстаў не баімся, пойдзем на штыкі. Я снай. *(Разглядае другую картку.)* Гэта хто?

Т а ц ц я н а. Муж.

П л і н к е. Мужыцкі твар.

Т а ц ц я н а. Ён быў з мужыкоў.

П л і н к е. Вы яго любіце?

Т а ц ц я н а. Любіла.

П л і н к е. Ён не можа цаніць ваша хараство.

Т а ц ц я н а. Чаму вы так думаеце?

П л і н к е. Яму не такі шонка трэба.

Т а ц ц я н а. А якая ж?

П л і н к е. Яму трэба кароф. *(Таццяна маўчыць.)* Дзе муж?

Т а ц ц я н а. Загінуў.

П л і н к е *(хітра грозіць ёй пальцам)*. Я што-небудзь снай пра ваш муж.

Т а ц ц я н а *(устрапянулася)*. Знаеце? Скажыце мне! Хоць што-небудзь скажыце пра яго, пане Плінке!

П л і н к е. Вы таксама снай. *(Таццяна моўчкі адварочваецца. Плінке падыходзіць да яе ззаду і абнімае за плечы.*

Таццяна скаланулася, нібы да яе дакранулася змяя.) Танюша сумаваць? Не трэба. У мяне ёсць што-небудзь для весялосць. Айн момэнт... *(Ідзе да шыняля і з бакавой кішэні дастае пляскатую паходную бутэльку і плітку шакаладу. Садзіцца за стол і адчыняе бутэльку. Корак служыць і чаркай. Налівае віно.)* Французскі... Віно мы п'ём французскі, табака курым грэчаскі, масла ядзім дацкі, сыр галандскі, хлеб украінскі, бульба беларускі.

Т а ц ц я н а. А ваша што?

П л і н к е. Наш? Наш фауст.

Т а ц ц я н а. Якое дачыненне мае Гётэ да беларускай бульбы?

П л і н к е. Гётэ? Найн! Не той Фауст. Гэты фауст *(паказвае кулак.)* Нямецкі гэты называць фауст. Мы з ім робіць спачатку так *(паказвае ўдар)*, потым так *(заграбае пяцярнёй у паветры)*, і ўсё ў нас ёсць. Біттэ! *(Падае Таццяне чарку. Яна бярэ і залпам яе перакульвае. Пінке прыемна здзіўлены.)* О-о-о!

Т а ц ц я н а *(страсянуўшы галавой, працягвае руку з чаркай)*. Яшчэ!

Плінке налівае, і яна так жа выпівае другую чарку.

П л і н к е. Гох! Малядзец! Яшчэ?

Т а ц ц я н а. Потым.

П л і н к е *(наліўшы сабе)*. За вялікая Германія на ўвесь свет! Гайль! *(Выпівае чарку. Налівае другую.)* За перамога нашай армій! Гайль! *(Выпівае. Налівае трэцюю.* За фюрэр! Гайль! *(Выпівае. Прапануе Таццяне Устае.)* Біттэ! *(Таццяна адломлівае кавалачак шакаладу і нехаця жуе.)* Чаму, Танюша, невясёлы? Шкадаваць хлёпшык? *(Абнімае і спрабуе пацалаваць.)* Я ваш хлёпшык.

Т а ц ц я н а *(ухіляючыся)*. Хлопчык не ўмее сябе трымаць.

П л і н к е *(нахабна)*. Але ён умець вас трымаць. *(Груба абнімае, закідвае яе галаву, намерваецца пацалаваць у губы.)*

З-за фіранкі зноў накіроўваецца на яго дула аўтамата.

Т а ц ц я н а *(ускаквае, стрымліваючы гнеў)*. Ён трошкі хам.

П л і н к е. Ён харошы хлёпшык, толькі ён ужо вялікі і хацець абнімаць жапшына. *(З выклікам.)* А ві не хацець?

Т а ц ц я н а. Як я смею не хацець? Калі я не хацець, дык гэты хлопчык робіць так. *(Пераймае Плінке.)* Потым так, і ўсё ў яго ёсць.

П л і н к е *(абражаны)*. Вам гэта не падабаецца? Ві хацець, каб я быць піонір? *(З хітрай злосцю.)* Біттэ! Айн момэнт! *(Ён зрываецца з месца, зрывае з фатаграфіі Валодзеў гальштук і вешае сабе на шыю. Парадзіруючы, пяе.)* Раз, два, тры, піонеры мы, мы фашыстаў не баімся, пойдзем на штыкі.

Т а ц ц я н а *(абражаная да глыбіні душы гэтым кашчунствам, страсна, са слязамі ў голасе, падхоплівае песеньку)*. Раз, два, тры, піянеры мы, мы фашыстаў не баімся, пойдзем на штыкі.

П л і н к е *(прыемна здзіўлены)*. О-о-о-о! Гут! *(Маршыруючы на месцы, з новым азартам пяе тую ж песеньку.)*

Т а ц ц я н а. Хлёпшык не ўмее гальштук завязаць.

П л і н к е *(спыняецца збянтэжаны)*. Як? *(Няўмела завязвае гальштук.)* Так?

Т а ц ц я н а. Не так. *(Злёгку хістаючыся, падыходзіць да Плінке, заварочвае канцы гальштука назад і завязвае пятлёй.)* Раз, два, тры, піянеры мы, мы фашыстаў не баімся, пойдзем на штыкі. *(Сціснуўшы зубы, зашморгвае пятлю.)* Вось так! *(Упёршыся каленам у спіну Плінке, яна стараецца тужэй зацягнуць пятлю.)*

Плінке хрыпіць праклёны і хапаецца рукамі за шыю. Апошнім намаганнем ён перахватвае руку Таццяны і, павярнуўшыся, б'е яе кулаком па галаве. Таццяна падае, страціўшы прытомнасць. Плінке хапае са стала пісталет.

П л і н к е. А, фэрфлюкт!.. *(З ярасцю націскае курок. Пісталет не зараджаны. Плінке разгублена глядзіць на пісталет.)*

У гэты момант М і к о л а, які ўжо выйшаў з-за фіранкі, хапае Плінке ззаду за гальштук.

М і к о л а. Мы фашыстаў не баімся, пойдзем на штыкі. *(З сілай цягне гальштук, і абодва яны апынуліся за фіранкай.)*

Плінке падае. На віду застаюцца толькі яго ногі. Нейкі час яны яшчэ сутаргава дрыгаюць, а потым выпростваюцца і заміраюць. Мікола выходзіць з-за фіранкі і падыходзіць да Таццяны. Ён нахіляецца над ёю, потым налівае ў чарку віна і ўлівае ў рот. Таццяна расплюшчвае вочы.

Таццяна. Што такое? Дзе я? *(Праводзіць далонню па твары, нібы сціраючы з вачэй пеляну.)* Хто гэта?

Мікола. Гэта я, Мікола.

Таццяна. А ён? Дзе ён?

Мікола. Яго няма.

Таццяна *(глядзіць на ногі Плінке)*. Ты яго дакончыў?

Мікола. Не бойся, родная. *(Цалуе.)*

Таццяна. Не цалуй, губы паганыя.

Мікола. Паспрабуй устаць. *(Памагае ёй устаць. Таццяна стаіць, узяўшыся за стол. Мікола падносіць ёй паліто і апранае.)* Апранайся хуценька. *(Сам ён апранае шынель і надзяе шапку Плінке.)* Машына яго тут?

Таццяна ківае галавой. Мікола бярэ аўтамат. Таццяна, хістаючыся, падыходзіць да сцяны і знімае фатаграфіі.

Мікола. Паехалі.

Таццяна. А мама? Яе заб'юць.

Мікола. І маму возьмем.

Бярэ Таццяну пад руку і асцярожна вядзе да дзвярэй. Таццяна беражна трымае ў руках картачкі.

Канец

1943

МІЛЫ ЧАЛАВЕК

КАМЕДЫЯ Ў ТРОХ АКТАХ
ШАСЦІ КАРЦІНАХ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Дзям'ян Дзям'янавіч Жлукта (ён жа Чарскі).
Клава — яго жонка.
Язва — драматург-камедыёграф.
Праменны — былы драматург і будучы паэт.
Антон Макаравіч Канягін — намеснік старшыні гарсавета.
Аляксандра Міхайлаўна — кліентка Жлукты.
Андрэй Сымонавіч — загадчык базы.
Сцяпан Андрэевіч — памочнік Жлукты.
Дзяўчына — сакратар Канягіна.
Чалавек.
Повар.
Кліенты, госці і інш.

Дзея адбываецца ў час Айчыннай вайны ў горадзе Н.

Перад заслонай

Язва і Праменны ўваходзяць на сцэну адначасова з розных бакоў.

Праменны. Прывітанне Шэкспіру!

Язва. Здароў, братка Мальер!

Праменны. Адкуль?

Язва. З тэатра.

Праменны. Што там чуваць?

Язва. Кажуць, глядач смяяцца хоча.

Праменны. Ён хоча смяяцца, а нашаму брату хоць ты плач.

Язва. Некаторыя драматургі з гэтай задачай лёгка спраўляюцца.

Праменны. Я ведаю: яны паказваюць гледачу палец. Лічаць, што калі глядач вельмі пасмяяцца захоча, дык і з пальца пасмяецца.

Язва. Смяецца, смяецца, ды нарэшце пакрыўдзіцца. За каго вы, скажа, мяне лічыце? Што я вам — блазан, што вы мне палец паказваеце?

Праменны. І чаму гэта так? Можа, таму, што ў нашай сапраўднасці няма камедыйных герояў — тарцюфаў, прастаковых, фамусавых?

Язва. Ты хочаш сказаць, што камедыя аджыла свой век?

Праменны. Сапраўды, каго нам асмейваць? Каго ты ні возьмеш, дык гэта будзе або рабочы, або калгаснік, або інтэлігент, адным словам, чалавек савецкі. Пажартаваць з яго яшчэ можна, але паспрабуй яго асмяяць. Паспрабуй вывесці на сцэну сучаснага недарасля або сучаснага скваніка-дмухаўскага.

Язва. Ну што ж, і паспрабуй.

Праменны. Дык жа пакрыўдзіцца.

Язва. Хто?

П р а м е н н ы. Той жа савецкі глядач.

Я з в а. Дарэмна ты так думаеш. Калі мы будзем высмейваць сапраўдныя нашы недахопы, ён ахвотна з намі пасмяецца. Вядома, тут трэба мець зоркае вока, а не махаць куды папала. А недахопаў у нас досыць, каб іх высмейваць.

П р а м е н н ы. Недахопаў... Лавіць блох — гэта не задача вялікага мастацтва. Цябе могуць нават пахваліць за спрыт, але Гогаль з гэтага не вырасце.

Я з в а. А можа, усё-ткі паспрабуеш?

П р а м е н н ы. Не спакушай. Я даў сабе слова не мець больш справы з гэтым няўдзячным жанрам.

Я з в а. А што ж ты збіраешся рабіць?

П р а м е н н ы. Думаю пераключыцца на лірыку. Там усялякія тонкія перажыванні, узвышаныя пачуцці... Гэта заўсёды падабаецца чытачу. А калі не выйдзе, што ж, пайду хоць у дворнікі.

Я з в а. Дык ведаеш што, друг... Ідзі лепш адразу ў дворнікі.

П р а м е н н ы. А ты?

Я з в а. А я паспрабую.

П р а м е н н ы. Што, знайшоў добры аб'ект?

Я з в а. Каб доўга не шукаць, я проста хачу паказаць гледачу майго суседа.

П р а м е н н ы. Вялікі нягоднік?

Я з в а. Вельмі мілы чалавек.

П р а м е н н ы. Блыха якая-небудзь. Жадаю табе спрыту злавіць яе. Бывай!

Я з в а. Ідзі запасайся мятлой, а я папрашу, каб паднялі гэту заслону і паказалі гледачу майго суседа.

Акт першы

Карціна першая

Дзея адбываецца ў лістападзе 1941 г. Пакой небагатай гарадской кватэры. Пажаўцелыя абоі, стол, два-тры крэслы, старая шафа для адзення.

Уваходзяць Жлукта з двума чамаданамі і Клава з клункамі. Абое задыхаўшыся.

Жлукта *(ставіць чамаданы на падлогу)*. Фу, ты! Ну, катавасія! *(Выцірае з ілба пот.)* Яшчэ трошкі, і фіга б нам была, а не пакой. Бачыла, як ён пад'ехаў? Але не на таго напаў.

Клава *(зняможаная садзіцца на крэсла)*. Каб яшчэ сто метраў, я б ужо не дайшла.

Жлукта. Ці думаў я месяц таму назад, што чорт мяне загоніць сюды! *(Ставіць чамаданы ў кут, потым аглядае пакой.)* Ну, як табе падабаецца пакой?

Клава *(абыякава)*. А, ужо які ёсць. Зняўшы галаву, па валасах не плачуць.

Жлукта. Вось гэта ты дарэмна. Галаву маглі зняць, гэта праўда, але мы своечасова паклапаціліся, каб захаваць яе... Нават з валасамі. *(Пагладжвае яе па галаве.)* А калі ёсць галава на плячах, дык усё будзе.

Клава. Людзей гора прымусіла. Гарады іх вораг спаліў. Самі яны ледзь жывыя павыскаквалі, у чым стаялі. А наш жа горад ад фронту яшчэ далёка.

Жлукта. Ну, ведаеш... Сцеражонага бог сцеражэ. Прыляціць, плясне — вось табе і далёка.

Клава. Усе ж асталіся. Нават заводы не эвакуіравалі.

Жлукта. Гэта іх справа. У мяне наконт гэтага свой погляд.

Клава. Гэта — кінуць кватэру, работу, маёмасць і ехаць невядома куды. І што мы тут рабіць будзем?

Жлукта. Пачакаем, агледзімся.

Клава. Работы трэба шукаць.

Жлукта. З гэтым можна не спяшацца.

Клава. Усе працуюць. Без гэтага і хлеба не дадуць.

Жлукта. Дык я ж не ўсе. Няўжо ты гэтага не заўважыла, калі ішла за мяне замуж?

Клава. І мама... Бедная мама! Як яна там будзе жыць адна?

Жлукта. Як-небудзь пражыве.

Клава. Табе што... Гэта ж не твая мама...

Жлукта. А што я мог зрабіць?

Клава. З сабой забраць.

Жлукта. Яна ж сама не захацела.

Клава. Ты ж ёй не сказаў, што ад немцаў уцякаеш. Казаў, што на работу едзеш.

Жлукта. Я тады і сам нічога не ведаў, куды еду. А браць у няпэўную дарогу такія цымбалы, як твая мама...

Клава *(абурана)*. Табе цымбалы, а мне яна мама! І ты не смей так гаварыць.

Жлукта *(абнімае яе за плечы)*. Ну, не злуйся. Нічога ёй там не зробіцца. Будзе жыць ды кватэру пільнаваць, каб не абакралі. Вернемся, дык як знойдзем... маму тваю...

Клава. Ты ж сам кажаш, што могуць прыляцець і пляснуць.

Жлукта. Што зробіш. Яна ўжо старая, пажыла. Дай божа нам столькі пажыць.

Клава *(адштурхоўвае яго)*. Ідзі! Не гавары мне гэтага.

Жлукта *(садзіцца на крэсла)*. Тут не да парасят, калі свінню смаляць. Тут, брат, трымай вуха востра, бо і не агледзішся, як галавою наложыш. Пук — і няма Дзям'япа Дзям'янавіча. Але Дзям'ян Дзям'янавіч не дурань, каб так узяць ні з таго ні з сяго дый памерці. Ён яшчэ жыццём не нацешыўся, а яму кажуць — памірай. Не, пачакайце, я яшчэ жыць хачу!

Клава. Усе хочуць жыць.

Жлукта. Хочуць, дык няхай жывуць. Што мне да каго? Мне хоць бы сваё жыццё захаваць і то хопіць з мяне.

Клава. Як быццам тваё жыццё самае каштоўнае.

Ж л у к т а. Слухай, Клава!.. Мне гэта надакучыла. Я хачу пагаварыць з табой сур'ёзна.

К л а в а *(здзіўлена)*. Што гэта значыць?

Ж л у к т а. Каб не тлумачыць табе кожны раз, чаму я раблю так, а не гэтак, я хачу табе выкласці прынцыпы, якімі я кіруюся ў жыцці. Калі ты іх запомніш, дык табе кожны мой учынак будзе зразумелы.

К л а в а. Раней ты ніколі не гаварыў мне аб сваіх прынцыпах.

Ж л у к т а. Не было патрэбы. А цяпер такі час, што без прынцыпаў нельга — прападзеш.

К л а в а. Ну, я слухаю.

Ж л у к т а. Першы прынцып — я хачу жыць.

К л а в а. Ты ўжо гэта казаў.

Ж л у к т а. Я паўтараю, каб да цябе гэта дайшло: жыць, нягледзячы ні на што. Адгэтуль маё правіла: уцякай адтуль, дзе ты можаш загінуць. Уцякай ад бамбёжкі, ад фронту, ад мабілізацыі.

К л а в а. А калі ўсе так будуць рабіць, хто ж будзе Радзіму абараняць?

Ж л у к т а *(з прыкрасцю)*. Зноў яна мне — усе. Усе— калі ласка — няхай абараняюць. Я іх вітаю. Але самому гінуць — лічу абсурдам. Гэта супярэчыць майму прынцыпу. Загінуў — дык і ўсё, канец. Больш ніякага жыцця няма. Так ці не?

К л а в а. Не зусім так.

Ж л у к т а *(з націскам)*. Не, іменна так! Таму я і выехаў сюды. Броні ж мне не далі, і ў мяне на руках астаўся толькі вось гэты дакумент *(вымае з бакавой кішэні ваенны білет)*, які, між іншым, мяне моцна кампраметуе.

К л а в а. Ваенны білет? Чым жа ён цябе кампраметуе?

Ж л у к т а *(глядзіць у білет)*. Начальніцкі склад, ВУС дваццаць восем, годны да страявой службы — гэта ўсе ўлікі супроць мяне. Лепш, калі іх зусім не будзе. *(Рве білет.)*

К л а в а. Ай, звар'яцеў! *(Хапае яго за руку.)*

Ж л у к т а. Не бойся, я ведаю, што раблю. *(Адчыняе дзверцы і кідае білет у печ.)*

К л а в а. А як жа, калі запытаюць?

Ж л у к т а. Няма, згарэў. І наогул я быў зняты з учоту. Туберкулёз, рак печані, грудная жаба,— ці мала што можа быць? *(Вымае папяросу, прыкуранае ад запальніцы.)* На чым мы спыніліся? Ага... Такім чынам я астаў-

ся жыць. А раз я жыву, дык я хачу жыць па-людску. Разумееш?

Клава. Ну, разумею: гэта значыць, як людзі жывуць.

Жлукта. Э, не, не тое. Людзі жывуць па-рознаму, і рэдка хто жыве па-людску. Я хачу па-людску апранацца, па-людску есці, па-людску піць, па-людску любіць. Пакуль што я нічога гэтага не маю.

Клава *(пакрыўджаная)*. Дзякую за шчырасць.

Жлукта. Ах, выбачай! Што да любві, дык гэта я маю ў дастатковай колькасці. А ўсё астатняе прыйдзецца набываць.

Клава. Якім чынам?

Жлукта. Вядома, не працай, якую ты маеш на ўвазе.

Клава. Тады што ж? Злачынства?

Жлукта. О, не! Я не такі дурань, каб рызыкаваць зноў жа такі жыццём або свабодай.

Клава. Я не ведаю, як можна, не працуючы, сумленным спосабам дабіцца таго, аб чым ты гаворыш?

Жлукта. Нам трэба дамовіцца наконт таго, што мы называем сумленным. Я лічу сумленным усё тое, што не падыходзіць пад артыкул крымінальнага кодэкса.

Клава. Хоць бы і так, усё роўна я не бачу, якім спосабам...

Жлукта. Ёсць такі спосаб.

Клава. Ты мяне проста заінтрыгаваў.

Жлукта. Я спадзяюся, што ты будзеш маім саюзнікам.

Клава. Што я павінна буду рабіць?

Жлукта. Галоўнае — не перашкаджаць мне.

Клава. І ўсё?

Жлукта. Бадай-што і ўсё.

Клава. Пастараюся, калі гэта не будзе занадта агідна.

Жлукта. Тут асаблівай чысцёхай быць не прыходзіцца.

Клава. З чаго ж ты думаеш пачынаць?

Жлукта. З візітаў. Трэба пазнаёміцца з начальствам, паказаць, што я нешта такое-гэтакае, аб чым я скромна маўчу, але аб чым яны могуць дагадвацца. Вось не ведаю, як гэта ў мяне выйдзе. Сядзь, калі ласка, за стол, як быццам ты начальства, а я ўвайду.

Клава. Яшчэ што выдумай!

Жлукта. Сядзь! Што табе — цяжка?

Клава садзіцца за стол. *Ж л у к т а* выходзіць за дзверы. Стукае ў дзверы.

К л а в а. Зайдзіце!

Ж л у к т а *(з капелюшом у руках уваходзіць у пакой і паважна ідзе да стала. Спыняецца перад сталом і схіляецца ў лёгкім паклоне).* Добры дзень, Іван Іванавіч!

К л а в а *(скорагаворкай).* Добры дзень! Сядайце. Што скажаце?

Ж л у к т а. Маё прозвішча Чарскі. Можа, чулі?

К л а в а *(здзіўлена глядзіць на яго).* Чаму Чарскі? Быў Жлукта і раптам Чарскі!

Ж л у к т а. Не твая справа. Ты ж не ведаеш, што я Жлукта.

К л а в а. Як гэта я не ведаю? Добры інтэрас! Каб я не ведала прозвішча свайго мужа.

Ж л у к т а. Дурніца! Ты ж бачыш мяне першы раз. І наогул ты не ўмееш быць начальнікам. Калі я ўвайду, рабі выгляд, што занята вельмі важнай справай і не зразу мяне заўважаеш. Калі гаворыш, не лапачы так хутка. Гавары ціха, павольна, па аднаму слову ў мінуту, каб даць мне магчымасць адчуць, ацаніць і ўзважыць кожнае тваё слова. Глядзі міма мяне ўдалячынь, нібы ты бачыш там тыя важныя дзяржаўныя справы, якія табе даручана вяршыць. А Чарскі — гэта, скажам, будзе мой псеўданім. Можа, я выдатны артыст, можа, мастак ці паэт, гэта аднаму богу вядома. Гэта прозвішча павінна зрабіць уражанне. Ну, пачнём спачатку.

Выходзіць за дзверы. Клава прымае належную позу. Жлукта стукае.

К л а в а. Зайдзіце!

Ж л у к т а ўваходзіць, як і раней, стараючыся зрабіць уражанне. Клава «занята справамі». Потым яна падняла галаву і паглядзела міма яго.

К л а в а. Чым магу служыць?

Ж л у к т а. Прыбыўшы ў ваш горад, я палічыў абавязкам засведчыць вам сваю пашану. Маё прозвішча *(невыразна)* Чарскі.

К л а в а. Вельмі прыемна *(падае руку).* Сядайце, калі ласка, таварыш Чарскі. Так, здаецца?

Ж л у к т а. Так, Чарскі Дзям'ян Дзям'янавіч.

К л а в а. Ну, што ж, і гэта нядрэнна.

Ж л у к т а. Дурніца.

Уваходзіць Я з в а — у шыпялі без знакаў адрознення; накульгвае.

Я з в а. Выбачайце!

Ж л у к т а. Калі ласка. *(Глядзіць, чакаючы, што той скажа.)*

Я з в а. Прыйшоў пазнаёміцца. Ваш сусед. Язва Міхаіл Аляксандравіч.

Ж л у к т а. Чарскі Дзям'ян Дзям'янавіч. Гэта мая жонка.

К л а в а *(падаючы руку Язве)*. Клаўдзія.

Ж л у к т а. Вы блізка тут жывяце?

Я з в а. У суседнім пакоі.

Ж л у к т а. Вось як! Даўно вы тут жывяце?

Я з в а. У горадзе гадоў восем, а ў гэтым пакоі — месяцы два... як з фронту прыехаў.

Ж л у к т а. Дык вы і на фронце былі?

Я з в а. Быў, ды мне не пашанцавала. *(Паказвае на нагу.)*

Ж л у к т а. Я б сказаў, што вам пашанцавала. Гэты самы кусок металу мог бы трапіць і крыху вышэй. Што ж вы цяпер — у адпачынку пасля шпіталя?

Я з в а. Не, зусім звольнены. Працую ў мясцовай газеце.

Ж л у к т а. Чуеш, Клава! Небяспечны ў нас сусед. Чаго дабрага на пяро падчэпіць.

Я з в а. Абы было за што.

Ж л у к т а. Шчалкапёры! Ліберaлы праклятыя! *(Хлопае Язву па плячы.)* Вы камедый, часам, не пішаце?

Я з в а. Часам пішу.

Ж л у к т а. Ну, Клаўдзія Пятроўна! Зусім мы з табой прапалі.

Я з в а. Няўжо мне такое шчасце бог паслаў, што герой камедыі сам у рукі прыйшоў? Не можа быць.

Ж л у к т а. Думаю, што гэта не здарыцца. Мы людзі хоць і не святыя, але ж і не такія благія, каб нас у камедыю ўстаўляць. Спадзяюся, што мы будзем жыць па-суседску. Хто са мною дружыў, той яшчэ ніколі не каяўся. Вось вам мая рука... на дружбу.

Я з в а. Ахвотна цісну вашу руку. Мець лішняга друга ніколі не пашкодзіць.

К л а в а. Вось вам і мая рука, таварыш драматург.

Ж л у к т а. Рука і сэрца — хоча яна сказаць.

К л а в а. Пакуль што рука, а наконт сэрца паглядзім.

Я з в а *(пацiскаючы руку Клаўдзіі Пятроўны).* Дазвольце разлічваць і на сэрца. Вядома, толькі на той кутočак, у якім змяшчаецца дружба, бо тая палавіна, дзе змяшчаюцца іншыя далікатныя пачуцці, занята Дзям'янам Дзям'янавічам.

Ж л у к т а. О, у яе гэта палавіна прасторная. Баюся, што яна і вас можа пусціць туды да мяне ў падсуседзі.

К л а в а. Дзіма! Як табе не сорам! Таварыш пісьменнік бог ведае што можа падумаць.

Ж л у к т а. Ён і так падумае. Пісьменнікі — гэта такі народ... Фантазія ў іх багатая... Дарэчы, вы, як старажыл і газетны работнік, напэўна, добра ведаеце горад і людзей.

Я з в а. Горад ведаю, а людзей шмат — усіх ведаць нельга.

Ж л у к т а. Мяне цікавяць толькі некаторыя, з якімі мне прыйдзецца сутыкацца.

Я з в а. Напрыклад?

Ж л у к т а. Напрыклад, ёсць такі Бывалаў Павел Антонавіч.

Я з в а. Што ж пра яго казаць? Добры гаспадар горада. Мужык разумны і ведае сабе цану. У абыходжанні стрыманы. Знаёмства блізкага ні з кім не водзіць, апрача двух-трох чалавек. Усе яго пабойваюцца.

Ж л у к т а. На блізкае знаёмства разлічваць не прыходзіцца?

Я з в а. Бадай-што.

Ж л у к т а. А Канягін Антон Макаравіч?

Я з в а. Вы нават імя ўжо ведаеце. Гэта чалавек зусім іншага складу. Просты, амаль што без адукацыі. Таму асабліва баіцца паказаць сваю неадукаванасць. Па натуры чалавек добры і чулы. Шмат каму падабаецца. Працуе шмат і нядрэнна, але без бляску. Любіць выпіць цішком. А як вып'е, пачынае гаварыць пра свае крыўды.

Ж л у к т а. Дзякую. На сягоння хопіць. *(Да Клавы.)* Я думаю зараз жа адпраўляцца ў паход.

К л а в а. Можа б, на заўтра адклаў?

Ж л у к т а. Адклад не ідзе ў лад. Ды і есці ж нешта трэба. *(Глядзіць на гадзіннік.)* Дзве гадзіны. Яшчэ можна застаць на месцы.

К л а в а. Трэ было б пра ложак падумаць, пакой у парадак прывесці.

Ж л у к т а. Папрасі суседа, ён табе паможа.

Я з в а. Ахвотна. Толькі да сябе зайду на хвілінку. *(Выходзіць.)*

К л а в а. Куды ж ты пойдзеш?

Ж л у к т а. Я думаю пачаць з гэтага цецерука, з Канягіна. Паводле апісання, дзічына мне падабаецца. Прасцяку лягчэй пыл у вочы пусціць. Ну, пажадай мне поспеху. *(Цалуе жонку і выходзіць.)*

К л а в а *(адна. Падыходзіць да печы і дастае ваенны білет)*. Дурны, у печ кінуў. Ён яму яшчэ спатрэбіцца можа. *(Разглядае.)* Вуса нейкага спужаўся... Што гэта за вус такі? А, вось ён: «ВУС» дваццаць восем. А што гэта азначае? Схаваю. Калі мой Жлукта пачне дурыць, дык я за гэты вус і ўчаплюся. *(Стук у дзверы. Не паспеўшы схаваць білет, Клава кідае яго назад у печ і зачыняе дзверцы.)* Зайдзіце!

Я з в а *(уваходзіць)*. Ну, цяпер я ў вашым распараджэнні.

К л а в а. Добра, я вам зараз дам работу. Прабачце, калі я выкарыстаю вас не па спецыяльнасці.

Я з в а. Калі ласка.

К л а в а. Зоймемся спачатку шафай.

Я з в а. Гэта амаль што па спецыяльнасці. *(Падыходзіць да шафы.)* Куды вам пераставіць гэту дэкарацыю?

К л а в а. Вось сюды давайце. Пакуль Дзям'ян Дзям'янавіч прыйдзе...

Я з в а. Дык мы тут усё ўверх дном перавернем. Раз, два — узялі!

Карціна другая

Кабінет Канягіна.

К а н я г і н. Шмат яшчэ людзей у прыёмнай?

Д з я ў ч ы н а. Чалавек дзесяць.

К а н я г і н. Па якіх справах?

Д з я ў ч ы н а. Па розных. Адзенне, абутак, сталоўка... Найбольш эвакуіраваныя.

К а н я г і н. Бяда мне з імі... Што ні дзень, то большы наплыў... Няшчасныя людзі... І прыняць іх я зараз не ма-

гу: таварыш Бывалаў выклікае... Аб'явіце ім, што сёння больш прыёму не будзе. Папрасіце ад мяне прабачэння. Няхай прыходзяць заўтра ў дзесяць гадзін.

Д з я ў ч ы н а. Там адзін грамадзянін просіць прыняць яго без чаргі.

К а н я г і н. Хто такі?

Д з я ў ч ы н а. Нейкі, відаць, прыезджы. У капелюшы, так важна трымаецца.

К а н я г і н *(глядзіць на гадзіннік)*. Не магу. Таварыш Бывалаў чакае. Заўтра ў дзесяць гадзін.

Д з я ў ч ы н а. Кажа, назавіце яму маё прозвішча, дык ён адразу прыме.

К а н я г і н. А як яго прозвішча?

Д з я ў ч ы н а. Чарскі.

К а н я г і н *(намагаецца ўспомніць)*. Чакайце... нешта сапраўды як быццам знаёмае. Чарскі, кажаце?

Д з я ў ч ы н а. Так, Чарскі.

К а н я г і н. Не, такога не прыпомню. Можа, Луначарскі?

Д з я ў ч ы н а. Не, ён сказаў — Чарскі. *(Няўпэўнена.)* А можа і Луначарскі.

К а н я г і н. Хаця Луначарскі, здаецца, памёр. Вы не помніце?

Д з я ў ч ы н а. Не помню.

К а н я г і н. Нічога вы не помніце. Вось чорт! Як бы гэта даведацца?

Д з я ў ч ы н а. Можа, таварыш Бывалаў ведае?

К а н я г і н. Ён-то ведае, ды званіць яму нязручна па такой справе. Кажаце, важна трымаецца?

Д з я ў ч ы н а. Вельмі важна. Наконт мяне, кажа, павінны былі з Масквы званіць.

К а н я г і н *(глядзіць на гадзіннік)*. Добра, няхай заходзіць.

Д з я ў ч ы н а выходзіць. Княгін «углыбляецца» ў паперы. Уваходзіць Ж л у к т а якраз так, як ён уваходзіў на рэпетыцыі.

Ж л у к т а *(падышоўшы да стала)*. Добры дзень, Антон Макаравіч!

К а н я г і н *(падняўшы галаву, глядзіць удалячынь міма Жлукты)*. Добры дзень. Чым магу служыць?

Ж л у к т а. Прыбыўшы ў ваш горад, я палічыў абавязкам засведчыць вам сваю пашану. Маё прозвішча *(невыразна)* Чарскі.

К а н я г і н *(падае руку).* Вельмі прыемна. Прашу садзіцца, таварыш... Выбачайце, вы, здаецца, сказалі — Луначарскі?

Ж л у к т а. Так... не зусім. Чарскі Дзям'ян Дзям'янавіч. Вам з Масквы не званілі наконт мяне?

К а н я г і н. Не, не званілі.

Ж л у к т а. Тады не дзіва, што маё прозвішча вам нічога не гаворыць.

К а н я г і н. Можа, таварышу Бывалаву званілі. Я зараз даведаюся. *(Бярэ тэлефонную трубку.)*

Ж л у к т а. Не трэба... Не званіце, я вас прашу. Гэта нават нязручна. Выходзіць, што я набіваюся з пратэкцыяй. *(Канягін кладзе трубку.)* Я думаю, што і без гэтага вы дазволіце мне пражываць у вашым горадзе?

К а н я г і н. Калі ласка.

Ж л у к т а. І не пакінеце без увагі.

К а н я г і н. Наш абавязак клапаціцца аб такіх людзях.

Ж л у к т а. Хоць вы і не чулі майго прозвішча.

К а н я г і н. Прозвішча мы чулі. Як не чуць? У газетах не раз сустракалі. А вось асабіста не прыходзілася... Скажыце, калі ласка, вы не сваяк часамі?..

Ж л у к т а. Анатолія Васільевіча Луначарскага? Дваюрадны пляменнік.

К а н я г і н. Я бо гляджу, што прозвішча аднолькавае. Вось толькі наконт «луны» ў мяне сумненне было. Гэта, відаць, для хараства, для паэзіі прыбаўлена.

Ж л у к т а. Нябожчык любіў усё прыгожае. Ён і мне прышчапіў любоў да мастацтва.

К а н я г і н. Вы надоўга да нас прыехалі?

Ж л у к т а. На некаторы час. Гэта залежыць ад абставін.

К а н я г і н. Чым вы ў нас думаеце заняцца?

Ж л у к т а. Ды ў мяне шмат розных планаў.

К а н я г і н. Творчых?

Ж л у к т а. Пераважна.

К а н я г і н *(працягвае каробку з папяросамі).* Курыце. *(Жлукта бярэ папяросу, вымае запальніцу, дае прыкурыць і сам прыкурвае.)*

К а н я г і н. Арыгінальная ў вас запальніца.

Ж л у к т а. Даўнейшая. Відаць, яшчэ з часоў грамадзянскай вайны.

К а н я г і н. Вось як!

Ж л у к т а. Так! Падарак Анатолія Васільевіча.

К а н я г і н. Цікава. Можна паглядзець?

Ж л у к т а. Калі ласка.

К а н я г і н *(бярэ запальніцу)*. Вельмі арыгінальная запальніца.

Ж л у к т а. Вам падабаецца? Вазьміце яе сабе.

К а н я г і н. Як? Не разумею.

Ж л у к т а. Вазьміце як падарак ад мяне.

К а н я г і н. Не смею вас крыўдзіць. Гэта ж памяць.

Ж л у к т а. Няхай і вам будзе памяць... аб нашым знаёмстве і аб грамадзянскай вайне, якой вы былі ўдзельнікам, як я чуў.

К а н я г і н. Мне нават нязручна забіраць у вас такую каштоўную рэч.

Ж л у к т а. Ды што там... У мяне яшчэ ёсць рэчы, падораныя Анатоліем Васільевічам.

К а н я г і н *(здаючыся)*. Ну, калі так... Дзякую... Вельмі дзякую.

Ж л у к т а. Калі ласка.

К а н я г і н. Як вы ўладзіліся ў нас?

Ж л у к т а. Ды як-небудзь. Вайна, нічога не папішаш.

К а н я г і н. Прабачце ўжо нам. У горадзе такая цесната. Воінскія часці, эвакуіраваныя. Дваццаць тысяч эвакуіраваных.

Ж л у к т а. Дваццаць тысяч і яшчэ двое. *(Канягін, не разумеючы, глядзіць на яго.)* Я і жонка.

К а н я г і н. Хіба вы таксама?

Ж л у к т а. Так. Трымаўся да апошняй магчымасці. Нарэшце і знаёмых амаль нікога не засталося. Хто выехаў, хто пад развалінамі загінуў. Ну, бачу, больш няма куды.

К а н я г і н. Няшчасныя людзі. Многія ў адных кашулях выбеглі. Зіма надыходзіць, а ў іх ні вопраткі, ні абутку. І мы не ў сілах забяспечыць. Бачылі, як штурмуюць? І так кожны дзень з ранку да вечара. Іншы раз так дапячэ, што махнуў бы на ўсё рукой ды на фронт. Там бы я ведаў сваю баявую задачу і ўсё.

Ж л у к т а. Вунь вы чаго захацелі! Гэта кожны б з нас згадзіўся — на фронт. Я ўжо колькі разоў прасіўся — не пускаюць. На фронце, кажуць, вас яшчэ ёсць каму замяніць, а вось тут... Раз быў зусім ужо вырваўся, дык дактары... Пачалі круціць, вярцець і знайшлі ўнутры нешта такое... не то рак печані, не то грудная жаба. Вам, кажуць,

на фронт ніяк нельга. І без фронту, кажуць, вы нядоўга працягнеце, калі не будзеце сябе шанаваць. Вам, кажуць, патрэбна спакойная абстаноўка і добры харч. Ну, і знялі зусім з учоту. Вось толькі дакумент загінуў у агні, і я хаджу, як дэзерцір.

Канягін. Гэта аформіцца. Як вы з харчаваннем уладзіліся?

Жлукта. Пакуль што ніяк. У горадзе, напэўна, ёсць якая-небудзь сталоўка.

Канягін. Сталоўка то ёсць, але абеды там няважныя. З вашым здароўем вы на такіх харчах зусім змарнееце. *(Піша і дае паперку Жлукту.)* Вось, калі ласка. Па гэтай запісцы вам сёе-тое адпусцяць. А там падумаем, як вас лепш уладзіць.

Жлукта *(бярэ паперку)*. Дзякую. Хацеў бы я яшчэ зайсці да таварыша Бывалава. Пакрыўдзіцца, калі ўведае, што я ў горадзе і не зайшоў.

Канягін. Хіба ўжо заўтра. Сёння ў яго нарада. Я таксама туды павінен ісці.

Жлукта. Перадайце яму прывітанне. Скажыце, што прыехаў сякі-такі нямазаны.

Канягін. Абавязкова перадам. *(Глядзіць на гадзіннік.)*

Жлукта. Вы, відаць, спяшаецеся?

Канягін. Прабачце. Вельмі шкадую, што не маю часу пагутарыць з вамі. Не часта трапляюцца такія людзі. *(Раптам яму прыйшла ў галаву думка.)* Ведаеце што... Прыходзьце ў суботу вечарам да мяне на пельмені. Гэта адзіны мой вечар свабодны.

Жлукта. Дзякую, Антон Макаравіч. У сваю чаргу рад буду бачыць вас у сваёй хаце. Бывайце здаровы.

Канягін. Усяго добрага. Выбачайце. *(Развітваюцца. Жлукта выходзіць, Канягін бярэ трубку.)* Павел Антонавіч? Гэта Канягін. Выбачайце, калі ласка, мяне тут затрымалі. Чаркі... Вы, напэўна, чулі пра яго?.. Не чулі?.. Пляменнік Луначарскага... Перадаваў вам прывітанне... Дакладна не ведаю — мастак, рэжысёр, кампазітар — нешта ў гэтым родзе... Ну, не... Вельмі мілы чалавек... Іду, ужо іду. *(Кладзе трубку і ідзе да дзвярэй.)*

Карціна трэцяя

Пакой Жлукты, які Клава і Язва прывялі ўжо збольшага ў парадак.

Клава *(уваходзіць з бярэмам дроў, кладзе дровы ля печы)*. Ну, вось... дзесяць пален пазычыла ў суседкі. Яшчэ пайду вады прынясу і будзе ўсё. *(Бярэ чайнік і выходзіць. Язва падыходзіць да печы і адчыняе дзверцы, каб накласці дроў.)*

Язва *(выняўшы з печы ваенны білет, разглядае яго)*. Гм... Нехта сам сябе з учоту зняў... Жлукта... Дзіўна!.. Тут ніколі ніякага Жлукты не было... Дзям'ян Дзям'янавіч... *(Кладзе білет на стол і накладвае дровы. Раптам.)* Чакай! Ці не сусед гэта новы? *(Бярэ са стала білет.)* Ён жа таксама Дзям'ян Дзям'янавіч. Гэту загадку трэба разгадаць. *(Разглядае білет.)* Ваенкамат вядомы... Адгэтуль мы і пачнём. *(Кладзе білет у кішэнь.)* А пакуль прыйдзе адказ, будзем наглядаць ды запісваць. Збіраць матэрыял для камедыі. *(Вымае блакнот і запісвае.)* Дзеючыя асобы: першая — Дзям'ян Дзям'янавіч Чарскі, ён жа Жлукта. А нядрэнна гучыць. Другая *(піша)* — Клаўдзія Пятроўна, яго жонка. Асоба, здаецца, пустая. Зараз мы яе разыграем. Трэцяя *(піша)* — Міхаіл Аляксандравіч Язва. То-бок, я сам. Ну, вось, завязка гатова. Далейшае будзе разгортвацца па меры высвятлення асобы майго героя. *(Кладзе блакнот у кішэнь і распальвае печ.)*

Клава *(уваходзіць з чайнікам)*. Ай, што вы робіце?

Язва. Печ распальваю. А што? Холадна ж у хаце.

Клава. У печы нічога не было?

Язва. Нейкія паперкі. Што было, то ўжо згарэла.

Клава. Ладна, няхай гарыць. Цяпер давайце сядзем адпачнем ды пагутарым. *(Ставіць крэсла бліжэй да печы.)* Мы ж з вамі амаль што незнаёмы. Я-то вам ужо сёетое расказвала пра сябе.

Язва. Што ж, давайце сабе і пагутарым.

Клава. Скажыце, Язва — гэта ваша сапраўднае прозвішча?

Язва. Сапраўднае.

Клава. Неяк аж не верыцца.

Язва. Што ў мяне такое прозвішча?

Клава. Не, што перада мной жывы пісьменнік. Я думала, што пісьменнікі зусім не такія. Я ўяўляла, што яны

асаблівыя нейкія і нічога больш не робяць, толькі пішуць. А калі гавораць, дык прыгожа, разумна і найбольш вершам.

Я з в а. Можа, і ёсць такія. Я ж правінцыял.

К л а в а. Вы вершаў не пішаце?

Я з в а. Не.

К л а в а. Вядома, ваша прозвішча для вершаў не падыходзіць. А п'ес вы шмат напісалі?

Я з в а. Адну.

К л а в а. І ў тэатры яе ставілі?

Я з в а. Ставілі.

К л а в а. Напішыце пра мяне што-небудзь.

Я з в а. Цяпер вы рашылі выкарыстаць мяне па спецыяльнасці?

К л а в а. Напішыце, каб я была галоўнай гераіняй у п'есе і ўсе каб мне апладзіравалі, апладзіравалі. Я сядзела б тады ў зале, глядзела сама на сябе і таксама апладзіравала.

Я з в а. Добра, я напішу.

К л а в а. Сур'ёзна?

Я з в а. Сур'ёзна. Толькі ж я пішу камедыі, вам, можа, не спадабаецца, як я пра вас напішу.

К л а в а. А як вы напішаце?

Я з в а. Я напішу пра тое, як жыла-была Клавачка — харошая дзяўчынка з сінімі вочкамі і сінімі стужкамі ў косах. Усе ёю любаваліся, называлі красуняй і разумніцай.

К л а в а. А такі і называлі.

Я з в а. А мама яе песціла і ўсё за яе рабіла, нават адзявала і раздзявала. Разумніца Клавачка пайшла ў школу. Тут мама за яе не магла рабіць, ёй прыйшлося рабіць самой... Гэта было цяжка і нудна. Сяк-так яна дапаўзла да дзесятага класа...

К л а в а. Вось і няпраўда. Скончыўшы сямігодку, я паступіла ў балетную студыю.

Я з в а. Я памыліўся. Клавачка не дапаўзла да дзесятага класа. Яна ўбачыла раз на сцэне, як балерыны грацыёзна выбрыкваюць ножкамі.

К л а в а. Ну, ну... Хлусіце далей.

Я з в а. Гэта было так лёгка, так прыгожа і так прывабна паказаць хараство сваіх ножак, што Клавачцы захацелася на сцэну. Па просьбе мамы яе прынялі ў балетную студыю. Але там прыйшлося вывучаць складаную

балетную азбуку, дзесяткі разоў паўтараць тыя ж самыя па і слухаць покрыкі старога балетмайстра, які раз назваў Клавачку каровай.

К л а в а. Няпраўда, ён не так лаяўся.

Я з в а. Канчала яна рэпетыцыю ўся ў мыле, як упершыню запрэжаная жарабіца.

К л а в а. Фі, якое параўнанне!

Я з в а. Адным словам, Клавачка ўбачыла, што балетнае хараство здабываецца потам і цяжкай працай, а перамагаць цяжкасці яе не прывучылі. Тады яна пачала горка каяцца, але на шчасце ёй трапіўся таварыш Жжж... Чарскі.

К л а в а. Так, ну і што ж?

Я з в а. Дык вось гэты самы Чарскі ўбачыў раз на рэпетыцыі прыгожыя Клаваччыны ножкі і рашыў імі заўладаць. Трэба сказаць, што Клавачка не доўга і ўпіралася...

К л а в а *(дабрадушна)*. Нахабнік, як вы смееце!

Я з в а. Вы перашкаджаеце мне фантазіраваць... Адным словам, пацалункі ёй прыйшліся куды больш да густу, чым балетныя па. Гэта праца яе зусім не стамляла. У выніку яна хутка з Клавачкі ператварылася ў Клаўдзію Пятроўну і стала мадам Жжж... выбачайце — Чарская.

К л а в а. А далей што? Хлусіце ўжо да канца.

Я з в а. Вы хочаце ведаць, які будзе канец гэтай камедыі? Магчыма, што ён будзе добры: мой герой шчасліва будзе прадаўжаць сваю дзейнасць, і Клавачка будзе піць, есці, займацца плёткамі. Калі яна пастарэе, а можа, і шмат раней, ён пачне гуляць з другімі. Але яна павінна будзе з гэтым прымірыцца, бо не захоча расстацца з сытым жыццём.

К л а в а. Нічога сабе перспектыва!

Я з в а. Вам гэта не падабаецца?

К л а в а. Я думаю... Выставіў мяне такой мяшчанкай ды яшчэ пытаецца.

Я з в а. Я з вамі згодзен. Канец для камедыі вельмі пецікавы. Можна зрабіць, каб Клава з рэўнасці атруцілася.

К л а в а *(з жахам)*. Вы звар'яцелі! Я ніколі гэтага не зраблю!

Я з в а. Так, гэта не падыходзіць. Па-першае, як вы правільна заўважылі, мая гераіня гэтага не зробіць, гэта не ў яе характары, па-другое, я выбіваюся з свайго жан-

ра: гэта будзе ўжо драма, а не камедыя. І наогул шчаслівы канец тут наўрад ці магчымы.

К л а в а. Атруціцца гэта, па-вашаму, шчаслівы канец?

Я з в а. Я маю на ўвазе цэнтральнага героя... Хутчэй за ўсё ён такі пападзецца. Тады Клава, пакуль яшчэ маладая і прыгожая...

К л а в а. Нарэшце вы мне камплімент сказалі.

Я з в а. У тым яе і бяда, што яна прыгожая. Каб яна не спадзявалася на сваё хараство як на сродак да жыцця, дык навучылася б працаваць. Але вы перапынілі ход маёй думкі. Тады Клава, пакуль яна маладая і прыгожая, можа трапіць да другога Чарскага, потым да трэцяга і так далей.

К л а в а *(абурана)*. Ідыёт! Як вы смееце мяне так абражаць?!

Я з в а. Пры чым тут ваша асоба? Вы бачыце, што я пішу камедыю і мучуся з гэтай няшчаснай Клавай. Гэта такое нікчэмнае стварэнне, што з ёю ніяк эфектнай канцоўкі не зробіш. Каб вас не нерваваць, я не буду больш думаць уголас.

Доўгая паўза. Клава сядзіць надзьмутая, адвярнуўшыся ад Язвы. Язва «думае» над канцоўкай.

К л а в а *(пасля паўзы, паварочваецца да Язвы)*. А чаму б вам не зрабіць такую канцоўку... Клаве абрыдла пустое жыццё, агідным стаў сыты, самаздаволены муж. Яна пакінула сваю душную кватэру, стукнула дзвярыма і пайшла насустрач свежаму ветру.

Я з в а. Куды яна пайшла?

К л а в а. На фабрыку, на завод, на фронт. І ў канцы п'есы мы бачым яе стаханаўкай або Героем Савецкага Саюза.

Я з в а. Такая канцоўка гледачу б спадабалася. Але ж гэта няпраўдзіва. Зразумейце ж вы, што за чалавек мая Клава. Яна ж не любіць і баіцца працы. І сілы волі не хопіць у яе зрабіць так. Гэта ж няшчаснае, бязвольнае стварэнне. *(Паўза. Язва сядзіць у задуменні, з якога яго выводзіць усхліпванне Клавы. Язва паварочваецца і глядзіць на яе.)* Плакаць Клава можа, гэта ў яе характары. Але ж на сцэне гэта будзе нецікава. Нос чырвоны, у носе хлюпае.

К л а в а *(праз слёзы)*. Які вы жорсткі, бязлітасны чалавек!

Я з в а. Не чалавек, а аўтар камедыі. Тут я сапраўды бязлітасны.

К л а в а. Я думала з вамі прыемна час правесці, а вы мне ўсю душу выматалі вашымі канцоўкамі.

Я з в а. Знайсці добрую канцоўку для камедыі — гэта вялікая справа.

К л а в а *(уздыхае)*. Пагутарыла я з вамі, няма чаго сказаць. *(Стук у дзверы.)* Зайдзіце!

Уваходзіць П р а м е н н ы.

Я з в а. Вось ідзе мой друг, ён паправіць справу.

П р а м е н н ы. Добры дзень.

К л а в а. Добры дзень.

П р а м е н н ы *(да Клавы)*. Выбачайце. *(Да Язвы.)* А я цябе шукаю. Суседка сказала, што ты тут.

Я з в а. Каму я спатрэбіўся?

П р а м е н н ы. Рэдактар загадаў быць у чатыры гадзіны ў рэдакцыі.

Я з в а. Што там здарылася?

П р а м е н н ы. Трэба тэрмінова паласу рыхтаваць.

Я з в а. Вось гэта мне зусім недарэчы. Я збіраўся дома пасядзець ды папрацаваць.

П р а м е н н ы *(збіраецца выходзіць)*. Дык будзеш?

Я з в а. Чакай, чакай... Вось, Клаўдзія Пятроўна, мой лепшы друг, былы драматург і будучы паэт. Анатоль Праменны. Рэкамендую:

Выхаванец Мельпамены,
Драматург бы быў нядрэнны,
Ды сышоў цяпер са сцэны —
Убаяўся блох.
Што далей з Праменным будзе
І ці выйдуць з хлопца людзі,
Знае толькі бог.
Па прызванню быццам дворнік,
А рыхтуе вершаў зборнік.

Праменны паказвае Язве за спінай кулак.

К л а в а. Вы нават на свайго друга паклёпнічаеце. Я ўпэўнена, што ён цудоўны паэт, а вы яму зайздросціце.

П р а м е н н ы. Гэта ж Язва.

К л а в а. Я ўжо ў гэтым пераканалася. Сядайце, калі ласка.

П р а м е н н ы. Дзякую. Я павінен ісці ў рэдакцыю.

К л а в а. Вершы пісаць?

П р а м е н н ы. Ды там ужо што прыйдзецца.

К л а в а. Вы лірык — праўда?

П р а м е н н ы. Так, я працую ў гэтым жанры.

К л а в а. Я па вачах пазнала.

Я з в а. Па вачах-то ён лірык, а так разбойнік. Вы яго асцерагайцеся.

К л а в а. Хопіць вам пад'язджаць. *(Да Праменнага.)* Калі вы пачытаеце мне свае вершы?

П р а м е н н ы. Калі напішу харошыя.

Уваходзіць Ж л у к т а, за ім ч а л а в е к з п а к у н к а м і.

Ж л у к т а. Вось і я! У цябе, бачу я, поспех, Клаўдзія Пятроўна. Пакінуў з адным кавалерам, а застаў з двума.

К л а в а. Гэта друг таварыша Язвы, паэт.

Ж л у к т а. Значыць, нашага палку прыбыло. *(Падае руку.)* Чарскі.

П р а м е н н ы. Праменны.

Ж л у к т а *(чалавеку)*. Кладзіце гэта сюды. Гэта стаўце на стол. Гэта сюды давайце. Цяпер пачакайце крышку. *(Адкаркоўвае бутэльку і налівае ў шклянку.)* Вазьміце на дарогу.

Ч а л а в е к. За ваша здароўе! *(Выпівае, выціраецца рукавом, выходзіць.)*

Ж л у к т а. Спадзяюся, вы без мяне не сумавалі?

Я з в а. Прызнацца, не вельмі.

Ж л у к т а *(разгортвае пакункі)*. А без кілбаскі то вы напэўна сумавалі? А без ікоркі? А без сырку? А без гэтай слязы? *(Паказвае на бутэльку.)*

Я з в а. Візіт ваш, як відаць, быў удалы.

Ж л у к т а. Вельмі ўдалы. Клава, парэж, калі ласка. Падыходзьце, таварышы, бліжэй. Вып'ем па чарцы дзеля нашага знаёмства. *(Налівае чаркі.)* За вашы поспехі, таварышы!

К л а в а *(да Праменнага)*. За лірыку!

Ж л у к т а *(да Язвы)*. За камедыю! Толькі каб вясёлая была. Выведзіце такога тыпуса, каб гледачы аж бокі рвалі.

Я з в а. Ёсць такі тыпус, наклёўваецца.

Ж л у к т а. Значыць, пасмяёмся. *(Выпівае.)*

К л а в а *(да Язвы)*. За добрую канцоўку!

Я з в а. Над канцоўкай прыйдзецца яшчэ падумаць. *(Выпівае.)*

Ж л у к т а. Балычку вазьміце. Цудоўны балык. Ешце, не саромейцеся. Вам, нябось, такая закусь не часта трапляецца. Больш за ўсё пад тарана п'яце?

Я з в а. І пад тарана, і на тарана — як прыйдзецца.

П р а м е н н ы *(падчапіўшы кавалак вяндліны)*. Мы ў гэтых адносінах народ не пераборлівы.

Ж л у к т а. Вы, сябры, трымайцеся бліжэй да мяне. Са мной не прападзяце. Сёння я зрабіў ужо невялікую вылазку. Аказваецца, нічога, можна жыць. І горад нядрэнны, і людзі ёсць неблагія. Ну, давайце яшчэ па адной *(налівае)*. За тое, каб мы жылі па-людску.

Я з в а. І самі каб людзьмі былі.

З а с л о н а

Акт другі

Карціна чацвёртая

Гарадскі сад у пачатку лета. На лаўцы сядзяць П р а м е н н ы і К л а в а.

К л а в а. Вы ж мне даўно абяцалі.

П р а м е н н ы. Прашу адтэрмінаваць... да другога разу.

К л а в а. Не, не, нічога не будзе! Сёння вам ад мяне не выкруціцца.

П р а м е н н ы. Я не магу.

К л а в а. Можаце, але не хочаце... Думаеце, што я не здолею ацаніць іх хараства.

П р а м е н н ы. Ну, як вы гэта маглі падумаць! Я не хачу таму, што яны дрэнныя.

К л а в а. Хто вам сказаў, што яны дрэнныя?

П р а м е н н ы. Я сам ведаю.

К л а в а. Гэта ад празмернай скромнасці вам так здаецца.

П р а м е н н ы. І Язва кажа, што дрэнныя.

К л а в а. Знайшлі каго слухаць! Гэта ж чалавеканенавіснік. Ён мне як нагаварыў пры нашым першым знаёмстве, дык я тры дні плакала. Такою нікчэмнаю мяне выставіў.

П р а м е н н ы. Ён часамі любіць пасмяяцца з чалавечых слабасцей.

К л а в а. А я зусім не такая, якою ён мяне лічыць. Праўда, я паразітка, жыву на ўсім гатовым, не займаюся карыснай працай, але ж я адчуваю хараство жыцця. Мне падабаецца ўсё ўзвышанае і высакароднае.

П р а м е н н ы. Вы нездаволены сваім становішчам?

К л а в а. Як вам сказаць... Ёсць шмат жанчын, якія мне зайздросцяць. Муж мяне не крыўдзіць, ем я, што хачу, сплю, колькі хачу, адзяваюся, як хачу. Гэта ў той час,

калі людзі недаядаюць і недасыпаюць, працуюць па дванаццаць гадзін у суткі. Але мне сумна і неяк трывожна на душы. А начамі мяне мучаць кашмары. Вось і сягоння прыснілася, што Язва гоніцца за мной з сякерай і крычыць — аддавай маю канцоўку!

Праменны. Вы ж можаце перамяніць сваё жыццё.

Клава. Адна не магу. Абаперціся мне няма на каго.

Праменны. Калі б я мог паслужыць вам хоць якой-небудзь апораю...

Клава. Нашто вам такая абуза? Вы паэт, у вас крыллі павінны быць вольныя. Ну, пачытайце, я вас прашу!

Праменны. Калі вы ўжо так намагаецеся... *(Вымае з кішэні рукапіс, чытае.)* Песня дзяўчыны.

Помню, помню тыя росы,
Вербы над ракою;
Расплятаў мне мілы косы
Ласкавай рукою.
Дзе ж цяпер ты, мілы дружа?
Дзе ты, мой саколе?
Ці ты ў лесе, ці ты ў лузе,
Ці ты ў чыстым полі
Б'ешся з ворагам паганым
За сваю айчыну?
Ой, успомні, мой каханы,
Русую дзяўчыну!
Можа, зрок твой загарыцца,
Як маланка ў хмары,—
Ляжа вораг-чужаніца
Пад тваім ударам.
Будуць косці яго гнісці
На чужыне ў полі,
Будзем жыць мы, як калісьці,
У шчаслівай долі.
Зноў успомнім тыя росы,
Вербы над ракою,
Распляцеш ты, мілы, косы
Ласкавай рукою.

Клава маўчыць, усхваляваная.

Праменны. Што ж вы засумавалі? Дрэнна, праўда?

Клава. Вельмі хораша... Калі слухаеш такія вершы, смутак агортвае.

Праменны. Значыць, дрэнна. Я не ставіў сабе такой мэты, калі пісаў.

Клава. Смутак ад таго, што я не гэта дзяўчына, што ніхто мне касы не распляце.

Праменны. Вось гэта ўжо крыху іншага характару *(чытае)*.

У громе бітвы і ў агні пажарышч
Я помню пра цябе, таварыш,
Я бачу мілы вобраз твой
У промнях славы баявой.
Я бачу... *(Змяніўшы тон.)*

Я бачу капялюш Дзям'яна Дзям'янавіча. *(Хавае рукапіс.)* Хавайся, паэзія, проза ідзе.

Клава. Якая прыкрасць! Хадзем. Я не хачу, каб ён бачыў мяне з вамі.

Адыходзяць. Уваходзяць два кліенты. Спыняюцца, закурваюць.

1-ы кліент *(ківае галавою ў бок Клавы)*. Гэта ж, здаецца, жонка Дзям'яна Дзям'янавіча?

2-гі кліент. Ага. Падчапіла сабе нейкага пісарчука.

1-ы кліент. А якая ёй трасца? Выспіцца, выгуляецца. Нябось, каб пастаяла ля станка ад ранку да вечара, дык не на ўме былі б кавалеры.

2-гі кліент. Умудраюцца ж людзі так жыць, як быццам і вайны ніякай няма на свеце. Хоць бы гэты самы Дзям'ян Дзям'янавіч — жыве сабе прыпяваючы... І ў армію яго не бяруць. А здаровы ж, як бык.

1-ы кліент. Якая там армія! На ім, брат, такая бронь, што і снарадам не праб'еш.

2-гі кліент. І кожнаму ўслужыць патрапіць. Так паставіў сябе, што без Дзям'яна Дзям'янавіча як без рук.

1-ы кліент. Хто ён такі?

2-гі кліент. Мастак, ці што.

1-ы кліент. І сапраўды ж мастак. У горадзе ніводзін блат без яго не абыходзіцца. Надоечы трэба было мне вагон дастаць. Як я ні дабіваўся, нічога не выйшла. І гаварыць не хочуць. Я тады да яго. «Дзям'ян Дзям'янавіч, так і так, дапамажыце». Паабяцаў яму сёе-тое. «Колькі вам трэба вагонаў?» — пытаецца. «Хаця адзін»,— кажу. «Ідзі-

це,— кажа,— заўтра будзе вам вагон».— «Што там сказаць?» — пытаюся. «Анічога,— кажа,— не гаварыце. Скажыце, што вам трэба вагон». Я думаў, здзекуецца, але пайшоў усё ж. Дык што ж вы думалі? Прыходжу, а вагон ужо стаіць і мяне чакае.

2-гі кліент. Спрыцён, шэльма, спрыцён. І так гэта ў яго лоўка выходзіць. Здаецца, толькі пальцамі перабірае, як добры гарманіст.

1-ы кліент. І не пападзецца, скажы ты!

2-гі кліент. Хітры, жук.

1-ы кліент. Тсс... ідзе.

Уваходзіць Жлукта — у капелюшы, у светлым касцюме, ружовы і бадзёры. Кліенты знімаюць шапкі і ветліва кланяюцца.

Жлукта. Што, таварышы? Я вам вельмі патрэбен?

1-ы кліент. Вельмі, Дзям'ян Дзям'янавіч.

Жлукта *(задаецца)*. А нашто я вам так спатрэбіўся? Мне часу няма.

2-гі кліент. Без вашай дапамогі нашаму брату ніякага разгарнення няма.

Жлукта. Я ж не гаспадарнік. Вы не па адрусу звяртаецеся, я творчы работнік.

1-ы кліент. Мы ведаем, што вы гэтымі справамі не займаецеся, але зрабіце ўжо такую ласку.

2-гі кліент. Дапамажыце, а мы не пастаім.

Жлукта. Таварышы, я зусім не хачу, каб пра мяне гаварылі, што я блатмайстар які-небудзь.

1-ы кліент. Хто гэта скажа пра вас?

2-гі кліент. У каго ж гэта язык павернецца так сказаць?

Жлукта. Бывае, паможаш чалавеку, але гэта не значыць...

1-ы кліент. Вядома, што гэта значыць!

2-гі кліент. Абсалютна нічога не значыць. Чалавек толькі падзякуе за гэта.

Жлукта. А якой вы дапамогі хочаце ад мяне?

1-ы кліент. Пяць бочак цэменту. Трэба да зарэзу.

Жлукта. І такой дробязі вы самі дастаць не можаце?

1-ы кліент. А дзе ж яго дастанеш?

Жлукта. У Пузырова пыталіся?

1-ы кліент. Пытаўся.

Жлукта. У Бляхмана?

1-ы кліент. Таксама пытаўся.

Жлукта. У Круглазадава?

1-ы кліент. І ў Круглазадава пытаўся.

Жлукта. І што ж?

1-ы кліент. Няма.

Жлукта. Дык пайдзіце і скажыце, што Дзям'ян Дзям'янавіч прасіў.

1-ы кліент. І будзе?

Жлукта. Калі вы думаеце, што я кідаю словы на вецер, дык чаго вы да мяне звяртаецеся?

1-ы кліент. Выбачайце, Дзям'ян Дзям'янавіч. Вельмі вам дзякую!

Жлукта. Толькі ж вы самі разумееце, такія паслугі...

1-ы кліент. Гэта — калі ласка. Што трэба, то трэба.

Жлукта. Не для мяне, вядома. Мне не многа трэба.

1-ы кліент. Я разумею. *(Адыходзіць.)*

2-гі кліент. Выручайце, Дзям'ян Дзям'янавіч.

Жлукта. У чым справа?

2-гі кліент. Бухгалтар нас заразае.

Жлукта. Які бухгалтар?

2-гі кліент. Галоўны.

Жлукта. Што за бухгалтар? Не разумею.

2-гі кліент. Нашага бухгалтара ў армію ўзялі.

Жлукта. Ну?

2-гі кліент. Дык вось месяц шукаем, ніяк знайсці не можам.

Жлукта. То ён жа ў арміі, чаго ж вы шукаеце?

2-гі кліент. Не таго. Таго ўжо не вернеш. Другога на яго месца.

Жлукта. Дык вы хочаце, каб я пайшоў да вас за бухгалтара?

2-гі кліент. Ды не, што вы! Дапамажыце нам знайсці. Усе справы стаяць.

Жлукта. Дзе ж я яго знайду?

2-гі кліент. Дзе-небудзь знайдзіце. Вы ведаеце.

Жлукта. Гэта для каго? Для прамкааперацыі?

2-гі кліент. Так.

Жлукта. Умовы?

2-гі кліент. Аклад — тысячу рублёў ды па сумяшчэнню пяцьсот, літарнае харчаванне, сталоўка, кватэра.

Жлукта. Гэта для бухгалтара, а за бухгалтара?

2-гі кліент *(збянтэжыўся)*. Вось ужо і не ведаю... Я думаў...

Ж л у к т а. Вы думалі, дарэмна?

2 - г і к л і е н т. Не, але мне ніколі не прыходзілася...

Ж л у к т а. І вы не ведаеце цаны на іх? Ну, я вам дапамагу... У вас, здаецца, ёсць лішні электрычны рухавічок.

2 - г і к л і е н т. Рухавічок? Ёсць.

Ж л у к т а. Ну дык вось...

2 - г і к л і е н т. За бухгалтара рухавічок? Што вы, Дзям'ян Дзям'янавіч!

Ж л у к т а. А што? Дорага?

2 - г і к л і е н т. Вядома. Рухавічок гэта ўсё-такі рэч.

Ж л у к т а. Бухгалтар — таксама рэч. Ды яшчэ ж вы хочаце галоўнага.

2 - г і к л і е н т. Я нават не ведаю, як гэта аформіць. Абмен чалавека на рухавічок.

Ж л у к т а. А гэта вельмі проста... Рухавічок забярэ ў вас адна арганізацыя па дзяржаўнай цане, а бухгалтар сам прыйдзе да вас наймацца. Ён і ведаць не будзе пра рухавічок.

2 - г і к л і е н т. А без рухавічка ён не прыйдзе?

Ж л у к т а. Без рухавічка ён і з месца не зрушыцца. Яго не адпусцяць з работы.

2 - г і к л і е н т *(падумаўшы)*. Усё ж такі дорага.

Ж л у к т а. Не хочаце, не трэба. Няхай вам рухавічок балансы падводзіць. *(Да прахожага.)* Андрэй Сымонавіч! Што ж гэта вы знаёмых не пазнаяце?

2 - г і к л і е н т. Куды рухавічок даставіць?

Ж л у к т а *(піша ў блакноце, вырывае лісцік і дае кліенту)*. Вось па гэтаму адрасу. *(Кліент бярэ паперку, развітваецца і адыходзіць. Падыходзіць Андрэй Сымонавіч і моўчкі суне руку Жлукту.)* Хацеў цішком прайсці, каб я і не заўважыў? Не, брат, я цябе ўгледзеў, як ты толькі ў сад увайшоў.

А н д р э й С ы м о н а в і ч. Рыбак рыбака бачыць здаляка.

Ж л у к т а. Ад мяне, брат, як ад лёсу — нікуды не ўцячэш.

А н д р э й С ы м о н а в і ч. Што, зноў?

Ж л у к т а. Так, трэба папоўніць.

А н д р э й С ы м о н а в і ч. Заліваеш ты здорава, Дзям'ян Дзям'янавіч.

Ж л у к т а. Ды не для мяне. Мне няможна, я хворы чалавек.

Андрэй Сымонавіч. А што такое?

Жлукта. Рак ці жаба... Дактары ніяк не разбяруць.

Андрэй Сымонавіч. Ну, калі жаба, тады зразумела. Яна вільгаць любіць.

Жлукта. Заўтра ў мяне будзе таварыш Канягін. Яму часамі трэба чарку выпіць, арганізм патрабуе. Дома аднаму гэта нязручна. Вось ён і прыязджае да мяне па суботах. Табе ж ён не скажа, вядома,— дай гарэлкі. А ў мяне таксама не база. Ты сам павінен разумець.

Андрэй Сымонавіч. Белай — калі ласка.

Жлукта. А каньячку?

Андрэй Сымонавіч. Няма.

Жлукта. І як табе не сорамна хлусіць, Андрэй Сымонавіч! Учора толькі я піў твой каньячок у аднаго прыяцеля.

Андрэй Сымонавіч. Быў, ды няма. Некалькі бутэлек засталося для хворых.

Жлукта. Хворым — кісялёк, малачко, манная кашка. Ды калі на тое пайшло, мы таксама хворыя.

Андрэй Сымонавіч. Жаба, кажаш?

Жлукта. Жаба, каб на яе ліха.

Андрэй Сымонавіч. Што з табою зробіш. Для жабы прыйдзецца пашукаць. *(Адыходзіць.)*

Жлукта *(здымае капялюш)*. Праменнаму паэту маё шанаванне!

Праменны. Маё шанаванне выдатнаму дзеячу мастацтва!

Жлукта. Што, прыйшлі ў сад натхнення набірацца?

Праменны. Ужо набраўся, іду дадому.

Жлукта. Разумею: вы хочаце яго свежанькае адразу ж на паперу і ў рэдакцыю.

Праменны. На паперу і ў рэдакцыю.

Жлукта. Па рублю за радок.

Праменны. Нам досыць і па рублю. Праўда, у некаторых творчых работнікаў больш шырокі размах, але мы ім не раўня.

Жлукта. Падкалоў! Ах, падкалоў! Ха-ха-ха! *(Хлопае Праменнага па плячы.)* А прызнайцеся, з кім гэта вы натхнення набіраліся?

Праменны. Ды вось — на лоне прыроды.

Жлукта. А ці не было тут яшчэ якога-небудзь іншага лона?

Прамянны. Вас гэта вельмі цікавіць?

Жлукта. Вельмі. Справа ў тым, што да гэтага лона я таксама маю некаторае дачыненне.

Прамянны. Напрыклад?

Жлукта. Злыя языкі гавораць, што вы заляцаецеся да мае жонкі.

Прамянны *(збянтэжаны)*. Дык што вы ад мяне хочаце?

Жлукта. Я мог бы вас вызваць на дуэль, але мне гэта нявыгадна. Калі я прастрэлю вашу геніяльную мазгаўню, дык патомкі закляймяць мяне праклаццем, што я загубіў выдатны талент у самым яго росквіце; калі вы мяне застрэліце, дык зноў жа для мяне горш. Таму я не патрабую ад вас задавальнення.

Прамянны *(іранічна)*. Дзякую, што злітаваліся нада мной і пакінулі мне жыццё.

Жлукта. Адно, што я магу зрабіць з рэўнасці, гэта распіць з вамі бутэльку каньяку.

Прамянны. Майго, вядома? Гэта вельмі велікадушна з вашага боку.

Жлукта. Каньяк павінен быць ваш, але паколькі ў вас яго няма і дастаць вы не можаце, то так і быць ужо — прыходзьце да мяне. Дзе маё не прападала.

Прамянны. Я захапляюся вашай самаахвярнасцю. Дзе гэта відана, каб страты пакрываў сам пацярпеўшы.

Жлукта. Наконт страт я спакойны. Наколькі я разумею, справа абмяжоўваецца адной паэзіяй і ніколі не дойдзе...

Прамянны. Да прозы.

Жлукта. Да драмы.

Язва *(падышоўшы неўзаметку)*. Але яна можа дайсці да камедыі.

Жлукта. А, Мальер з'явіўся! Вось вам сюжэт для камедыі, пад назвай «Дарэмныя патугі». Гэты палкі юнак хоча адбіць у мяне маю жонку. І чым жа? Сваімі худасочнымі вершыкамі. Што вы на гэта скажаце?

Язва. Я таксама скажу — дарэмныя патугі. Клаўдзію Пятроўну вершыкамі не возьмеш.

Жлукта. Дзівак чалавек. Ён думае, што жанчыны жывяцца паэзіяй. Спытайцеся ў мяне, чым яны жывяцца. Ты яе спачатку мясам накармі, дай выспацца ды выгуляцца добра, адзень як мае быць, а тады яе і на паэзію пацягне; тады яна і над вершам можа паўздыхаць. А па-

куль вы нічога гэтага даставіць ёй не можаце, дык вы для мяне не канкурэнт.

Праменны. Ці не занадта вы ўпэўнены ў сабе?

Жлукта. Магу ў заклад ісці, што вы застанецеся з носам. Вось таварыш Язва сведкай будзе.

Язва. Не ведаю, як хто, а я тут напэўна выйграю: ці ён застанецца з носам, ці вы з рагамі, усё роўна чарка мне будзе.

Жлукта. Вось калі сатырык — ён зразу глядзіць у корань, а не лунае ў паднябессі, як некаторыя праменныя паэты. Як ваша камедыя?

Язва. Пішацца.

Жлукта. Хутка будзем глядзець?

Язва. Чакаю, калі мой цэнтральны герой пацярпіць крах.

Жлукта. Усё ў вашых руках. Вы, як аўтар, можаце прыспяшыць гэты крах.

Язва. Відаць, прыйдзецца, а то гэта свіння яшчэ пяць год будзе жыць ды пахрукваць... Яму напляваць, што мне трэба камедыю канчаць, што я ўжо даўно аванс праеў. Як вашы справы? Я ўжо некалькі дзён вас не бачыў.

Жлукта. Дзякуй богу.

Язва. Праўда, глянуўшы на вас, адразу можна сказаць, што справы ў вас — дзякуй богу.

Жлукта. Хіба я так добра выглядаю?

Язва. Як бутон.

Праменны. Я думаю, што вам з такой даваеннай фізіяноміяй нават няёмка па вуліцы хадзіць.

Жлукта *(праводзіць рукой па твары)*. А чаго? Нічога. Дарэмна вы так...

Праменны. Вайна, цяжкасці, а вы нібы з іншага свету прыбылі.

Жлукта. Калі жыць, дык жыць па-людску. Гэта маё правіла, якога я трымаюся пры ўсіх абставінах.

Язва. Мяне здзіўляе не столькі ваша правіла, колькі бліскучае правядзенне яго ў жыццё... У чым сакрэт вашага поспеху, я так і не магу зразумець.

Жлукта. Ніякіх сакрэтаў тут няма. Ёсць здольнасць адказаць на запатрабаванні жыцця. Дзякуючы гэтай здольнасці я з'яўляюся маленькай папраўкай да сістэмы размеркавання. Праўда, дзеля гэтага мне прыйшлося часова адкласці свае творчыя замыслы.

Язва. Папраўка да сістэмы размеркавання... Гэта ўжо

цэлае тэарэтычнае абгрунтаванне таго, што мы называем... *(Падшуквае слова.)*

Ж л у к т а. Блатам, вы хочаце сказаць?

Я з в а. Можа, і так. Ці не растлумачылі б вы нам больш папулярна, у чым сутнасць гэтай папраўкі?

Ж л у к т а. Калі ласка, сябры. Заходзьце вечарам да мяне, я вам усё растлумачу. А пакуль што бывайце. Ахвотна пагутарыў бы з вамі, ды часу няма. *(Адыходзіць.)*

П р а м е н н ы. Бачыў, які фрукт?

Я з в а. Цудоўны! І прытым зусім ужо спелы. Страсянуць, ён і адваліцца. І я яго страсяну. *(Вымае блакнот і запісвае.)* «Папраўка да сістэмы размеркавання. Блатбюро Жлукта і кампанія». *(Да Праменнага.)* Слухай, наконт Клавачкі ў цябе сапраўды ёсць які-небудзь намер?

П р а м е н н ы. А ведаеш, яна мне падабаецца.

Я з в а *(маючы на ўвазе новы сюжэтны ход у камедыі.)* Ну, ну! Здаецца, наклёўваецца.

П р а м е н н ы. Прыгожая жанчына. І зусім не такая пустая, як можа паказацца з першага разу.

Я з в а. Я не памыліўся, так яно і ёсць.

П р а м е н н ы. Ты згодзен? І як глыбока адчувае паэзію!

Я з в а. Цудоўна! Гэта нам і трэба.

П р а м е н н ы. На злосць гэтай самаздаволенай свінні вазьму і адаб'ю яе.

Я з в а. Выдатны ход! Лепшага не прыдумаеш.

П р а м е н н ы *(марыць услых)*. Навучыцца працаваць, будзе мне добрым памочнікам у жыцці. Будзе і ў мяне жонка... Цудоўная, чулая жанчына. А там і сям'ю завядзём.

Я з в а *(зрываецца з месца)*. Друг! Дай я цябе пацалую. *(Абнімае.)*

П р а м е н н ы *(расчулена)*. Падтрымліваеш?

Я з в а. Абедзвюма рукамі.

П р а м е н н ы. Не, сур'ёзна?

Я з в а. Ну як жа! Ты разумееш, што ты мяне выручыў? Я з гэтай няшчаснай Клавай ужо некалькі месяцаў мучуся, не ведаю, што з ёю рабіць. Ні богу свечка ні чорту качарга. А тут знайшоўся ёлап...

П р а м е н н ы *(пакрыўджана)*. Якая ж ты свіння!

Я з в а. Выбачай! Знайшоўся высакародны юнак, цудоўны паэт, які сілаю свайго натхнёнага слова вырваў няшчаснае стварэнне з лап гэтага агіднага павука. З па-

разіта зрабіў чалавека, карысnага для грамадства. І прытым заўваж: зло ў асобе Жлукты пакарана, дабро ў асобе Клавы — узяло верх. Лепшай канцоўкі і не прыдумаеш. Скажы праўду, ты паэзіяй пакарыў сэрца гэтай жанчыны?

Праменны. Толькі паэзіяй.

Язва. Тады ты сапраўдны паэт, і я ўрачыста абяцаю не называць цябе больш дворнікам. Ніколі не думаў, што твае вершы маюць такую незвычайную сілу. Дай пачытаць! Гэта, напэўна, цудоўныя вершы.

Праменны *(збянтэжыўся)*. Нічога асаблівага — звычайныя вершы.

Язва. Не, ты ўжо не скромнічай, калі ласка. Давай сюды!

Праменны. Што табе чытаць, ты ж не дзяўчына.

Язва. Ніякіх адгаворак! Я не адстану, пакуль не пакажаш.

Праменны. Ды ведаеш...

Язва *(катэгарычна)*. Нічога не ведаю.

Праменны. Ты гэтыя вершы ведаеш.

Язва. Адкуль? Не, ты мне чытаў толькі дрэнныя свае вершы.

Праменны. Справа ў тым, што я чытаў ёй не свае вершы.

Язва. А чые?

Праменны. Пазычыў для такога выпадку ў аднаго вядомага паэта. Вось яны. *(Язва бярэ рукапіс.)*

Язва. Здорава! Ха, ха, ха! Дальбог лоўка! Чужымі вершамі спакусіць чужую жонку — гэта не кожны патрапіць. І чыю жонку! Самога Дзям'яна Дзям'янавіча. Жулік жуліка абжуліў. Мальер. Сапраўдны Мальер! *(Запісвае ў блакнот.)*

Праменны. Ты не ўздумай сапраўды ўплесці мяне ў гэту сваю камедыю.

Язва. А як жа ты думаў?

Праменны. Ідзі ты к чорту!

Язва. А што ж, я аднаго Жлукту выведу? Без цябе тут не абыдзецца.

Праменны. Я катэгарычна пратэстую!

Язва. А гэта ўжо ад цябе не залежыць.

Праменны. Тады я адмаўляюся ад свайго намеру ў адносінах Клаўдзіі Пятроўны.

Язва. Слухай, будзь другам, не псуй мне камедыі! Ужо ўсё так добра наладзілася, а ты пачынаеш бузіць.

Чорт з табой, я не напішу, што ты чытаў ёй чужыя вершы, гэта застанецца паміж намі. Што ты нікудышны паэт...

Праменны. Катэгарычна пратэстую!

Язва. Не, не! Гэтага я таксама не напішу. Я выведу цябе геніяльным паэтам і высакародным юнаком. Маю ж я права на творчы вымысел. Толькі абяцай, што план свой ты давядзеш да канца.

Праменны. Ну, калі так...

Язва. Дай руку!

Праменны. Вось табе рука.

Язва. Цяпер я бачу фінал камедыі.

Карціна пятая

Кватэра Жлукты. Жлукта сядзіць за сталом без пінжака. Перад ім з папкай у руках яго памочнік Сцяпан Андрэевіч.

Жлукта. Ну, як нашы справы, Сцяпан Андрэевіч? У вас нешта выгляд не гэтае...

Сцяпан Андрэевіч. Стаміўся, Дзям'ян Дзям'янавіч. З ранку да вечара гайсаю па горадзе.

Жлукта. Але ж не дарэмна?

Сцяпан Андрэевіч. Вядома. Вынікі ёсць.

Жлукта. Вы на маю новую кватэру не заходзілі?

Сцяпан Андрэевіч. Заходзіў.

Жлукта. Ну, што вы скажаце?

Сцяпан Андрэевіч. Тут нічога не скажаш.

Жлукта. Нядрэнная, праўда?

Сцяпан Андрэевіч. Ну! Нядрэнная! Лялька!

Жлукта. Жыць можна? Думаю к імянінам перабрацца з гэтага катуха. Гасцей прымаць буду ўжо ў новай. Толькі падлога ці высахне?

Сцяпан Андрэевіч. Высахне. Цяпер жа пагодка якая: дні два-тры і высахне.

Жлукта. Так... Ну, як наш дзень сягоння?

Сцяпан Андрэевіч. Нічога. Некалькі спраў з тых, пра якія мы ўчора гаварылі, я правёў удала.

Жлукта. І ў выніку?

Сцяпан Андрэевіч. Дзесяць тысяч рублёў *(вымае жмут грошай і кладзе на стол)*, два пуды пшанічнай мукі і пуд мёду.

Жлукта. Добры мёд?

Сцяпан Андрэевіч. Пакаштуйце. Дрэннага я не браў бы.

Жлукта. Мядок — гэта якраз добра к імянінам.

Сцяпан Андрэевіч. Ну, на заўтрашні дзень у мяне тут...

Жлукта *(перабіваючы)*. Хвілінку... Я хацеў сказаць вам некалькі слоў...

Сцяпан Андрэевіч. Я вас слухаю, Дзям'ян Дзям'янавіч.

Жлукта. Хутка месяц, як вы з'яўляецеся маім памочнікам і ўжо больш-менш асвоіліся з сваімі абавязкамі. Цяпер запомніце некалькі правіл, якіх вы павінны прытрымлівацца ў нашай далікатнай справе. Першае: ніколі не адмаўляйце кліенту.

Сцяпан Андрэевіч. Я так і раблю.

Жлукта. Мы ўсё можам — вось наш дэвіз. З-пад зямлі мы павінны дастаць, а даць кліенту тое, чаго ён просіць. Другое: зрабіўшы справу, умейце астацца ўбаку. Мы з'яўляемся толькі пасрэднікамі паміж кліентамі і ні за што не адказваем. Юрыдычную і матэрыяльную адказнасць нясуць яны самі.

Сцяпан Андрэевіч. Не турбуйцеся, Дзям'ян Дзям'янавіч, наконт гэтага я стрэляны верабей.

Жлукта. Трэцяе: не блытайце мяне ва ўсе дробныя справы. Рабіце самі і давайце мне справаздачу. Мяне ведаюць толькі некаторыя кліенты. Для ўсяго астатняга чалавецтва я — творчы работнік. Зразумела?

Сцяпан Андрэевіч. Усё зразумела, хоць бы вы нават і не гаварылі.

Жлукта. Тым лепш. Значыць, я не памыліўся, узяўшы вас сабе ў памочнікі. Цяпер дакладвайце, што ў нас на заўтрашні дзень.

Сцяпан Андрэевіч. *(Разгортвае папку.)* На заўтрашні дзень ёсць такія прапановы. Кліент № 1 — бярэ бензін, дае піламатэрыялы.

Жлукта. Можам.

Сцяпан Андрэевіч. Кліент № 2 — бярэ легкавую машыну, дае грузавую.

Жлукта. Можам з прыдачай.

Сцяпан Андрэевіч. Кліент № 3 — бярэ бронь.

Жлукта. Вайсковую?

Сцяпан Андрэевіч. Так. Дае каверкотавы касцюм.

Жлукта. Мала.

Сцяпан Андрэевіч. Дабаўляе веласіпед.

Жлукта. Справа цяжкая. Трэба забяспечыць яму такую работу, якая б давала права на бронь.

Сцяпан Андрэевіч. Я тут не магу нічога зрабіць.

Жлукта. Адмовілі?

Сцяпан Андрэевіч. Не. Сказаў пачакаць, хачу параіцца з вамі.

Жлукта. Няхай зойдзе да мяне. Я пагляджу, каму яго можна парэкамендаваць. Можа, што і выйдзе.

Сцяпан Андрэевіч. Добра. Кліент № 4. *(Шэпча Жлукту ў вуха.)*

Жлукта. Сама звярталася да вас?

Сцяпан Андрэевіч. Не. Яе давераная асоба гаварыла пад вялікім сакрэтам. Я нават не ведаю прозвішча кліента.

Жлукта. Што вы адказалі?

Сцяпан Андрэевіч. Раіў самой звярнуцца да вас.

Жлукта. Правільна.

Сцяпан Андрэевіч. Кліент № 5 — бярэ казу, дае плюшавую канапу.

Жлукта. Ну, гэта дробязь. Паглядзіце там.

Сцяпан Андрэевіч. Кліент № 6 — бярэ фанеру, дае кантрамаркі.

Жлукта. Можам.

Сцяпан Андрэевіч. Кліент № 7.

Клава *(высоўвае галаву)*. Дзіма, ты хутка вызвалішся?

Жлукта. Я табе патрэбен?

Клава. Цябе хоча бачыць Аляксандра Міхайлаўна.

Жлукта. Для Аляксандры Міхайлаўны я вольны. *(Кладзе грошы ў шуфляду. Памочніку.)* Мы з вамі заўтра скончым.

Жлукта апранае пінжак. Памочнік, згарнуўшы папку, паспешна выходзіць. Уваходзяць Аляксандра Міхайлаўна і Клава.

Аляксандра Міхайлаўна. Добры дзень.

Жлукта *(ідзе ёй насустрач)*. Добры дзень, Аляксандра Міхайлаўна! Даўно вас не бачыў. *(Цалуе руку.)* Як маецеся? Вы як быццам перамяніліся.

Аляксандра Міхайлаўна. Нездаровіцца. Прыйшла прасіць вас, Дзям'ян Дзям'янавіч, можа, вы памаглі б мне ў адной справе.

Ж л у к т а. Усё, што магу.

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. Клавачка, вы мне прабачце, хачу пагаварыць з Дзям'янам Дзям'янавічам адзін на адзін. *(Цераз сілу ўсміхнуўшыся.)* Думаю, што вы раўнаваць не будзеце?

К л а в а *(абражаная)*. Калі ласка! *(Выходзіць. Аляксандра Міхайлаўна садзіцца на канапу і закрывае твар рукамі.)*

Ж л у к т а. Што з вамі? Можа, вады даць?

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. Не трэба.

Ж л у к т а. Вам нядобра?

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. У мяне вялікае няшчасце.

Ж л у к т а. Дома што-небудзь здарылася?

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. Мне сорамна вам гаварыць.

Ж л у к т а. Што за глупства! Што мы — першы дзень знаёмы з вамі?

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. Я зацяжарала.

Ж л у к т а. Госпадзі божа мой! Дык чаго ж вы хвалюецеся? Для замужняй жанчыны гэта зусім нармальная рэч.

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а *(у адчаі)*. Я не магу раджаць! Разумееце? Не магу!

Ж л у к т а. Ну, калі ласка! Арганізуем вам даведку, што вы не можаце раджаць па стану здароўя і кладзіцеся ў бальніцу. Я толькі не ведаю, чаму вы да мяне звяртаецеся. Іван Данілавіч і сам мог бы гэта зрабіць.

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. Гэта здарылася без яго.

Ж л у к т а. А-а... Тады ваша становішча сапраўды далікатнае.

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. Ратуйце мяне.

Ж л у к т а. Чакайце, чакайце... *(Думае.)* Што ж тут нам прыдумаць? Ён з горада нікуды не едзе?

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. Не.

Ж л у к т а. Сваякоў у другім горадзе ў вас няма?

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. Няма.

Ж л у к т а. Трэба іх выдумаць і паехаць да іх у госці...

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. І што я ў чужым горадзе?.. Да каго я там звярнуся? Хто паможа?

Ж л у к т а. З вамі паедзе мой памочнік.

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. О не! Ён разбалбоча.

Ж л у к т а. Будзьце спакойны, я ведаю, каго пасылаю. Толькі гэта будзе каштаваць...

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. У мяне ёсць залаты гадзіннік, летняе паліто, туфлі. Я скажу мужу, што ў вагоне ўкралі. Што хочаце, толькі выратуйце!

Ж л у к т а. Заўтра я вам скажу, у якім горадзе ў вас ёсць сваякі і калі паехаць у госці.

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а *(устае)*. Дзякую! Век не забуду вашай паслугі.

Ж л у к т а *(цалуе, потым падносіць руку з гадзіннікам да вуха)*. Цікае. Добры гадзіннік. *(Затрымліваючы руку.)* Гэта вас бог пакараў... за вашу ўпартасць.

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. Грэх вам здзекавацца з мяне.

Ж л у к т а. А вы ж з мяне здзекаваліся?

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. Давайце лепш не ўспамінаць.

Ж л у к т а. А можа, я сам паеду з вамі ў госці да вашых сваякоў? Удваіх мы як-небудзь усцеражом ад зладзеяў ваш гадзіннік і паліто.

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. Я ў вашых руках, але не патрабуйце ад мяне гэтага.

Ж л у к т а. Я вас правяду, мы абмяркуем гэта пытанне ўсебакова. *(Надзявае капялюш. Жлукта і Аляксандра Міхайлаўна выходзяць.)*

К л а в а *(уваходзіць)*. Пайшлі... Што ў іх за сакрэт такі, што аж мяне з пакоя выставілі? Не падабаецца мне гэта.

Ж л у к т а *(уваходзіць. Вымае з шуфляды пачку грошай, кладзе іх у камоду і замыкае)*. Ты не забылася, што сёння субота?

К л а в а. Абед зараз будзе гатоў.

Ж л у к т а. А закусачка і ўсё іншае?

К л а в а. Усё гатова.

Ж л у к т а. Калі Антон Макаравіч без мяне прыйдзе, скажы, што я праз паўгадзіны буду.

К л а в а. А куды ты?

Ж л у к т а. Трэба правесці, нязручна.

К л а в а. Калі ты кожнага кліента будзеш праводзіць, дык табе і дня не хопіць.

Ж л у к т а. Клавачка, ты гаворыш глупства. Не ўсе кліенты роўныя.

К л а в а *(з'едліва)*. Ну, вядома! Чаго яна прыходзіла да цябе?

Ж л у к т а. Так, па адной справе.

К л а в а. Дастаць што-небудзь хоча?

Ж л у к т а. Яна ўжо дастала без мяне.

К л а в а. Дык у чым жа рэч?

Ж л у к т а. Цяпер бы рада збыць, ды не ведае як.

К л а в а. А што гэта такое?

Ж л у к т а. Залаты гадзіннік і яшчэ сёе-тое... Выбачай, яна там чакае. *(Выходзіць.)*

К л а в а. Гадзіннік! Падумаеш, сакрэт які! Дзеля гэтага трэба ўдваіх зачыняцца! Не, тут нешта іншае. І якое нахабства! Проста на маіх вачах. А я, дурная, усё сцерагуся ды шануюся. Надоечы пацалаваць хацеў, дык і то не далася. А ён таксама расцяпа: відаць, што паэт. Другі б дамагаўся, а ён і рукі апусціў. Толькі ўздыхае ды вершы чытае. Аж каюся ўжо, што была такою жорсткаю. Цяпер невядома, калі яшчэ будзе такі выпадак. Паглядзіць, што я такая непрыступная, ды і плюне. А шкада, хлопец харошы. І паэт усё-такі... *(Пяе.)*

Помню, помню тыя росы,
Вербы над ракою;
Расплятаў мне мілы косы
Ласкавай рукою.

А далей слоў не ведаю, забылася...

П р а м е н н ы *(уваходзіць)*. Можна?

К л а в а. Ой!

П р а м е н н ы. Я, мусіць, не ў час прыйшоў. Тады выбачайце. *(Хоча выйсці.)*

К л а в а. Ды не, калі ласка! Але так знянацку...

П р а м е н н ы. Я вам перашкодзіў?

К л а в а. Не, нічога.

П р а м е н н ы. Гэта я да Язвы ішоў, але яго дома няма, дык я думаў, можа, ён у вас.

К л а в а. Не, няма. Нікога няма.

П р а м е н н ы. Тады выбачайце. *(Хоча ісці.)*

К л а в а *(у адчаі)*. Чакайце! А вершы?

П р а м е н н ы *(затрымліваецца)*. Што вершы?

К л а в а. У вас жа, напэўна, новыя вершы ёсць?

П р а м е н н ы. Новых няма. Што былі, я ўсе вам прачытаў.

К л а в а. Ведаеце, я забылася тую песню пра косы. Яна пры вас?

П р а м е н н ы. Пры мне.

К л а в а. Прачытайце, калі ласка. Я вас прашу. Я хачу запомніць.

П р а м е н н ы *(нерашуча)*. Дык вам жа, мусіць, часу няма.

К л а в а. Нічога, прачытайце.

П р а м е н н ы. Я на вуліцы сустрэў вашага мужа.

К л а в а. Ён вернецца толькі праз паўгадзіны. Прачытайце. *(Садзіцца на канапу, гатовая слухаць.)*

Праменны вымае сшытак і хоча чытаць стоячы.

К л а в а. А вы сядзьце!

Праменны садзіцца на крэсла.

К л а в а. Сюды, на канапу. Лірыка цяплей гучыць, калі яе зблізку слухаеш. *(Праменны садзіцца на канапу.)* Бліжэй суньцеся. Вось так, каб і я магла чытаць. Так мне лягчэй будзе запомніць. Цяпер чытайце.

П р а м е н н ы *(чытае)*.

Помню, помню тыя росы,
Вербы над ракою;
Расплятаў мне мілы косы
Ласкавай рукою.

К л а в а. Вельмі хораша. *(Схіляе галаву Праменнаму на плячо.)*

П р а м е н н ы *(чытае яшчэ з большым натхненнем)*.

Дзе ж цяпер ты, любы дружа?
Дзе ты, мой саколе?
Ці то ў лесе, ці то ў лузе,
Ці то ў чыстым полі...

К л а в а. Чакайце хвілінку. *(Паўтарае сама сабе страфу.)* Так. Цяпер буду помніць. Скажыце, а прозай вы таксама пішаце?

П р а м е н н ы. Прыходзіцца часамі.

К л а в а. Скажыце мне прозай што-небудзь такое.

П р а м е н н ы. Што ж вам сказаць?

К л а в а. Што-небудзь пра мяне.

П р а м е н н ы. Нічога не выйдзе.

К л а в а. Чаму?

П р а м е н н ы. Пра вас я магу толькі вершам.

К л а в а. А вы паспрабуйце. Скажыце, напрыклад, ці думаеце вы калі пра мяне?

П р а м е н н ы. Я думаю пра вас дзень і ноч. Нават калі сплю, вы з'яўляецеся мне ў сне.

К л а в а. Ну, і... што ж вы тады робіце?

П р а м е н н ы. Я цалую вашы рукі, вашы вусны, вашы цудоўныя вочы.

К л а в а. А як вы гэта робіце?

П р а м е н н ы. Я не магу вам гэта выказаць словамі.

К л а в а. Уявіце, што гэта ў сне.

П р а м е н н ы. У сне я вас абнімаю вось так *(абнімае)* і цалую ў самыя вусны — вось так... *(цалуюцца)*.

Стук у дзверы, якога Праменны і Клава за пацалункам не чуюць. Уваходзіць Я з в а.

К л а в а *(убачыўшы Язву)*. Ай! Як вам не сорам! Не пастукалі нават!

Я з в а. Не хвалюйцеся, усё ў парадку. Камедыя развіваецца нармальна. Пакуль няверны муж наладжвае спатканне з адной з сваіх палюбоўніц, яго верная жонка... і гэтак далей. *(Вымае блакнот і запісвае.)*

К л а в а. Што вы там крэмзаеце? Гэта мне таварыш Праменны свой сон расказваў, а вы напішаце чорт ведае што.

Я з в а *(піша)*. Адзначым: акт другі, карціна пятая — сон паэта Праменнага.

П р а м е н н ы. Гэта свінства — умешвацца ў чужыя інтымныя справы! Ты не маеш на гэта ніякага права.

Я з в а. Як! Аўтар камедыі не мае права паказваць інтымнае жыццё сваіх герояў? Добры інтэрас! І наогул, гэта не твая справа. Нейкі другарадны персанаж хоча вучыць аўтара, што яму паказваць і што не.

П р а м е н н ы. Тваё нахабства мяне абурае.

Я з в а. Годзе! Давай не будзем. Скажы лепш, якія твае далейшыя намеры ў адносінах Клаўдзіі Пятроўны? Як аўтар я павінен гэта ведаць.

П р а м е н н ы. Гэта я скажу самой Клаўдзіі Пятроўне.

Я з в а. Толькі не марудзь, калі ласка! А ў вас, Клаўдзія Пятроўна, якія намеры ў адносінах гэтага майго героя?

К л а в а. У мяне ніякіх намераў няма.

Я з в а. А калі ён скажа, што страшэнна вас любіць?

К л а в а. Дык ён жа гэтага не гаворыць.

Я з в а. Што ён жыць без вас не можа?

К л а в а . Я гэтага ад яго яшчэ не чула.

Я з в а. Калі ён захоча вырваць вас з лап аспіда і васіліска і зрабіць сяброўкай жыцця, заўсёднай крыніцай свайго паэтычнага натхнення?

К л а в а. Ці не сватаць вы мяне збіраецеся?

Я з в а. Аўтару прыходзіцца быць і сватам.

К л а в а. Я вам на гэта нічога не адкажу.

Я з в а. Чаму?

К л а в а. Я павінна падумаць.

Я з в а. Разумею: вы хочаце сваё апошняе слова сказаць у апошнім акце. Што ж, няхай будзе і так. Але там я вам ужо развяжу языкі. Хопіць! Пара канчаць гэту камедыю. Інакш будзе таптанне на месцы, чаго глядач цярпець не можа. Між іншым, я чуў, што хутка імяніны Дзям'яна Дзям'янавіча.

К л а в а. Праз два тыдні.

Я з в а. Вось гэта і будзе фіналам камедыі. Толькі, Клаўдзія Пятроўна, пастарайцеся, каб мы з ім *(паказвае на Праменнага)* таксама былі запрошаны.

К л а в а. Тут я ўбаку. Ён сам запрашае сваіх гасцей.

Я з в а. Скажыце, што мы яму сюрпрыз рыхтуем.

К л а в а. Добра, скажу. Толькі каб без скандалу.

Я з в а. Даю слова, што мы будзем трымаць сябе, як свядомыя грамадзяне.

К л а в а *(схамянулася)*. Ай, у мяне ж курыца перасмажылася!

Я з в а. Дазваляю вам выйсці за кулісы. *(Клава выходзіць.)*

П р а м е н н ы. Ты сапраўды пішаш гэту камедыю ці толькі дурышся?

Я з в а. Я ўжо да фінішу падыходжу, а ён — дурышся!

П р а м е н н ы. Па-мойму, нічога ў цябе не выйдзе.

Я з в а. А па-мойму, выходзіць.

П р а м е н н ы. Выйсці-то, можа, і выйдзе, але што гэта будзе за камедыя? Што ты ў ёй паказваеш? Важдаешся ўвесь час з гэтым блатняком і яго кліентамі.

Я з в а. Мая задача — паказаць тыя балячкі, якія часамі з'яўляюцца на нашым здаровым целе.

П р а м е н н ы. Занадта ўжо згушчаны фарбы.

Я з в а. Гэта ў адносінах Жлукты фарбы згушчаны?

Ну, ведаеш... У гэтай бочцы пакасці так густа перамешаны прагнасць, подласць, цынізм, нахабства, што больш згусціць ніяк нельга. Не, я з асалодаю ўтыкаю вастрыё свайго пяра ў гэту агідную тушу.

Праменны. Ну, няхай Жлукта, а гэтыя ўсе, што карыстаюцца яго паслугамі?

Язва. А гэтыя ўсе няхай не крыўдзяцца, калі я зачаплю каго-небудзь з тых, хто стаіць блізка яго.

Праменны. Але ж іх у цябе шмат... Што скажа на гэта глядач?

Язва. Глядач? А вось запытайся ў гледачоў, хіба няма сярод іх такіх, якія не раз карысталіся паслугамі якога-небудзь Жлукты? Ім і не ў галаве, што яны самі сваімі неабдуманымі ўчынкамі памагаюць Жлуктам расці і пладзіцца. Дык няхай жа паглядзяць збоку на сябе ды пасмяюцца, а пасмяяўшыся, падумаюць. Апрача таго, ты яшчэ не ведаеш, чым гэта ўсё скончыцца, і не можаш меркаваць, удалася мая камедыя ці не.

Праменны. Як ты ні кажы, а ў ёй няма амаль ніводнага дадатнага вобраза.

Язва. Як! А мы з табой?

Праменны. Таксама героі!

Язва. А чым ты не герой? Добры газетны работнік, былы драматург і будучы паэт. Вобраз, праўда, бледнаваты. Адзіная яркая рыса — гэта тое, што ты чужымі вершамі спакушаеш чужых жонак.

Праменны. Тсс... пачуе.

Язва. Маўчу, маўчу... А я ўжо тым герой, што ўзяўся за напісанне гэтай камедыі.

Уваходзіць Клава.

Язва. Тыя ж і Клаўдзія Пятроўна.

Клава. Муж ідзе.

Язва выходзіць. Праменны, на момант затрымаўшыся, цалуе Клаву.

Клава *(шэпча)*. Прыходзьце заўтра.

Праменны выходзіць. Уваходзіць Жлукта.

Жлукта. Да мяне ніхто не прыходзіў?

Клава. Да цябе? Не, ніхто.

Жлукта *(глядзіць на Клаву)*. Якая ты ружовая!

Клава. Ад пліты.

Жлукта. Выходзіць, табе карысна стаяць ля пліты.

Клава. Ну, уладзіў ты ёй?

Жлукта. Уладжу, гэта дробязь. Ёсць важнейшыя справы.

Клава. Якія?

Жлукта. Трэба да імянін рыхтавацца.

Клава. Пераедзем на новую кватэру, тады ўжо.

Жлукта. Пірагі там і іншае, што па тваёй лініі, рана, вядома, а па маёй лініі пара пачынаць. Трэба грамадскую думку падрыхтаваць. Па горадзе павінны пайсці чуткі, што Чарскі збіраецца спраўляць імяніны.

Клава. Падумаеш, якая важная падзея!

Жлукта. Гм... А ты праўду кажаш: імяніны — мала. Тады аб'явім, што Чарскі рыхтуецца святкаваць юбілей.

Клава. Які юбілей?

Жлукта. Дваццацігадовы юбілей творчай дзейнасці.

Клава. Якой дзейнасці?

Жлукта. Якой-небудзь... мастацкай, сцэнічнай.

Клава. А калі скажуць, пакажы тваю творчасць?

Жлукта. Няма, згарэла, вайна.

Клава. А нашто гэта табе?

Жлукта. Я хачу, каб на вечары начальства было. Лішняя заручка ніколі не пашкодзіць. Ну, проста на імяніны могуць і не пайсці, хоць бы той жа Бывалаў. А калі юбілей, тут ужо справа іншая, павінны ўважыць. Добра было б, каб у друку артыкульчык з'явіўся. Язва мог бы гэта зрабіць, але не дагадаецца, шэльма.

Клава. Ён казаў, што рыхтуюць з Праменным табе нейкі сюрпрыз.

Жлукта. Да імянін?

Клава. Ага. Але трэба, каб ты іх на вечар запрасіў.

Жлукта. На вечар? Начальства будзе, нязручна. Можа, лепш пасляць ім дадому паўлітра і закускі, няхай вып'юць.

Клава. Пакрыўдзяцца.

Жлукта. Запрасіць, кажаш? Хіба ў якасці прадстаўнікоў друку? А што, гэта, можа, і нядрэнна. Салідна нават. Паставім ім асобны столік. Праменны мог бы і верш мне прысвяціць. Ты яму намякні хіба.

Клава. Чаму я павінна яму намякаць?

Жлукта. Таму што ён табе свае вершы чытае, а не мне.

К л а в а. Сочыш?

Ж л у к т а. Кліенты мне гавораць.

К л а в а. Шпіёнаў завёў?

Ж л у к т а. Глупства ты гаворыш. Наогул мяне гэта мала турбуе, але ты павінна трымаць сябе больш прыстойна.

К л а в а. Чыя б карова мычала, а чыя б і памаўчала.

Ж л у к т а *(з пагрозай)*. Глядзі! Я мычу, мычу, дый зараўці магу! *(Стук у дзверы.)* Калі ласка!

К а н я г і н *(уваходзіць)*. Добры дзень у хату!

Ж л у к т а *(ідзе насустрач)*. Добры дзень, Антон Макаравіч! *(Вітаецца.)*

К а н я г і н *(падыходзіць да Клавы)*. А вы ўсё квітнееце, Клаўдзія Пятроўна. *(Вітаецца.)*

К л а в а. Вясна, Антон Макаравіч.

К а н я г і н. Маладосць, Клаўдзія Пятроўна, а не вясна. Маладосць чалавека красіць. Мне ўжо і вясна не памагае.

К л а в а. Вы зусім яшчэ не стары, Антон Макаравіч. За вамі яшчэ дзяўчаты бегаць будуць.

К а н я г і н. Дзе ўжо там... Сама, нябось, не выбрала старэнькага, а вунь якога арла сабе аблюбавала. *(Хлопае Жлукту па плячы.)*

Ж л у к т а. Сядайце, Антон Макаравіч. Клава, падай нам, што ў цябе там ёсць. *(Клава выходзіць.)*

К а н я г і н *(садзіцца)*. Стаміўся, Дзям'ян Дзям'янавіч. Да дванаццаці, да дзвюх гадзін ночы кожны дзень.

Ж л у к т а. Адпачываць трэба, Антон Макаравіч. Вы сябе зусім не шануеце.

К а н я г і н. Якое там адпачываць! Тысячы спраў розных. Ляжаш, а яны з галавы не выходзяць. Са скуры вылузайся, а зрабі.

Клава ставіць на стол бутэльку каньяку, чаркі, закуску.

К а н я г і н *(бярэ ў рукі бутэльку і разглядае этыкетку)*. Арарат! Дзе гэта вы асталі?

Ж л у к т а. Сябры прыслалі. З Масквы. *(Налівае.)* Вып'ем, Антон Макаравіч... Каб хутчэй нам пераўжыць усе гэтыя нягоды. *(Чокаюцца.)*

К а н я г і н *(выпівае)*. А-а-а... Добры каньячок... *(Закусвае.)* Прэ, нячысты дух. На Кубань хоча прабрацца. Крыўдна, Дзям'ян Дзям'янавіч. Да слёз крыўдна. Але скруціць ён сабе галаву. Мы яму скруцім. Ёсць яшчэ сіла

ў нас. Збяромся і ўдарым. Усе падымемся на акаяннага. Я пайду, вы пойдзеце.

Ж л у к т а. Пойдзем, Антон Макарыч. Я даўно аб гэтым мару, ды вось дактары праклятыя.

К а н я г і н. Я і забыўся. У вас жа, здаецца, рак ці жаба, вы казалі?

Ж л у к т а. У тым вось і справа, што яны і самі не разбяруць. *(Налівае.)* Давайце яшчэ па маленькай. *(Выпіваюць.)*

К а н я г і н. Выдатны каньячок! *(Закусвае.)*

Ж л у к т а. Хутка мы з вамі па-сапраўднаму вып'ем, Антон Макаравіч.

К а н я г і н. А што такое?

Ж л у к т а. Юбілей спраўляю.

К а н я г і н. Вось як!

Ж л у к т а. Так. Дваццацігадовы юбілей творчай дзейнасці.

К а н я г і н. Тут ужо хочаш не хочаш, а прыйдзецца выпіць.

Ж л у к т а. Хачу запрасіць Паўла Антонавіча. Як вы параіце?

К а н я г і н. А чаму ж? Трэба запрасіць.

Ж л у к т а. Не прыйдзе. Ён, напэўна, і не ведае, што ў горадзе пражывае нейкі Чарскі.

К а н я г і н. Ведае. Я сам колькі разоў гаварыў яму пра вас. Заняты ён, праўда, але дзеля такога выпадку...

Ж л у к т а. Хіба вы ўжо закінеце слоўца.

К а н я г і н. Пагавару. Думаю, што не адмовіцца. Хіба ўжо вельмі заняты будзе. Ох, вы нас абкарміць надумалі, Клаўдзія Пятроўна. Пасядзіце з намі.

К л а в а. Я зараз, Антон Макаравіч. *(Выходзіць.)*

К а н я г і н. Харошая ў цябе жонка, Дзям'ян Дзям'янавіч.

Ж л у к т а. Ды і вас бог не пакрыўдзіў.

К а н я г і н. Не, я на Аўдоццю Карпаўну нічога не скажу. Яна таксама добрая жанчына. Толькі сумна ёй. Я ўвесь час заняты. Яна адна ды адна дома... толькі з дачкою. Хоць бы ты, кажа, пагаварыў калі з намі. Пасля вайны, кажу. Тады ўжо мы з табой нагаворымся. *(Закурвае.)*

Ж л у к т а. У вас новая запальніца. Тую, мусіць, згубілі ўжо?

К а н я г і н. О не, дзе вы бачылі! Такі дарагі падарак ды згубіць. Я ёю карыстаюся толькі ў асабліва ўрачыстых выпадках. А гэта ў мяне штодзённая. *(Да Клавы.)* Хопіць вам ужо насіць, Клаўдзія Пятроўна. Прысядзьце з намі ды выпіце чарачку. *(Налівае.)* Вып'ем, Дзям'ян Дзям'янавіч, за нашых жонак: за тваю Клаўдзію Пятроўну і за маю Аўдоццю Карпаўну, за іх клопаты аб нас, за вернасць сямейнаму ачагу.

Ж л у к т а *(гледзячы на Клаву).* Каб яны і надалей былі нам вернымі жонкамі і руплівымі памочніцамі. *(П'юць.)*

К а н я г і н. Цудоўнае пітво! *(Закусвае.)* У цябе я душой адпачываю, Дзям'ян Дзям'янавіч. Ніхто мяне тут не асудзіць, не абсмяе. З табой я аб усім магу пагаварыць. А больш мне няма з кім. Таварышаў шмат, а друга няма. І людзі яны нядрэнныя. Павел Антонавіч — выдатны работнік: адукаваны, разумны, а душа не ляжыць. Начальства ён мне. Падначаленага бачыць, а чалавека не бачыць. Мікалай Андрэевіч — гэты заўсёды з жартачкамі. Насмешнік. Не так скажаш, зараз жа падхопіць. А я чалавек просты, універсітэтаў не праходзіў. Хоць і не па-вучонаму скажу, але ад душы. Добра ім, што яны мелі магчымасць універсітэты канчаць. Крыўдна, Дзям'ян Дзям'янавіч!

Ж л у к т а. Супакойцеся, Антон Макаравіч, бог з імі. Вашу работу ўбачаць і ацэняць. Давайце вып'ем за нашу дружбу. *(Налівае.)*

К а н я г і н *(устае).* Друг!.. Давай я цябе пацалую! *(Цягнецца цераз стол.)* Адзіны ты ў мяне друг. За гэта вып'ем! Клаўдзія Пятроўна! За нашу дружбу! Дайце вашу ручку! *(Цалуе руку. П'е. Не разлічыўшы, садзіцца міма крэсла. Клава падхоплівае яго пад руку.)*

К л а в а. Асцярожна! Вы не ўдарыліся? *(Усаджвае Канягіна на крэсла.)*

К а н я г і н. А я ім дакажу, што я — гэта я. І не маеце права смяяцца з мяне. Універсітэты за маёй спінай канчалі.

К л а в а. Закусіце, Антон Макаравіч.

К а н я г і н. Клаўдзія Пятроўна, вашу ручку! *(Цалуе руку.)* Ты, Дзям'ян Дзям'янавіч, не глядзі на мяне так сярдзіта.

Ж л у к т а. Што вы, Антон Макаравіч! Я ведаю, што вы для Клаўдзіі Пятроўны такі самы друг, як і для мяне.

К а н я г і н. І не крыўдзіся. Я стары, на мяне крыў-

дзіцца грэх. Вашу ручку, Клаўдзія Пятроўна! Я хацеў пацалаваць вашу ручку, а вы не далі.

Клава. Вы ж пацалавалі.

Канягін *(здзіўлены)*. Ужо? Глядзі ты, які спрытны! А якую я пацалаваў?

Клава. Вось гэту, правую.

Канягін. А цяпер дайце левую... а то ёй крыўдна будзе. А ты не глядзі, Дзям'ян Дзям'янавіч.

Жлукта. Я нічога не бачу. Вось я нават адвярнуўся.

Канягін *(трымаючы Клавіну руку)*. Ты талент! Ты геній! Чаркі! О! Я ведаю, хто такі Чаркі! Луна? Не, не луна. Адным словам, ты твары сабе, твары... І не звяртай на нас увагі.

Жлукта. Вы мне прабачце, Антон Макаравіч, я на хвілінку адлучуся. *(Выходзіць.)*

Канягін. Пайшоў?

Клава. Пайшоў.

Канягін. Пакрыўдзіўся?

Клава. Не, чаго яму крыўдзіцца?

Канягін. А-а, тварыць пайшоў. *(Не выпускаючы Клавінай рукі, кладзе галаву на рукі.)* Я ім дакажу, што я — гэта я... *(Заціх.)*

Жлукта *(у дзвярах)*. Гатоў?

Клава ківае галавой.

Канягін *(падымаючы галаву)*. Заўсёды гатоў. Налей, друг!

Жлукта. Налей нам, Клава, па добрай чарцы. *(Клава налівае. Канягін тым часам зноў паложыў галаву на рукі і захроп.)*

Жлукта. Угаманіўся.

Клава. Давай паложым на канапу.

Падымаюць Канягіна з крэсла і кладуць на канапу.

Клава. Боты трэба было б зняць.

Жлукта. Няхай дрыхне так.

Клава. Нашто ты яго спойваеш заўсёды?

Жлукта. Мая справа даць кліенту тое, чаго ён хоча. Хоча піць, няхай п'е; хоча ў камізэльку паплакаць, няхай паплача. Камізэлька высахне, а мне такога кліента мець выгадна. Ды дзе ж яму і напіцца, як не ў мяне?

Клава. А мне яго шкада. *(Пачынае прыбіраць са*

стала.) Добры чалавек і такое няшчасце — выпіць любіць.

Ж л у к т а. Нам такія і трэба. *(Абое выходзяць.)*

Канягін уздзіраецца з канапы. Садзіцца.

К а н я г і н. Дык гэта, значыцца, я — кліент. Пачаставаў, сволач! Цалаваўся яшчэ... Юда... «Кліент, яму такія патрэбны»... А ты хто такі? Чарскі... А хто такі Чарскі? Гэта мы яшчэ паглядзім.

Я з в а *(уваходзіць)*. Добры вечар, Антон Макаравіч! А дзе ж гаспадар?

К а н я г і н *(ківае пальцам)*. Хадзі сюды. *(Язва падыходзіць.)* Скажы, хто я такі?

Я з в а. Намеснік старшыні гарсавета, як мне вядома.

К а н я г і н. Гэта там *(махае рукой)*. Тут хто я?

Я з в а. А тут вы, па-мойму, госць.

К а н я г і н. А ён кажа, што я — кліент.

Я з в а. Вось як! Можа, для яго вы і кліент.

К а н я г і н. Не, сволач, я — не кліент, я — чалавек. Чалавек я ці не?

Я з в а. Чалавек.

К а н я г і н. Чэсны?

Я з в а. Абсалютна.

К а н я г і н. А ён?

Я з в а. Пра яго я гэтага не скажу.

К а н я г і н. А хто ён?

Я з в а. Вы апраніцеся, Антон Макаравіч. *(Нацягвае на яго паліто.)* Вось ваша шапачка. А хто ён, гэта мы ўжо высветлілі. Я вас правяду і раскажу. *(Бярэ пад руку і вядзе да дзвярэй.)*

З а с л о н а

Акт трэці

Краціна шостая

Новая кватэра Жлукты. Новая мэбля, трумо, дываны. Пасярэдзіне пакоя доўгі стол. На стале бутэлькі з гарэлкай і віном, талеркі з халоднай закускай. К л а в а раскладае прыборы.

К л а в а *(лічыць прыборы, ківаючы пальцам, потым уголас)*. ...семнаццаць, васемнаццаць. Здаецца, усе.

Ж л у к т а *(вымае паперку)*. Павел Антонавіч — раз. Канягін з жонкаю — два.

К л а в а. Тры.

Ж л у к т а. Два і тры... *(Прабягае вачыма спіс.)* ...семнаццаць, васемнаццаць — правільна. Плюс два прадстаўнікі друку. На іх столік паўлітра хопіць. *(Бярэ са століка бутэльку віна і ставіць на вялікі стол. Повару, які ўносіць талерку з закускай.)* Гэта цяляціна? Сюды стаўце.

К л а в а. Можа, на той канец?

Ж л у к т а. Тут будзе сядзець Павел Антонавіч. Ён, я чуў, любіць цяляцінку. *(Повар ставіць талерку і выходзіць.)* Ну, як стол выглядае? Па-мойму, нічога.

К л а в а. Зусім добра.

Ж л у к т а. Хацеў бы я ведаць, хто яшчэ ў горадзе можа закаціць такі банкет! *(Любуецца відовішчам.)* А помніш, Клава, як мы прыехалі сюды? Ты яшчэ хацела тады на работу ісці. Не верыла ў мае магчымасці. Што ты цяпер скажаш?

К л а в а. Нездарма цябе завуць усемагутным.

Ж л у к т а. Я такі і ёсць.

К л а в а. Глядзі, каб не пляснуўся са сваёй магутнасцю.

Ж л у к т а. Яшчэ што скажаш. Ніводзін кароль не сядзіць так моцна на сваім троне, як я. Доказ — сённяшні банкет.

К л а в а. Ты думаеш, усе прыйдуць?

Ж л у к т а. Абавязкова. Калі сам Павел Антонавіч абяцаў быць, дык я што-небудзь значу для іх.

К л а в а. Табе абяцаў?

Ж л у к т а. Я Канягіну званіў, прасіў пагаварыць. Ён сказаў, што будзе. *(Стук у дзверы.)* Вось ужо нехта ідзе. Калі ласка!

Уваходзіць Я з в а і П р а м е н н ы.

Я з в а. Віншую, віншую, віншую!

П р а м е н н ы *(стаўшы ў позу)*.

Віншую ад сэрца цябе я, друг Чарскі!
Працуеш ты ўдала, жывеш ты па-царску,
І як ні круці там — ці гэтак, ці так,
А ты ў сваёй справе дальбог жа мастак!
Табе па заслугах аддасца за гэта —
Многія лета! Многія лета!

Ж л у к т а *(да Клавы)*. Чула? *(Праменнаму)*. Вы ж бы пакінулі гэта для тосту.

Я з в а. Для тосту мы знойдзем нешта лепшае.

Ж л у к т а. Дзякую, сябры! Шчыра дзякую! *(Цісне рукі.)*

Я з в а. Клаўдзіі Пятроўне маё шанаванне. І вы сёння ззяеце водбліскам славы як спадарожнік гэтага вялікага свяціла.

П р а м е н н ы. Віншую! *(Цісне Клаве руку і дапытліва глядзіць у вочы. Яна ледзь прыкметна ківае галавой.)*

Я з в а. Мы, здаецца, не спазніліся?

Ж л у к т а *(глядзіць на гадзіннік)*. Наадварот, вы з'явіліся вельмі акуратна.

Я з в а. Як прадстаўнікі друку мы баяліся прапусціць хоць якую-небудзь дробязь з гэтай вялікай урачыстасці.

Ж л у к т а. Вось ваш столік, таварышы. Будзьце як дома і прабачце, калі мы на хвіліну вас пакінем. *(Жлукта і Клава выходзяць.)*

П р а м е н н ы. Кажуць, што сам Павел Антонавіч Бывалаў запрошаны.

Я з в а. Запрасіць можна і самога госпада бога.

П р а м е н н ы. А Канягін будзе?

Я з в а. Гэтага я ўгаварыў. Абяцаў яму поўную асалоду. Трэба, каб гэты пузыр лопнуў з трэскам.

П р а м е н н ы. А яго прыход нам не перашкодзіць?

Я з в а. Наадварот, дапаможа. *(Падыходзіць да століка.)* Лупянём па чарцы, пакуль суд ды справа.

П р а м е н н ы. Давай. Больш наўрад ці прыйдзецца.

Я з в а *(налівае)*. Ты яе папярэдзіў?

П р а м е н н ы. Гаварыў. Вагаецца.

Я з в а. За поспех нашага прадпрыемства! *(П'юць і закусваюць. Да Клавы, якая ўвайшла.)* Вы, мая гераіня, гатовы да развязкі?

К л а в а *(спужана)*. Ой! Так хутка!

Я з в а. Часіна набліжаецца.

К л а в а. Што ж я павінна рабіць?

Я з в а. Што падкажа вам ваша сэрца. Сітуацыя такая, што любы ваш учынак прыдасца мне для фіналу.

К л а в а. Страшна мне.

Я з в а. Гэта нармальна. У такіх выпадках заўсёды бывае страшна.

К л а в а. Ён будзе праследаваць.

Я з в а. У мяне ёсць лякарства ад страху. *(Вымае ваенны білет.)* Вось гэты талісман. Ён мне ўжо саслужыў службу.

К л а в а *(здзіўлена)*. Ваенны білет? Ён у вас быў?

Стук у дзверы. Клава ідзе сустракаць гасцей. Уваходзіць К а н я г і н.

К а н я г і н. Добры вечар, Клаўдзія Пятроўна! Віншую!

К л а в а. Дзякую, Антон Макаравіч.

К а н я г і н. А дзе ж сам віноўнік урачыстасці? А, вось ён. *(Да Жлукты, які выйшаў з другога пакоя.)* Юбіляру маё шанаванне! Віншую. Жадаю шмат год і ўсё такое.

Я з в а *(паціху да Праменнага)*. Шмат год турэмнага зняволення.

Ж л у к т а. Дзякую! Шчыра дзякую, што прыйшлі, не пагрэбавалі.

К а н я г і н. Ну што вы! Гэтакі гонар! Хіба можна грэбаваць!

Ж л у к т а. Вы для мяне самы дарагі госць.

К а н я г і н. Што там госць! Быў бы юбіляр, а госці заўсёды знойдуцца.

Ж л у к т а. Толькі я Аўдоцці Карпаўны нешта не бачу.

К а н я г і н. Хварэе, небарака. Печань яе мучыць.

Ж л у к т а. Як шкада! Хоць бы трошкі пасядзела з намі.

К а н я г і н. Не можа. Ніяк не можа.

Ж л у к т а. Што ж, прыйдзецца нам выпіць за яе здароўе.

К а н я г і н. Ды ўжо ж. *(Аглядае пакой.)* А кватэрка ў вас нядрэнная.

Ж л у к т а. Так, нішто сабе. Цяперашнім часам раскашавацца не прыходзіцца.

К а н я г і н. А гэта што ў вас за партрэт?

Ж л у к т а. Фамільны, можна сказаць. Анатолій Васільевіч Луначарскі.

К а н я г і н. Дзядзька, значыцца.

Ж л у к т а. Ага.

К а н я г і н. А вы такі здорава падобны на яго. *(Падморгвае Язве.)*

Я з в а *(паціху Праменнаму)*. Як свіння на лебедзя.

Ж л у к т а. Як-ніяк радня ўсё-такі.

К а н я г і н. Адразу відаць.

Ж л у к т а. Даўно вы ў нас не былі, Антон Макаравіч.

К а н я г і н. Моцна заняты быў. Ды і Аўдоцця Карпаўна хварэе.

К л а в а. А мы думалі, пакрыўдзіліся чаго-небудзь.

К а н я г і н. Ну што вы!

К л а в а. Апошні раз пайшлі вы ад нас так, што мы і не бачылі.

Ж л у к т а. Прыйшлі ў сталовую, глядзім...

К а н я г і н. А кліента і след прастыў.

Ж л у к т а *(крыху занепакоены)*. Якога кліента?

К а н я г і н. Цьфу ты! Звярзлося невядома што. Госця, хацеў я сказаць.

К л а в а. А мы баяліся, хаця б з вамі чаго не здарылася на дарозе.

К а н я г і н. А што можа здарыцца? Дарога невялікая: не дойдзеш, ракам дапаўзеш.

Ж л у к т а. Жартаўнік вы, Антон Макаравіч.

П о в а р *(высоўвае галаву з дзвярэй кухні)*. Можна вас на хвілінку, Клаўдзія Пятроўна?

К л а в а *(да Канягіна)*. Прабачце. *(Выходзіць.)*

Ж л у к т а *(бярэ Канягіна пад локаць і адводзіць крыху ўбок)*. З Паўлам Антонавічам гаварылі?

К а н я г і н. Ён прасіў прабачэння.

Ж л у к т а *(спахмурнеўшы)*. Не захацеў прыехаць.

К а н я г і н. Заняты. Чакае званка з Масквы. Даручыў мне вас павіншаваць.

Жлукта. Хоць не забывае пра мяне, і гэта добра.

Канягін. Ён пра такіх людзей не забывае.

Клава *(высунула галаву з кухонных дзвярэй)*. Дзіма, на хвілінку. Прабачце, Антон Макаравіч!

Жлукта *(да Канягіна)*. І там без мяне не ўправяцца. *(Выходзіць.)*

Язва *(паказвае на чарку)*. Можа, пакуль суд ды справа, возьмеце маленькую, Антон Макаравіч?

Канягін *(жэст рукой, нібы адхіляе ад сябе нешта)*. Не, кончана! З таго самага дня і ў рот не бяру. Як успомню, што праз яе, праклятую, у кліенты трапіў...

Язва. Сёння ён будзе ўшанаваны як мае быць.

Канягін. Толькі таму я і прыйшоў.

Язва *(ляпае рукой па запісной кніжцы)*. Тут у мяне ўся яго паднаготная.

Канягін. А вы перадайце гэта ў адпаведныя органы.

Язва. Органы ім зоймуцца само сабою. Спачатку мы самі наладзім яму бенефіс. Вы толькі нам дапамагайце.

Уваходзіць Жлукта, за ім — Клава.

Жлукта. Выбачайце яшчэ раз, Антон Макаравіч, што пакінулі вас адных.

Канягін. А мы і не сумавалі.

Уваходзяць госці, вітаюцца, віншуюць Жлукту. Жанчыны абкружылі яго.

1-я госця. Дайце хоць глянуць на яго.

2-я госця. Зажмурся, вочы папсуеш.

1-я госця. Квітнее, проста квітнее.

2-я госця. Каб наша ўсё мастацтва так квітнела.

Пажылая госця *(агледаючы кватэру)*. Якое ўтульнае гняздзечка! Праўда, Сеня?

Пажылы госць. Якая птушка, такое і гняздзечка.

Пажылая госця. Добры вечар, Клавачка! Як вы міла сёння выглядаеце! А якая ў вас сукенка прыгожая!

Клава. Гэта мне Дзям'ян Дзям'янавіч к юбілею падарыў.

Пажылая госця. Цудоўная. Праўда, Сеня, прыгожая сукенка?

Пажылы госць. Не толькі сукенка.

Пажылая госця. Хоць бы раз ты справіў мне такую.

Пажылы госць. Ты ў мяне і без сукенкі нішто сабе бабка.

Жлукта сустракае ў дзвярах Аляксандру Міхайлаўну і выходзіць з ёю на авансцэну.

Жлукта. Як вы сябе адчуваеце, Аляксандра Міхайлаўна?

Аляксандра Міхайлаўна. Дзякую, я здарова.

Жлукта. Пабляднелі.

Аляксандра Міхайлаўна. Я думаю.

Жлукта. А гэта вам да твару. Я вельмі рад, што ўсё ў парадку. *(Цалуе руку, а потым падносіць яе да вуха.)* Цікаюць.

Аляксандра Міхайлаўна. Не напамінайце мне пра гэта.

1-ы госць *(праходзячы па сцэне)*. Я ўжо не адмовіўся б і за стол сесці.

2-гі госць. Ды вось не запрашаюць.

1-ы госць. Хто ён такі, гэты Чарскі?

2-гі госць. Каб я ведаў.

1-ы госць. Каб прыйшлося тост падняць, дык невядома, што і гаварыць.

2-гі госць. У гэтым без нас разбяруцца. Наша справа выпіць ды закусіць.

1-ы госць. А выпіць ёсць што.

Язва. Шкада мне гэтых хлопцаў. Прыйдзецца ім пайсці нясолана хлябаўшы.

Жлукта. Таварышы, прашу да стала! Антон Макаравіч, сюды, калі ласка!

Госці рассаджваюцца.

Жлукта *(увіхаючыся каля Канягіна)*. Вам каньячку?

Канягін. Мне ўсё роўна. Хоць і каньячку.

Жлукта. Таварышы, прашу наліць!

Язва. Я прапаную выбраць тамаду. Гаспадар няхай будзе толькі гаспадаром.

Жлукта. Тады папросім Антона Макаравіча.

Галасы. Антона Макаравіча. Таварыша Канягіна!

Пажылы госць. Ён у нас чалавек бывалы і трывалы, яму і чаркі ў рукі.

Канягін. Дзякую за давер'е. Пастараюся яго апраў-

даць. *(Устаў.)* Я прапаную падняць першы тост за нашага слаўнага юбіляра, за...

Язва *(устае)*. Таварыш тамада! Прашу слова для нечарговай заявы.

Галасы: — Як гэта бястактна!
— Хто ён такі?
— Выскачыў, як Піліп з канапель.

Язва. Я разумею, таварышы, вашу нецярплівасць і законнае абурэнне, але прашу хвілінку ўвагі.

Канягін. Гаварыце, што ў вас там.

Язва. Мы з таварышам Праменным падрыхтавалі сюрпрыз. Мы б хацелі паднесці яго юбіляру раней, чым будзе выпіты першы бакал.

Галасы: — Пасля! Пасля!
— Чаго ж вы спалі дагэтуль?

Канягін. Таварышы! Давайце не крыйдзіць юбіляра. Дастаўім яму прыемнасць атрымаць сюрпрыз, а таварышам, якія рыхтавалі, паднесці яго.

Галасы: — Ну, вось яшчэ!
— Выдумалі невядома што.

Язва. Дзям'ян Дзям'янавіч і Клаўдзія Пятроўна! Прашу вас выйсці на хвілінку ў другі пакой. Калі я крыкну «можна», тады вы зойдзеце.

Жлукта і Клава выходзяць.

Язва. Мы напісалі павіншаванне ў вершах і хочам зачытаць яго, як толькі юбіляр увойдзе ў пакой. Але вось бяда — мы не ведаем, у якой галіне таварыш Чарскі працуе. Можа, хто нам падкажа?

Усе маўчаць. Доўгая паўза.

Канягін. Ну што ж, давайце выручаць хлопцаў.

1-ы госць. Па-мойму, ён мастак.

Язва. Дзе вы бачылі яго карціны? У Траццякоўскай галерэі?

1-ы госць. Карцін я не бачыў, але нехта мне казаў, што ён мастак.

Канягін. Вось гэта здорава! Святкуем юбілей і не ведаем чый.

1-ы госць. Можа, наогул ліпа.

Жаночыя галасы: — Што вы!
— Такі мілы чалавек.
— Такі культурны.

Пажылая госця. А я ведаю, хто ён.

Госці глядзяць на яе з надзеяй.

Пажылы госць. Ведаеш, а маўчыш.

Пажылая госця. Ён артыст.

Канягін. Вы ў гэтым упэўнены?

Пажылы госць. Ты бачыла яго на сцэне?

Пажылая госця. Не, але ён такі прыемны, такія ў яго манеры...

Пажылы госць *(у самае вуха пажылой госці)*. Дур-ні-ца.

2-гі госць. Я чуў, што ён выдатны дзеяч мастацтва.

Канягін. У якой галіне?

2-гі госць. Вось гэтым я не пацікавіўся.

Жлукта *(крычыць з далёкага пакоя)*. Можна?

Язва *(крычыць)*. Яшчэ няможна!

Пажылы госць. Гэта матэрыял для «Кракадзіла».

Язва. Матэрыял ужо выкарыстаны. Ёсць фельетон.

1-ы госць. Дзе?

Язва. У нас у рэдакцыі. Называецца «Жлукта ўсемагутны».

2-гі госць. Чаму Жлукта?

Язва. Гэта сапраўднае прозвішча нашага юбіляра.

Пажылая госця. Чуеш, Сеня?

Язва. Высветлена, што ён ніякі не дзеяч, а...

Пажылы госць. Жулік?

Язва. Беглы загадчык гаспадаркі аднае ўстановы.

Усе ашаломлены.

1-ы госць. Вось дык штука!

Язва. Збег сюды ад мабілізацыі ў армію.

1-я госця. Вось табе і пляменнік Луначарскага.

Пажылы госць. Так, так, так. І пра каго ж там гаворыцца ў фельетоне?

Язва. Пра ўсіх, хто карыстаўся яго паслугамі. Так што не хвалюйцеся, таварышы, нікога не забылі.

Усе занепакоіліся, захваляваліся. Святочна-банкетны настрой зразу спаў.

Аляксандра Міхайлаўна. Гэта кашмар!

Я з в а. Адносна вас, Аляксандра Міхайлаўна, там толькі лёгкі намёк пра нейкія далікатныя паслугі.

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. Ах! *(Устае з-за стала і выходзіць.)*

К а н я г і н. Ну вось, чулі? Віншую вас, шаноўныя кліенты! Дачакаліся свята.

Г а л а с ы: — І вас, Антон Макаравіч! І вас.
— Каньячок то вы з ім папівалі.

К а н я г і н. Не адмаўляю, дарагія калегі... калегі па ганьбе. І я трапіў у лік Жлуктавых кліентаў. Як жа мы трапілі ў такое паганае становішча? Хто па дурасці, у каго цвёрдасці характару не хапіла, а ў каго і сумлення. І людзі мы як быццам неблагія, і работу даручылі нам важную. Тут я бачу і загадчыкаў баз, і бухгалтараў, і гандлёвых работнікаў.

Кожнаму з нас ён аказваў нейкія паслугі, а выйшла, што мы яму служылі. Вось і дапамаглі выспець такому фрукту. Жлукта — гэта ж страшны тып. Гэта зяпа, міла ўсміхаючыся, злопае вас так, што вы і не агледзіцеся. Для яго няма нічога святога, апрача яго трыбуха. У той час, калі людзі перажываюць вялікія цяжкасці, калі праліваецца святая кроў нашага народа, гэты агідны клоп тлусцее на нашай бядзе. Гляньце на гэты пакой, на гэтыя дываны, на гэты стол — хіба гэта набыта сумленнай працай? А хто яму дапамагаў? Мы. А чаго мы сёння сюды сабраліся? Выказваць сваю пашану прахвосту, піць крадзены каньяк і есці крадзеную кілбасу.

2-гі г о с ц ь. Каму яна цяпер у горла палезе?

К а н я г і н. Адно магу сказаць на ўцеху сумленным людзям: ён сваё атрымае спаўна. Няма на савецкай зямлі такога месца, дзе б нягоднікі заставаліся пераможцамі.

К а н я г і н рашуча накіроўваецца да дзвярэй. Не гледзячы адзін аднаму ў вочы, выходзяць іншыя.

П а ж ы л а я г о с ц я. Такі мілы чалавек... Хто б гэта мог падумаць!

П а ж ы л ы г о с ц ь. Бррр... Якая гадасць! Як быццам мяне ў памыйную яму ўвапхнулі.

Праз хвіліну пакой апусцеў. Засталіся Язва і Праменны.

Я з в а. Канцоўка ёсць. Засталося толькі паставіць кропку. *(Крычыць.)* Можна!

Уваходзіць Ж л у к т а з шырокай усмешкай на твары, гатовы да ўсякай прыемнай нечаканасці. За ім К л а в а.

Ж л у к т а *(усмешка ўсё такая ж шырокая, але разгубленая)*. Гэта такі сюрпрыз? *(Асцярожна азіраецца па баках, нібы чакае нападу, заглядае пад стол.)* Што яны — пахаваліся? *(Ён яшчэ спрабуе ўсміхацца, але на твары ўжо трывога і страх.)* Надумаліся ў хованкі гуляць... Нічога не разумею. *(Заглядае ў калідор, крычыць.)* Яны пайшлі! *(Злосна глядзіць на Язву.)* Гэта вы ўсё падстроілі!

Я з в а. Я ж павінен быў скончыць гэту камедыю.

Ж л у к т а *(крычыць)*. Вон!

Я з в а *(спакойна)*. Чакайце, яшчэ не ўсё. Паводле добрага старога звычаю я павінен яшчэ пажаніць вось гэту пару. *(Паказвае на Праменнага і Клаву.)*

Ж л у к т а *(кідаецца да яго з кулакамі)*. Выбірайся вон з сваімі жартачкамі!

Праменны бярэ са стала бутэльку, гатовы адбіць атаку Жлукты. Жлукта адступае.

Ж л у к т а *(у бяссільнай злосці садзіцца на крэсла)*. Пайшлі... Грэбуюць... Чарскі ім не кампанія... Ідзіце!.. Ідзіце!.. Чарскі без вас абыдзецца. Паглядзім, як вы без яго абыдзецеся.

Я з в а. Доўгага маналога не трэба.

Ж л у к т а *(злосна глянуўшы на Язву, бярэ тэлефонную трубку)*. Два трыццаць пяць. Вакзал? Начальніка станцыі... Сяргей Міхайлавіч? Гэта Чарскі гаворыць... Чарскі... Добры вечар... Мне трэба два мяккія да Ташкента...

П р а м е н н ы. Адзін мяккі.

Ж л у к т а *(стральнуўшы ў яго вачыма)*. Два мяккія... Так... На заўтра... Дзякую... *(Кладзе трубку.)* Збірайся, Клава, тут нам больш рабіць няма чаго.

К л а в а. Я не паеду.

Ж л у к т а *(раз'юшаны)*. Што?

П р а м е н н ы. Яна не паедзе. *(Становіцца побач з Клавай.)*

Ж л у к т а. Ты рашыла прамяняць мяне на гэтага вершаплёта?

К л а в а. Я раблю так, як мне падказвае маё сэрца.

Ж л у к т а. А жраць тваё сэрца што будзе?

К л а в а. Гэта не твая справа.

П р а м е н н ы. Вы думаеце, што жанчыны жывяцца крадзенай кілбасой? Спытайцеся ў мяне, чым яны жывяцца. Яны жывяцца паэзіяй. *(Торкае пальцам сабе ў грудзі.)*

Ж л у к т а *(Клаве)*. Ты так лёгка ад мяне не адкруцішся. Я цябе абняслаўлю на ўвесь свет.

К л а в а *(вымае з запазухі ваенны білет)*. А вол ВУС 28.

Ж л у к т а *(працягвае руку)*. Дай сюды!

К л а в а. Не, ты ад мяне так лёгка не адкруцішся. *(Да Праменнага)*. Я зараз. *(Выходзіць.)*

Я з в а. Ну, як адчувае сябе «папраўка да сістэмы размеркавання»?

Ж л у к т а *(сашчапіўшы зубы)*. Чарнільная душа! *(Выходзіць у другі пакой.)*

Я з в а. Так, вы можаце пакінуць сцэну. Ваша роля сыграна. *(Праменнаму.)* Ну, адхапіў кавалак шчасця?

П р а м е н н ы. Дзякую, друг, што дапамог мне схіліць на свой бок гэту цудоўную жанчыну.

Я з в а *(у тон яму)*. Дзякую, друг, што дапамог мне напісаць гэту камедыю.

П р а м е н н ы. Наконт камедыі я яшчэ сумняваюся.

Я з в а. Наконт твайго шчасця я таксама не ўпэўнены.

К л а в а *(уваходзіць апранутая з чамаданчыкам у руках)*. Я гатова.

Я з в а *(злучае рукі Праменнага і Клавы)*. Благаслаўляю вас, дзеці мае. Цалуйцеся, чэрці! *(Праменны і Клава марудзяць.)* Пад заслону гэта неабходна. Я патрабую! *(Праменны і Клава цалуюцца.)*

Ж л у к т а паказваецца ў дзвярах з расчыненым парожнім чамаданам і з панурай злосцю глядзіць на Клаву і Праменнага.

Я з в а. Кропка! *(У кулісу.)* Можна апускаць заслону.

З а с л о н а а п у с к а е ц ц а

К а н е ц

1945

КАМЕНТАРЫІ

Другі том Збору твораў Кандрата Крапівы ўключае п'есы, напісаныя ў даваенны перыяд і ў час Вялікай Айчыннай вайны. Размешчаны яны ў храналагічным парадку.

Стар. 5. *Канец дружбы.*— Упершыню п'еса надрукавана ў часопісе «Полымя рэвалюцыі» № 1, 1934 г. Датуецца 1933 г. Першы раз пастаўлена на сцэне БДТ-І (Беларускі дзяржаўны ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы (26 мая 1934 года.

«Л а з а р а п е ц ь» — бедаваць, скардзіцца на долю (выраз паходзіць ад евангельскай прытчы аб убогім Лазару і звязаны з рэлігійнымі спевамі пра яго.

К а п р а л — ніжэйшы афіцэрскі чын у белапольскай арміі.

Ч э г о т у з э б р а л і с е?.. *(польск.)* — Чаго тут сабраліся?..

Т ы н е ш ч э н с н а в д о в а? *(польск.)* — Ты няшчасная ўдава?

Т о ч э г о т ы х ц э ш? А ж э б ы я о ж э н і л с е с т о б о н? *(польск.)* — То чаго ты хочаш? Каб я ажаніўся з табою?

Т о н і ц: о н б э н д з е т а к і с м а ч н ы, я к і п е р в ш ы *(польск.)*.— Нічога: ён будзе такі смачны, як і першы.

М і л ь ч, х о л е р а! *(польск.)* — Маўчы, халера!

З а с т ш э л е *(польск.)* — застрэлю.

П с я к р э в *(польск., лаянка)* — сабачая кроў.

О т о п ш э к л е н т а б а б а! *(польск.)*— От праклятая баба!

П а н е с т н а у ч ы ц е л е м? *(польск.)* — Ці пан настаўнік?

А і л е п а н д з е ц і у ч ы? *(польск.)* — А колькі пан дзяцей вучыць?

О, п о ж о н д н е! І в ш ы с ц ы б о л ь ш э в і ц ы? *(польск.)* — О, шмат! І ўсе бальшавікі?

П ш э ц е ж п а н і х у ч ы? Е ж э л і н а у ч ы ц е л ь б о л ь ш э в і к, т о і у ч н ё в е б о л ь ш э в і ц ы *(польск.)* — Аднак жа пан іх вучыць? Калі настаўнік бальшавік, то і вучні бальшавікі.

Х ц я л б ы м п а н у в е ж ы ц ь *(польск.)*.— Хацеў бы пану верыць.

А п а-п о л ь с к у п а н у ч ы д з е ц і? *(польск.)* — А па-польску пан вучыць дзяцей?

М у ш о н б ы ц ь *(польск.)* — павінна быць.

Г д з е в з ё н ц ь? З р о б і ц ь т ш э б а. Ч э г о с е п а н с м е е? П а н в е, ж э т у т а й П о л ь с к а? В е н ц п о в і н е н у ч ы ц ь д з е ц і п о-п о л ь с к у, а ж э б ы з н і х в ы х о в а ц ь п о ж о н д н ы х о б ы в а т э л і П о л ь с к і В е л ь к е й *(польск.)*.— Дзе ўзяць? Зрабіць трэба. Чаго пан смяецца? Пан ведае, што тут Польшча?

Таму павінен вучыць дзяцей па-польску, каб з іх выхаваць сапраўдных грамадзян Вялікай Польшчы.

То альбо пан се научы чытаць і пісаць попольску, альбо научыцелем не бэндзе. Цу ж то за научыцель, ктуры не зна ензыка паньствовэго? *(польск.)* — Альбо пан навучыцца чытаць і пісаць па-польску, альбо настаўнікам не будзе. Што ж гэта за настаўнік, які не ведае дзяржаўнай мовы?

А жэ Польска ест, пан хыба жэ ве? *(польск.)* — А што Польшча ёсць, пан, мабыць, ведае?

А для чэго ж пан ту не одзначыл? *(польск.)* — А чаму ж пан тут не адзначыў?

Встыд, пане! Пшэце ж пан ве, жэ мы заенлі тэрытор'е до Оршы. Але то ешчэ не вшыстко. Пан слышал, жэ Польска бэндзе од можа до можа? *(польск.)* — Сорам, пане! Пан жа ведае, што мы занялі тэрыторыю да Оршы. Але гэта яшчэ не ўсё. Пан чуў, што Польшча будзе ад мора да мора?

Як то невядомо? Цо пан плеце? От Балтыцкего можа до Чарнэго *(польск.)*.— Як гэта невядома? Што пан пляце? Ад Балтыйскага мора да Чорнага.

Граніца повінна ісць о так... Нех пан патшы тутай... *(польск.)* — Граніца павіннаісці вось так... Няхай пан глядзіць сюды...

Цо то? Стшэляён? *(польск.)* — Што гэта? Страляюць?

Кулі лятаён! Цо то ма значыць? *(польск.)* — Кулі лятаюць! Што гэта значыць?

Цо там такего? *(польск.)* — Што там такое?

Не стшэляён юж? *(польск.)* — Ужо не страляюць?

А пан, напэвно, бардзо пшэстрашылсе? *(польск.)* — А пан, напэўна, вельмі спалохаўся?

О, нех се пан не бoi, ежэлі я тутай *(польск.)* — О, няхай пан не баіцца, калі я тут.

Кто там стука? *(польск.)* — Хто там стукае?

Одэмкні, холера! *(польск.)* — Адчыні, халера!

О, псякрэв, ешчэ пыта се! *(польск.)* — О, сабачая кроў, яшчэ пытаецца!

Гдзе сховал большэвіка? *(польск.)* — Дзе схаваў бальшавіка?

Не відзял, большэвіцка холера? Зараз зобачыш! *(польск.)* — Не бачыў, бальшавіцкая халера? Зараз убачыш!

А цо вы ту робіце? *(польск.)* — А што вы тут робіце?

Кто там стшэлял тэраз? *(польск.)* — Хто там страляў цяпер?

Лапалі *(польск.)* — лавілі.

Гдзесь уцек *(польск.)* — дзесьці ўцёк.

То вы мыслелісьце, жэ я ту большэвіка ховам? *(польск.)* — Вы думалі, што я тут бальшавіка хаваю?

Вруцьце се назад! *(польск.)* — Вярніцеся назад!

А гдзе ест поручнік Гжэбецкі? *(польск.)* — А дзе паручнік Гжэбецкі?

До старосты пошэд, пане капітане *(польск.)*.— Да старасты пайшоў, пане капітане.

Запровадзьце мне до него *(польск.)*.— Адвядзіце мяне да яго.

«Прапісаць іжыцу» — ушчуць каго-небудзь, пакараць.

Панцак — суп з цэлых ячных круп.

Асэсар *(латын.)* — засядацель.— Даўней гэта слова абазначала засядацеля ў казённых палатах. З цягам часу яно стала ўжывацца ў пераносным іранічным значэнні — «важная асоба». У гэтым сэнсе яно ўжыта і тут.

Я, я. Ахцыг міліметр. Рыхтыг! *(ням.)* — Так, так. Восемдзесят міліметраў. Правільна!

Гут *(ням.)* — добра.

Фертыг *(ням.)* — гатова.

Дас іст ніхт рыхтыг *(ням.)* — няправільна.

Дас іст шлехт. Зэер шлехт! *(ням.)* — Дрэнна. Вельмі дрэнна!

Бітэ, бітэ, майнэ фрау *(ням.)*.— Калі ласка, калі ласка, мая фрау (фрау — ветлівы зварот у немцаў да замужняй жанчыны).

Ду майн лібэс мэдхен! Ду майнэ шэцунг! Іх віль кюсэн дых! *(ням.)* — Ты мая мілая дзяўчынка! Ты мой скарб! Я хачу пацалаваць цябе!

Ауфгабэ *(ням.)* — задача.

Вайст ду ніхт? *(ням.)* — Ці знаеш ты?

Фраген зі! *(ням.)* — Пытайся!

«И уселся на хребет, только задом наперед» — радкі з папулярнай вершаванай казкі «Канёк-Гарбунок» П. П. Яршова (1815 — 1869).

Сурвіла, Мазавецкі — прозвішчы персанажаў, узятыя К. Крапівой з рамана «Бацькаўшчына» Кузьмы Чорнага.

Жагула, Грамабой, Гняцецкі — прозвішчы персанажаў, узятыя К. Крапівой са свайго ж рамана «Мядзведзічы».

«Ум человеческий ловок и гибок» — словы з верша «Свабода» М. А. Някрасава (1821—1878).

«...он украдкою кивает на Петра» — словы з байкі «Люстэрка і малпа І. А. Крылова (1769—1844).

Інфлуэнцыя (правільна інфлуэнца, мед.) — устарэлая назва вострага (прастуднага) сезоннага катару верхніх дыхальных шляхоў, праяўляецца запаленнем слізістай абалонкі.

Стар. 85. *Партызаны.*— Упершыню п'еса надрукавана ў часопісе «Полымя рэвалюцыі» № 7, 1937 г. Датуецца 1937 г. Першы раз пастаўлена Барысаўскім калгасна-саўгасным тэатрам у 1937 годзе ў адным з калгасаў Лепельскага раёна.

Дзецко мое! *(польск.)* — Дзіця маё!

Свентэго ойца! *(польск.)* — святога айца.

Довідзэня *(польск.)* — да пабачэння.

Тосвуй чловек, пане, гжэчны католік *(польск.)*.— Гэта свой чалавек, пане, шчыры католік.

Уцэклем *(польск.)* — уцёк.

Взенлэм тутай собе кобетэ... *(польск.)* — узяў тут сабе жанчыну...

А для чэго ж додому не вруціл се? *(польск.)* — А чаму ж дадому не вярнуўся?

Чэкалэм паньства. Сподзевалэм се, жэ ойчыз-

на пшыйдзе тутай. Пшэце ж цо кольвек слышалэм о намярах пана Пілсудскего *(польск.).*— чакаў паноў. Спадзяваўся, што радзіма прыйдзе сюды. Бо я сёе-тое чуў аб намерах пана Пілсудскага (Пілсудскі Юзеф, 1867—1935, польскі буржуазны дзеяч, фактычны дыктатар Польшчы ў 1926—1935 гг.).

Досконале! Так і стало се *(польск.).*— Цудоўна! Так і адбылося.

Віме ойца і сына і свентэго духа, амэн *(польск.)* — У імя айца і сына і святога духа, амін.

Ушэсце — царкоўна-хрысціянскае свята.

Курапаткін А. М. (1848—1925) — рускі генерал. У 1898—1904 гг.— ваенны міністр. У час руска-японскай вайны (1904—1905) — галоўнакамандуючы рускай арміяй у Маньчжурыі. Пасля паражэння пад Мукдэнам быў зволены з гэтай пасады. У першую сусветную вайну няўдала камандаваў Паўночным фронтам.

Пожондны *(польск.)* — прыстойны.

Петнасце *(польск.)* — пятнаццаць.

Венцэй *(польск.)* — больш.

Войт — валасны старшыня ў панскай Польшчы, а таксама і ў Беларусі ў часы яе акупацыі белапалякамі.

Дзяды — тут рэлігійны звычай паміннання нябожчыкаў.

Стар. 161. *Хто смяецца апошнім.*— Упершыню камедыя надрукавана ў часопісе «Полымя рэвалюцыі» № 9, 1939 г. Датуецца 1939 г. Першы раз пастаўлена на сцэне БДТ-І (Беларускі дзяржаўны ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы) 16 кастрычніка 1939 года.

«А он украдкою кивает на Петра» — гл. заўвагу да п'есы «Канец дружбы».

Алювій — наносы, якія ўтвараюцца на сушы ў выніку дзейнасці цякучых вод (рэк, ручаёў і інш.).

Пліяцэн, міяцэн — навуковыя тэрміны, звязаныя з пэўнымі перыядамі геалагічнай гісторыі Зямлі.

Стар. 229. *Проба агнём.*—Упершыню п'еса надрукавана ў альманаху «Беларусь» № 1, 1943 г. Датуецца 1943 г. Першы раз пастаўлена на сцэне БДТ-ІІ (Беларускі дзяржаўны тэатр імя Якуба Коласа) у г. Уральску (Казахстан) 3 лістапада 1943 года.

Стар. 279. *Валодзеў гальштук.*— Упершыню п'еса надрукавана ў «Альманаху» № 2, 1945 г. Датуецца 1943 г. Першы раз пастаўлена выязной брыгадай БДТ-І (Беларускі дзяржаўны ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы) у 1944 г. для салдат і афіцэраў Беларускага фронту.

Люцыпар — у хрысціянскай міфалогіі — д'ябал, уладар пекла.

Фауст *(ням.)* — кулак (кісць рукі).

Стар. 293. *Мілы чалавек.* Упершыню камедыя надрукавана ў часопісе «Полымя», № 9, 1945 г. Датуецца 1945 г. Першы раз пастаўлена ў Беларускім дзяржаным ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга акадэмічным тэатры імя Янкі Купалы 31 жніўня 1945 г.

Т а р ц ю ф — персанаж з камедыі вядомага французскага драматурга Ж. Б. Мальера (1622—1673) «Мешчанін у дваранстве».

П р а с т а к о в а — персанаж з камедыі «Недарасль» Д. І. Фанвізіна (1745—1792).

Ф а м у с а ў — персанаж з камедыі «Гора ад розуму» А. С. Грыбаедава (1795—1829).

С к в а з н і к - Д м у х а н о ў с к і — персанаж з камедыі «Рэвізор» М. В. Гогаля (1809—1852).

В У С (скароч.) — ваенна-ўчотная спецыяльнасць.

М е л ь п а м е н а — у грэчаскай міфалогіі — муза трагедыі; слова ўжываецца таксама як сімвал сцэнічнага мастацтва.

«Л і т а р н а е х а р ч а в а н н е» — харчаванне па спецыяльнай прадуктовай картцы, уведзенай у час вайны.

А с п і д — назва некалькіх парод ядавітых змей; тут у сэнсе злосны чалавек.

В а с і л і с к — казачная жывёла ў выглядзе змяі; тут у сэнсе злосны чалавек.

Д о б ч ы н с к і — персанаж з камедыі «Рэвізор» М. В. Гогаля.

ЗМЕСТ

На белорусском языке

КОНДРАТ КРАПИВА
(Кондрат Кондратович Атрахович)

**СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
В ПЯТИ ТОМАХ**

Том второй

Пьесы

Рэдактар А. М. Бачыла. Мастак Л. Я. Прагін. Мастацкія рэдактары М. Р. Казлоў, Л. Я. Прагін. Тэхнічны рэдактар Л. М. Шлапо. Карэктар Я. Ф. Харко.

АТ 04062. Здадзена ў набор 2/XI 1973 г. Падп. да друку 5/VII 1974 г. Тыраж 16 000 экз. Фармат 84×108$^{1}/_{32}$. Ум. друк. арк. 19,32. Ул.-выд. арк. 18,85. Зак. 578. Цана 1 р. 24 кап.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта Савета Міністраў БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. Мінск, Савецкая, 19.

Паліграфічны камбінат імя Я. Коласа Дзяржаўнага камітэта Савета Міністраў БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. Мінск, Чырвоная, 23.

Крапіва К.

К 77 Збор твораў у пяці тамах. Том 2. П'есы. Мн., «Маст. літ.», 1974.

368 с. з іл.

Змест другога тома складаюць п'есы «Канец дружбы», «Партызаны», «Хто смяецца апошнім», «Проба агнём», «Валодзеў гальштук», «Мілы чалавек».

К $\frac{70600\text{-}123}{М\ 302(05)\text{-}74}$ 98-74 Бел 2